

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Реља Б. Жељски

**ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ
НА СЕВЕРНОМ КАВКАЗУ ОД 1994. ДО
2009. ГОДИНЕ**

докторска дисертација

Београд, 2015.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Relja B. Željki

**POLITICAL VIOLENCE IN NORTH
CAUCASUS
FROM 1994 TO 2009**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

Ментор:

Редовни професор др Драган Симеуновић,
Универзитет у Београду, Факултет политичких
наука

Чланови комисије:

Редовни професор др Миленко Крећа,
Универзитет у Београду, Правни факултет

Редовни професор др Зоран Крстић,
Универзитет у Београду, Факултет политичких
наука

Датум одбране: _____

Политичко насиље на Северном Кавказу од 1994. до 2009. године

Резиме

Политичко насиље као један од појавних облика социјалног насиља је од 1994. до 2009. године представљало основно средство у борби за власт, контролу над природним ресурсима и остварење националних, верских и других циљева великих друштвених група, па и читавих етничких заједница на Северном Кавказу. Да би се дошло до свеобухватних научних сазнања о овој теми, потребно је извршити анализу досадашњих достигнућа на плану дефинисања политичког насиља, као и друштвено-економских релација и противречности из којих проистичу његови стварни и потенцијални узроци, попут унутрашње политичке, социјално-економске и безбедносне кризе, сложених регионалних и међународних односа, интереса и сл. Политичко насиље уопште, па и на Северном Кавказу, има материјално-економске, идејно-идеолошке, алијенационо-интерперсоналне и политичко-организационе основе, а може се класификовати према различитим критеријумима, као што су садржај, начин вршења, носиоци, односно квантитативан обим субјекта, распрострањеност, време трајања, одговарајућа функција, итд.

У севернокавказком региону политичко насиље има дубоке корене, чије сагледавање подразумева мултидисциплинарни приступ, превасходно заснован на политичким наукама, историји, социологији, културологији и етнопсихологији, како би се утврдили узроци и приказала генеза, континуитет и специфичности ове појаве. Правилно поимање историје Северног Кавказа је битан предуслов за објективно истраживање и оцену конкретних савремених примера основних (претња силом, принуда и притисак, психофизичко злостављање – мучење, политичко убиство и атентат и диверзија) и сложених облика (насилни протести, побуне, nerede и немири, тероризам, субверзија, репресија, терор, герила, устанак, војна интервенција и рат) политичког насиља који су се догодили у овом региону или су настали као последица збивања на тим просторима.

Свака држава која се суочи с политичким насиљем настоји да му се супротстави на ефикасан начин. Стога истраживање овог политичког феномена на Северном Кавказу подразумева подробно теоријско проучавање позиције, улоге и значаја свих

актера укључених у процес супротстављања, а нарочито специјалних (контраобавештајних и обавештајних) служби и јединица. Имајући у виду да супротстављање политичком насиљу у савременим условима подразумева знатно шири приступ од искључивог ослањања на репресивне методе, неопходно је сагледати све могућности које стоје на располагању субјектима супротстављања. Основни критеријуми за оцену квалитета примењених метода представљају садржај, ефекти, донети и границе достигнуте током супротстављања политичком насиљу на Северном Кавказу, на основу чега се на теоријском нивоу могу формулисати предлози за модификацију постојећих и примену нових, делотворнијих метода.

Кључне речи: Северни Кавказ, узроци и основе политичког насиља, вехабизам, субверзивно деловање страног фактора, актери, методи и ефекти супротстављања политичком насиљу

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Политичка теорија, политичка аналитика

УДК број: 323.26/.28(470.62/.67)"1994/2009"

Political Violence in North Caucasus from 1994 to 2009

Summary

In the period from 1994 to 2009, political violence as a form of social violence, has been an indispensable instrument in the struggle for power, control over natural resources and for achieving various national, religious and other goals of large social groups, or even entire ethnic communities in the North Caucasus region. To reach any comprehensive scientific conclusions on this subject matter, it is crucial to examine current scientific accomplishments towards defining political violence. It is also necessary to analyze socio-economic relations and contradictions that are the underlying actual or potential causes of political violence, which include internal political, socio-economic and security crisis, complex regional and international relations, interests, etc. Fundamental, principles political violence in North Caucasus, as in general, is based upon can be perceived as economic, ideology, interpersonal alienation, political organization. It can be classified according to different criteria like substance, method of delivery, perpetrators, quantitative scope of the participants, prevalence, duration, apparent function, etc.

In the region of North Caucasus political violence is deeply rooted and to comprehend it properly demands a multidisciplinary approach, predominantly based on political sciences, history, sociology, culturology and ethno-psychology to determine all the causes, genesis, continuity and specificities of this phenomenon. Proper understanding of history of North Caucasus region is an essential prerequisite for objective analysis and interpretation of concrete contemporary examples of elementary (threat of violence, coercion, pressure, psychophysical abuse – torture, political murder, assassination and diversion) and complex forms (violent protests, rebellions, riots, acts of terrorism, subversive activity, repression, terror, guerilla warfare, uprisings and insurgencies, military interventions, and war) of political violence that have arisen as a direct consequence of the situation in this region.

Every state faced with political violence aims to counter it in a most efficient way. Therefore, research of this phenomenon in North Caucasus implies thorough theoretical study of the position, role and significance of all the factors involved in opposing political violence, particularly special operations (intelligence and counter-intelligence) services and units. Having in mind that opposing political violence in contemporary terms necessitates a much

more comprehensive approach than exclusively relying on repressive methods, it is crucial to analyze all the options agents acting in opposition to political violence have at their disposal. Effectiveness of applied methods can be assessed on the basis of substance, effects, reach and limitations of what has been achieved so far in opposing political violence in North Caucasus region. This evaluation can then be used in formulating theoretical recommendations for modification of existing and development of new, more effective strategies.

Keywords: North Caucasus, causes and basis of political violence, Wahhabism, subversive influence of foreign interests, methods of opposing political violence and their effects.

Scientific discipline: Political sciences

Specific scientific discipline: Political theory, political analysis

САДРЖАЈ

Увод.....	1
1. Одређење појма политичког насиља.....	20
1.1. Узроци и основе политичког насиља.....	31
1.2. Врсте и типологија политичког насиља	76
2. Појавни облици политичког насиља на Северном Кавказу.....	87
2.1. Осврт на историјат политичког насиља на Северном Кавказу	87
2.1.1. Утицај радикалног исламизма на ескалацију политичког насиља на Северном Кавказу	119
2.2. Основни облици политичког насиља	125
2.2.1. Претња силом, принуда и притисак.....	125
2.2.2. Психофизичко злостављање – мучење.....	137
2.2.3. Политичко убиство и атентат.....	140
2.2.4. Диверзија.....	149
2.3. Сложени облици политичког насиља	154
2.3.1. Насилни протести, побуне, нереди и немири	154
2.3.2. Тероризам.....	158
2.3.3. Субверзија	186
2.3.4. Репресија	200
2.3.5. Терор.....	204
2.3.6. Герила	211
2.3.7. Устанак	219
2.3.8. Војна интервенција.....	220
2.3.9. Рат	224
2.3.9.1. Први чеченски рат.....	228
2.3.9.2. Други чеченски рат	247
3. Супротстављање политичком насиљу на Северном Кавказу.....	274
3.1. Актери	274
3.2. Методи	284
3.3. Садржај и ефекти супротстављања	292
Закључак	297
Литература.....	305

Увод

Пожељан и позитиван начин решавања сукоба и превазилажења различитих проблема, тензија, несугласица и конфликта у савременим друштвима везује се за политичку делатност у смислу „усаглашавања, предусретљивости и преговора, а не насиља и голе силе“¹. Тема овог рада су збивања на Северном Кавказу од 1994. до 2009. године, односно у периоду када је политички мотивисано насиље као средство и модалитет деловања у социјалним релацијама добило предност над другим, позитивним решењима.

Као један од појавних облика социјалног насиља, политичко насиље од давнина, практично од тренутка када је човек почео да се формира као политичко биће, па до модерног доба, представља реалност у друштвеним односима свих држава и заједница, без обзира на достигнут степен политичког, економског, културног и технолошког развоја. Штавише, политичко насиље се од најстаријих времена и настанка људског друштва сматра једним од најсложенијих и најважнијих политичких феномена, будући да је готово незаобилазно средство у борби за власт, односно за њено освајање, очување и ширење.

Двадесети век је остао запамћен као период у коме је таква улога политичког насиља била нарочито изражена, што потврђује и чињеница да је у два светска рата погинуло око 65 милиона људи, чиме је далеко надмашен укупан број жртава у конфликтима који су обележили неколико претходних столећа. Тиме је на најдиректнији начин потврђено предвиђање Владимира Иљича Уљанова – Лењина да ће XX век бити век ратова и револуција.²

Терористички напад Ал Каиде на САД 11. септембра 2001. године, дакле на самом почетку XXI века, а затим и бројни атентати, застрашујуће брутални терористички напади у готово свим деловима света, терор владајућих структура над становништвом у појединим државама, војне интервенције, грађански ратови и други конфликти, показују да се негативна статистика и даље увећава, као и да се у предикцијама за будућност мора узети у обзир да ће насиље бити један од доминантних метода за постизање политичких циљева.

¹ Endru Hejvud, *Politika*, Klio, Beograd, 2004, str. 23-24.

² Видети опширније у Ian Kershaw, War and Political Violence in Twentieth-Century Europe, *Contemporary European History*, Vol. 14, Issue 1, February 2005, p. 107-123.

После завршетка хладног рата свет је постао место у коме се манифестују многе контрадикторности на пољу политике у целини, па и у погледу испољавања различитих облика политичког насиља. Једна од њих је тренд смањења броја међународних и умножавања унутардржавних конфликта. Такође, нестанак оштре блоковске поделе довео је до подизања међународне политичке сарадње на један од највиших нивоа у историји, док је, истовремено, утицао на пораст броја и интензитета агресивних националиста и ксенофобије. Стога су, према Андреасу Ландобасо Ангуло и Алексеју Коновалову, „за развој цивилизације у савременим условима карактеристичне две тенденције: с једне стране, то је процес глобализације под дејством научно-техничког прогреса, а с друге – тежње ка културној и националној самосвојности и оригиналности, очувању историјског наслеђа, етничког и регионалног идентитета. У више делова Европе, а нарочито у источним земљама и на Балкану, друга тенденција је после распада СССР-а постала доминантна“³. Будући да је махом реч о вишенационалним срединама, резултат су били бројни међуетнички конфликти испуњени различитим облицима политичког насиља.

Друштвено-политичке прилике у Руској Федерацији не представљају изузетак, већ се у значајној мери се уклапају у актуелне глобалне тенденције. Међутим, иако збивања у овој земљи током свих епоха, почев од настанка руске државе, преко успона и деградације апсолутне монархије и периода тоталитаризма, па до савременог доба, перманентно привлаче пажњу домаћих научних и ширих, ненаучних кругова, сазнања о политичком насиљу у овој држави, а нарочито у региону Северног Кавказа, имају фрагментаран и несистематичан карактер. У таквој ситуацији недостатак квалитетних научних знања доводи до рађања стереотипа, тенденциозних, понекад злонамерних и митоманских тумачења, чиме стварно стање ствари постаје замагљено и све даље од истине.

Изостанак знања те врсте у великој мери отежава и разумевање суштине развоја и функционисања модерне руске државе, будући да је политичко насиље традиционално играло важну улогу како у успостављању политичке стабилности, тако и у дестабилизацији прилика и друштвеним потресима који су понекад

³ Андрес Ландабасо Ангуло, Алексей Коновалов, *Терроризм и етнополитические конфликты – терроризм сегодня*, т. 2, ОГНИ, Москва, 2004, стр. 7.

представљали претњу по њен опстанак, што је нарочито било изражено током деведесетих година XX века и кризе у Чеченији. С тим у вези треба напоменути да део истраживача сматра како актуелна ситуација на Северном Кавказу указује на могућност да „дезинтегративни процеси у овом делу света нису завршени распадом СССР-а, односно да овај негативан тренд може бити настављен и у Руској Федерацији“⁴.

Предмет истраживања докторске дисертације „Политичко насиље на Северном Кавказу од 1994. до 2009. године“ усмерен је на изучавање узрока и корена, природе, врста, основних и сложених манифестних облика, динамике, општих карактеристика и регионалних особености политичког насиља на Северном Кавказу, области у европском делу Руске Федерације која обухвата Предкавказје, северни део обронака Великокавказског венца (изузев његовог источног дела), као и западни део јужних обронака до реке Псоу, преко које пролази граница са Абхазијом.

Северни Кавказ се простире на око 2% државне територије коју насељава више од 10% процената укупног становништва Руске Федерације. На овом подручју живи велики број народа који припадају различитим етнокултурним и језичким групама, као што су черкеско-адигска у западном делу региона и Абхазији, планински народи Дагестана – Авари, Даргинци, Лезгини, Лакци, Табасаранци, Рутули, Агули и др. Чечени и Ингуши припадају нахској групи, а Осетини иранској грани индоевропске породице, док су Карачајевци, Балкарци и Ногајци турског порекла.⁵

Поред хришћанства и ислама, који доминира са уделом од преко 70% становништва, народи Северног Кавказа исповедају и друге религије, попут зороастризма и будизма. Друштвени односи у региону су углавном организовани на полутрадиционалним основама, будући да се релације унутар друштва, као и између друштва и федералних и локалних органа власти, изузев у складу са савременим позитивно-правним прописима Руске Федерације, регулишу и по нормама укореењеним у традицији севернокавказких народа.

⁴ Дмитрий Тренин, *Post-imperium*, РОССЭПН, Москва, 2012, стр. 40.

⁵ О становништву Северног Кавказа видети опширније у Владимир Кабузан, *Население Северного Кавказа в XIX-XX веках. Этностатистическое исследование*, Издательство „Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ“, Санкт-Петербург, 1996.

Да би се формирала јасна представа о политичком насиљу на Северном Кавказу, у мери у којој је то неопходно и научно оправдано, биће сагледана друштвено-политичка и економска ситуација на Јужном Кавказу (Грузија, Азербејџан и Јерменија), пошто су, са тачке гледишта заштите безбедности Руске Федерације, два региона нараскидиво срасла у својеврсну „дугу нестабилности“, у коју поред њих спада и Блиски Исток. Наиме, према мишљењима појединих руских стручњака, Руска Федерација може да држи под контролом Северни Кавказ само уколико Јужни Кавказ остане стабилан и ван домашаја доминантног утицаја других страних фактора, у првом реду западних држава и Турске.

После распада СССР-а неколико севернокавказских области Руске Федерације су постале погранична подручја од изузетне геополитичке и геостратешке важности. Тако је, на пример, Дагестан у свим концепцијама заштите националне безбедности⁶ добио на значају као најјужнији део земље, који се граничи са Грузијом на истоку и Азербејџаном на југу, док се на северу наслања на Чеченију, кључно жариште конфликта и фактор нестабилности региона.

По акваторији Каспијског мора Дагестан је оријентисан ка Казахстану, Туркменистану, Азербејџану и Ирану. Реч је о републици са више од 2,5 милиона становника, припадника тридесет различитих народа, од којих се чак четрнаест сматра староседелачким.⁷ Са севера на југ преко целе територије Дагестана пролазе железничке пруге и ауто-путеви који повезују Москву и унутрашњост земље, а Руску Федерацију и Украјину са Азербејџаном и Ираном. Дагестан, као и Северни Кавказ у целини, имају „нарочито велики значај у остваривању узајамно корисних економских, културних, језичких и других веза народа Руске Федерације и Закавказја”⁸. Као једна од економских веза фигурира нафтовод који, пролазећи кроз Дагестан, повезује Азербејџан и Новоросијск. Такође, Дагестан је

⁶ У Стратегији националне безбедности Руске Федерације до 2020. године, донете Указом председника државе број 537 од 12. маја 2009. године, национална безбедност је дефинисана као „стање заштићености личности, друштва и државе од унутрашњих и спољних опасности, које омогућава обезбеђивање уставом загарантованих права и слобода, потребног квалитета и нивоа живота грађана, суверенитета, територијалног интегритета и стабилан развој Руске Федерације, одбрану и безбедност државе“ (Стратегија национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года, *Российская газета*, 19. мая 2009).

⁷ Абдул-Насир Дибиров, Дагестан: кажимость и действительность, *Регионалистика и этнополитология*, РОССЭПН, Москва, 2008, стр. 148.

⁸ Камалудин Гаджиев, *Кавказский узел в геополитических приоритетах России*, Логос, Москва, 2010, стр. 134.

главно везивно ткиво између муслимана са Северног Кавказа и исламских држава Средњег и Блиског Истока.

За временски оквир дисертације је узет период од 1994. до 2009. године, односно од почетка Првог до краја Другог чеченског рата, у коме је, паралелно са интензивним испољавањем различитих облика политичког насиља на Северном Кавказу, у Руској Федерацији текао спор, болан и тежак процес политичке и економске транзиције. Слабости федерације битно су допринеле дестабилизацији прилика и стварању услова за експанзију различитих облика конфликта у региону који за Руску Федерацију има прворазредну улогу у очувању политичке и социјално-економске стабилности на јужним границама, али и одржању и ширењу руског утицаја на читавом Кавказу, Средњем и Блиском Истоку и у Централној Азији.

Историјски извори показују да је Кавказ од појаве првих насеобина и форми друштвеног организовања, био важан регион са геостратешког становишта, будући да је представљао гранично подручје између источне Европе и Азије, православља и ислама, односно баријеру између Руског, Византијског, Османског и Персијског царства. Као арена у којој су се одвијали судари моћних империја, Кавказ је био место преко кога су ишли продори освајача у дубину Средњег и Блиског Истока, а такође и у басене Каспијског, Црног и Средоземног мора. Током читаве писане историје Кавказ је био поприште небројених ратова и других форми сукоба између различитих кланова, орди, племена, конфесија и држава.⁹ Једнако као и у ранијим епохама, Северни Кавказ је у данашње време место континуираног и интензивног испољавања разноврсних облика политичког насиља, што читав регион доводи у стање перманентне нестабилности, а поред унутрашњих, проузрокује одређене, углавном негативне последице и на међународном плану.

Пример свеукупне политичке, социјалне, економске и безбедносне ситуације на Северном Кавказу, али и збивања у другим кризним жариштима широм света, у потпуности потврђују теоријску поставку према којој су основи и корени политичког насиља у „положају, структури и друштвеним интересима појединих друштвених група и противуречностима које отуда произилазе; процесима

⁹ Рашид Эмиров, *Приоритеты национальной безопасности Российской Федерации на Северном Кавказе*, Логос, Москва, 2011, стр. 21.

интеграције и сукобљавања политичке активности; носиоцима политичких кретања, формама политичких кретања; односима политичке активности и других друштвених процеса¹⁰. Такође, збивања у овом региону Руске Федерације су показала и да је „узрок вршења политичког насиља увек условљен потребама и интересима који се не морају испољити као политички, али су увек друштвени, односно условљени антагонизмима друштвених односа“¹¹.

Структура докторске дисертације је проистекла из резултата до којих је дошла савремена српска политиколошка мисао¹², тако да, поред уводних напомена и закључног разматрања, рад садржи три основна дела, односно заокружене тематске целине:

- 1) Одређење појма политичког насиља;
- 2) Појавни облици политичког насиља на Северном Кавказу;
- 3) Супротстављање политичком насиљу на Северном Кавказу.

У циљу кохерентног, систематичног и прегледног излагања резултата добијених током научног истраживања, сваки од ових делова је подељен на неколико мањих сегмената.

У првом делу рада под називом „Одређење појма политичког насиља“, истраживање ће бити фокусирано на анализирање досадашњих достигнућа на плану дефинисања ове комплексне појаве, као и на друштвено-економске релације и противречности из којих проистичу стварни и потенцијални узроци политичког насиља, попут унутрашње политичке, социјално-економске и безбедносне кризе, сложених регионалних и међународних односа и интереса, као што је, на пример, тежња великих сила да контролишу природне ресурсе других субјеката међународног права, посебно у домену енергетике, рудних богатстава и пијаће воде.

¹⁰ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 67-68.

¹¹ Ibid, str. 68.

¹² Феноменом политичког насиља у нашој земљи се највише бавио проф. др Драган Симеуновић у научним радовима *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije – doktorska disertacija*, FPN, Beograd, 1987; *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989; *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991; *Državni udar kao vojno-politički fenomen*, Vojno delo, Beograd, 1992; *Нови светски поредак и национална држава*, Ферко и Симтрејд, Београд, 1993; *Теорија политике – ридер I део*, Удружење „Наука и друштво“, Београд, 2002; *Terorizam*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009, итд.

Истраживачке активности ће у овом делу бити усмерене и на материјално-економске, идејно-идеолошке, алијенационо-интерперсоналне и политичко-организационе основе политичког насиља.¹³ Потом следи осврт на врсте и типологију политичког насиља, извршену према садржају, начину вршења, носиоцима, односно квантитативном обиму субјекта, распрострањености, времену трајања, одговарајућој функцији и разложности као рационалној усмерености политичког насиља према објекту над којим се изводи и рационалној примерености циљу, итд.

Други – централни део рада под називом „Појавни облици политичког насиља на Северном Кавказу“ започеће освртом на историјат политичког насиља на овом подручју, како би се мултидисциплинарним приступом, односно коришћењем достигнућа не само из сфере политичких наука, већ и историје, социологије, културологије и етнопсихологије, указало на корене, узроке, генезу, континуитет и специфичности проблема са којима се суочавају становници овог подручја. Затим ће се, уз навођење, дескрипцију и критичко сагледавање конкретних примера, теоријски третирати основни облици политичког насиља на Северном Кавказу, као што су претња силом, принуда и притисак, психофизичко злостављање – мучење, политичко убиство и атентат и диверзија.

Следећи сегмент другог дела рада је посвећен детаљном проучавању сложених облика политичког насиља у овом региону, који „нису проста целина више основних (облика), већ њихов међузависан, динамичан, често противречан спој“¹⁴. Реч је о насилним протестима, побунама, нередима и немирима, тероризму, субверзијама, репресијама, терору, герили, устанку, војним интервенцијама и ратовима.

Због специфичне безбедносне ситуације на Северном Кавказу, настале у прошлости под утицајем сложених друштвено-политичких, економских, националних, верских и других узрока, политички живот на овом подручју је и данас, као и у ранијем периоду, испуњен преплитањем и истовременом присутношћу различитих облика и врста политичког насиља.

Стога је ради избегавања евентуалних термилошких недоумица и нејасноћа, које могу довести до озбиљнијих грешака у истраживању овог

¹³ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 66.

¹⁴ Ibid, str. 112.

феномена, потребно направити јасну разлику између набројаних основних и сложених облика политичког насиља, пре свега између политичких убистава и атентата, диверзија и тероризма, терора и тероризма, гериле и тероризма, партизанског ратовања и тероризма и сл.

У трећем делу рада под насловом „Супротстављање политичком насиљу на Северном Кавказу“ настојаћемо да што подробније теоријски сагледамо све актере укључене у процес супротстављања политичком насиљу на подручју који је предмет овог истраживања. У мери у којој то дозвољава доступна публикована грађа, посебан акценат ће бити стављен на улогу специјалних (контраобавештајних и обавештајних) служби, како домаћих, тако и страних, у овом процесу, као и на положај и значај војног и полицијског фактора.

Да би се успешно проучио ангажман субјеката супротстављања, истражићемо, а потом и систематизовати научна сазнања о методима које они примењују у извршавању различитих задатака. У завршним разматрањима овог дела рада биће критички сагледани и оцењени садржај и ефекти постигнути током досадашњег супротстављања политичком насиљу на Северном Кавказу, као и њихови домети и границе.

Научна истраживања, промишљања и закључивања о природи и суштини политичког насиља, у првом реду политиколога, али и филозофа, историчара, културолога, социолога и психолога, резултовала су јединственим ставом да је овај феномен стар колико и сама политика, те да у свим епохама и на свим крајевима света представља основно или бар једно од важнијих средстава за остваривање различитих социјалних интереса учесника у политичком животу, било оних који наступају са позиција власти и налазе се у улози доминантних друштвених чинилаца, било да су у питању слабије, малобројније, сиромашније и потлачене групе или појединци.

У савременим политичким односима на глобалној позорници мало је примера који попут збивања на Северном Кавказу на сликовит и недвосмислен начин потврђују истинитост ове теоријске поставке. Штавише, чак и летимичан осврт на прошлост и садашњост тог подручја наводи на помисао да читава историја политичког живота тамошњег становништва, почев од средњег века, преко периода монархије и тоталитаризма до данашњих дана, није ништа друго до

историја непрекидног појављивања, понављања, модификовања, радикализације, јењавања и поновног интензивирања различитих облика и врста политичког насиља.

Овакво стање ствари пружа широке могућности истраживачима да кроз проучавање прилика на Северном Кавказу на практичним примерима доказују своје хипотезе и концепције, као и да промишљањем долазе до нових резултата, пре свега из области политичких, али и других друштвених наука. Наиме, анализирањем конкретних случајева различитих облика политичког насиља и применом постојећих теоријских поставки, долази се до свеобухватних и квалитетних објашњења узрока и последица овог политичког феномена, метода и тактика које примењују субјекти насиља, уочавају се слабости безбедносних структура и могућности за усавршавање њиховог деловања, сагледава друштвено-политичка клима у којој су се дешавали ти случајеви, итд.

На примеру Северног Кавказа се готово дословно може применити теза да је „политичка криза најчешће израз економске кризе, као и да представља такво стање једног политичког система које посебно карактерише изражена отежаност доношења или спровођења кључних политичких одлука владајућих, а читује се у немогућности обезбеђења довољног броја оних који одлуке прихватају или спроводе“¹⁵.

Показало се да је криза која је почетком деведесетих година XX века директно увела Северни Кавказ у дуготрајан и још увек незавршен период испољавања политичког насиља, била пре свега изазвана неуспешним политичким и економским реформама у Русији, које су резултовале страховитим сиромашењем најширих друштвених слојева, незапосленостју, али и слабљењем утицаја и контроле централне власти, правним и идеолошким вакуумом и дуго потискиваним и спутаваним међунационалним и међуконфесионалним анимозитетима. Стога ће у дисертацији важно место имати сагледавање религиозне мотивације као једног од најстаријих, а у данашње време и доминантног узрока политичког насиља у свету, због чега га треба посматрати као централни проблем и озбиљну препреку за регулисање и хармонизацију односа у међународној заједници.

¹⁵ Ibid, str. 61.

Још илустративнији пример који води истом закључку – да постоје готово неисцрпне објективне могућности за свеобухватно и мултидисциплинарно научно истраживање феномена политичког насиља на Северном Кавказу, представља чињеница да се безмало сви потенцијални узроци ове појаве, које је дефинисала савремена политиколошка теорија, и то, што је посебно занимљиво, пре њене ескалације у склопу дезинтегративних процеса који су захватили поједине делове бившег СССР-а крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века, могу уочити у модерној историји политичких односа на том подручју.

Наиме, наша научна мисао је још током осамдесетих година XX века детаљно формулисала дванаест општих предуслова за настанак политичког насиља. У питању су „оштра супротстављеност, недовољност остваривања или немогућност стварног изражавања интереса великих социјалних група; недовољна способност афирмативног организовања и спровођења власти; недовољна организованост привредног система; изразите социјалне разлике; распрострањеност и полулегалност друштвено негативних појава, као што су корупција, „везе“ и сл.; несузбијање, некажњавање или толерисање тих појава (обавезно подстиче на манипулације једне, а смањује веру у систем код других); могућност јавног и сталног деловања антисистемских снага; постојање снажних антисистемских организација или институција; стална и снажна политичка, материјална или војна подршка извана противницима система, који се налазе у земљи; разноврсно, економско, политичко и војно подривање система извана из више праваца; сукоби политичке елите и интересних група у врховима политичког апарата једна земље; неконтролисана, недовољно поуздана или политичком врху недовољно привржене војне снаге и безбедносне структуре“¹⁶. Ова докторска дисертација пледира да на бази критичке анализе богате и разноврсне грађе о многобројним примерима политичког насиља на Северном Кавказу, још једном покаже практичну примењивост цитираних и других релевантних теоријских достигнућа наших и страних политиколога.

Узимајући у обзир наведене претпоставке, предмет истраживања докторске дисертације обухвата све појавне облике и врсте политичког насиља на Северном Кавказу, у смислу регионалног феномена са посебним, али и општим

¹⁶ Ibid, str. 61-62.

карактеристикама. Као што је већ поменуто, хронолошки оквир истраживања представља период од почетка Првог до краја Другог чеченског рата, с тим да ће, због јасније представе о ширем контексту и генези политичког насиља на овом подручју, у кратким цртама бити изложена политичко-дипломатска и војна историја ранијих епоха, пре свега период од двадесетих година XIX века до деведесетих година XX века, у коме леже корени друштвених противречности које су утицале да Северни Кавказ постане погодно тло за испољавање различитих видова политичког насиља. Географски простор на коме ће бити проучаван овај социјални феномен обухвата Североисточни и Северозападни Кавказ, односно Чеченију, Северну Осетију, Ингушетију, Дагестан, Адигеју, Карачајево-Черкесију, Кабардино-Балкарију, јужни део Ростовске области, Краснодарски и Ставропољски крај.

Имајући у виду да је највише случајева политичког насиља на Северном Кавказу забележено на територији Чеченске Републике, где су, између осталог, вођена и два рата, највећи део рада ће бити посвећен збивањима на територији ове републике. Када је реч о облицима политичког насиља, највише пажње ће бити посвећено проучавању поменутих ратова, али и терористичких аката, будући да их је било веома много, као и да су неки од њих по брахијалности и суровости били без премца у историји цивилизације, те да су извршили снажан утицај на друштвено-политичке, безбедносне и економске прилике на територији читаве Руске Федерације, а нарочито на Северном Кавказу.

Циљеви дисертације проистичу из претходно дефинисаног предмета истраживања, а засновани су на актуелним и научно утемељеним сазнањима о самом предмету. На основу претходно изложених разматрања могу се одредити *научни и друштвени* циљеви дисертације, усмерени на проучавање бројних и разноврсних примера политичког насиља на Северном Кавказу и коришћење добијених научних резултата за нова теоријска уопштавања.

Научни циљ докторске дисертације је научна дескрипција узрока и корена, као и свих врста, затим основних и сложених облика политичког насиља на овом простору, на основу чега ће бити створени услови за њихову свеобухватну анализу, засновану на општеприхваћеним теоријским поставкама. Тиме се првенствено стварају услови за систематизацију досадашњих сазнања о

политичком насиљу на Северном Кавказу, али и врши детаљна класификација свих релевантних елемената и специфичних околности које су доводиле и тренутно доводе до његовог испољавања.

Досезање примарних научних циљева ће довести до систематизације резултата истраживања о политичком насиљу уопште, улози страног фактора у спровођењу прикривених-субверзивних активности усмерених на изазивање и инструментализацију новог политичког насиља, средствима и методима војних и полицијских структура и специјалних служби фокусираних на његово сузбијање, као и помацима који су на том пољу до сада постигнути. Осим тога, оваквим приступом се стварају услови за евентуалну предикцију праваца даљег развоја овог политичког феномена.

Докторска дисертација има и вишеслојан *друштвени циљ*, доминантно заснован на неопходности широког и студиозног приступа оцени постојећих и потрази за новим знањима о политичком насиљу на Северном Кавказу са његовим општим и специфичним карактеристикама, као и на препознавању околности у којима настаје, идентификовању форми његовог испољавања и метода које користе носиоци-субјекти насиља како би остварили своје интересе. Такође, друштвени циљ рада је указивање на политичке, економске, безбедносне и друге последице политичког насиља у овом делу света, које се, осим на унутрашњем, у одређеној мери манифестују и на међународном плану.

Генерална хипотеза ове дисертације, заснована на савременим научним достигнућима из области политичких наука, је да су на Северном Кавказу, почев од деведесетих година прошлог века, испољени или се и тренутно испољавају сви основни и сложени облици политичког насиља, посматрани и тумачени било у ужем, било у ширем теоријском и практичном смислу. Оваква ситуација је настала као резултат дубоких, трајних, вишедимензионалних, потискиваних и неефикасно превазилажених друштвених противречности и антагонизама, присутних на овом подручју током читаве његове модерне политичке историје, укључујући, са одређеним модификацијама и раније непознатим или слабије израженим појавним облицима, и најновије доба.

Да би се научно доказала тачност генералне хипотезе, потребно је извести и потврдити неколико радних – посебних хипотеза. Прва посебна хипотеза се

односи на дуготрајну политичку кризу на Северном Кавказу, појачану свеопштим економским колапсом и неделотворним вршењем функција централних власти, што је утицало на стварање друштвене климе у којој учесници у политичком животу, без обзира на којој страни и у којој позицији (супериорној или инфериорној у односу на противника) се у том тренутку налазе, брзо и лако посежу за политичким насиљем, сматрајући га најефикаснијим средством за остварење партикуларних интереса, најчешће опречних са интересима других друштвених групи и појединаца.

Друга посебна хипотеза има за циљ да покаже како политичко насиље на Северном Кавказу, а нарочито његови сложени облици, нису акт моћи, односно израз воље и интереса појединаца, већ широких друштвених група – колективитета, укључујући и читаве народе. Ови интереси су у одређеним случајевима били испреплетани са стратешким, политичким, економским и војним интересима других држава, због чега су неретко инструментализовани од стране спољног фактора, превасходно кроз деловање обавештајних система појединих држава, што ову проблематику ставља у међународни контекст и даје јој нову, комплексну политичку и безбедносну димензију.

Трећа посебна хипотеза се односи на присуство изражене националне и верске компоненте у политичком насиљу на Северном Кавказу, које се од стране инспиратора и идеолога насилних поступака најчешће злоупотребљавају као ефикасно средство за мотивисање широких, пре свега нижих друштвених слојева, да се спровођењем радикалних чинова, често по цену губитка живота, ставе у функцију остварења крајње профаних интереса мањих друштвених група, па чак и моћних и утицајних појединаца.

Четврта посебна хипотеза указује на постојање заједничких интереса и веза између појединих субјеката политичког насиља на Северном Кавказу и носилаца других облика друштвено непожељних и противзаконитих активности, међу којима се издвајају међународне организоване криминалне групе, укључене у производњу и трговину наркотицима, пролиферацију оружја, трговину људима и друга тешка кривична дела.

Побројане посебне хипотезе чине адекватан истраживачки оквир за потврђивање и употпуњавање научно утемељених представа о политичком

насиљу на Северном Кавказу. Такође, кроз научно истраживање засновано на доступној референтној литератури и пробраним изворима – примарним документима, биће извршена систематизација релевантних постојећих сазнања о овој проблематици.

Проучавање политичког насиља на Северном Кавказу биће утемељено на приступу који подразумева теоријско одређење и сагледавање практичног манифестовања свих појмова, процеса и појава неопходних за разумевање предмета истраживања. Ток, циљеви и садржина истраживања, условљеног суштином самог проучаваног проблема и предмета, испуниће постојећи хипотетички оквир.

Сложеност предмета истраживања усмереног на добијање адекватних одговора на питања од значаја за темељну анализу и поимање политичког насиља на Северном Кавказу, захтева одређеност за комбиновану примену сета општих и посебних метода којима се на научно утемељен начин могу постићи претходно дефинисани научни и друштвени циљеви истраживања. Примерено теми рада, од посебног значаја је ослањање на општефилозофски дијалектичко-материјалистички метод, неопходан за поимање проблема научног истраживања и постизање идејно-сазнајног склада и целовитости у приступу проучавању политичког насиља и његове повезаности с другим друштвеним, политичким, економским и безбедносним појавама и процесима на Северном Кавказу, али и у међународним оквирима, како са онима који га проузрокују, тако и са онима на чији настанак и ток понекад и само активно утиче.

Очигледно је да примена дијалектичко-материјалистичког метода може бити делотворна само ако је приступ комплексној проблематици као што је политичко насиље на Северном Кавказу системски, односно уколико подразумева тумачење сваког појавног облика овог политичког феномена као једног дела тоталитета друштвеног живота. Такође, потребно је проучити и унутрашње карактеристике тих облика, њихове међусобне везе, динамичне релације између субјеката и објеката насиља, као и њихово деловање које је детерминисано политичким, економским и другим интересима. Да би се то постигло, у истраживању је коришћен и принцип историзма, заснован на поставци да свака политичка појава,

укључујући и насиље, има своје корене у прошлости и временом се развија и мења под различитим утицајима.

Други по важности је *хипотетичко-дедуктивни метод*, који се „заснива на искуству и изведен је из њега“¹⁷, те стога има кључан утицај на правилно конципирање и формирање ставова о темељним појмовима у раду, пре свега како би се правилно разумели и разграничили поједини облици политичког насиља који се на Северном Кавказу у пракси често преплићу и, сходно интересима супротстављених страна, у мањој или већој мери различито, па и контрадикторно тумаче и представљају. То се пре свега односи на тероризам, терор, герилу и рат као сложене облике политичког насиља. Стога ће метод класификације послужити као допуна хипотетичко-дедуктивном методу, како би се отворио простор за исцрпно навођење и критичку анализу свих релевантних, у пракси присутних и са научног становишта прихватљивих тачки гледишта на ову проблематику.

Научни *метод моделовања* је у истраживању коришћен у намери да се обликује модел који ће најприближније опонашати друштвену реалност у којој се од 1994. до 2009. године испољавао феномен политичког насиља на подручју Северног Кавказа. Метод моделовања је због специфичности теме примењен приликом обликовања теоријског модела, односно конципирања конкретног предмета истраживања, као и за успостављање методолошког модела, неопходног за формулисање адекватног методолошког оквира који води правилној спознаји и ствара могућности за долажење до потребних знања о политичком насиљу на Северном Кавказу.

Да би се постигли очекивани резултати научног истраживања примењен је и *статистички општенаучни метод*, који нарочито долази до изражаја „у сегменту извођења директних и индиректних генерализација мањег или већег степена истинитости, односно вероватноће“¹⁸. Обзиром да се велики број становника Северног Кавказа, али и других делова Руске Федерације, често налазио у улози субјеката или објеката различитих облика политичког насиља које је директно или индиректно повезано са овим регионом, примена статистичког општенаучног

¹⁷ Марко Парезановић, *Политички преврат. Савремени приступ*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013, стр. 39.

¹⁸ Исто, стр. 40.

метода приликом анализирања таквих појава омогућава извођење потребних индуктивних закључака о појединим аспектима предмета истраживања.

Као основни општи метод коришћена је *компарација* врста и облика политичког насиља на Северном Кавказу, али и у другим кризним жариштима широм света, како би се установило шта је заједничко свим овим појавама, а шта су особености збивања у севернокавказском региону. Осим тога, коришћени су основни методи политичких наука, и то у првом реду *дијалектички метод*, који је омогућио „посматрање стварности као сложеног дијалектичког јединства различитих, супротних и противречних чинилаца, што представља комплексну дијалектичку целину, која се, истовремено, налази у стању континуиране промене и може се спознати кретањем од појавног ка суштинском“¹⁹.

Научна оправданост докторске дисертације проистиче из актуелног стања у теорији политикологије и досадашњих резултата проучавања политичког насиља уопште, укључујући и Северни Кавказ као подручје специфично по томе што се на њему током дужег временског периода веома интензивно, готово свакодневно, испољавају различити основни и сложени облици овог политичког феномена. Значај и актуелност проблема мотивисали су на његово проучавање више политиколога, историчара, правника, филозофа, социолога, психолога и других научника из Руске Федерације и западних држава, као и, у мањем обиму, из наше земље, чиме је створена теоријска основа за ново мултидисциплинарно, свеобухватно и темељно прегнуће.

У овом контексту треба напоменути да и поред великог броја научних радова на сличне теме у Руској Федерацији, али и у другим државама, не постоји публикована синтеза у којој су истовремено проучени сви аспекти политичког насиља на Северном Кавказу од почетка Првог до краја Другог чеченског рата. Досадашњи резултати најчешће обухватају само поједине облике политичког насиља, односно насиље почињено на делу територије овог региона (обично је реч о Чеченској Републици) или насиље почињено током Првог или Другог чеченског рата. Стога ће дисертација кроз критички приступ оригиналном истраживању и систематизацију постојећих савремених теоријских концепција и емпиријских ставова о политичком насиљу на Северном Кавказу од 1994. до 2009. године

¹⁹ Исто.

настојати да постигнутим резултатима на свеобухватан и исцрпан начин унапреди познавање ове проблематике и допринесе успеху нових научних подухвата на пољу политикологије, али и других друштвених наука.

Основно ограничење у постизању овог циља представља непостојање могућности да се тема истраживања потпуно сагледа на основу јавно доступних званичних докумената и постојећих законских решења, сазнања објављених у многобројним радовима политиколога и историчара, сведочанствима учесника у догађајима и новинским чланцима, будући да је значајан фонд података од стране руских обавештајно-безбедносних служби због заштите виталних националних интереса класификован као тајна и тиме за дужи период, а можда и трајно скривен од очију јавности. Међутим, за очекивати је да ће одређене чињенице временом бити обелодањене, што може довести до тога да неки процеси и појаве буду другачије конотирани и због тога се нађу у фокусу нових научних анализа и преиспитивања.

У савременом свету у коме насиље игра значајну, а у појединим државама и одлучујућу улогу у политичким односима, утичући, најчешће крајње негативно, на животе огромног броја људи, научна истраживања овог проблема имају и недвосмислено важну друштвену оправданост. Ова констатација нарочито добија на значају ако се има у виду да тероризам као сложени облик политичког насиља, који из општепознатих разлога већ дужи низ година привлачи пажњу јавности у глобалним размерама, и даље представља нерешиву енигму, мање за теоретичаре, а више за државне власти и специјалне службе у чијем делокругу рада се налази његово превентивно и репресивно сузбијање, односно делотворно, трајно и одрживо превазилажење.

Како су управо на Северном Кавказу или од стране субјеката са овог подручја изведени неки од најбруталнијих терористичких напада у модерној историји, детаљна компаративна анализа конкретних примера таквог насиља, његових узрока и последица, имаће свој шири друштвени значај. Правилно, примерено и рационално одмерено инсистирање на критичком сагледавању и анализирању конкретних примера усмерено је на приближавање дисертације, у што је могуће већој мери, не само стручном, него и ширем, ненаучном аудиторијуму.

Када је реч о друштвеној оправданости истраживања, треба обратити пажњу на тенденцију да респектабилни руски научници и публицисти, као и поједине њихове колеге у нашој земљи, указују на одређене аналогije и паралеле између не тако давних збивања у политичкој и безбедносној сфери на Северном Кавказу с једне, и у АП Косово и Метохија с друге стране. Наиме, међунационални сукоби, заостравање и продубљивање конфликтних и деструктивних тенденција које отежавају, па чак и блокирају модернизацијске процесе, заједнички су за севернокавказки регион и поједине делове Балкана, укључујући и АП Косово и Метохија.

Показало се да су у оба случаја оружани конфликти привлачили и изазивали различите форме насилних реакција страних субјеката насиља, постајући тако потенцијални извори међународних војно-политичких конфронтација. Реч је пре свега о уплитању екстремистичких и терористичких организација и група, као и професионалних најамничких снага, у сукобе на Северном Кавказу и у АП Косово и Метохија. Стога није случајно да су бројни научници и публицисти својевремено посматрали Северни Кавказ као „руски Балкан“, односно као саставни део „евроазијског појаса нестабилности“ који се простире од Балкана до Хималаја.

Заговорници тезе о „балканизацији Русије“ као један од главних аргумената наводе ситуацију у Чеченији, где су покушаји стварања независне државе од самог почетка указивали на могућност покретања процеса радикалних измена политичке ситуације и државних граница у региону. Отцепљење Чеченске Републике било би, према мишљењу ових аутора, „изазивање „домино ефекта“, односно стимуланс за преостале севернокавказке републике да пођу путем осамостаљења“²⁰.

У том контексту, проучавање прилика на географском простору обухваћеном овим радом добија на значају и у савременој друштвеној стварности у Србији, иако у поређењима те врсте треба бити врло опрезан, критички оријентисан и доследан у избегавању било каквих ненаучних, произвољних и паушалних одређења, која би евентуално била прилагођена и подређена садашњим и будућим дневнополитичким приликама.

²⁰ Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, Международные отношения, Москва, 2003, стр. 86.

На основу свих релевантих показатеља, и у будућности се може очекивати ескалација појединих облика политичког насиља широм света, а нарочито на подручјима какав је Северни Кавказ, што друштвеној оправданости ове докторске дисертације даје још једну димензију – да ће овај рад, у мери у којој задовољи квалитативне научне критеријуме, имати своју улогу и значај у времену које тек долази.

1. Одређење појма политичког насиља

Политичко насиље је „средство решавања социјалних конфликта настало када и сами конфликти – у време диференцијације друштва на класе, касте, и религије“²¹. Као културно-историјски феномен чији се корени, осим у политичкој, налазе и у економској, па и психолошкој сфери, представља битан фактор у развоју или деградацији заједнице. Сва друштва се сусрећу са проблемом политичког насиља, при чему не располажу могућностима да га у потпуности превладају, већ само да га у већој или мањој мери сузбију и контролишу. Штавише, „за сваког појединца постоји могућност да вољно или невољно буде објекат, али и субјекат насиља, без обзира на животну доб, као и политичку, расну, класну, верску или националну припадност, социјални статус и сл.“²².

Драган Симеуновић истиче да се „насиље најкраће може одредити као деловање силом ради стварања такве ситуације, односно уређивања међусобних односа у друштву који воде реализацији циљева и интереса онога који врши насиље. Уколико је реч о социјалном насиљу као виду комуникације, онда се то реализовање циљева и интереса субјекта насиља по правилу врши супротно вољи и интересима оних учесника интеракције над којима се насиље врши“²³.

У складу са овим општим одређењем насиља у свим његовим појавним облицима, социјално насиље се може дефинисати као „примена или претња применом различитих форми, метода и средстава директне или индиректне принуде и притисака (политичких, економских, војних, итд.) у односу на друге групе, класе, државе или друштвене системе, у циљу обезбеђивања, освајања и очувања политичке власти и економске доминације, остваривања и заштите независности и суверенитета, различитих врста права и привилегија, реализације територијалних и других претензија, ограничавање интереса противничке стране, као и наметања сопствене воље другим субјектима“²⁴.

²¹ Константин Горбунов, *Терроризм: историја и современност. Социјално-психолошко истраживање*, Форум, Москва, 2012, стр. 9.

²² Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 34-35.

²³ Ibid, str. 22.

²⁴ Владимир Денисов, *Социологија насиља (критика современных буржуазных концепций)*, Политиздат, Москва, 1975, стр. 6.

Дефинисању појма и истраживању проблема политичког насиља треба приступити са најширег могућег становишта, како би се установио утицај овог феномена на актуелне геополитичке процесе. Наиме, „примена војне силе у решавању међународних спорова сведочи о глобалним размерама политичког насиља, при чему коришћење агресивних политичко-идеолошких инструмената у процесу глобализације представља опасност по стабилност целокупног светског поретка“²⁵. Свакодневица нас уверава да концепције о алтернативама пракси насиља у регулисању политичких односа и стварању услова за даљи развој цивилизације коришћењем искључиво ненасилних метода, у догледној будућности неће бити потпуно оствариве. Ипак, напори на ширењу и јачању толеранције у међудржавним и међуетничким односима, као принципа комплементарног са концепцијом о ненасилном функционисању друштва, уз проналажење и усавршавање нових метода у савременој геополитици, попут „меког“ преузимања власти, показују да постоји могућност за постепено смањење и ублажавање последица политичког насиља у глобалној арени.

С друге стране, поједини аутори инсистирање на уском одређењу политичког насиља као „физичког дејства на објекат како би му се нанела штета, објашњавају тешкоћама да се дође до квалитативно задовољавајућег ширег тумачења“²⁶. Присталице ове концепције такође наводе да се само уским и прецизним дефинисањем може пружити теоријски отпор „покушајима радикалних екстремистичких организација да манипулишу научним сазнањима како би етаблирале недовољно јасна, разуђена и вишесмислена тумачења, погодна за злоупотребе и инструментализацију у складу с њиховим политичким интересима“²⁷. Наиме, уколико би се све негативне појаве у друштвено-политичком животу подвеле под политичко насиље, тада би одређени учесници у политичким дешавањима дошли у прилику да лакше оправдају реално насиље за које су објективно одговорни. У складу с том логиком, „подметање бомби и убиства недужних цивила би се могли ставити у исту раван са експлоатацијом

²⁵ Светлана Кузина, *Политическое насилие: природа, манифестирование и динамика в глобализирующемся мире*, Ростов-на-Дону, 2010, стр. 24.

²⁶ Исто, стр. 34.

²⁷ Исто.

најамне радне снаге, јер би и једно и друго било тумачено као манифестација политичког насиља²⁸.

Узимајући у обзир сва релевантна тумачења, као и теоријска и практична ограничења, Симеуновић сматра да се политичко насиље „најопштије може одредити као директна или индиректна, односно латентна примена силе у сфери политике и политичког, односно као директна или индиректна примена силе над свешћу, телом, животом, вољом или материјалним добрима стварног или потенцијалног, односно претпостављеног политичког противника“²⁹. Тед Хондерих политичко насиље одређује и као „употребу силе забрањене законом“³⁰, пренебрегавајући при томе чињеницу да одређени облици политичког насиља, као, на пример, репресија, могу имати легалне форме.

Политичко насиље се може дефинисати и као „начин институционализације друштвених односа у склопу којих појединци или групе људи, користећи различита средства спољне принуде и манипулације, својим интересима потчињавају свест, вољу, способности, производне снаге, имовину и слободу других људи, у циљу преузимања власти, њеног очувања и функционисања“³¹. Током читаве историје цивилизације људи приликом регулисања односа у друштву прибегавају примени различитих облика јавног и прикривеног насиља. Према Дањили Раскову, „уз помоћ контроле над насиљем се, између осталог, ствара поредак у коме мањина (друштвене елите) управљају већином, дајући јој, у замену за покорност, релативну стабилност и заштиту неопходну за несметану егзистенцију и прогрес“³².

Природу човекове агресивности, узроке и појавне облике насилног понашања уопште, па и у политици, проучава посебна научна дисциплина – вајленсологија (од енглеске речи *violence* - насиље). Концептуализација политичког насиља у контексту теоријских и општекултуролошких истраживања омогућава да се направи разлика између политичког и других форми насиља, као и да се одреди поље његовог деловања. У том смислу, политичко насиље је

²⁸ Исто, стр. 35.

²⁹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 27.

³⁰ Ted Honderich, *Political Violence*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1976, p. 9.

³¹ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 37.

³² Дуглас Норт, Джон Уоллис, Барри Вайнгагст, *Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества*, Издательство Института Гайдара, Москва, 2011, стр. 17.

средство објективизације политичких односа у друштву. Глобализација је учинила да га главни актери у међународној арени најчешће користе за остваривање два основна циља: за стицање доминантног положаја и наметање свог система вредности, идеологије, политичких назора или религије другим државама и народима, као и за очување власти унутар земље и обрачун са опозиционим снагама.

Развој феномена политичког насиља током историје условљен је и повезан са економском базом друштвених односа, који су саставни део социјалне природе политичке власти, њених механизма и циљева. Термини моћ, сила, насиље, ауторитет и власт „спадају у оне термине политичког вокабулара који су особени и по томе што им значења нису сасвим разграничена. Такво неразграничење доводи до тога да је у савременој политиколошкој, правној и социолошкој литератури веома присутно њихово дефиниционо изједначавање и коришћење као синонима³³. Разлог томе је што се политичко насиље по својој суштини неодвојиво везује за један од најважнијих политичких феномена – власт, која заузима централно место у процесу стварања услова за функционисање друштва и уређивање односа појединаца и група.

Држава користи политичко насиље као инструмент за контролисање борбе различитих друштвених група за остваривање њихових политичких, економских и других интереса, како не би изашли из оквира државног поретка и законитости. Ипак, „као што политичку власт не треба идентификовати са појмом државне власти пошто је она само основни вид политичке власти, тако и политичко насиље не треба идентификовати са појмом државног насиља, јер је насиље државе само основни вид институционалног насиља, које је пак основни вид политичког насиља. Држава увек располаже само највећим, али не и свеукупним потенцијалом политичког насиља у једном друштву. С обзиром на природу политичке акције политичко насиље може вршити и сваки појединац³⁴.

Светлана Кузина указује да „антрополошка димензија политичког насиља чини овај феномен изузетно значајним за усмеравање тока културно-историјског развоја друштва, те да анализе антрополошке детерминанте људске агресивности

³³ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 5.

³⁴ Ibid, str. 33.

показују да се унутрашња способност човека да обузда своју склоност ка насиљу, настала као резултат вишевековног усавршавања у процењу социогенезе, веома лако одбацује и мења под утицајем спољних фактора, нпр. идеологије³⁵.

У том контексту, Александр Кугај политичко насиље дефинише као „гушење или принудно ограничавање слободне воље социјалног субјекта, условљено деловањем друштвених снага усмерених на освајање политичке власти и остваривање дефинисаних социјално-политичких идеала“³⁶. Да би таква власт „постала државна, она пре свега мора бити легитимна, односно призната од друштва као јуридикски законита (власт на основу права)“³⁷, сматра Александар Зиновјев. Исти аутор тврди да „власт може да располаже силом којом би натерала људе да је признају, да јој се покоре, да се помире са њом. Али за државност, то је мало. Њој је потребна законитост како у њеном успостављању, тако и у одржавању. При сваком преврату, они који су освојили власт, журе да је озаконе“³⁸.

Констатујући да је „основно средство насиља у савременим условима капитал“, као и да улогу главног носиоца принуде над индивидуама имају држава и политичка власт, Светлана Кузина истиче да „држава са својим институцијама само формално поседује својство заштитника свеопштег интереса, док је заправо потчињена и усмерена на заштиту интереса (пре свега економских) једних друштвених група, што обично иде на штету свих или готово свих других група“³⁹.

Кузина стога државу дефинише као „инструмент насиља, који се користи за држање борби социјалних група за своје економске интересе у оквирима државног поретка и закона“⁴⁰. У условима такве борбе за политичким насиљем не посежу само владајуће групе (насиље „од врха ка дну“), већ и групе које желе смену политичког режима („од дна ка врху“). Реч је о протестном, опозиционом или револуционарном насиљу. Обично се сматра да политичко насиље усмерено на очување постојећег поретка представља конзервативну, а протестно насиље

³⁵ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 23.

³⁶ Александр Кугај, *Природа политического насилия и его роль в современном мире*, Автореф. дис. канд. филос. наук, Москва, 1993, стр. 13.

³⁷ Александар Зиновјев, *Велика прекретница*, Наш дом/L'age D'homme, Београд, 1999, стр. 17.

³⁸ Исто.

³⁹ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 145.

⁴⁰ Исто.

деструктивну силу. Међутим, ову поделу треба схватити као релативну, будући да у условима постојања тоталитарног, недемократског и антинародног режима, силе усмерене на његову деструкцију и побољшање свеопштих прилика у друштву кроз демократизацију и ослобађање становништа из чврстих стега власти, у зависности од постигнутих резултата могу попримити крајње конструктиван и позитиван карактер.⁴¹

Поред термина насиље и власт, потребно је дефинисати и са њима неодвојиво повезан појам – моћ, која се може одредити као „способност субјеката у друштвеним односима да политичком активношћу (акцијом) остварују своје интересе и циљеве независно од воље, интереса и циљева других друштвених и политичких субјеката“⁴². Такође, моћ се може дефинисати и као „способност да се нешто учини и да се у друштвеним ситуацијама произведе учинак на друге како би се изазвао жељени исход“⁴³. Постоје гледишта да се иста дефиниција може везати и уз појам „утицај“, односно да су појмови моћ и утицај „узајамно замењиви“⁴⁴.

Моћ се може манифестовати на различите начине, те стога насиље није „обавезан начин реализовања моћи, али је сваки чин насиља, било друштвеног, било политичког, повезан са исказивањем друштвене, односно политичке моћи“⁴⁵. Међутим, извођење насиља може бити и „манифестација немоћи“, односно „знак опадања или нестанка ауторитета“⁴⁶. Хана Арент оцењује да је, психолошки гледано, теза да „немоћ доводи до насиља тачна, будући да тамо где моћ више не потискује и обуздава насиље, долази до добро познате замене средстава и циљева“⁴⁷.

Док је „сила средство остварења и одржања моћи“, насиље је, према Симеуновићу, „начин за исказивање и спровођење моћи када субјекат моћи свој утицај посредује силом у комуникацији са објектом моћи“⁴⁸. Изучавајући феномен ауторитарних личности, руски психолог и филозоф Елена Корнејева

⁴¹ Исто, стр. 146.

⁴² Цитирано према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 6.

⁴³ Džozef S. Naj, *Budućnost moći*, Arhipelag, Beograd, 2012, str. 22.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 8.

⁴⁶ Ibid, str. 7.

⁴⁷ Hana Arent, *O nasilju*, Alexandria press, Nova srpska politička misao, Beograd, 2002, str. 68.

⁴⁸ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 7.

сматра да су се Руси у периоду после распада СССР-а и дестабилизације социјалног система у коме су до тада живели, приклонили сили проистеклој из, условно речено, апсолутистичке власти, како би „превазишли кризу идентитета у националним размерама и смањили колективну психолошку напетост насталу као резултат поменуте кризе“⁴⁹.

Власт је институционализована политичка моћ, која „почива на позицијама са правном способношћу одлучивања, тако да имаоци ових позиција поседују институционализоване могућности за доношење одлука“⁵⁰. Без обзира на многобројне разлике у начину вршења, општа карактеристика сваке власти је „организовано насиље једне класе с циљем обезбеђења њене доминације у друштву. Нема те власти која се оградилa у потпуности од насиља, јер, одрећи се употребе силе или располагања њом, значило би себе негирати као власт“⁵¹. Према Максy Веберу, држава поседује монопол над легалном применом насиља, који данас најчешће манифестује преко специјализованих институција – војске, полиције и других безбедносних структура.

У демократским друштвима постоје политичке институције или организације задужене за контролу субјеката државног насиља. Обично су то парламентарни одбори састављени од преставника свих политичких опција које партиципирају у законодавној грани власти. Насупрот томе, у недемократским друштвима пут ка инструментализовању насиља је отворен сваком ко је довољно политички и економски моћан и организован да као део владајуће елите у ужем или ширем смислу преузме контролу над субјектима насиља.⁵² Ипак, у историји није забележен пример власти која је приликом вршења своје примарне друштвене функције у потпуности била ослоњена на насиље. Како наводи Хана Арендт, „чак је и тоталитарном владару, коме је тортура главни инструмент владања, потребна једна основа моћи – тајна полиција и њена мрежа обавештајаца“⁵³.

⁴⁹ Елена Корнеева, *Царство Путина. Неосталинизам по просьбам народа*, Питер, Санкт-Петербург, 2011, стр. 31.

⁵⁰ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 9.

⁵¹ Ibid, str. 10-11.

⁵² Видети опширније у Дуглас Норт, Джон Уоллис, Барри Вайнгаст, *наведено дело*, стр. 203-222.

⁵³ Hana Arent, *наведено дело*, str. 63.

Насиље, моћ, сила и власт су „саставни, органски део политике“⁵⁴. Међутим, „свако дефиниционо свођење политике на стицање и спровођење моћи искључиво путем политичког насиља је само груба редукција појма политике, али је исто то и апстраховање или избегавање укључивања категорија моћи, силе и насиља у дефиниционе оквиру политике“⁵⁵. Стога је неопходно јасно и прецизно одредити место, улогу и узајамне односе ових политичких феномена у друштвеном животу. Према Симеуновићу, „основни однос силе, насиља и владавине је следећи: сила је средство владавине, а насиље је начин или метод владавине којим владајући остварује свој утицај на усмеравање кратања у друштвеној заједници или у некој области друштвеног живота“⁵⁶.

Било би погрешно тумачити силу као средство владавине искључиво кроз призму физичког насиља као метода, будући да су „економске, културне и идеолошке силе понекад делотворније од силе ослоњене на употребу оружаних снага“⁵⁷. Пример за то је био СССР, који је и поред огромног броја војника и борбене технике, али и моћног полицијског и обавештајно-безбедносног апарата, крајем осамдесетих година XX века спадао у групу релативно слабих и нестабилних држава.

Један од узрока таквог стања проистиче и из увек примењивог закључка да у савременим околностима нема политичке силе без економске, као ни политичке моћи без економске моћи. Штавише, „економска моћ је основа политичке моћи и као таква тесно је повезана с њом. Поседовање прве је услов за поседовање друге и обрнуто, политичка моћ служи увећању економске моћи. Заједно са другима представљају друштвену моћ. Изведена из економске, политичка моћ представља могућност да се формалним и неформалним утицајем у сфери политике утиче на научне токове развоја друштва, а која је најчешће испољена кроз односе подређености и надређености, при чему степен утицаја обично стоји у пропорционалном односу са степеном моћи“⁵⁸. Проучавајући узајамне везе и интеракцију ове две врсте силе и моћи, Фридрих Енгелс закључује да „где год је

⁵⁴ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 12.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid, str. 11.

⁵⁷ Юрий Платонов, *Этническая экспансия*, Речь, Санкт-Петербург, 2011, стр. 86.

⁵⁸ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 6.

структура моћи једне земље у противречности с њеним економским развојем, политичка моћ са својим средствима насиља је та која ће доживети пораз“⁵⁹.

Историја цивилизације показује да друштвени односи обилују насиљем којим се „могу служити и слабији и јачи. У стицању околности неке конкретне микроситуације насиљу могу да подлегну тренутно или трајно и они који су са макроаспекта надмоћнији“⁶⁰. Хана Арент у књизи *О насиљу* наводи да „количина насиља која стоји на располагању било које дате земље не мора бити поуздана индикација њене снаге или сигурна гаранција да такву земљу неће уништити нека знатно мања или слабија сила“⁶¹. Иако у периоду формулисања ове констатације моћ совјетске империје још увек није била на заласку, многе универзално постављене тезе Хане Арент су се показале као примењиве баш на примеру распада СССР-а, између осталог и закључак да су „у конвенционалном ратовању сиромашне земље (или сиромашни делови земље, у конкретном случају делови СССР-а и касније Руске Федерације, који су одлучили да крену путем осамостаљивања, попут Чеченске Републике – прим. Р.Ж.) много мање рањиве од великих сила управо зато што су „неразвијене“ и зато што техничка супериорност може у герилским ратовима бити много више препрека него преимућство“⁶². Тако је Руска Федерација као директан сукцесор некада светске суперсиле 1996. године доживела неочекиван пораз у Првом чеченском рату, иако су њени генерали на почетку конфликта 1994. године били убеђени да ће им за победу бити потребно свега неколико дана и минимални војни ресурси.

Приликом оцењивања и вредновања социјалног насиља, према Симеуновићу, треба имати на уму да оно „само по себи није ни позитивно ни негативно“. Наиме, социјално насиље је „условљено природом друштвених односа од којих зависи карактер његове испољености“⁶³. Да би се донео исправан и утемељен суд о сваком конкретном насилном чину, уз располагање потребним фондом релевантних чињеница о узроцима, поводима, субјектима, објектима и њиховом међусобним релацијама, као и о коришћеним средствима и методима, неопходно је установити друштвено-историјску конотација насиља, која се

⁵⁹ Цитирано према Hana Arent, *navedeno delo*, str. 16.

⁶⁰ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 17.

⁶¹ Hana Arent, *navedeno delo*, str. 18.

⁶² Ibid.

⁶³ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 19.

одређује „како у зависности од циљева који га одређују као средство, тако и од његове примерености стварним потребама и објективним и субјективним условима друштва у којима се врши“⁶⁴.

Промишљајући на тему дистинкције између легитимног и нелегитимног насиља, Ноам Чомски истиче да насиље може бити „легитимно уколико последице таквог деловања треба да одстрани још веће зло“⁶⁵, те због тога одбацује опште и апсолутно супротстављање насиљу, будући да ригидно заговарање овог принципа може појединцу, делу или целом друштву нанети већу штету него, у одређеним случајевима, излагање легитимном насиљу. Могу се навести бројни примери који потврђују ову тезу, попут ситуације у којој полицијске структуре применом репресивних метода спречавају организовање протеста или демонстрација, уколико је процењено да би одржавање скупа изазвало насилну реакцију других појединаца или група, непријатељски оријентисаних према организаторима или учесницима скупа, у којој би могло да дође до повређивања или чак убијања на обе стране.

Насупрот Чомском, Хана Арент сматра да „насиље може да има оправдање, али никада неће постати легитимно. Оправдање насиља губи веродостојност у оној мери у којој се намерава циљ насиља налази даље у будућности. Насиље у самоодбрани нико не доводи у питање, јер је опасност не само јасна већ и присутна, а циљ који оправдава средство је непосредан“⁶⁶. Елаборирајући на тему оправданости насиља, Хана Арент тврди да је у одређеним околностима „насиље – делање без расправе или говора и без размишљања о последицама – једини начин да се теразије правде врате у исправни положај“⁶⁷. У овом контексту, закључује да „бес и насиље који понекад – не увек – иду уз то, припадају „природним“ људским емоцијама, па излечити човека од тога значило би дехуманизовати или кастрирати га“⁶⁸. Оправдање за „закониту примену силе“ у смислу вођења „праведног рата“ верификовано је и чланом 51. Повеље Уједињених нација, у којој се наводи да државе имају неотуђиво право на

⁶⁴ Ibid, str. 21.

⁶⁵ Цитирано према Petar Bojanić, *Nasilje, figure suverenosti*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, I.P. „Filip Višnjić“, Beograd, 2007, str. 201.

⁶⁶ Hana Arent, *navedeno delo*, str. 66.

⁶⁷ Ibid, str. 81.

⁶⁸ Ibid.

индивидуалну и колективну самоодбрану.⁶⁹ Ту је пре свега реч о заштити суверенитета и територијалне целовитости државе од напада спољног агресора.

За разлику од приступа утемељених на научним постулатима или универзалним етичким принципима, на пољу практичне политике много се једноставније налазе оправдања за политичко насиље како унутар једне државе, тако и у међународним односима. У борби за власт, територије и економске ресурсе, неретко уз декларативно и демагошко позивање на заштиту „националних интереса“, „националне безбедности“, „обарање тиранских режима“, „ширење демократских вредности“ и сл., кључни критеријум за оцену оправданости вршења политичког насиља проистиче из његове утилитарности и ефективности, односно способности да у што краћем року и са минималним утрошком материјалних ресурса доведе до жељених резултата.

Треба навести још неколико незаобилазних карактеристика политичког насиља. У питању је „телеолошка делатност у којој свест и рационални моменат треба да претежу над ирационалним“⁷⁰. Према Симеуновићу, „теоријски најзапаженија историјска ознака политичког насиља најчешће је садржана у томе што је увек било јавно и теоријски третирано као нужно зло, док су глад владајућих за насиљем и ефективне размере његовог извођења најчешће биле далеко веће од друштвених потреба, па и потреба дате, оновремене политике“⁷¹. Исти аутор наводи да се политичко насиље „појавило на одређеној етапи развоја људског друштва у коме су конкретни услови класно-антагонистички структуриране друштвене заједнице наметали историјски примерена средства и методе разрешења конфликта у сфери политике“⁷².

⁶⁹ www.un.org/en/documents/charter/chapter7.shtml (приступљено 09.05.2013.)

⁷⁰ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 27-28.

⁷¹ Ibid, str. 27.

⁷² Ibid, str. 28.

1.1. Узроци и основе политичког насиља

Георг Вилхелм Фридрих Хегел сматра да је „природна основа насиља жудња као непревлдана жеља за поседовањем објекта“⁷³. Да је реч о двосмерном процесу који не тангира само објекта, већ и субјекта насиља, потврђује филозофска теза Петра Бојанића да „насиље пре свега резервише *субјекта*, плави га и обузима, постаје његов основни садржај и његова резерва. Као да је насиље које се прихватило и за(зло)памтило (и које се окончало) услов конституисања *субјекта* (суверена, суверености, индивидуе, заједнице...) управо путем окренутости ка извору тога насиља и путем (од)враћања на почетак истог тог насиља одакле је сила пристигла...“⁷⁴.

Перманентно посезање за насиљем као једним од најфреквентнијих средстава за регулисање међуљудских односа „представља доказ непревлданости анималних жеља и неспособности живљења људи у складу са сопственом природом, односно доказ неуспостављања потребне разлике између општег природног и посебног људског“⁷⁵. Бројни примери у историји цивилизације наводе на закључак да је у самој човековој природи укорењена потреба да се има непријатељ, због чега су конфликтност, неповерење, непријатељство и супротстављање другима иманентни човеку једнако као и љубав, алтруизам, поверење, осећај припадности и заједништва.

Стога је „питање повода, основа и узрока политичког насиља уједно и питање да ли је оно артифицијелни или суштински атрибут човека и политике“⁷⁶. Присталице теорија условљености насиље посматрају као понашање које није иманентно човеку, будући да се, по овим теоријама, „човек рађа без агресивности и тек временом одређени друштвени ставови и лична искуства условљавају код појединаца уверење о корисности насиља као средства остварења одређених интереса“⁷⁷.

Сасвим супротно становиште заступају присталице теорија природности, према којима је „насиље дубоко усађено у човекове гене. Најескстремније од њих

⁷³ Цитирано према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 37.

⁷⁴ Petar Bojanić, *navedeno delo*, str. 86.

⁷⁵ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 38.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid, str. 38-39.

кроз субјективистички приступ траже узроке насиља искључиво или претежно у природи и бићу насилника, у његовој психи или неком животном моменту. Ове струје карактерише наглашено монокаузално објашњење узрока насиља, агресивности и агресије уз потпуну занемареност њихове друштвене генезе⁷⁸.

Анализе постојећих достигнућа на плану установљавања, поимања и објашњавања узрока и основа политичког насиља показују да се поставке према којима овај феномен проистиче из човекових „природних (биолошких, генетских, наследних и психолошких) карактеристика могу применити искључиво приликом објашњавања агресивног понашања појединаца. Међутим, за тумачење аката колективног насиља неопходан је системско-структурни приступ и узимање у обзир законитости које се везују за социјалне системе⁷⁹.

Данас постоје четири основна правца у проучавању суштине и генезе насиља – биолошки, еколошки, психолошки и социјални. Посматрано са становишта биологије, човек је од дивљих предака наследио жестину и склоност ка насиљу и само захваљујући еволуцији културних традиција успева да ограничи и спута своју агресивност. Еколози човека сматрају „самоорганизованим системом“ који због самоодржања мора да узима енергију из окружења, па чак и по цену његовог уништења. Психолошки правац човекову склоност насиљу објашњава стремљењем ка решавању унутрашњих психолошких проблема на штету других, док социјална теорија насиље објашњава условима у друштву, који човека доводе у позицију да са другима води борбу за опстанак.⁸⁰ Међутим, као што и сам човек, његов унутрашњи свет и живот у друштвеној средини не могу бити ограничени и сведени на предмет проучавања једне науке, тако и феномен насиља у међуљудским односима мора бити истраживан искључиво у интердисциплинарном контексту.

Проучавајући корене политичког насиља у Руској Федерацији, поједини научници су дошли до закључка да је током историје ове државе дошло до формирања специфичне „социјално-психолошке оријентације великог броја

⁷⁸ Ibid, str. 39.

⁷⁹ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 21.

⁸⁰ Видети опширније у Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 162-163.

индивидуа и друштвених група на екстремизам и нетрпељивост, који су наводно уграђени у саму природу руског друштва⁸¹.

Да би доказали ову хипотезу, наведени аутори се позивају на бунтовништво и анархизам као црте руског менталитета. Такође, сматрају да „код низа народа и етничких група, у првом реду насељених на Кавказу, насиље, екстремистичке и терористичке методе⁸² за решавање свакодневних проблема и неспоразума, од једноставних до најсложенијих међунационалних и међуконфесионалних конфликта, представљају готово органске елементе националне културе и религије⁸³.

Тезе да насиље неминовно ствара насиље, односно да се на силу мора увек реаговати силом није апсолутно тачна, али су бројни примери узвратног насилног дејства, што упућује на закључак да „насиље може, али не мора да произведе насиље – тзв. реактивно насиље – које не мора бити истог типа нити у истој појавној форми, истог обима и интензитета. Институционално насиље може произвести институционално насиље (нпр. држава против државе), али и индивидуално директно насиље неформалног типа као што су побуна, тероризам и сл., и обрнуто⁸⁴.

Да насиље може како директно, тако и индиректно да изазове друго насиље потврђује и то што се у делу јавног мњења Руске Федерације у току два чеченска рата развио снажан осећај анимозитета према целокупном чеченском народу, чему су у великој мери допринела средства јавног информисања. Позивајући се на негативне примере из чеченске прошлости и критикујући одређене елементе њихове културе и менталитета, формирана је стереотипна, нереална, па чак и опасна представа о „преступничком народу“ и „народу-терористи“, непријатељски оријентисаном не само према руском народу, него и према

⁸¹ Борис Путилин, *Террористический интернационал*, Издательство „Кучково поле“, Жуковский – Москва, 2005, стр. 192.

⁸² Треба правити разлику између екстремизма и тероризма, полазећи од тезе да је „сваки тероризам у исто време екстремизам (тј. потврђени екстремизам на делу), док се не може рећи да је сваки екстремизам – тероризам. О односу екстремизма и тероризма се може говорити као о односу општег и посебног“ (Марија Ђорић, *Идеолошки мотивисан екстремизам као генератор политичког насиља*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2013, стр. 43).

⁸³ Борис Путилин, *наведено дело*, стр. 193.

⁸⁴ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 41.

читавом цивилизованом свету. Средства јавног информисања су се утркивала да Чечене назову „терористима, бандитима и убицама“⁸⁵.

У медијима су експлоатисани стереотипи и митови да су се Чечени током читаве своје историје бавили искључиво пљачкањем, а не свакодневним пословима⁸⁶; да су били једини виновници Кавкаског рата; да су току грађанског рата после 1917. године помогли большевцима да победе класне непријатеље на Северном Кавказу, а да су потом све до Другог светског рата покушавали да сруше совјетску власт у региону и створе независну државу; да су током Другог светског рата починили масовну издају у корист Немаца и да су, сходно томе, сасвим оправдано били изложени депортацијама; да је одлука о њиховом повратку на Северни Кавказ била катастрофалан политички потез Никите Хрушчова; да су током „перестројке“ постали главни носиоци организованог криминала у земљи; да су чеченске избеглице из периода Првог и Другог чеченског рата у другим деловима Руске Федерације постале база за регрутовање терориста и нападе на недужно становништво и представнике државне администрације; да ће Чечени и у будућности бити највећа опасност по безбедност земље.⁸⁷

Поједини медији су Чечене са ниподаштавањем и иронијом називали „лицима кавкаске националности“, уз истицање наводне „неопходности започињања тоталног терора против житеља Кавказа“, одговорних за бројне акте насиља према руском становништву. Ишло се чак дотле да су власти позиване да поново изврше депортацију Чечена као својеврсне „пете колоне“ XX века и „непријатеља Отаџбине“.⁸⁸

⁸⁵ Имран Бажаев, Чеченцы в современной литературе и в средствах массовой информации, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 546.

⁸⁶ Очигледне су сличности с начином на који су их описивали представници совјетских власти двадесетих година XX века, наводећи да Чечени не користе републичке природне ресурсе због „лењости“ и „склоности бандитизму као главном извору лаког живота“. Планинске делове Чеченије су називали „прибежиштем за најокорелије непријатеље совјетских власти“ (*Первая чеченская, вторая чеченская*, Букмастер, Минск, 2012, стр. 30).

⁸⁷ Видети опширније у Јавус Ахмадов, Чеченский вопрос в современной литературе и средствах массовой информации, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 116-120.

⁸⁸ Валерий Дзидзоев, Чеченский кризис: уроки и перспективы преодоления, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 138-140.

Будући да су наведене тезе, изузев новинара, заступали и поједини утицајни политичари, високи официри, научници и други јавни радници, у делу друштва је створена атмосфера да је насиље не само целисходан, него оправдан и пожељан одговор на све облике насиља које су Чечени заиста примењивали или који су им тенденциозно били приписивани. Последица таквог односа била је отворена дискриминација Чечена по националној основи у појединим деловима Руске Федерације.

Конкретан пример реактивног насиља представљају збивања у Карачајево-Черкеској Републици 2004. године, када је породица председника републике Батидева, према мишљењу дела јавности, била умешана у убиство републичког депутата Богатирјева и шесторице његових пријатеља. Безбедносне структуре и превосудни органи су покушали да заташкају овај случај, што је изазвало реактивно насиље чији су субјекти били чланови породица жртава. Њихови протести су прерасли у масовни митинг, насилни упад у зграду републичке Владе и демолирање председничког кабинета. Резултат протеста био је почетак процеса губитка легитимитета републичких власти.⁸⁹

Крајем тридесетих година XX века Џон Далард је поставио тезу о реактивној природи агресивности, формулишући принцип фрустрације-аг्रेसије. По Даларду, „фрустрација настаје услед ометања тежње за досезањем жељеног циља и увек води ка некој форми агресивности“⁹⁰, укључујући и насиље као једну од најзаступљенијих форми. Агресију са политичким насиљем повезује и то што је она „средство за досезање одређених циљева који се не састоје само у наношењу штете објекту, односно повређивању личности“⁹¹. Међутим, за разлику од политичког насиља, агресивност је „најчешће спонтана, а може бити чак и несвесна. Категорија је мотивације и подстицаја, за разлику од насиља које спада у категорију понашања. У истраживању узрока политичког насиља социопсихолошке теорије стављају нагласак на агресивно држање као облик испољавања индивидуалног и колективног незадовољства, које води насилном

⁸⁹ Видети опширније у Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 102-103.

⁹⁰ Цитирано према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 45.

⁹¹ *Ibid*, str. 47.

деловању, а теорије о упоредним друштвеним процесима већ и само колективно негодовање одређују као обавезну форму политичке агресивности“⁹².

Тед Гар је путем бихевиористичких истраживања изградио теорију о тзв. релативној депривацији – односу између социјалних и вредносних ишчекивања и задовољења потреба, као основном узроку политичког насиља. По Гару, „узрок свакој агресији је фрустрација. Код колективног политичког насиља је присутна систематска фрустрација неке групе или датог друштва у целини“⁹³.

У складу са наведеном теоријом, вредносна ишчекивања се могу одредити као „склоп оних услова и добара које припадници једне нације сматрају себи морално, правно и уопште реално припадајуће. Вредносни захтеви обухватају све оно што се од друштва ишчекује, посебно на плану личног и социјалног стандарда, али и у свим другим областима, укључујући наравно и политику, а што је по процени маса реално остварљиво у датом тренутку“⁹⁴.

Гаров модел указује на околност да „дискрепанца између ишчекиваног и оствареног ствара рационално и ирационално незадовољство које је главна основа сваког насилног деловања. Да би се незадовољство материјализовало у конкретно насиље, неопходно је пре свега извршити политизацију маса. Потенцијал политичког насиља ипак не зависи само од степена колективног политичког незадовољства, већ је условљен и способностима режима да се прилагођава кризним политичким ситуацијама“⁹⁵. Аналогно томе, Фајерабенд сматра да је „степен способности владајућих слојева да задовоље социјална ишчекивања обрнуто пропорционалан степену унутрашње нестабилности једне земље“⁹⁶.

Посматрано у контексту друштвено-политичких односа, чланови одређене друштвене групе могу постати агресивни „услед оцене да се налазе у неравноправном положају у поређењу с другим групама, будући да имају мања права, гори социјални статус и слабије могућности за афирмацију“⁹⁷. Објекат агресије може постати не само онај ко је објективно одговоран за њихову фрустрираност, већ и сваки човек, група, институција или организација, па и

⁹² Ibid.

⁹³ Цитирано према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 47-48.

⁹⁴ Ibid, str. 49.

⁹⁵ Цитирано према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 49.

⁹⁶ Ibid, str. 48.

⁹⁷ Леонард Берковиц, *Агресија: причини, последици и контрол*, Санкт-Петербург, Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007, стр. 27.

читава држава и друштво, које их асоцирају на директан извор проблема с којима се суочавају.

У таквим околностима обично долази до наглашеног истицања територијалних, културних, историјских, политичких, верских, па и психолошких особености и вредности припадника одређене групе или етноса. Истовремено, другој страни се, понекад оправдано, а понекад и не, приписује непријатељски однос према тим вредностима. Будући да се ствара утисак да између њих постоје непомирљиве разлике, које не могу бити превазиђене мирним путем, долази до ескалације насиља. Типични примери за овакву врсту односа су Руси и Чечени на Северном Кавказу, Срби и Албанци у АП КиМ, Палестинци и Јевреји, Турци и Курди, итд.

За разлику од теоријских поставки које акценат стављају на незадовољство појединца или групе, Дејвис потенцира стање свести. По њему, „да би се створио револт потребно је имати довољан ниво свести о тешкоћи свог положаја”⁹⁸. Дејвис такође сматра да је „ирационални елемент битнији од објективног стања у друштву”⁹⁹, што се илуструје примером да се „масовно насиље и револуција пре могу очекивати када један дуготрајни период стварног привредног и друштвеног пораста бива смањен кратком и тешком рецесијом, него у социуму који је константно изложен кризи”¹⁰⁰.

У осврту на Гарово и Дејвисово учење, Симеуновић заступа став да насиље „као социјални и психолошки феномен има неоспорно поред рационалне и своју ирационалну, нагонску и реактивну страну која израња из особености људске природе или из условљености ситуационог реаговања на средину која окружује субјект насиља”¹⁰¹. Постоје мишљења да је у сваком акту насиља, без изузетка, „садржано и рационално и ирационално у односу релевантном односу нужности интервенције у постојеће и нивоу достигнуте свести о могућностима и начину те интервенције. Политичко насиље може да има свој ирационални основ и у неоснованој сумњи у исправност постојеће вредносне оријентације друштва,

⁹⁸ Цитирано према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 50.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid, str. 52.

односно, неоснованој сумњи у праведност друштвено-економског уређења, владања, у ефикасност правосуђа и сл.¹⁰².

Хана Арент истиче да је насиље по „природи инструментално“, а самим тим и „рационално у оној мери у којој је ефикасно у достизању циља који мора да га оправда“¹⁰³. Међутим, исти аутор на основу анализе конкретних примера закључује да „када деламо ми никада не знамо са сигурношћу последице онога што радимо, тако да насиље може да остане рационално само уколико тежи краткорочним циљевима. Насиље не промовише ништа, ни историју ни револуцију, ни прогрес ни реакцију; међутим, насиље може послужити да се драматизују патње и да се на њих скрене пажња јавности“¹⁰⁴.

Значајан удео ирационалне основе насиља присутан је и код свих облика етничког, односно националистичког екстремизма. Овај вид екстремизма се нарочито пооштрава у условима кризе државности и економске кризе већих размера, када и сам постаје катализатор напетости. Нашавши се у кризној ситуацији, народи се активно окрећу тражењу узора у својој „славној прошлости“ уколико је имају, док је у противном случају просто измишљају. Саставни део таквог усмерења је и одрицање једнаких права других нација.

Етнички екстремизам се обраћа најдубљим емоцијама и психолошким својствима човека, нарочито индивидуа за које су карактеристичне брзе, рефлексне (непромишљене) и ирационалне реакције на спољне позитивне или негативне дражи. Наличје таквих реакција најчешће је агресивност, потекла са нивоа емоција уместо са нивоа разума. То доводи људе у стање када критички однос према сопственим поступцима пада на минимум, што доводи до настанка основа за манипулације и усмеравања њихове ирационалне агресивности на екстремистичко, па чак и на терористичко деловање.

Субјективно незадовољство положајем појединца, групе, па и читавих народа у друштву, држави или међународној заједници, „нарочито масовно, спада у изворе стварне или потенцијалне опасности по онога против кога је усмерено. Међутим, да би се извела било која виолентна политичка акција потребно је поседовати или обезбедити далеко више претпоставки и услова од самог

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Hana Arent, *navedeno delo*, str. 99.

¹⁰⁴ Ibid, str. 100.

незадовољства, ма како оно масовно и интензивно било¹⁰⁵. Између осталог, потребно је „убличити своје циљеве и одабрати њима и условима примерене методе и средства акције“¹⁰⁶.

Један од кључних проблема у проучавању феномена политичког насиља је утврђивање његових конкретних узрока. Као што је већ истакнуто, наша научна мисао је формулисала укупно дванаест узрока политичког насиља, с тим да треба имати у виду да се они веома ретко испољавају у „чистом“ облику, односно независно од других узрока. На основу тога се закључује да је исправно становиште по коме се одређени узроци третирају као доминантни – примарни, док се мање изражени или мање важни узроци узимају у обзир и вреднују у складу с њиховим значајем за схватање и тумачење одређене политичке појаве и ситуације.

Свих дванаест узрока политичког насиља препознаје се на примеру Северног Кавказа у периоду од краја осамдесетих година XX века, па све до краја прве деценије XXI века. Међу овим узроцима се не може идентификовати само један или неколико доминантних, већ подједнаку пажњу заслужује читава група међусобно повезаних и условљених узрока, који имају корене у историјским, политичким, етнонационалним, идеолошким, религиозним, социјално-економским и културним приликама у региону.

Такође, нема узрока политичког насиља на Северном Кавказу који није органски повезан са различитим аспектима ситуације настале непосредно пре и у току распада СССР-а, као и у прве две деценије постојања Руске Федерације. Имајући то у виду, потребно је истражити све узрочно-последичне везе ових процеса и наведене узроке сагледати у тоталитету релевантних догађаја на совјетском и постсовјетском простору.

Приликом доласка на власт у СССР 1985. године, Михаил Горбачов је као главне правце даљег развоја владајуће комунистичке партије, а самим тим и државе, апострофирао одлучан закокрет у привреди, тзв. перестројку (реструктурирање), убрзан развој, демократизацију и гласност (отвореност).¹⁰⁷

¹⁰⁵ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 54-55.

¹⁰⁶ Ibid, str. 55.

¹⁰⁷ Видети опширније у Джеффри Хоскинг, *История Советского Союза*, Русич, Смоленск, 2001, стр. 443-449.

Иако су очекивања совјетског друштва била велика, резултати су се показали као више него скромни.

Већ 1986. године Горбачов је приметио да је совјетска економија веома „поремећена“ и да земља заостаје у свим показатељима. Делимична либерализација учинила је да привредне аномалије постану израженије него раније, што је довело до пораста општег незадовољства. У таквој ситуацији гласност је, као концепција суочавања са прошлошћу и поштеног преиспитивања привредне и социјалне реалности, по први пут после више деценија довела до појаве критичких чланака и говора о грешкама у вођењу државне економије. Оцењено је да се квалитет живота у СССР-у и у другим областима, попут моралности и чврстине унутрашњих веза између различитих народа, друштвених група и појединаца, налазе на релативно ниском нивоу.¹⁰⁸

Џорџ Ф. Кенан је 1991. године писао да „идеологија, наслеђена од Лењина, више није била способна да подржи систем. Она се очувала као беживотни ортодоксни анахронизам, и совјетски лидери су настављали да се користе њеним ритуалима и реториком на свим званичним манифестацијама. Међутим, у срцима људи она је била убијена колосалним злоупотребама у претходним деценијама, ратним дешавањима (мисли се на Други светски рат – прим. Р. Ж.) за која марксистичка доктрина није давала никаква објашњења, и огромним разочарењем које је уследило после рата. У седамдесетим и почетком осамдесетих година постало је очигледно да је рок трајања грандиозне владајуће структуре коју су формирали Лењин и Стаљин, истицао“¹⁰⁹.

Према мишљењу бившег државног секретара САД Хенрија Кисинџера, али и других познавалаца прилика у источном блоку, укључујући и аналитичаре западних обавештајних служби, СССР се дезинтегрисао неочекивано и незамисливо брзо, нарочито ако се има у виду да није поражен у рату. За свега десет година распала се „совјетска орбита у Источној Европи, исто као и совјетска

¹⁰⁸ Видети опширније у Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Слио, Београд, 1999, стр. 627-635.

¹⁰⁹ Цитирано према Артем Улунян, *Коммунистическая идеология в конце 1980-х (несколько замечаний по теме)*, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 434.

империја која је током тог процеса безмало остала без свих делова што су јој Руси припајали још од времена Петра Великог¹¹⁰.

Кисинцер тврди да је кључни разлог распада лежао у чињеници да су „совјетски лидери временом изгубили осећај мере и преценили способност система да консолидује оно што је војно или економски стекао¹¹¹ – сметнувши притом с ума да изазивају дословце све остале велике силе, као и да им је база веома слаба... Совјетски Савез није био ни довољно јак ни довољно динамичан да би одиграо улогу коју су му његови лидери доделили“¹¹². Сличан закључак изводи и историчар Франсоа Фире, који сматра да је „совјетски комунизам умро од унутрашњег распадања, које је Горбачов само убрзао, а његов супарник Јељцин потом је ликвидирао ствари. Тај комунизам рођен је у револуцији, а нестао у инволуцији“¹¹³.

Пол Кенеди потврђује ове наводе и сликовито износи два по њему основна узрока распада СССР-а, „отрцану економију и подједнако отрцану политичку идеологију“¹¹⁴. Насупрот већини западних аутора, руски академик Геннадј Осипов сматра да распад СССР-а није последица тренутног слома, већ „дуге и упорне борбе међународних реакционара и њених вољних и невољних сарадника унутар државе“¹¹⁵, започете у периоду владавине Никите Хрушчова, а окончане у ери Горбачова који је убрзо по доласку на чело државе изгубио контролу над динамичним развојем ситуације.

„Величина болује од рањивости“¹¹⁶, закључила је Хана Арент пишући о покушајима совјетског руководства да апсолутну владавину на огромној територији учине ефикаснијом. Друга половина осамдесетих година XX века показала је да њихови покушаји нису дали жељене и неопходне резултате. Системска криза која је уследила и довела до распада СССР-а и формирања новог социјално-политичког и економског системе у Русији може се поделити у четири етапе.

¹¹⁰ Henri Kisindžer, *Diplomatija*, t. 2, VERZALpress, Beograd, 1999, str. 678.

¹¹¹ Видети опширније у Ноам Чомски, *Шта то у ствари хоће Америка*, Чигоја штампа, Београд, 1999, стр. 77-81.

¹¹² Henri Kisindžer, *navedeno delo*, str. 679.

¹¹³ Fransoa Fire, *Prošlost jedne iluzije – komunizam u dvadesetom veku*, Paidea, Beograd, 1996, str. 607.

¹¹⁴ Пол Кенеди, *Припрема за двадесет први век*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 265.

¹¹⁵ Геннадий Осипов, *Летопись реформирования России*, Вече, Москва, 2007, стр. 12-13.

¹¹⁶ Hana Arent, *navedeno delo*, str. 106.

У првој етапи (од Пленума ЦК КПСС у јануару 1987. године до почетка рада I Конгреса народних депутата СССР-а у мају 1989. године) започете су радикалне политичке реформе, укључујући припреме за спровођење алтернативних партијских избора на свим нивоима, појавиле су се прве критике идеје комунизма у штампи и „неформална“ удружења за заштиту споменика културе, екологије и сл., од којих је део постао основа за формирање политичких покрета и партија, а дошло је и до раста националистичких и сепаратистичких тенденција, попут конфликта у Нагорно Карабаху. Друга етапа је почела у мају 1989., а завршила се у марту 1990. године, када је престао да важи члан 6. Устава СССР-а, а Горбачов изабран за председника државе. У овом периоду је КПСС *de facto* уклоњен из система државне управе. Осим тога, завршен је процес формирања национално-сепаратистичких покрета у савезним републикама. У земљи је дошло до осетног пада популарности Горбачова, како у месним организацијама КПСС-а, тако и међу становништвом, док су пад Берлинског зида и збивања у Чехословачкој нагостили распад социјалистичког „лагера“. Економија је пропала, а инфлација вртоглаво расла. Трећа етапа (од марта 1990. до децембра 1991. године) представља период у коме је дошло до распада СССР-а, дискредитације савезних органа власти и управе, ликвидације КПСС-а, банкрота државе и криминалне приватизације. Четврта етапа трајала је од почетка 1992. године, када је Руска Федерација¹¹⁷ почела да постоји као суверена држава са совјетско-председничком организацијом власти, до децембра 1993. године и доношења Устава Руске Федерације, којим је установљена председничко-парламентарна организација власти. Обележена је супарништвом републичких и совјетских власти, радикалним економским реформама, растом инфлације, падом животног стандарда већине становништва и оштрим социјално-економским раслојавањем друштва.¹¹⁸

Слабљење државне власти у другој половини 1980-их година огледало се и у децентрализацији, смањењу суверенитета федералних органа власти у

¹¹⁷ РСФСР је преименована у Руску Федерацију 25. децембра 1991. године (Закон РСФСР от 25 декабря 1991 г. № 2094-1 „Об изменении наименования государства Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика“, *Ведомости СНД и ВС РСФСР*, 1992, № 2, стр. 62).

¹¹⁸ О наведеним етапама видети опширније у Рудолф Пихоя, *Была ли революция в стране в конце XX в.?, Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 47-52.

републикама и аутономним областима, што је за директну последицу имало заостравање борби за власт локалних политичких елита. У том периоду су веома експлоатисане биле паролe „национални препород“, „борба против русификације националне културе“ и „национална независност“.

Русија и многе друге земље Варшавског пакта су покушале да усвоје класичан облик капитализма налик оном из XIX века. Исход је била транзиција 70% државне имовине у руке свега 36 људи, названих „олигарси“, а „нерегулисан начин масовне приватизације имао је за последицу брисање свих граница између тржишног простора, корупције и насилног криминалитета”¹¹⁹.

Крајњи резултат било је прожимање свих сфера власти и институција система организованим криминалом. О изузетно негативном утицају лоших потеза у сфери финансија на економску, социјалну и политичку сферу сведочи „мораторијум на исплате власницима вредносних папира и облигација федералног зајма“¹²⁰, уведен 17. августа 1998. године. Уследио је пад бруто вредности друштвеног производа, увоза и индустријске производње, потпуна паралисаност банкарског система, вишеструко су смањене буџетске уплате и обезвређене акције предузећа.¹²¹

Описујући размере економског краха, почасни директор Института САД и Канаде, академик Георгиј Арбатов истиче да су „шок“ реформе Владе Јегора Гајдара „нанеле далеко веће економске и материјалне штете Русији него цео Други светски рат“¹²². При томе није само Руска Федерација¹²³ изашла као губитник из реформских процеса, будући да се и већина преосталих држава насталих распадом СССР-а још увек није у потпуности опоравила од економске кризе са почетка деведесетих година XX века.

Продубљивање економске кризе, криминална приватизација са одликама првобитне акумулације капитала, неконтролисан раст цена, обезвређеност плата и пензија и драстичан пад животног стандарда грађана, ерозија совјетског политичког система и, што је још важније, губитак вере становништва и

¹¹⁹ Džon Ralston Sol, *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, Arhipelag, Beograd, 2011, str. 139-140.

¹²⁰ Jevgenij Primakov, *Osam meseci plus...*, IGAM, Beograd, 2003, str. 34.

¹²¹ Ibid, str. 35-37.

¹²² Срећко Ђукић, *Крај СССР-а и Русија. Ново руско окружење*, Службени гласник, 2011, стр. 45.

¹²³ РСФСР је преименована у Руску Федерацију 25. децембра 1991. године (Закон РСФСР от 25 декабря 1991 г. № 2094-І „Об изменении наименования государства Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика“, *Ведомости СНД и ВС РСФСР*, 1992, № 2, стр. 62).

деформација до тада готово неупитног, „совјетског“ система вредности, условили су да се за широке масе национализам покаже као природни одговор на нову стварност.¹²⁴ Другим речима, испољио се проблем проналажења новог социокултурног идентитета у депресивној атмосфери насталој услед свести о одумирању „великодржавне идеје“¹²⁵.

После првог шока и дезоријентације карактеристичне за постсовјетску епоху, у којој је раније неприкосновена социјалистичка идеологија „изгубила ранију интегративну функцију“¹²⁶ и за њу карактеристичну „меку моћ“ на унутрашњем и спољнополитичком плану, масе су потражиле нове оријентире у вредностима као што су „раса“, „нација“, „држава“, али и фундаменталистичка религиозност.

Криза идентитета настала губитком осећаја о постојању колективног духа превазилазила се оријентацијом на индивидуализам и припадност мањим, међусобно конфронтираним групама. Позитивно идентификовање са појмом „МИ“, а без антагонистичког „ОНИ“, у друштву је устукнуло пред јасним разликовањем појмова „ЈА“ и „ОН“, при чему је појам „ОН“, услед системске кризе и супротстављених интереса, веома брзо почео да се тумачи у свом најекстремнијем контексту, као „непријатељ“.

Симеуновић истиче да је „ирационалност једнако као и рационалност основа национализма, као и да стално и интензивно наговештавање спољне опасности по национални организам прво доводи до духовне хомогенизације нације која је вођству преко потребна да би било национално вођство, а затим и до нагонски иницираног, а системски и институционално спроведеног подизања нивоа спремности за одбрану од те, али и других опасности“¹²⁷. На тај начин се „стварају претпоставке не само за успешну одбрану, него и за „превентивно“ угрожавање стварних, али још чешће, и поготово у почетној фази, претпостављених противника. Лакоћа националистичке манипулације агресијом

¹²⁴ О историјским аспектима национализма видети опширније у Ернест Геллнер, Национализам враћа се, *Новая и новейшая история*, 1989, № 5, Москва, стр. 55-62. и Јулиан Бромлей, „Етнически парадокс“ современности в историческом контексте, *Новая и новейшая история*, 1989, № 5, Москва, стр. 62-69.

¹²⁵ Александра Клещина, Современная Россия в поиске культурной идентичности, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 212.

¹²⁶ Гаджи Абдулкаримов, *Теоретические проблемы актуальной этнополитики в России. Этносоциология модернизации современной России*, Весь мир, Москва, 2010, стр. 72.

¹²⁷ Драган Симеуновић, *Нови светски поредак и национална држава*, стр. 29.

као одбраном се испољава у својеврсној сличности природног закона спојених посуда са друштвеном тенденцијом која важи у домену изазивања међунационалних конфликта, а која се садржи у томе што често изгледа као да постоји савршен споразум више националних елита из различитих, интересно супротстављених, па чак и завађених држава или нација¹²⁸.

Сумирајући резултате системске кризе и гашења СССР-а, Сергеј Сушчи закључује да су „ренесанса етнокултуролошких традиција у постсовјетским републикама Северног Кавказа, али и другим деловима девастиране империје, и обнова многих архаичних института и механизма за регулисање друштвених односа били знак да је совјетски модернизацијски пројекат доживео потпуни неуспех“¹²⁹.

Као логична последица уследила је ескалација међунационалних конфликта, које је Наталија Њежурина-Кузњичнаја дефинисала као „облик односа између националних заједница испуњен међусобним претензијама са тенденцијом пораста противречности све до нивоа оружаних сукоба и отвореног рата“¹³⁰, а Валериј Тишков као „форму грађанског, политичког или оружаног супарништва, у коме се стране или једна од страна мобилишу, дејствују или страдају због етничких разлога“¹³¹.

Будући да је процес настанка нових националних држава на постсовјетском тлу текао у условима урушавања једне, вишенационалне заједнице, „насиље је започело као институционална деструкција, односно као једна врста структуралног насиља над дотадашњом државом“¹³², сматра Симеуновић. „Гесло „очување државе најважнији је задатак“ модификовано је у гесло „стварање државе најважнији је задатак (нације). Извориште конфликта у тим околностима било је дефинисање националне територије као државне, при чему се тежило ка обухватању граница у историјској визури, али не општој или просечној, већ увек у највећем обиму који је постојао у прошлости. Ако суседне националне државе

¹²⁸ Исто.

¹²⁹ Сергей Сушчий, *Северный Кавказ – реалии, проблемы, перспективы первой трети XXI века*, URSS, Москва, 2012, стр. 194.

¹³⁰ Цитирано према Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, „БХВ-Петербург“, Санкт-Петербург, 2012, стр. 32.

¹³¹ Исто.

¹³² Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 82.

величају потпуно различите периоде своје историје разумљиво је да им се тако осмишљене и жељене границе пресецају и брзо постају разлогом нетрпељивости и рата“¹³³.

Првобитни снажан импулс формирању нација-етноса на територији бивше Руске империје треба тражити у ранијој историји ових простора, пре свега у националној политици бољшевика. За разлику од политичких противника, заговорника „јединствене и недељиве Русије“, бољшевици су одмах по доласку на власт декларативно изјавили да се народима настањеним у Русији гарантује право на самоопредељење до оцепљења и образовања самосталних држава.

Бољшевичка национална доктрина је почивала на два основна принципа: етничким групама са карактеристикама које је одредио Стаљин, признато је да представљају основ нација, а прихваћена је и теза да је предуслов за опстанак и развој једне нације формирање сопствене државе.¹³⁴ Етничке групе у чијем интересу се формирају државе назване су „староседелачким“ или „аутохтоним“ нацијама, док преосталим етносима настањеним на истом простору није признат тај статус¹³⁵, што их је у схватањима њихових привилегованих суседа, нарочито у кризним временима, могло учинити грађанима „другог реда“ и непожељним „уљезима“.

Средином двадесетих година XX века текао је процес реализације бољшевичке националне политике. После признавања самосталности Украјине и Белорусије, уследило је формирање совјетских република у Азербејџану, Јерменији и Грузији. Унутар нових совјетских република формиране су аутономне републике. Осим тога, у четворостепеној структури постојале су још аутономне области и аутономни окрузи. Резултат је била својеврсна хијерархизација етнонационалних творевина, будући да су етничке групе на вишем модернизацијском нивоу заслужиле статус социјалистичких нација и право на формирање савезних и аутономних република, а оне мање успешне су

¹³³ Исто, стр. 83.

¹³⁴ Право република на осамостаљење било је санкционисано у сва три совјетска устава – из 1924., 1936. и 1977. године. Међутим, републике су „само проглашаване за суверене и самоуправне, док је заправо била створена апсолутно централизована, унитарна држава, у којој је све или углавном све прописивала Москва“ (Јевгенјј Примакoв, *Године и високој политици*, IGAM, Београд, 2002, стр. 73).

¹³⁵ Видети опширније у Юрий Платонов, *наведено дело*, стр. 130.

проглашене социјалистичким народностима са правом на различите форме аутономија.

Процес оснивања наведених творевина се, као и у случају СФРЈ, одвијао на територијама насељеним различитим народима. Дешавало се да у поједине републике буду инкорпорирани територије на којима су, уместо „аутохтоних“ нација, бројчано доминирали други етноси. Примера ради, у саставу Башкирске Аутономне Републике већину становништва су чинили Татари и Руси, а не Башкири.

Формирање република са одређеним својствима националних држава, „стратегичка образовања и оспособљавања кадрова из „аутохтоних“ нација за одговорне положаје у органима управљања, привредним, културним и научно-образовним субјектима, оснивање републичких академија наука и уметности, универзитета и медија, као и превазилажење економске и културне заосталости, подстакло је процес утемељивања и јачања националне свести.¹³⁶

Нове нације су, с једне стране, почеле да испољавају тежњу за самосталношћу и државношћу, док су, с друге стране, „неаутохтони“ етноси испољавали незадовољство својим положајем у односу на привилеговане нације. Оба процеса истовремено су водила ка порасту конфликтног потенцијала у СССР-у и у садејству с другим негативним појавама претили да уздрмају државу до самих темеља, па и да трајно наруше њен територијални интегритет.

После распада совјетске државе, Руска Федерација је у новим околностима задржала основе старе хијерархичности и асиметричности територијалне организације. Федерална структура је сложена и обухвата 83 субјекта са различитим степенима аутономије. Највећи степен аутономије има 21 република, затим 4 аутономна округа и једна аутономна област. Осим тога, ова територијална организација обухвата и 46 области, 9 крајева и два града федералног значаја – Москву и Санкт Петербург. Поучена погубним збивањима у прошлости, Москва овога пута није дала право субјектима да напусте федерацију.

Унутар СССР-а се принцип национално-територијалног устројства врло често нарушавао. На пример, народи из турске језичке групе – Кумици, Ногајци, Карачајевци и Балкарци нису добили своје територије, већ су инкорпорирани у

¹³⁶ Исто, стр. 131-132.

туђе, у којима нису могли да доминирају, пре свега због бројчане инфериорности. Осетини су били подељени између Руске Совјетске Федеративне Социјалистичке Републике (РСФСР) и Грузијске ССР, а Лезгини и Авари између Азербејџана и РСФСР-а. Западнокавказки народи – Кабардинци, Абхази, Черкези и Адигејци су такође били политички и национално раздробљени.¹³⁷ Унутар РСФСР-а је долазило до отуђивања руских територија, па су делови Ставропољског краја, без сагласности локалног руског становништва, у више наврата припајани Дагестану, Северној Осетији и Чечено-Ингушетији.

Иако је све до 1987. године начин на који је совјетска власт наводно решила национално питање истицан као узор за целокупно човечанство, резултати истраживања јавног мњења су показивали да народи у СССР-у у суштини нису хармонизовали односе, при чему је највећи анимозитет био усмерен према већинском руском народу. Почев од 1977. године повремено је долазило до размирица на етнополитичкој основи, које су слутиле на конфликте већих размера.¹³⁸

Паралелно са растом националног самосазнања текао је процес ревизије историје једних народа на рачун других. Уздизање историјске улоге, културе и науке појединих народа и истовремено унижавање и оповргавање значаја њихових вековних суседа водио је ка озбиљном урушавању наоко стабилних међунационалних односа и кидању до тада успостављених веза.¹³⁹ Као аутократска империја, СССР је хомогенизацију својих народа настојао да изврши применом комплексних мера и средстава, при чему се доминантно ослањао на политичко насиље. Био је то пример интеграције покренуте са врха. Као и у случају СФРЈ, показало се да такви, наизглед визионарски и дугорочни пројекти, почињу да пропадају са слабљењем централних власти и распламсавањем национализама.

У демократским социјалним системима структуре власти су толерантније у случајевима манифестација друштвених протеста свих врста, укључујући и оне

¹³⁷ Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 134-135.

¹³⁸ Видети опширније у Вячеслав Овчинников, *Внутренние вооруженные конфликты на территории постсоветской России: предупреждение, урегулирование*, Закон и право, Москва, 2006, стр. 31.

¹³⁹ Михаил Кодин, *Российский политический процесс – социально-философские аспекты*, Наука, Москва, 2008, стр. 13.

изазване међунационалним тензијама. Протести могу бити усмерени против појединачних института или елемената система, не преливајући се при томе на цео политички систем. Насупрот томе, у недемократским или друштвима која су достигла мањи степен демократије, попут СССР-а, власти су сваки протест тумачиле као угрожавање целог система и стога их гушиле насилним средствима.¹⁴⁰

Међунационалне тензије су заправо тињале током читаве историје СССР-а, али су веома ретко добијале на замаху и претиле да постану опасност по државну безбедност и територијални интегритет. Постоји више различитих узрока због којих наведене тензије нису ескалирале одређено време. У првом реду, полиција и Комитет државне безбедности (КГБ) су их пацификовала разноврсним средствима принуде.

С друге стране, државни врх је представницима националних елита толеришао све израженије потонуће у корупцију, погрешно мислећи да ће их на тај начин учинити задовољним и трајно одвратити од сепаратистичких намера. У Кремљу се рачунало и на дејство деценијама дуге комунистичке индоктринације, али се показало да је она била много површнија него што се мислило. Волтер Лакер закључује да „основна структура друштва није толико измењена од доба пре револуције; припадати једном клану било је значајније него бити у партији. Верски обичаји и квазиверске традиције нису разбијени, а нови национализам се полако будио“¹⁴¹. Било је потребно само да се стекну објективни услови па да свима постане јасно да „процес националне хомогенизације и хармонизације на нивоу СССР-а, РСФСР-а, па и самих северокавказских и других република и аутономних области никада није успешно и до краја окончан“¹⁴².

Иако је совјетски устав теоретски свакој републици гарантовао право на отцепљење, било какав покушај реализације те могућности је владајућим структурама, чак и у Горбачовљевој епохи „либерализма“, деценијама изгледао незамислив. Тако су, на пример, севернокавказки народи били лишени фактичког политичког суверенитета, али им је био гарантован одређени територијални

¹⁴⁰ Видети опширније у Neil Smelser, *Theory of Collective Behavior*, The Free Press, New York, 1963.

¹⁴¹ Волтер Лакер, *наведено дело*, стр. 635-636.

¹⁴² Абдула Бугаев, Национально-государственное строительство в Чечне: история и современность, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 24.

идентитет и образовне и културне институције неопходне за развој нација, њихових култура, језика и традиција.

Рашид Емиров тврди да су национална политика и совјетска наука по својој суштини, и поред „начелног интернационализма, поставили основе за формирање и институционализовање етничности. Етнографија је настојала да на све начине подвуче културне разлике и територијално-етничке границе, апсолутизујући значај етнокултурних заједница и културног јединства, који је заснован на вери у општеетничко порекло и општи етнички код, самим тим обезбеђујући аргументацију за политички етнонационализам“¹⁴³.

У процесу урушавања совјетске државе, РСФСР се као највећи и најснажнији чинилац у СССР-у суочила са дилемом да ли да националним мањинама призна право на самоопредељење или да се определи за очување територијалне целовитости. Избор другог решења је неминовно био повезан са прибегавањем насилним методама од стране републичких власти, али је и излажење у сусрет захтевима и очекивањима мањина носило значајне ризике.¹⁴⁴ Руско руководство је, у зависности од циљева које је у конкретном тренутку настојало да оствари, лавирало између два принципа, што се показало као плодно тло за касније међуетничке конфликте и ескалацију различитих облика политичког насиља.

Први нереди на етнополитичкој основи на територији СССР-а догодили су се још у јесен 1986. године у Јакутији, а у децембру исте године у Казахстану. Потом су уследиле демонстрације кримских Татара у Узбекистану и Москви. Током 1989. године конфликти су се проширили по Средњој Азији, Закавказју, а после тога у Придњестровљу, на Криму, у Поволожју и на Северном Кавказу. Све три балтичке републике су током 1989. године прогласиле независност, проглашавајући незаконитим њихово припајање СССР-у, извршено сходно одредбама споразума Рибентроп-Молотов.¹⁴⁵ Уследила је до тада незапамћена и незамислива ескалација политичког насиља. Од краја осамдесетих година XX века на совјетском, односно постсовјетском пространству вођено је шест

¹⁴³ Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 134.

¹⁴⁴ Видети опширније у Валерий Тишков, Урегулирование этнических конфликтов в постсоветских государствах, *Международный проект*, Бюллетень No. 4, Москва, 1995, стр. 4.

¹⁴⁵ Jean Elleinstein, *Historija staljinskog fenomena*, Školska knjiga, Zagreb, str. 1980, str. 112; Isaac Deutscher, *Staljin – politička biografija*, Globus, Zagreb, 1977, str. 379.

регионалних ратова са учешћем регуларних војски и коришћењем тешког наоружања. Осим тога, догодило се још 20 краткотрајних оружаних сукоба праћених бројним жртвама међу мирним становништвом, као и више од 100 неоружаних конфликта „са карактеристикама међудржавних, међуетничких, међуконфесионалних и међуклановских сукоба“¹⁴⁶.

Истовремено, све гласније незадовољство статусом у СССР-у показивао је и руски народ. Негодујући да је током читавог совјетског периода експлоатисан, захтевао је „обуставу свих субвенција осталим републикама, оснивање сопствене комунистичке партије, академије наука, синдиката, покретање руске телевизије, писање националне енциклопедије и сл.“¹⁴⁷, што је, као и у многим претходним и потоњим примерима широм света, био јасан сигнал да је дошло време да се озбиљно поразмисли о оснивању, односно обнављању независне, у овом случају руске државе.

У складу са резултатима референдума спроведеног почетком 1991. године, Русија је добила право на избор председника републике. После избора одржаних у јуну исте године и доласка Бориса Јељцина на место руског председника, у Москви је „озваничено двовлашће које је неминовно гурало две стране у конфликт“¹⁴⁸. Водећи борбу за власт са савезним центром на челу са Михаилом Горбачовом, Борис Јељцин је настојао да обезбеди подршку региона и мањина¹⁴⁹, те им је под лозинком да свака нација (националност, национална мањина) има право на онолико самосталности колико може да узме, обећао право на самоопредељење.

Законом СССР-а „О основама економских односа Савеза ССР, савезних и аутономних република“ од 10. априла 1990. године извршено је изједначавање права савезних субјеката – аутономних република, аутономних округа и аутономних области. Паралелно с тим процесом, РСФСР је допринела распаду СССР-а усвајањем Декларације о државном суверенитету 12. јуна 1990. године, којом је ова многонационална република прогласила независност и престанак

¹⁴⁶ Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 8.

¹⁴⁷ Джеффри Хоскинг, *наведено дело*, стр. 472.

¹⁴⁸ Дмитрий Тренин, *наведено дело*, стр. 30.

¹⁴⁹ Видети опширније у Алан Блум, *Особенности изучения России 90-их гг. XX в. в западной историографии, Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 54-60.

важења закона центра на њеној територији.¹⁵⁰ Декларација је у сваком смислу радикално излазила из законских оквира заснованих на Уставу СССР-а, због чега је изазвала оштру осуду савезних власти.

У четвртој тачки руске Декларације најављено је да ће сваком народу бити дато право на самоопредељење у национално-државним и национално-културним формама које изабере. Следећи пример највеће чланице Савеза и користећи сложену и нестабилну ситуацију, бројне републике и аутономне области, које су гарант своје стабилности и просперитета виделе у савезном центру, а никада истински у РСФСР-у, укључиле су се у оно што је руска наука назвала „парадом суверенитета“. Четири аутономне области – Адигеја, Горно-Алтајска, Карачајево-Черкесија и Хакаска –добиле су статус република.

По истом принципу је у јуну 1992. године формирана Република Ингушетија, претходно издвојена из Чечено-Ингушке Аутономне Совјетске Социјалистичке Републике (ЧИАССР). Ипак треба истаћи да РСФСР није била покретач и авангарда „параде суверенитета“, будући да су документи аналогни руској Декларацији од марта до јуна 1990. године били усвојени у Грузији, Литванији, Естонији и Летонији, а потом и у Узбекистану, Молдавији, Украјини и Белорусији.¹⁵¹

Очајнички покушај конзервативне совјетске струје, предвођене групом високих војних и цивилних функционера која је формирала Државни комитет за ванредне ситуације (ГКЧП), да организује преврат у августу 1991. године у Москви¹⁵² и на своју страну привуку војску и КГБ, доживео је неуспех и тиме само убрзао „параду суверенитета“. Међу руским функционерима и политиколозима су се појавиле дилеме и бојазан да ће гашење СССР-а довести до бујања сепаратизма у самој РСФСР, али је превладало мишљење да ће се проблеми те врсте превазићи преговорима и компромисним решењима.¹⁵³ Истовремено, Горбачов је дискредитован због неспособности и изостанка воље да

¹⁵⁰ Видети опширније у Ольга Малышева, *Российский парламентаризм в XX столетии: сравнительно-исторический анализ, Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 112.

¹⁵¹ Рудолф Пихоя, *Москва. Кремль. Власть. Две истории одной страны, Россия на изломе тысячелетий 1985-2005*, том 2, АСТ, Москва, 2007, стр. 190.

¹⁵² Указ Президента РСФСР от 19 августа 1991 г. № 59 „О действиях ГКЧП“, *Ведомости СНД и ВС РСФСР*, 1991, № 34, стр. 1132.

¹⁵³ Видети опширније у Виктор Андријанов, Хусејнбала Мираламов, *Хејдар Алијев*, International Business Service, Београд, 2010, стр. 306.

у тешкој ситуацији покаже потребну снагу и стане на пут дезинтегративним процесима. Насупрот томе, Јељцин, који је деловање ГКЧП оценио као противуставно и реакционарно, нашао се на врхунцу популарности.

Севернокавказке републике су настојале да у што краћем року законски утемеље и уобличи свој положај. Тако је првим чланом Устава Републике Дагестан проглашен суверенитет, а у седамдесетом члану је наглашено да Дагестан задржава право на измену свог државно-правног статуса у складу са народном вољом. На сличан начин се изјаснила и Адигеја, док су Кабардино-Балкарија и Осетија себе дефинисале као суверене државе у саставу Руске Федерације.

Аналогно томе, у првом члану Устава Ингушетије наглашава се њено неутуђиво право на национално-државно самоопредељење. У Уставу Чеченије се уопште није спомињало постојање Руске Федерације. Другим речима, највиши правни акт севернокавказких република су директно или индиректно остављали могућност одрицања од федералног споразума и изласка из Руске Федерације. Процес слабења федералних веза није био карактеристичан само за јужне области, већ је захватио и друге делове земље, те је од укупно 89 субјеката Руске Федерације њих 19 себе дефинисало као суверене републике са правом осамостаљења.

Носиоци националних покрета на Северном Кавказу била су удружења „Кавказ“ и „Јединство“, Општенационални конгрес чеченског народа у ЧИАССР, осетински народни савез „Адаман Цадиш“, ингушки демократски савез „Нијсхо“ (Правда), кабардински национални савез „Адиге Хасе“, балкарско национално друштво „Тере“, као и удружења Авара, Кумика, Лезгина, Лакаца, Даргинаца, Чечена-Акинаца, Табасаранаца и др.¹⁵⁴ Приликом изношења захтева за независност као критеријум поделе нису узимане само републичке границе, већ и етнонационална, регионална и конфесионална компонента. На челу севернокавказке „параде суверенитета“ стала је Чеченија, тежећи да, на првом месту, уједини своје и ингушке вајнахске кланове, потом да уједини регион под егидом доминантне муслиманске вероисповести, како би на крају тог процеса сви

¹⁵⁴ Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 239.

севернокавказки народи заједничким снагама повели борбу за независност против федералног центра.

Једна од карактеристика совјетског периода биле су честе и произвољне промене административних граница, што је допринело умножавању територијалних претензија и распламсавању међуетничких конфликта услед супротстављених интереса различитих етноса, нарочито после формалног и суштинског распада СССР-а. Наиме, државе настале као резултат овог процеса наследиле су границе из совјетског периода које су плански биле исцртане тако да поједине велике етничке заједнице остану подељене, односно настањене на територији две или више бивших совјетских република.

Завршна епизода престанка постојања СССР-а као некада респектабилне светске силе и субјекта међународног права одиграла се 8. децембра 1991. године, када су руски, украјински и белоруски председници Борис Јељцин, Леонид Кравчук и Станислав Шушкевич постигли договор о престанку дејства Совјетског споразума из 1922. године, а одмах затим прогласили оснивање Заједнице независних држава (ЗНД).

На тај начин су у појединим новонасталим државама као фактор нестабилности егзистирале незадовољне националне мањине, спремне да под утицајем агресивних националистичких идеја искористе сваку прилику која им се пружи да ступе у акцију за остварење својих партикуларних циљева, најчешће повезаних са територијалним претензијама, уз коришћење свих расположивих средстава, укључујући и политичко насиље. Истраживања су показала да је до марта 1991. године на совјетском пространству забележено 76 територијалних спорова, као и да је за свега једну годину тај број порастао на 180. До 2000. године „актуелност је сачувало 140 територијалних спорова, од којих је део повезан са интересима народа настањених у Руској Федерацији“¹⁵⁵.

Дестабилизацији прилика у постсовјетским државама, укључујући и Руску Федерацију, допринели су и фактори повезани са војном сфером, попут чињенице да су поједини региони били презасићени наоружањем и да на тим подручјима нису постојале могућности за ефикасну контролу противзаконите трговине оружјем. Стога су огромне количине наоружања пале у руке сепаратистичких

¹⁵⁵ Виктор Лебедев, Этнический „ингредиент“ в исторической динамике постсоветской России, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 175.

снага и терористичких организација, чиме им је омогућено да се интензивно активирају на пољу политичког насиља.¹⁵⁶

У описаним друштвено-политичким, економским и безбедносним околностима обликовали су се, умножавали и преплитали узроци политичког насиља на Северном Кавказу. Први узрок је оштра супротстављеност, недовољност остваривања или немогућност стварног изражавања интереса великих социјалних група. У случају Северног Кавказа то се у одређеним периодима односило на читаве народе.

Национална, верска и културна хетерогеност је вековна карактеристика Северног Кавказа, због чега је овај регион безмало током читаве писане историје био поприште више или мање интензивних међуетничких сукоба. Валериј Тишков наглашава да „етнички конфликти у „чистом“ облику у пракси не постоје, већ да, по правилу, у савременим условима неизбежно прерастају у етнополитички феномен“¹⁵⁷.

За озбиљну ескалацију насиља изазваног националистичким мотивима потребно је да се испуне три основна услова: да национална скупина буде релативно многобројна, компактно насељена на одређеном подручју и предвођена ефикасном политичком влашћу. При томе није потребно да нација спремна на извршење политичког насиља – субјекат насиља, представља већину становништва одређене земље, што потврђују и примери Чечена у Руској Федерацији, Абхаза и Јужних Осетина у Грузији, као и косовских Албанаца у Србији.

Процес етничке самоидентификације у СССР-у најпре је захватио националне елите. За период од почетка шездесетих до почетка осамдесетих година XX века карактеристично је стремљење ка успостављању етнокултурне целовитости, засноване на историјској традицији, али уз уважавање реалности индустријског друштва. Све више је истицана национална самосвојност и јединственост, али и различитост у односу на друге народе. Када је реч о односу према централној власти, локалне елите су још увек на манифестном нивоу

¹⁵⁶ Видети опширније у Мансур Магомадов, *Российско-чеченские войны: причины, последствия, пути преодоления, Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 497.

¹⁵⁷ Цитирано према Виктор Лебедев, *наведено дело*, стр. 173.

упражњавали „ритуално поклоњење“ Кремљу, али суштинског садржаја у тим ритуалима није било. С друге стране, централна власт је пристајала да у замену за пуку форму преда локалним елитама потпуну контролу над територијама, чиме је само убрзала дезинтегративне тенденције.¹⁵⁸

Осим тога, „некада анационалне бирократизоване партијске и државне елите су постале све више национално, али и интернационално опредељене. Видевши у слабостима система могућност за профитирање, односно успостављање националних држава као личних империја, кренуле су тим путем, без обзира што су те „империје“ често остајале у границама карикатуралних територијалних димензија и нереспектабилног војног, политичког и економског значаја“¹⁵⁹.

Примери из недавне прошлости показују да прерастање етничких и верских противречности у конфликте испуњене политичким насиљем зависи од низа фактора, као што су постојање активне и на јасне циљеве фокусиране политичке елите националног или верског покрета и одбијања или противљења централних власти да преговара са наведеном елитом. Конфликти између центра и националних покрета обично пролазе кроз неколико фаза. На почетку, национални покрети после одбијања центра да испуни њихове захтеве спроводе активности на легализовању циљева и самосталном институционализовању, заснованом на формирању друштвених организација или спровођењу избора за месне органе власти, које центар не признаје. Такође, национални покрети покушавају да кроз обраћање међународним институцијама, организацијама и асоцијацијама интернационализују питање угрожености основних људских и грађанских права и слобода становништва, уз наглашавање да само повећани степен аутономије или чак независност могу довести до суштинског побољшања њиховог положаја. Друга фаза почиње покушајима националних покрета да донесу законе и друга акта којима се потенцира аутономни или независни статус. Уколико центар реагује употребом силе, прелази се у трећу фазу, када национални покрети приступају формирању оружаних снага за супротстављање центру. У четвртој фази долази до сукоба који могу прерасти у дуготрајне

¹⁵⁸ Гаджи Абдулкаримов, *наведено дело*, стр. 91-92.

¹⁵⁹ Драган Симеуновић, *Нови светски поредак и национална држава*, стр. 18-19.

конфликте великих размера¹⁶⁰, укључујући и ратове, попут Првог и Другог чеченског рата.

Етноцентризам је, у садејству са радикалном трансформацијом основа политичког, економског и социјалног система, свакако имао једну од најважнијих улога у претварању Северног Кавказа у поприште масовног политичког насиља. Слично се догодило у сукобима на подручју бивше СФРЈ, конфликтима између Молдавије и Придњестровља, Грузије и Абхазије, Грузије и Јужне Осетије.¹⁶¹ Трагедији многонационалног подручја какав је Северни Кавказ допринела је немогућност локалног становништва да се почетком деведесетих година XX века без већих потреса прилагоди новонасталим политичким и економским околностима, пређе са традиционалних на савремене форме живота и своје партикуларне интересе саобрази са интересима шире заједнице, односно нове, доминантно руске државе.

Основи овог узрока политичког насиља проистицали су из биполарности и монополарности националних република, односно феномена социјално-етничке стратификације или хијерархизације етничких група. Резултат наведеног политичког процеса била је „етнократија“ као феномен коме је иманентна хипертрофија етничких интереса локалних елита, решених да постигну амбициозно постављене циљеве којима се на путу налазе други народи, а у екстремним случајевима и сопствени народ.

Етнократија се кроз историју показала као „најгора форма владавине, често са трагичним последица не само по објекте, већ и по субјекте власти која се спроводи политичким, правним, економским и организационим средствима, али и путем стварања атмосфере у којој не постоји могућност за разумно усаглашавање и балансирање интереса различитих народа“¹⁶². Државе настале после распада СССР-а су без изузетка, у већој или мањој мери, подлегле тој атмосфери и образовале различите форме етнократија.

Припадници различитих севернокавказских народа су се, између осталог, и насилним методама борили за превласт у административно-управљачким структурама. Илустративан и драстичан пример хијерархизације етничких група

¹⁶⁰ Видети опширније у Борис Путилин, *наведено дело*, стр. 83-84.

¹⁶¹ Рудолф Пихоя, *Была ли революция в стране в конце XX в.?*, стр. 46.

¹⁶² Юрий Платонов, *наведено дело*, стр. 410-411.

се догодио у Дагестану, где су још током тридесетих година XX века Авари, Даргинци и Кумици приграбили и деценијама контролисали готово све кључне положаје у политичким, привредним и безбедносним структурама. Потпуна монополизација полуга власти од стране ова три народа наступила је после распада СССР-а, иако је у том периоду у Дагестану живело више од сто етничких група.

На Северном Кавказу су етничке основе конфликта биле нераскидиво повезане са социјално-економским питањима, попут контроле над пољопривредним земљиштем као извором сталних прихода. Приватизација великих предузећа у читавој земљи, па и у овом региону¹⁶³, спроведена је у корист клановско-криминалних структура формираних по етничком принципу. Тако су припадници једног народа долазили у посед имовине на уштрб других, остављајући их без основних средстава за живот.

Осим тога, једна од најважнијих економских основа политичког насиља на Северном Кавказу била је борба за контролу над експлоатацијом и прометом висококвалитетне чеченске нафте. Нафта је у XX веку била најважнија сировина на свету, и то не само у економском, већ и у политичком и геостратешком смислу, а извесно је да ће тако остати и у XXI веку. Због овог својства представља један од најчешћих повода за избијање конфликта у међународној арили.

Прва налазишта овог енергента у Чеченији су откривена крајем XIX века, да би до 1917. године и избијања Октобарске револуције удео чеченске нафте у производњи Руске империје износио 22%.¹⁶⁴ Највеће количине су произведене 1971. године – 21,3 милиона тона, односно 7% руске нафте. У наредним годинама је дошло до константног пада производње, која се почетком деведесетих година XX века усталила на 4-5 милиона тона. Територијом Чеченије су пролазили важни нафтоводи ка Црном мору, укупне дужине 2000 километара, кроз које је само 1990. године транспортовано више од 58 милиона тона нафта. Осим тога, у Грозном се производило око 90% мазива за цивилне и војне авионе, као и сав

¹⁶³ Приватизација је спроведена на основу великог броја указа, решења и закона, између осталог и Закона о приватизацији државних и друштвених предузећа у Руској Федерацији (Закон РСФСР от 3 јула 1991 г. № 1531-1 „О приватизации государственных и муниципальных предприятий в Российской Федерации, *Ведомости СНД и ВС РСФСР*, 1991, № 27, стр. 927).

¹⁶⁴ Видети опширније у Зулла Захираева, Развитие Грозненского нефтеносного района в 1916-1921 годах, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 288-291.

парафин на територији Руске Федерације. Према подацима МУП Руске Федерације, 90% чеченске нафте је у периоду од 1992. до 1996. године, противно важећим државним законима, продато купцима у иностранству, уз годишњу зарату која је достигала између 800 и 900 милиона долара. Овај новац је највећим делом завршио на приватним рачунима Дудајева и његових сарадника. Део новца је, према Николају Гродњенском, искоришћен за „куповину оружја и плаћање најамничке војске“¹⁶⁵.

Други узрок политичког насиља на Северном Кавказу је недовољна способност афирмативног организовања и спровођења власти, која у одређеним случајевима у очима становништва и домаћих и страних елита „доводи до „десакрализације“ и дискредитације власти, укључујући и безбедносне структуре“¹⁶⁶.

Овакав развој ситуације је у више наврата обележио историју Русије у XX веку, који југословенски и српски дипломата и познавалац друштвено-политичких и безбедносних прилика на постсојветском простору Срећко Ђукић са правом назива „веком закаснелих руских реформи“¹⁶⁷. На почетку века бољшевици су, према мишљењу руског академика Венијамина Алексејева, направили грешку одбацујући модернизацијске тековине и опредељујући се за „илузије социјализма“¹⁶⁸. Још мучнији је био покушај либералних демократа који су крајем века покушали да социјализам замене вредностима већ „далеко одмаклог Запада“¹⁶⁹.

Системска слабост увек и у свим условима „представља „смртни грех“ државе, нарочито империје. Држава лакше превазилази сваки вид безакоња, самовоље, обмане и издаје“¹⁷⁰, него слабости у функционисању. Ову тезу потврђује процес распада СССР-а и рађања Руске Федерације, односно обнове модерне руске државе. Слаба Москва је носила велику одговорност за распад

¹⁶⁵ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, Современная школа, Минск, 2008, стр. 558.

¹⁶⁶ Юрий Федоров, Противдействие международному терроризму, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 35.

¹⁶⁷ Срећко Ђукић, *Крај СССР-а и Русија. Ново руско окружење*, стр. 40.

¹⁶⁸ Вениамин Алексеев, XX век: вызовы времени и ответы России, *Судьба России: вектор перемен, Академический проект*, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 41.

¹⁶⁹ Исто.

¹⁷⁰ Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 78.

мултиетничке империје, а одсуство политичке воље и непостојање унутрашњих снага за одлучно деловање погодовали су бујању сепаратизма.

Носиоци највиших функција у Кремљу дуго после распада СССР-а нису могли јасно и у потпуности да одреде правце политике према Северном Кавказу. Деловало је да званична Москва, руски медији и научни кругови игноришу већину збивања у региону и реагују искључиво када дође до ескалације насиља. Федералне власти и њихови експоненти на Северном Кавказу, а нарочито у Чеченији, током деведесетих година прошлог века нису могли да применом постојећих инструмената владавине, укључујући и све слабији монопол над средствима принуде, одрже контролу над ситуацијом, чија је главна црта била стихијско избијање и развијање међунационалних конфликта. Такође, погрешна је била и поставка либералних реформатора да ће се ситуација у друштву, избављеном од политичких и економских стега тоталитарне совјетске државе, постепено, кроз природни еволутивни процес, нормализовати и стабилизovati. Напротив, „пасивна позиција државе довела је до тога да су демографски проблеми у Русији током 1990-их година постали веома оштри, те да су временом прерасли у истинску опасност по националну безбедност“¹⁷¹.

Изузев на унутрашњем, углед слабе државе је опадао и изван њених граница. Није случајно да су промене у спољнополитичком курсу у Грузији и Азербејџану, односно заокрет ка САД и другим западним државама, као и пораст антируског расположења уследиле 1996. године, дакле после пораза федералних снага у Првом чеченском рату, када је читавом свету постало јасно које су размере достигле слабости руске државе. Између осталог, грузијско руководство је одустало од заједничких активности са Руском Федерацијом на плану заштите сопствених државних граница.

Стога кризу у Дагестану током лета и јесени 1999. године и Други чеченски рат треба посматрати и у контексту настојања Руске Федерације да превазиђе своје слабости, сачува територијални интегритет и „покаже међународној заједници, нарочито суседима, па и сопственом народу, да је и даље велика и

¹⁷¹ Андрей Казанцев, *Расширение проблематики безопасности в политике России: секьюритизация, биополитика и новые административные практики*, Проспект, Москва, 2010, стр. 124.

моћна држава, способна да се бори и сачува националне интересе“¹⁷². Сличну идеју, само са негативним предзнаком по Руску Федерацију и њене стратешке циљеве, изнео је утицајни амерички политичар и аналитичар Збигњев Бжежински, тврдећи да се „руска национална величина вековима изједначава са поседовањем територија, што је условило да се у Москви и крајем XX века инсистира на одржавању контроле над Чеченима, уз оправдање да је таква контрола битна за статус Русије као велике силе“¹⁷³.

Осим реномеа, у Москви се мислило и на друге, конкретне интересе, између осталог и на потребу уверавања свих субјеката центрифугалних тенденција да су државне границе непромењиве, пошто би, у случај сецесије једног дела територије, по принципу „домино ефекта“ у процес осамостаљивања од Русије за Чеченијом вероватно пошле не само друге републике Северног Кавказа, већ и сви региони насељени муслиманима, укључујући Татарстан и Башкирију.¹⁷⁴

Трећи узрок политичког насиља на Северном Кавказу је недовољна организованост привредног система, која се у току и непосредно после распада СССР манифестовала кроз суноврат животног стандарда становништва, праћеног раслојавањем друштва без адекватног развоја производних снага. „Либерализација“ цена и енормна инфлација почетком деведесетих година XX века на државном нивоу, па и на Северном Кавказу, довели су до тога да храна поскупи преко 5000 пута, а комуналне услуге више од 2700 пута, док су плате у просеку порасле нешто више од 900 пута, па се 70-75% становништва нашло на граници сиромаштва или испод ње.¹⁷⁵

Више региона је престало да уплаћује порезе у државни буџет, већина банака је банкротирала, а земљу су готово свакодневно потресали штрајкови и други видови изливања грађанског незадовољства. Пад стандарда и сиромашење широких слојева становништва у свим временима и друштвима, укључујући и Северни Кавказ током деведесетих година XX века, представљају снажан покретач конфликта са другим народима, групама, слојевима, структурама, организацијама, итд., проглашеним одговорнима за погоршање ситуације.

¹⁷² Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 78.

¹⁷³ Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica, Romanov, Vanja Luka, 2001, str. 39.

¹⁷⁴ Дмитрий Тренин, *наведено дело*, стр. 165.

¹⁷⁵ Видети опширније у Михаил Кодин, *наведено дело*, стр. 42-43.

Истовремено, све израженији су, делом и због погоршања економске ситуације, били супротстављени интереси у области религије, културе, образовања и употребе језика.

Неспособност центра да у значајнијој мери економски помогне регионе створила је представу да би народ живео „као у комунизму“ да није негативног утицаја „номенклатуре“.¹⁷⁶ Региони нису били у стању да се ослањањем на унутрашње ресурсе самостално изборе за стабилну економију, привредни раст и бољи стандард становника. У извесној мери слична ситуација се задржала и у првој деценији XXI века, будући да већина руских региона, а нарочито Северни Кавказ, успева да функционише искључиво захваљујући донацијама из федералног буџета.¹⁷⁷ Глобална економска криза из 2008. године захватила је и Руску Федерацију, закономерно доприносећи интензивирању политичког насиља на Северном Кавказу.

Четврти узрок политичког насиља у овом региону су изразите социјалне разлике. Социјално-економска и етнополитиколошка истраживања показују да је од 1964. до 1991. године у ЧИАССР-у дошло до раслојавања производних снага на два сектора, колоквијално названа „руски“ и „национални“. „Руски“ је обухватао нафтно-прерађивачку и машинску индустрију, снабдевање и инфраструктуру, а „национални“ се претежно односио на пољопривредну производњу у руралним срединама, где је, према попису становништва из 1989. године, живело више од 73% Чечена и Ингуша. За Чечено-Ингушку АССР током читавог совјетског периода био је карактеристичан успорен развој пољопривредне инфраструктуре, што је довело до тога да руралне средине у економском смислу буду далеко заосталије од градова, нарочито од Грозног као центра нафтне и хемијске индустрије. У селима су живеле десетине хиљада незапослених, најчешће младих људи, који нису могли да заснују радни однос у фабрикама због неконтролисаног прилива неквалификоване радне снаге из централних делова Русије. Подела је довела до парадоксалне ситуације да се у „руском“ сектору константно осећао недостатак квалификоване радне снаге, док је број

¹⁷⁶ Владимир Булдаков, Сравнительная психодинамика кризисов XX в. в России, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 134.

¹⁷⁷ Видети опширније у Ердэм Дагбаев, Политические стратегии актеров в процессе укрупнения регионов, *Регионалистика и этнополитология*, РОССЭПН, Москва, 2008, стр. 45-69.

незапослених на селу до 1991. године нарастао до 200 хиљада, што је чинило између 20 и 30% радно способних становника републике. Све то је утицало да број незапослених у ЧИАССР-у буде три пута већи од руског просека.¹⁷⁸ Међутим, на државном и републичком нивоу се готово ништа није чинило да део незапослених Чечена и Ингуша буде ангажован у „руском“ сектору, што је био један од најочигледнијих примера прикривене дискриминације.

Илустрације ради, крајем осамдесетих година XX века у једној од организационих јединица „Грозњефта“, „највећег предузећа у републици, у којој је било запослено 50 хиљада људи, удео Чечена и Ингуша се сводио на свега неколико стотина радника“¹⁷⁹. Негативан тренд пораста незапослености захватио је и друге делове Северног Кавказа, нарочито после распада СССР-а. Тако је у Дагестану 1995. године број незапослених премашио 200 хиљада. Највише припадника ове категорије становништва, посматрано на нивоу читавог региона, долазило је из круга младих људи и жена.

После распада СССР-а криза економије на Северном Кавказу је кулминирала. Примера ради, чеченски бруто национални доходак је смањен за 70%, а више од 800 хиљада Чечена је престало да добија плате и пензије. Москва није располагала механизмима, нити је показивала суштинску заинтересованост да контролише и регулише социјално-економска кретања, уреди тржиште и помогне ревитализацију угрожених привредних грана. Привреда је из легалних токова прешла на функционисање у условима „црног“ тржишта и „сиве“ економије. Лишене основних средстава за живот, морално дезоријентисане, са развијеном свешћу да су дискриминисане и да се не могу надати бољој будућности, масе Чечена и Ингуша су постале социјална база из које су регрутовани политички екстремисти, али и чланови организованих криминалних група, убеђени да свој друштвени и економски статус могу унапредити искључиво уз примену насилних метода.¹⁸⁰

На израженост социјалних разлика утицало је и то што је природни прираштај у ЧИАССР-у био један од највиших у СССР-у (1990. године је

¹⁷⁸ Видети опширније у Мовсур Ибрагимов, Об особенностях кризиса в Чеченской Республике в 1990-е годы, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 369.

¹⁷⁹ Исто.

¹⁸⁰ Исто, стр. 374-375.

достигао 16,1 новорођених на хиљаду становника), при чему су месечна примања већине становништва, нарочито на селу, била неколико пута нижа од руског просека. Здравствени систем у ЧИАССР-у био је међу најгорима у земљи, а смртност деце једна од највиших. Број мртворођене деце је „1999. године у републици био 2, а у Грозном чак 5 пута већи од руског просека“¹⁸¹. Веома низак је био ниво образовања насеља. Број високообразованих одраслих становника био је 2,5 пута мањи од руског просека.

Треба нагласити да високи ниво образовања није универзални лек против сепаратизма и етнорадикализма, али да ипак корелира са степеном толеранције у друштву и његовим способностима да постојеће проблеме и противречности решава и превазилази цивилизованим методама. У том контексту је потпуно логично да се епицентар екстремизма и тероризма на Северном Кавказу налази у руралним деловима, у којима становништво има релативно или апсолутно низак ниво образовања.

Уочава се одређена узрочно-последична веза у смислу постојања обрнуте пропорционалности између нивоа образовања и културне еманципације друштва с једне, и пораста броја политички мотивисаних насилних аката с друге стране. Ескалација политичког насиља у читавом региону је била праћена смањењем интересовања за школовање, посећивање библиотека, музеја, позоришних представа, биоскопских пројекција и сл. Насупрот томе, са побољшањем ситуације на Северном Кавказу после 2002. године забележен је пораст интересовања грађана за наведене области.¹⁸²

Пети узрок политичког насиља је распрострањеност и полулегалност друштвено негативних појава, као што су корупција, „везе“ и сл., што је постала једна до основних карактеристика друштвеног живота у Руској Федерацији, па и на Северном Кавказу почетком деведесетих година XX века. Реформе карактеристичне за тај период не само да су биле неуспешне, већ су спровођене у живот кроз кулоарско деловање мимо потребне демократске процедуре, путем

¹⁸¹ Малика Арсанукаева, Динамика и проблемы рождаемости в Чеченской Республике, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 512.

¹⁸² Видети опширније у Владимир Игнатов, Всеволод Бутов, *Южная Россия и её регионы*, Издательский центр „МарТ“, Москва – Ростов-на-Дону, 2007, стр. 133-134.

„праксе издавања указа“ са врха, нарочито у делу који се односио на приватизацију државне имовине и ликвидацију пређашњих институција.

Промене су биле праћене „формирањем нових владајућих клика, лобирањем интересно заснованих кланова, растом корупције и општег криминалитета, што је резултовало лошом управом, хаосом и нескладом унутар политичких и грађанских снага“¹⁸³, налик на историјске представе о „руској смутњи“. Нарочито је чиновнички сталеж од врха до дна хијархијске лествице био огрезао у корупцији. Привреда је такође постала потпуно криминализована, а истовремено непродуктивна и несолвентна.

По мишљењу политичких и безбедносних аналитичара, „незаобилазан фактор у порасту симпатија становништва према носиоцима фундаменталистичких идеја и заговорницима политичког насиља представља револт због самовоље, корупције и умешаности правосудних и полицијских органа у организовани криминал“¹⁸⁴.

Сам систем финансирања Северног Кавказа из федералног буџета је дужи низ година био нетранспарентан, на основу чега је Рашид Емиров закључио да су корени корупције највероватније потицали из Кремља. Стога је ситуација у региону била „директна последица модела придобијања лојалности севернокавказке елите, утемељеног још почетком деведесетих година XX века. Гарантовањем привржености локалне политичке елите властима у Москви и учешћем у неутрализацији сепаратизма, републичка руководства су себе амнестирали за злоупотребе у трошењу федералних средстава и вођењу политике без стварне контроле центра“¹⁸⁵.

Негативни трендови у области економије и финансија остали су непромењени и после 2000. године. Опумоћени представник председника Руске Федерације за Јужни федерални округ Дмитриј Козак је 2006. године изјавио да сиви сектор има удео од 30% у економији региона, односно да достиже размере које представљају претњу по националну безбедност. Губици због пословања у сивој зони 2004. године су достигали око 50 милијарди рубаља (око 1,5 милијарди

¹⁸³ Андрей Соколов, Проблемы советского историко-культурного наследия в современном менталитете российских граждан, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 150.

¹⁸⁴ Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 108.

¹⁸⁵ Исто, стр. 205.

евра по ондашњем курсу – прим. Р. Ж.), док је федерални центар истовремено из буџета помагао регион са 47 милијарди рубаља. Козак закључује да је противзаконито пословање „довело до стварања „паралелног економског пространства“, али и „паралелног политичког пространства“, признајући да аутономија севернокавказких република по својој суштини веома наликује на независност“¹⁸⁶.

Нестабилности доприноси и постојање регионалних лобија, састављених од представника регионалних елита, неретко повезаних са утицајним круговима унутар федералних власти по принципу формирања механизма „патронажно-клијентелистичких релација“¹⁸⁷. Отуда најважнији елемент у односима центра и региона нису формалне институције на регионалном нивоу, већ „неформална, вертикално интегрисана клијентела“¹⁸⁸. Свако ослањање на неформалне везе оставља простор за бројне злоупотребе и потенцијално може довести до смањења капацитета званичних институција у свим друштвено-политичким сферама, па и у супротстављању политичком насиљу.

Шести узрок политичког насиља је несузбијање, некажњавање или толерисање наведених друштвено негативних појава, које обавезно подстичу на манипулације један део становника, а умањује веру у систем код других грађана. У севернокавказким републикама уочена је тенденција срастања мафијашко-клановских и владајућих структура у конгломерат организованог криминалитета, до те мере да у друштву током дужег времена – скоро две деценије – нису постојале снаге довољно заинтересоване, спремне и способне да стану на пут безакоњу. Последица тога био је незапамћен пад ауторитета републичких руководстава у очима већине становништва. У исто време у региону је створена атмосфера у којој су противзаконите активности практично сматране друштвено прихватљивим, па се све више младих одлучивало на приступање организованим криминалним групама. Поремећен систем вредности и одсуство позитивних етичких норми погодовали су расту социјалних противречности, криминализацији друштва, повећању броја наркомана, алкохоличара и сл.

¹⁸⁶ Цитирано према Юрий Платонов, *наведено дело*, стр. 206-207.

¹⁸⁷ Ростислав Туровский, *Механизм представительства региональных интересов на федеральном уровне в России: проблемы и пути их решения*, *Регионалистика и этнополитология*, РОССЭПН, Москва, 2008, стр. 16.

¹⁸⁸ Исто.

Седми узрок политичког насиља је могућност јавног и сталног деловања антисистемских снага. Сматра се да су конфликти на постсовјетском простору, укључујући и Северни Кавказ, „директно и непосредно повезани са непостојањем могућности да се на правилан начин и у интересу свих актера изврши подела власти и материјалних добара унутар елита, која је великом брзином текла по „вертикали“ и „хоризонтални“ друштва“¹⁸⁹ насталих на развалинама совјетског система. Тако су локалне елите, уместо да лични и национални интерес подреде и усагласе са општим интересом, отворено стале на чело деструктивних и центрифугалних сила, делујући на начин који је представљао опасност по националну безбедност, уставом утврђен поредак и територијални интегритет земље.

Осми узрок политичког насиља је постојање снажних антисистемских организација или институција. У одређеним ситуацијама чак су важни делови руског система, зарад постизања партикуларних циљева, демонстрирали насилно антисистемско деловање, као што је то био случај противуставног растурања руског Парламента у октобру 1993. године од стране Јељцина. Тада је једна од грана власти – извршна, ликвидирала друге две – законодавну и судску.¹⁹⁰ Поред директних, овакво деловање може да изазове и крајње негативне индиректне последице, пре свега тако што се ширим друштвеним слојевима, али и постојећим и потенцијалним антисистемским снагама имплицитно указује да такви поступци могу бити легитимни, друштвено прихватљиви и веома утилитарни. Отуда се очекиваном и логичном чини реакција чеченског лидера Џохара Дудајева, који је у циљу легитимисања свог противуставног деловања, честитао Јељцину „на још једној победи на путу ка правди и демократији“.

Осим тога, Дмитриј Рогозин сматра да је круг либералних реформатора око Јељцина одговоран за економски крах, као и да је испровоцирао Први чеченски рат, сукобио народе Русије у размирицама, разорио друштвени морал и деморалисао војску, како би сузбио талас масовног револта због пљачке државне имовине.¹⁹¹ Иако су Рогозинови закључци у основи тачни, било би погрешно

¹⁸⁹ Мовсур Ибрагимов, Об особенностях кризиса в Чеченской Республике в 1990-е годы, стр. 368.

¹⁹⁰ Указ Президента Российской Федерации от 7 октября 1993 г. № 1612 „О Конституционном Суде Российской Федерации, *СА ПП РФ*, 1993, 41, стр. 3921.

¹⁹¹ Видети опширније у Дмитриј Рогозин, *Јастребови мира. Дневник руског амбасадора*, ИГАМ, Београд, 2010, стр. 132-176.

сводити узроке конфликта на Северном Кавказу искључиво на антисистемско деловање Јелџиновог окружења, јер би тиме били занемарени други, дубљи узроци који вековима доводе до политичког насиља у региону.

Девети узрок политичког насиља на Северном Кавказу је стална и снажна политичка, материјална или војна подршка извана противницима система који се налазе у земљи. Руска цивилна обавештајна служба СВР је на основу анализе информација прикупљених у иностранству дошла до закључка да је почетком деведесетих година XX века постојала спољна опасност по територијални интегритет земље, генерисана углавном из „иностранних кругова и политичких организација националистичког и религиозно-екстремистичког типа, које су непосредно подржавале сепаратистичко расположење и покрете у Руској Федерацији“¹⁹².

Током припрема чеченских сепаратиста да преузму власт у републици 1991. године, забележени су случајеви заузимања складишта оружја у Грузији, Азербејџану и Јерменији уз попустљивост и прећутну сагласност партијских и државних органа власти. Отето оружје је потом преко планинских превоја и кроз тунеле пребацивано на Северни Кавказ. У Првом чеченском рату сепаратистима је, према сазнањима до којих су дошли поједини истраживачи, помоћ пристизала од утицајних политичара, бизнисмена и припадника специјалних служби Турске, Пакистана и Украјине. Подршка се манифестовала на различите начине. Турска је примала на своју територију чеченске борце, а већ у децембру 1994. године Савет за националну безбедност Турске је разматрао могућност да отворено подржи борбу присталица Џохара Дудајева. У Истанбулу су ковани планови авганистанских и других терористичких група о пребацивању око две хиљаде бораца у Чеченију. Пакистан је био центар за врбовање плаћеника из више муслиманских земаља који су потом упућивани у Чеченију. Добровољци су такође регрутовани у џамијама у Великој Британији, као и у балтичким земљама.¹⁹³

¹⁹² Јевгениј Примакoв, *Године и високој политици*, стр. 135.

¹⁹³ Дмитриј Рогозин, *Јастребови мира. Дневник руског амбасадора*, стр. 56. Ђорђе Милошевић наводи да се на страни сепаратиста у Првом чеченском рату борила група снајпериста „састављена искључиво од девојака из балтичких земаља које су свом одреду дале име „колготки“ – хулахопке“ (Ђорђе Милошевић, *Русија. Поглед у будућност*, Прометеј, Нови Сад, 2012, стр. 121).

Десети узрок политичког насиља је разноврсно – економско, политичко и војно подривање система извана из више праваца. После распада СССР-а значајно је порасла улога југа Руске Федерације, укључујући и Северни Кавказ, али и других делова Кавказа, у војно-стратешким и економским односима на међународној позорници. Овај регион је био, а према мишљењима руских стручњака ће вероватно још дуго и остати зона стратешких интереса САД, земаља Западне Европе, Ирана, Турске, итд. Попут Балкана и Блиског Истока, Кавказ је „поприште конкуренције и супротстављености светских сила“¹⁹⁴, а самим тим и офанзивног и агресивног субверзивног деловања страног фактора према Руској Федерацији. Како би остварио своје циљеве, страни фактор преко својих експонената, сталних и привремених савезника настоји да дестабилизује регион да би у будућности лакше преузео контролу над њим.

Једанаести узрок политичког насиља су сукоби политичке елите и интересних група у врховима политичког апарата једна земље, у овом случају Руске Федерације. Група власника крупног капитала у Москви, која је у великој мери утицала на креирање основних праваца политике федералног центра, настојала је да присвоји што је могуће више производних снага и имовине у држави и изван ње. То је било супротно интересима локалне елите у Чеченији, одлучне у намери да несметано и независно од других фактора преузме контролу над експлоатацијом републичких ресурса. Истовремено, дошло је до расцепа унутар чеченске политичке елите на два непомирљива дела, од којих је први сматрао да своје интересе може да задовољи кроз јачање аутономног положаја у договору са Москвом, док је други инсистирао на потпуном раскиду да федералним центром и формирању независне државе.

Дванаести узрок политичког насиља представљају неконтролисани, недовољно поуздани или политичком врху недовољно привржене војне снаге и безбедносне структуре. На Северном Кавказу су ове структуре превасходно биле фокусиране на очување власти одређених етнополитичких група. Њихова лојалност је придобијана значајним финансијским средствима и другим привилегијама. Наведена тенденција је нарочито била изражена у Чеченској Републици, где је до недавно практично „сваки тејп формирао своје безбедносне

¹⁹⁴ Владимир Игнатов, Всеволод Бутов, *наведено дело*, стр. 12.

структуре или неформалне специјалне службе, често позициониране као самосталне снаге¹⁹⁵. Осим тога, сепаратисти су имали агенте у републичким безбедносним службама лојалним федералном центру, због чега су информације о антитерористичким операцијама и другим активностима на сузбијању политичког насиља перманентно „цуреле“, што је повремено доводило до паралисања деловања наведених служби.

Постојали су и дубљи проблеми системске природе због којих безбедносне структуре Руске Федерације више година нису на адекватан начин представљале брану ескалацији политичког насиља. После распада СССР-а и маргинализације комунистичке партије, уследило је свесно и планско слабљење система безбедности, што је довело до његовог делимичног урушавања. Овом процесу су допринели губитак поверења становништва у структуре које су перцепиране као „ударна песница“ компромитоване партије, као и пад животног стандарда припадника служби. Уз крах дотадашњег система вредности и моралног суноврата читавог друштва, ово је многе професионалне припаднике безбедносних структура навело на укључивање у организовани криминал, коруптивне везе и нелегалне или полулегалне форме приватног бизниса.

Корупција припадника безбедносних структура, комбинована с недопустивим степеном немотивисаности, небриге и незаинтересованости за професионално обављање задатака, неминовно погодује испољавању политичког насиља. За то постоји више веома индикативних примера у новијој руској историји. Одговарајући на питање како је 1995. године успео да са великом групом сабораца неометано отпутује из Чеченије у Буђеновск у Ставропољском крају и изврши терористички напад, Басајев је изјавио да је потплаћивао војнике у постајама и контролним пунктовима поред којих је морао да прође, при чему је цинично додао: „да сам имао више новца могао сам стићи до Москве“¹⁹⁶. Још илустративнији је поступак једне од жена-самоубица одговорних за обарање путничких авиона 25. августа 2004. године, која је потплатила припадника МУП-а Руске Федерације ангажованог на аеродрому да је пусти у авион без контроле тако што му је дала хиљаду рубаља, односно око 25 евра.

¹⁹⁵ Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 162.

¹⁹⁶ Цитирано према Ђорђе Милошевић, *наведено дело*, стр. 122-123.

Велики део агентурне мреже која је, претежно заврбована за сарадњу на идеолошкој основи, деценијама извршавала сложене задатке добијене од безбедносних и обавештајних служби, после распада СССР-а била је пасивизирана, деконспирирана или потпуно уништена. До 1994. године ослабили су и капацитети специјалних јединица задужених за борбу против тероризма, укључујући и елитне јединице „Алфа“ и „Вимпел“.¹⁹⁷ Ситуација у обавештајно-безбедносном сектору је постепено почела да се поправља од 1999. године и доласка на власт Владимира Путина, који је и сам започео каријеру у обавештајној служби, због чега је имао прилику да систем сагледава изнутра, као и да спозна најефикаснија средства за његово санирање и унапређење.

Поред дванаест основних, за постсовјетско пространство, а нарочито за Северни Кавказ, карактеристичан је и један специфичан узрок политичког насиља – неконтролисане миграције становништва. Према резултатима пописа у Руској Федерацији 2002. године, више од 370 хиљада представника северокавказских народа (од тога око 265 хиљада Чечена и 45 хиљада Дагестанаца) је, уместо у својим националним републикама, живело у другим деловима региона.

Тенденција миграција је настављена и касније, тако да је, према подацима из 2011. године, у Дагестану боравило око 115 хиљада Чечена и 95 хиљада Азербејџанаца. Краснодарски и Ставропољски крај и Ростовска област су прихватиле највећи део миграната, укључујући и избеглице из ратом захваћених подручја Северног Кавказа, али и нових независних држава, у првом реду са Јужног Кавказа. Перманентан прилив миграната довео је до тога да су по броју становника чеченске националности испред Ставропољског краја били само Чеченија, Ингушетија и Дагестан.

Неконтролисане миграције на југу Руске Федерације су постале окидач за ширење националистичког и верског екстремизма и заоштравање друштвено-политичке ситуације у региону. У Краснодарском и Ставропољском крају и Ростовској области периодично долази до сукоба између староседелачког руског становништва и миграната с Кавказа. Један од већих сукоба те врсте догодио се 2006. године у малом граду Кондапоги у Карелији, области у северном делу европске Русије, где су избили етнички мотивисани нереди уз учешће више

¹⁹⁷ Видети опширније Рој Медведев, *Путин – повратак Русије*, Новости, Београд, 2007, стр. 133.

стотина људи, при чему су мигранти из Чеченије убили неколико Руса. Овај случај је показао да Руска Федерација има сличне проблеме „као већина западних земаља, које су у протеклим деценијама доживеле бурне демографске, социјалне и културне промене због таласа имиграната пристиглих махом из неевропских земаља“¹⁹⁸.

Незадовољни таквом ситуацијом, Руси повремено организују митинге са ксенофобичним и шовинистичким набојем и износе захтеве за иселење миграната. Одговарајући на такве захтеве, локалне власти су донеле више прописа којима се „спречава прилив нових и ограничавају права већ приспелих миграната, иако је то у супротности са Уставом и законима Руске Федерације“¹⁹⁹, али и стварају основе за нове међунационалне напетости које могу довести до политичког насиља.

Осим тога, важан узрок политичког насиља на Северном Кавказу, средини у којој се према резултатима пописа становништва из 1989. године свега 12% становништа изјаснило као верујуће, било је ширење радикалног ислама. Уместо раније доминантне умерене муслиманске религиозности, све већи замах је добила примитивна и агресивна форма, неспојива са истинским вредностима ислама, тзв. мјурдизам, који је у сукобима староседелаца с Руском империјом, а потом и са бољшевицима, имао интегративну и мобилишућу улогу у чеченском корпусу.

Као и у другим случајевима, „вера је у трагању за националним идентитетом постала неопходан репер за утврђивање посебности националног идентитета и важна мера разликовања и сродности с другим етничким групама. Тако су новонастајуће националне државе постале особене по томе што се у њима нације увек идентификују строго монорелигијски, док у националним државама затеченим у савремености то није случај“²⁰⁰.

Поједини специфични узроци политичког насиља на Северном Кавказу имају дубоке корене у народној традицији и културном обрасцу. Млађа мушка популација је у смутним временима после распада СССР-а видела могућност и скраћени пут ка самопотврђивању, односно прилику да учешћем у насилним

¹⁹⁸ Dmitry Shlapentokh, „Kondopoga“ – Ethnic/Social Tension in Putin's Russia, *European Review*, Vol. 18, Issue 2, May 2010, Cambridge, p. 177.

¹⁹⁹ Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 153-154.

²⁰⁰ Драган Симеуновић, *Нови светски поредак и национална држава*, стр. 45-46.

актима демонстрира своју горштакчу храброст. Такође, припадници севернокавказких народа су у овом периоду чешће него раније прибегавали и реактивном насиљу због страдања њихових сродника, вођени традицијом императивног извршавања крвне освете.

О насиљу из освете Ерих Фром је записао да је оно више патолошко него реактивно насиље усмерено на заштиту од опасности по живот, здравље или неку другу вредност. Насиље мотивисано осветом се чини када је штета већ нанесена. Овај вид насиља је махом распрострањен у примитивним срединама као специфично средство „компензовања“, односно добијања задовољења за губитак, по принципу да казна за субјекта насиља мора бити једнака штети причињеној објекту – тзв. *ius talionis* или *lex talionis* – чија је суштина садржана у синтагми „око за око, зуб за зуб“.²⁰¹

Проучавања реактивног насиља показују да сваки насилни акт оставља простор за истоврсан одговор и рађање новог насиља, на основу чега се може закључити да је насиље само по себи заправо један од најфреквентнијих узрока другог насиља. Тако су и збивања на Северном Кавказу допринела поспешивању нових појавних облика политичког насиља у Руској Федерацији. Наиме, током деведесетих година XX века дошло је до експанзије субкултуре скинхеда, махом у вишенационалним градским срединама. Присталице идеолошке матрице ове субкултуре, иначе неспојиве са темељним етичким, културолошким и политичким вредностима на којима почива руско друштво, су за објекте агресије, осим црнаца и припадника азијских народа, изабрали становнике Кавказа, погрдно називане „лицима кавкаске националности“²⁰².

На основу свега изнетог се закључује да проучавање сваког појединачног чина одређеног основног или сложеног облика политичког насиља почива на установљавању његових узрока и основе, што подразумева дубоко понирање у анализу ширег друштвеног контекста у коме долази до испољавања насиља, како би се избегла свака површност која неминовно води до доношења погрешних закључака.

²⁰¹ Видети опширније у Erich Fromm, *The Heart of man, Its genius for good and evil*, Harper&Row, New York, 1964.

²⁰² Константин Горбунов, *наведено дело*, стр. 153.

Симеуновић истиче како „најчешћа грешка многих погледа на узроке и основе насиља јесте у томе што политичко насиље третирају као покретаче друштвених збивања“²⁰³, као и да је „спољни изглед и појава и процеса у друштву такав да ономе ко није у могућности да продре иза површине појава изгледа као да политички акти представљају покретаче историјских кретања“²⁰⁴. Исти аутор наглашава да се узроци политичког насиља налазе у друштвеним односима, односно у ситуационој основи друштвеног живота, а не у људској природи, те да „при утврђивању основа и узрока треба поћи од објективно датих услова, од положаја човека у друштву, његове економске, политичке и сваке друге отуђености, као и од отуђености заједнице којој припада, јер се најзначајнији узроци сваког политичког насиља налазе у структури постојећих друштвено-економских услова и односа“²⁰⁵.

Примарни социјални основи насиља су материјално-економски (материјална средства која стоје на располагању субјекту насиља), идејно-идеолошки (идеолошка и религијска свест), алијенационо-интерперсонални (политичко насиље је често замена за неостварени лични успех и компензовање непоседоване друштвене моћи, тј. пут ка негативној самореализацији личности) и политичко-организациони (политичко насиље има своју основу у нужности организованог политичког разрешавања сукоба у антагонистичком друштву).²⁰⁶

Основе и корени политичког насиља се превасходно налазе у „положају, структури и друштвеним интересима појединих друштвених група и противречностима које отуда произилазе; процесима интеграције и сукобљавања политичке активности; носиоцима и формама политичких кретања, односима политичке активности и других друштвених процеса“²⁰⁷. Најчешћи узрок је сукоб интереса и потреба, „које се не морају испољити као политичке, али су увек друштвене“²⁰⁸.

Кризу на Северном Кавказу, а нарочито у Чеченији, треба посматрати као друштвено-политички феномен органски повезан са свеобухватном системском

²⁰³ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 63.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid, str. 66.

²⁰⁶ Видети опширније у Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 66-67.

²⁰⁷ Ibid, str. 67-68.

²⁰⁸ Ibid, str. 68.

кризом у коју је Русију увео процес распада СССР-а. Историја учи да кризе империја, многонационалних држава и друштвених система обично прати раст активности центрифугалних етничких покрета. Бројни су примери који показују да, уколико се криза не заустави, њено продубљивање може довести до оставке владајућих или њихове насилне смене. Да би се криза превазишла, потребно је применити „иновативне и одлучне мере на отклањању узрока који су је изазвали и који је репродукују“²⁰⁹. Москви и њеним експонентима у Чеченији то није пошло за руком, па је ескалација насиља наступила као логична последица неуспешно вођене политике.

Паралисаност федералних и регионалних власти, као и деловање Дудајева и његове клике, у суштини недорасле изазовима и неспособне за вођење ефикасне и конструктивне политике, увели су милионе грађана у економски и идеолошки хаос, остављајући их без радних места, плата и пензија, државне заштите грађанских права и личне безбедности и пресудно утичући на кварење међунационалних односа.²¹⁰

Супарништво Бориса Јељцина и Михаила Горбачова, односно РСФСР-а и СССР-а, парализовало је дејство центра и погодовало разбуктавању чеченског сепаратизма. Пример за то је избегавање Врховног совјета СССР-а да уведе војску у Чеченију, без обзира на Одлуку Скупштине народних депутата РСФСР-а од 2. новембра 1991. године да прогласи незаконитим изборе одржане у Чеченији 27. октобра²¹¹ и Указ председника РСФСР-а од 7. новембра о увођењу ванредног стања у овој републици.²¹² У Чеченији је то тумачено као грандиозна победа над Москвом и *de facto* признање њене независности.

У Чеченији се после распада СССР-а развио специфичан тип криминално-тоталитарне квазидржаве са елементима анахроних родовских односа. Функционисање ове творевине, назване Чеченска Република Ичкерија, финансирало се из легалних, полулегалних и криминалних извора. Треба

²⁰⁹ Ibid, str. 62.

²¹⁰ Видети опширније у Абубакар Манкиев, Кризис в Чеченской Республике конца XX века как социально-политический феномен, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 408-409.

²¹¹ Постановление V Съезда народных депутатов РСФСР от 2 ноября 1991 г. „О признании незаконными выборов, проведенных 27 октября 1991 года в Чечено-Ингушской Республике“, *Ведомости РСФСР*, 1991, № 45, стр. 1053.

²¹² Указ Президента РСФСР от 7 ноября 1991 г. № 178 „О введении чрезвычайного положения в Чечено-Ингушской Республике, *Ведомости СНД и ВС РСФСР*, 1991, № 46, стр. 1546.

напоменути да је Чеченија у периоду пре „перестројке“ била република са веома ниском стопом криминалитета, а Чечени народ који је у највећем степену „поштовао законе и имао позитиван однос према државним органима“²¹³. Међутим, одсуство федералне контроле допринело је да Чеченија постане база и прибежиште криминалаца из свих крајева земље.

Већ током 1992. године Чеченија је постала центар фалсификовања новца и докумената. Забележени су и бројни примери „прања“ новца стеченог криминалним активностима, који је улаган у легалне послове, попут трговине нафтом, гасом и дрвном грађом. Ова република је постала и чвориште транзита опојних дрога и оружја. Наркотици су из Чеченије дистрибуирани широм бившег СССР-а, а оружје је продавано другим сецесионистичким снагама у Руској Федерацији. Чеченске организоване криминалне групе су своје противзаконите активности прошириле на поједине европске земље, укључујући Велику Британију и Чешку, док су њихови покушаји да заузму место у немачком подземљу били осујећени од стране безбедносних структура ове државе.²¹⁴ Сви политички, социјално-економски и безбедносни параметри за оцену свеукупне ситуације на Северном Кавказу указивали су на постојање услова за ескалацију масовног политичког насиља, што се и догодило 1994. године.

1.2. Врсте и типологија политичког насиља

Критеријуми класификовања, типологије и погледи на порекло и функцију политичког насиља су многобројни. Према садржају се дели на физичко и психичко, које се најчешће манифестује кроз претњу силом. Психичко насиље се испољава у институционалној и индивидуалној форми. Може бити „директно насиље (нпр. тзв. „испирање мозга“, затим мучење хемијским средствима или електроником - таласи)“²¹⁵, али и „индиректно насиље у виду индоктринације

²¹³ Татьяна Гантимурова, Бахтиар Ахмедханов, *Недорогие Россияне – почём пушечное мясо*, ЭКСМО, Москва, 2009, стр. 25.

²¹⁴ Видети опширније у Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 153.

²¹⁵ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 70-71.

пропагандом као форме насиља над психом са циљем измене ставова, па чак и ретардације духовних могућности онога над којим се врши²¹⁶.

Категорије директног и индиректног насиља такође спадају и у класификацију у којој је начин вршења основни критеријум поделе. Директно политичко насиље се обично одређује као физички сукоб или као „друштвена интеракција која се исказује кроз једнострано физичко спровођење захтева и очекивања, или још једноставније, кроз непосредну телесну конфронтацију“²¹⁷, која је, дакле, „усмерена на људско тело или неки други материјални објект насиља при чему је вршиоца насиља могуће идентификовати“²¹⁸. Под директним политичком насиљем подразумева се непосредно дејство субјекта на објект – убиство, мучење, телесне повреде, лишавање слободе и др., што га чини аналогним физичком насиљу.

Код индиректног насиља посебна пажња се посвећује истраживању структуралног насиља које нема конкретно одговорног актера. Усмерено је „не само на физички интегритет и психу, при чему се најопштије може одредити као насиље друштва над појединцем“²¹⁹. Структурално насиље је стварање одређених социјалних услова (социјалних система, структура) у којима долази до ограничавања и нарушавања интереса и потреба људи, као што су, нпр. друштвени системи у којима је дозвољено да један део становништва (група, класа) експлоатише други.

Према Јохану Галтунгу, структурално насиље се „никада не појављује у формама које би могле довести до нечијег директног оштећења, већ је уграђено у систем и испољава се у неједнаким односима моћи и отуда и неједнаким животним шансама“²²⁰. С тим у вези, Симеуновићев допринос одређењу и поимању структуралног насиља је, између осталог, садржан и у констатацији да „истинско структурално насиље није само насиље друштва и институције над појединцем, већ и насиље институције над институцијом и, посебно, државе над државом“²²¹.

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ Цитирано према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 71.

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ Ibid, str. 72.

²²⁰ Цитирано према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 72.

²²¹ Видети опширније у Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 71-76.

Галтунг политичко насиље дели на агресивно и одбрамбено, узимајући као критеријум усмереност вектора дејства субјекта у односу на објекат. Међутим, Галтунгов кључни искорак у проучавању овог политичког феномена је формулисање поменуте поделе на директно и структурално политичко насиље, као и њиховог „узајамног односа са четири класе потреба – преживљавање, благостање, идентификација и слобода“²²².

Унутар поделе на основу усмерености вектора испољавања, који опредељује да ли је насиље директно или индиректно, запажа се могућност додатног класификовања директног насиља. Оно, на пример, може бити директно протестно насиље, које представља одговор на одређену појаву или процес, укључујући и контрареакцију објекта на политичко насиље којем га је изложио субјекат, при чему оба учесника истовремено попримају својства и субјекта и објекта. Директно насиље је често повезано са ингеренцијама државних власти, односно с њиховим монополом на средства принуде, која се обично користе за заштиту уставног поретка и друштвеног уређења.

Друштвене групе у чијим рукама се налазе политичка власт и економски ресурси, прибегавају директном политичком насиљу како би сачували доминантну позицију и из ње проистекле привилегије. Насупрот њима се налазе незадовољне групе и појединци, с развијеним осећајем депривације, који настоје да неповољну ситуацију преокрену у сопствену корист, не презајући од насилних метода. Ту је реч о протестном насиљу насталом као резултат друштвених неједнакости, а пре свега незапослености, беде, нестабилне политичке ситуације, итд. Изузев незадовољних група и појединца, насиље у смислу контрареакције може да примени и „држава као одговор на иницијално директно насиље од стране одређених социјалних група, попут покушаја политичких преврата, завера, устанака и сл.“²²³.

Осим тога, према вектору усмерености политичко насиље се дели на хоризонтално и вертикално. Хоризонтално насиље се примењује у оквиру постојећег политичког режима, између различитих политичких групација „унутар владајућих елита, владе и парламента, супротстављених политичких партија,

²²² Johan Galtung, *The Specific Contribution of Peace Research to the Study of Violence, Violence and its Causes*, UNESCO, Paris, 1981. p. 69.

²²³ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 43-44.

државе и појединих утицајних личности, у циљу смене постојећих и довођења нових лидера²²⁴, односно преузимања политичке и економске доминације у друштву.

Насупрот томе, вертикално насиље се спроводи „по линији власт – друштво и условљено је хијерархијским уређењем друштвених односа, тј. неједнаким могућностима у приступу економским ресурсима и власти“²²⁵. Вертикално насиље се испољава у два вида. У првом случају, циљ је побољшање статуса појединаца или група у друштву, без амбиције да се измени политички систем. У другом случају, субјекти насиља имају за циљ корениту промену политичког курса, укључујући и свргавање актуелних и довођење нових органа власти на државном нивоу.

У складу са друштвеним циљевима политичко насиље се дели на реформаторско, радикално (револуционарно или контрареволуционарно) и конзервативно. Реформаторско политичко насиље је усмерено „на делимичну промену постојећег друштвено-политичког система“²²⁶, док радикално револуционарно деловање има за циљ дубоки дисконтинуитет са свим важећим „социјалним институтима, свргавање режима и потпуну смену владајућих елита, као и промену социјално-економске структуре друштва“²²⁷. Насупрот томе, радикално контрареволуционарно деловање је усмерено на гушење радикално револуционарних активности насилним путем. Конзервативно политичко насиље је инструмент државних власти за осујећење намера опозиције да измени актуелни друштвено-политички систем.

Према носиоцима, односно према квантитативном обиму субјекта политичко насиље може бити индивидуално (многи ту убрајају и бројно ограничене, уже групе) и колективно. Индивидуално насиље „не треба дословно схватити као персонално, већ у смислу квантитативне појединачности. За разлику од индивидуалног, које је спонтано или припремљено, колективно насиље може бити

²²⁴ Исто, стр. 44.

²²⁵ Исто.

²²⁶ Исто, стр. 53-54.

²²⁷ Исто.

и потпуно спонтано – у случају нереда, али и високо организовано – у оквиру једне насилно изведене револуције²²⁸.

Насупрот томе, „колективно насиље подразумева истовремену примену силе од стране већег броја удружених појединаца, друштвених група, институција и организација“²²⁹. На нивоу индивидуалног понашања разликују се одбрамбено и агресивно насиље. На историјском, односно општедруштвеном плану, то прераста у разликовање револуционарног од контрареволуционарног насиља. Према Светлани Кузиној, у индивидуално политичко насиље, између осталог, спадају „атентати на политичке лидере, док се колективно насиље односи на групу људи, све до насиља над целим народима, које укључује и спровођење геноцида“²³⁰.

Индивидуално насиље спроводи један човек, при чему његови поступци могу бити у складу са „државним законима или традицијом, као у случају када су субјекти насиља монарси“²³¹. Колективно насиље, спроведено од стране групе људи или институције, такође може бити санкционисано законом уколико су субјекти војска или полиција, а објекти се налазе унутар саме државе.

Законска утемељеност војних дејстава у спољној политици представља сложено питање и зависи како од коначних циљева, тако и од примењених метода. Легалитет одбрамбених, освајачких и ратова зарад заштите права човека, успостављања демократије, мира, независности и сл., требало би да се утврђује на основу међународног права и међудржавних уговора, мада се такав принципијелни приступ у реалности често занемарује.

Примери нелегалног колективног насиља су бунтови, устанци и друге форме протестне борбе. Реч је о случајевима када опозиција игнорише постојећа правила политичког деловања и организује широке слојеве друштва за масовне антивладине акције, укључујући и коришћење противзаконитих насилних метода. Међутим, у таквим случајевима питање легалитета је динамична категорија, подложна променама. Наиме, противзаконито деловање опозиције у случају њене победе бива проглашено за законито, док раније законити поступци свргнуте власти могу аутоматски бити стављени ван закона.²³²

²²⁸ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 76.

²²⁹ Ibid, str. 77.

²³⁰ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 55.

²³¹ Исто, стр. 49.

²³² Видети опширније у Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 49-50.

Према степену интензивности разликује се политичко насиље високог, средњег и ниског интензитета. Кузина истиче да под степеном интензитета треба подразумевати број жртава насилног деловања.²³³ Више од свих других, подела политичког насиља према степену интензитета је релативна и у различитим срединама се доживљава на различите начине, у зависности од друштвено-политичких и економских прилика, али и историје, културе и традиције. Тако се у појединим друштвима смрт једне особе проузрокована политичким насиљем сматра незамисливим злочином, док је било примера да у неким срединама масовна страдања десетина, па и стотина хиљада људи не изазову бурне реакције, згражавање и осуду јавности, већ бивају равнодушно прихваћена или чак одобрavana и подржавана.

Према распрострањености политичко насиље се дели на масовно и пунктуално. Пунктуално насиље „обухвата не само насиље над појединачним објектима и ради појединачних циљева већ је, најчешће, и према бројности својих носилаца вид индивидуалног насиља“²³⁴. При томе „пунктуализација насиља није само објективни увид у стање ствари, већ и плод субјективног третирања чина политичког насиља што долази до изражаја у процесу „хероизације“ и персонализације“²³⁵.

Постоји више подела према карактеристикама субјекта политичког насиља. У односу на државну власт поједини аутори праве разлику између државног и недржавног насиља. Субјекти државног насиља су непосредни носиоци власти, који настоје да „учврсте, заштите и користе своје и позиције оних које представљају“²³⁶. Државно насиље по правилу себи приписује монопол на легитимност. Субјекти недржавног насиља су групе и појединци који „не учествују непосредно у раду државних органа, при чему не морају нужно да буду супротстављене државним властима, попут провладиних политичких организација које су формално или суштински независне од државе“²³⁷. Осим њих, субјекти недржавног насиља могу бити и присталице снага које се налазе у опозицији актуелној власти.

²³³ Исто, стр. 52.

²³⁴ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 77.

²³⁵ Цитирано према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 78.

²³⁶ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 48-49.

²³⁷ Исто, стр. 49.

Ова подела није довољно научно утемељена, будући да је свако државно насиље истовремено и политичко, док се различити облици недржавног насиља налазе изван онога што се назива политичком сфером. Стога треба користити поделу на колективно насиље „које изводи држава, али и насиље које се изводи против државе, те индивидуално насиље које је уперено против државе и институције, али и против појединаца и друштвених група“²³⁸.

У протеклих неколико деценија приметно је да државе, уместо јавне и интензивне употребе силе, захваљујући широком спектру метода и средстава које им стоје на располагању, све чешће прибегавају „камуфлираним и индиректним облицима принуде у циљу избегавања ореола недемократичности што отежава њихову идентификацију и класификацију“²³⁹.

Политикологија као наука и политика у смислу практичног деловања познају и категорију институционализованог насиља, које се „разликује од структуралног по томе што својом регулативом обухвата правним, али и моралним и религијским нормама санкционисане односе у друштву“²⁴⁰, при чему је институционално насиље „много ужи и конкретнији појам од структуралног, јер су установљиви конкретни актери, дакле, како извршилац насиља, тако и жртва“²⁴¹. За структурално насиље није потребно поседовање контроле над различитим институцијама од државног до локалног нивоа, будући да је уграђено у структуру друштва. С тим у вези, „и државно насиље је ужи појам од институционалног насиља, јер обухвата само насиље државних институција као механизма спровођења воље владајуће класе“²⁴².

Постоји још неколико критеријума по којима се може вршити класификација политичког насиља: по субјектима насиља дели се на државно и опозиционо; по објектима насиља на унутардржавно и међудржавно; по средствима којима се изводи насиље на оружаном, правном, економском, идеолошком; по циљевима може

²³⁸ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 78.

²³⁹ Ibid, str. 79.

²⁴⁰ Ibid, str. 83.

²⁴¹ Ibid, str. 84.

²⁴² Ibid, str. 85.

бити револуционарно и реакционарно, а по резултатима – конструктивно и деструктивно.²⁴³

У зависности од примењених средстава, политичко насиље се најопштије може поделити на оружано и неоружано. Док оружано подразумева „примену или претњу применом неке врсте наоружања, неоружано политичко насиље се односи на примену метода прикривеног утицаја и манипулисања објектовим поступцима и убеђењима, грађанске непослушности, саботажа, штрајкова и др.“²⁴⁴.

Време трајања насилног акта такође може бити релевантан критеријум за класификацију. У складу с овим критеријумом, политичко насиље се дели на тренутно (чин), односно дуготрајно (активност и процес). Илустрације ради, терористички напади спадају у „повремене виолентне испаде и поремећаје у току и ритму живота друштва, док репресивно-државно или институционално насиље више имају атрибут релативне трајности и процесуалности, и то у првом реду због степена организованости којим институције могу да обезбеђују ту трајност извођења насиља тако дуго док за то постоје услови, односно, у крајњем док и саме постоје“²⁴⁵.

Према одговарајућој функцији разликују се инструментално и комуникативно политичко насиље. Инструментално насиље представља средство за остварење конкретног циља, док је комуникативно насиље усмерено на директну комуникацију са објектом насиља, коме се путем примене насилних метода упућује одређена порука, најчешће у виду опомене или упозорења. Исто тако, порука манифестована у форми акта насиља може да има за циљ давање примера другим потенцијалним или постојећим објектима. Комуникативно деловање насиља „неретко исказује не само тренутну ситуацију, већ указује и на узроке настанка и могуће правце њеног разрешења“²⁴⁶.

Пример инструменталног насиља је „казна затворске изолације за оног ко је прекршио закон“²⁴⁷, док се као примери „комуникативног насиља обично узимају

²⁴³ Видети опширније у Иван Липатов, *Сушност и основне форме политичког насиља в современных условиях (философско-социологический анализ)*, Москва, 1999, стр. 12.

²⁴⁴ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 54-55.

²⁴⁵ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 79.

²⁴⁶ Ibid, str. 80.

²⁴⁷ Ibid.

насилне демонстрације, побуне, и уопште форме насилног политичког протеста који поред конкретног циља служи за скретање пажње на социјални, економски или политички положај једне друштвене групе или класе у целини²⁴⁸. Основни недостатак ове поделе се налази у непостојању могућности да се инструментална и комуникативна функција политичког насиља у потпуности раздвоје или бар јасно разграниче у конкретним друштвеним релацијама. При томе је инструментална функција насиља „лако препознатљива и најчешће тривијална, док код комуникативне то није случај с обзиром на њен веома често наглашен симболички карактер“²⁴⁹.

У складу с типологијом која за основни критеријум узима различите области друштвеног живота, политичко насиље се може испољавати као економско, правно, информационо, идеолошко и културно.²⁵⁰ Када је реч о политичком насиљу у области економије, свака држава реализује одређену економску политику, најчешће у интересу владајућих елита, користећи у ту сврху безбедносни апарат, укључујући војску и полицију, као и административне, информационе и друге ресурсе. Пример за то су економске реформе у Руској Федерацији током деведесетих година XX века које су довеле до привредног краха државе и приватизације у којој је дошло до енормног богаћења привилегованих појединаца – олигарха, и истовременог драстичног сиромашења становништва.

Политичко насиље у правној сфери у највећем броју случајева се своди на покушаје државе да кроз законску регулативу монопол над насиљем учине легалним. Информационо насиље у савременим друштвима све више пружа примат над политички мотивисаним физичким насиљем, будући да се вољом грађана преко контролисаних медија на мање или више прикривен начин управља и манипулише посредством политичких реклама, предизборне агитације и дозираних или идеологизованих информација, понекад успешније него отвореним насилним методама. Са информационом сфером неодвојиво је повезано и насиље

²⁴⁸ Ibid.

²⁴⁹ Ibid, str. 81.

²⁵⁰ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 45.

које се манифестује на идеолошком и културном плану, имајући у виду да се, и у једном и у другом случају, спроводи средствима агитације и пропаганде.²⁵¹

Када је у питању степен латентности као критеријум класификације, политичко насиље се дели на јавно и прикривено. Под јавним се подразумева политичко насиље чије дејство на објекат може да примети шире окружење. Пре свега се мисли на физичко насиље, попут убиства, мучења и др., али и на отворене претње физичким насиљем и другим санкцијама као формама психолошког насиља. Насупрот томе, кључна карактеристика прикривеног насиља садржана је у интенцији да се објекат „добровољно потчини вољи субјекта, чак и када потчињавање може да нанесе штету интересима објекта“²⁵². Као што је већ наведено, примери прикривеног насиља су разноврсне политичке манипулације људском свешћу.

Према разложности, односно према „рационалној усмерености насиља на објекат над којим се изводи и рационалној примерености циљу, разликују се рационално (разложно, објектно-циљно) и ирационално (непримерено, немотивисано конкретним циљем, спонтано)“²⁵³ политичко насиље. Бесциљно насиље изазива већи страх „јер је и теже објашњиво и теже разумљиво, а самим тим и теже морално прихватљиво“²⁵⁴. Ову поделу не треба прихватати а priori, будући да насиље које свима другима изгледа ирационално, непримерено и неморално, за субјекта може бити сасвим рационално и оправдано, те се „стога као допуна овој подели додаје и антиномија свесног и несвесног насиља“²⁵⁵.

У односу на доминантне социјалне карактеристике и узроке, политичко насиље се може поделити на социјално-класно, етничко, религиозно, идеолошко, расно, територијално и економско. Треба нагласити да је, посматрано из перспективе социјалних карактеристика, готово немогуће пронаћи пример у коме се одређени узрок политичког насиља појавио у „чистом“ облику, односно без примеса других узрока. Стога је исправно говорити о једном узроку као доминантном или најочигледнијем, док истовремено може да егзистира и више секундарних или терцијарних узрока. Када је реч о политичком насиљу на

²⁵¹ Видети опширније у Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 46-47.

²⁵² Исто, стр. 48.

²⁵³ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, стр. 81.

²⁵⁴ Ibid.

²⁵⁵ Ibid.

Северном Кавказу, већина релевантних анализа показују присуство свих набројаних узрока, док се, од случаја до случаја, као доминантни узроци јављају територијални, етнички, религиозни или економски.

Према степену организованости политичко насиље се дели на стихијско (спонтано или неорганизовано) и организовано. До појаве стихијског насиља обично долази „услед примене неправедних или непопуларних политичких решења, погубних по животно важне интересе становништва“²⁵⁶. Тада може доћи до појединачних протеста, грађанске непослушност, напада „обичног“ грађанина на представника политичке или друге елите, па све до оружаних побуна и грађанских ратова. За разлику од стихијског, за организовано политичко насиље карактеристично је планирање активности, хијерархијска структура и организованост субјеката. Иманентно је свакој политичкој власти, али су бројни примери у којима га примењује и опозиција.

Политичко насиље се може класификовати и по другим критеријумима. По територији на којој се спроводи и размерама у којима се манифестује може бити унутардржавно и међународно. У оквиру ове поделе могуће је извршити и додатну типологизацију, будући да се унутардржавно политичко насиље може испољавати на различитим нивоима – између државног центра и делова земље (региона, области), између појединих региона и локалних заједница, друштвених група, итд.

²⁵⁶ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 55.

2. Појавни облици политичког насиља на Северном Кавказу

2.1. Осврт на историјат политичког насиља на Северном Кавказу

Северни Кавказ је регион чија је најважнија карактеристика, са аспекта проучавања политичког насиља, изражена национална мозаичност, о чему сведочи и запис „оца историје“ Херодота да је већ у V веку пре нове ере на овим просторима живело „многа различитих племена“. Све етапе историјског развоја Северног Кавказа обележили су метежи, унутрашње размирице и сукоби с другим народима, праћени непремостивим неповерењем аутохтоног становништва према скупинама које су касније насељаване на ово подручје, а нарочито према Русима. Постоје мишљења да је један од кључних покретача међунационалних сукоба на читавом Кавказу, а пре свега у Чеченији, родовска (тејповска) организација друштва, заснованог на породично-клановском јединству и исконском императиву да се на напад усмерен на сроднике и саплеменике одговара искључиво крвном осветом, а традиционалне вредности по сваку цену чувају од спољних утицаја.²⁵⁷

За севернокавказке народе је карактеристична потпуна доминација „мушког канона“, односно мушких чланова друштва, што је условило да повишен степен агресивности и ратоборности постане стандард понашања и црта која се у процесу васпитања систематски и са посебном ревношћу усађује и развија код омладине. Насупрот томе, особине попут емпатије, алтруистичности и емотивности, високо цењене у руском народу, на Северном Кавказу су тумачене као симптоми слабости и атрибути „женског канона“.²⁵⁸ Стога поједини аутори севернокавказке

²⁵⁷ Видети опширније у Шарпудди Ахмадов, *Взаимоотношения Чеченцев с народами Кавказа и Россией в прошлом, Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 55-67; Леча Ильясов, *Чеченский тейп, Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 176-185.

²⁵⁸ Сергей Суший, *наведено дело*, стр. 241.

народе називају „дивљим синовима“ Кавказа, у чијем предању највећа слава припада „разбојницима и убицама“²⁵⁹.

Прве насеобине на Северном Кавказу формиране су током палеолита, а прве творевине са елементима државности датирају с краја раног средњег века.²⁶⁰ Процес исламизације становништва почео је у време арапско-хазарских ратова током VIII и IX века.²⁶¹ У XI и XII веку се преко Грузије и Византије проширило православље, што је допринело да Северни Кавказ у XIII веку постане сфера војно-политичког утицаја Грузијског царства.²⁶² Потом је уследио период експанзије Монгола, које је касније потиснула војска Руске империје.

Почетком XVI века за регион Кавказа, укључујући и његов северни део, заинтересовали су се Османско царство и Сефевидски Иран (Персија), пре свега због чињенице да је преко Закавказја и Северног Кавказа водио чувени „Пут свиле“ из Кине ка територији некадашње Византије. Освајачки походи Османског царства и Ирана, пљачкашки упади кримских ханова и међусобни сукоби кавкаских народа, претворили су Кавказ у подручје великог страдања становништва и материјалне беде. Специфичан вид насиља биле су готово свакодневне масовне отмице људи и њихова продаја у робље.

Паралелно с тим текао је процес интензивне исламизације преко проповедника из Дагестана, Кумикије, Кабардије, Кримског каганата, Турске и Ирана.²⁶³ Ипак, Чечени никада нису постали потпуно привржени исламу, већ су религији претпостављали своје родовске законе. Никада се нису дистанцирали од обичаја вршења крвне освете, иако шеријат то најстрожије забрањује.²⁶⁴ С друге

²⁵⁹ *Кавказ: култы, легенды, предания*, Издательство М. и В. Котляровых, Нальчик, 2010, стр. 25.

²⁶⁰ Видети опширније у Муса Багаев, *Из культурно-исторического прошлого Чеченцев, Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, 144-148.

²⁶¹ О исламизацији Северног Кавказа видети опширније у Michael Reynolds, *Myths and Mysticism: A Longitudinal Perspective on Islam and Conflict in the North Caucasus, Middle Easter Studies*, Vol. 41, No. 1, January 2005, Cambridge, p. 31-54.

²⁶² Шарпуди Ахмадов, Шахрудин Гапуров, Спорные вопросы истории Чечни XVIII-XIX веков (о некоторых работах М.М. Блиева), *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 412.

²⁶³ Саид-Хамзат Нунуев, Об особенностях ислама в Чечне, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 531.

²⁶⁴ Забележени су примери да у спиралу крвних освета буду увучене читава насеља, па да се појединачно насиље претвори у масовно (*Кавказ: адаты горских народов*, Издательство М. и В. Котляровых, Нальчик, 2010, стр. 328).

стране, масовно су прихватили учење о праву да „невернима“, односно немуслиманима, објаве свети рат – дихад или газават.

Схватање ислама као агресивне религије и идеологије, а не извора дубоке духовности, и данас је присутно код дела становништва Северног Кавказа, због чега представља основ за међунационалне и међуконфесионалне сукобе и испољавање многих облика политичког насиља, а не симбол помирења и толеранције. Међутим, погрешно би било поистовећивање идеолошких оријентира целокупног становништва региона са агресивним фундаментализмом, пошто ислам на овом мултиетничном простору није био „потпуно хомогени социокултурни монолит“²⁶⁵, већ се у мањој или већој мери разликовао од области до области.

Од почетка новог века народи Кавказа су остваривали трговачке, културне и политичке везе с Русијом. У периоду између XVI и XVIII века те везе су постајале све јаче, па је Русија започела процес стварања основа за каснији продор у регион. Са ширењем руске државе према југу и југоистоку, а нарочито после присаједињења Казања и Астрахана 1552. и 1556. године²⁶⁶, Северни Кавказ је почео да заузима све значајније место у војно-политичким плановима Русије, нарочито када је реч о постављању према Османском царству, које јој је током XVIII и почетком XIX века било главни геополитички непријатељ, намеран да управо преко Кавказа перманентно угрожава територијални интегритет, стратешки положај и перспективу даљег увећавања руске државне територије. Такође, од почетка активних дејстава у региону – током Персијског похода цара Петра I Романова двадесетих година XVIII века, Кавказ и Закавказје су у Русији сматрани тачком продора ка „златним државама Истока“²⁶⁷.

Током овог раздобља севернокавказки народи су се потчињавали Русији, дизали се на устанке против ње, да би јој се после жестоког кажњавања или вештих дипломатских маневара поново заклињали на верност. Ипак, од XVI до XVIII века није дошло до суштинског ширења руских закона и војно-административне власти на овим пространима. Регион је остао раздробљен под

²⁶⁵ Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 111.

²⁶⁶ Thomas M. Barrett, *Lines of Uncertainty: The Frontiers of the North Caucasus*, *Slavic Review*, Vol. 54, No. 3, Autumn 1995, Illinois, p. 578.

²⁶⁷ Яков Гордин, *Зачем России нужен был Кавказ – иллюзии и реальность*, Журнал „Звезда“, Санкт-Петербург, 2008, стр. 21.

влашћу локалних кнезова, ханова и других феудалних властелина, чија је оријентисаност и блискост с Русијом била тактичке природе, будући да је зависила од њених успеха у ратовима са Османским царством. Од краја XVIII до прве деценије XIX века Русија је освојила закавказке пределе. Међу деловима руског дворјанства и истакнутих представника наследног племства, али и у ширим друштвеним слојевима, развио се мит о Кавказу као области у којој је, више него на другим местима унутар и изван Руске империје, било могуће постићи „висок степен самореализације“²⁶⁸ кроз борбу с непредвидивим и опасним непријатељем.

О ратовању Руса и севернокавказских народа писали су класици руске књижевности, попут Александра Пушкина, Михаила Љермонтова и Лава Толстоја, који је и сам учествовао у кампањама против имама Шамила.²⁶⁹ Многи руски књижевници су, једнако као политичари и научници, у својим делима настојали да изнесу аргументе у прилог тези да Русија има право да „обузда кавкаска племена“²⁷⁰ и преузме власт над њиховом земљом.

Паралелно са освајањем Северног Кавказа, праћеног манифестацијама империјалистичке и експанзионистичке свести, способне да изазове политичко насиље на обе стране, у другој половини XVIII века текао је позитиван процес систематског изучавања нових провинција царства. С тим циљем су из Петроградске академије наука на Кавказ упућиване експедиције стручњака. Руске власти су тиме поставиле темеље „кавказологије“²⁷¹ и показале спремност да упознају и разумеју освојене територије и нове поданике.

Све до пред крај XVIII века војни сукоби између Руса и народа Северног Кавказа су имале епизодни карактер. Ситуација се променила када је османска влада – Порта 1785. године пружила широку подршку чеченском пастиру Учерману (Ушурму), прозваном шеик Мансур (Победник), да поведе рат против Руса. Овај загонетни човек је утемељио „полуполитичко-полурелигиозно

²⁶⁸ Исто, стр. 31.

²⁶⁹ Видети опширније у Хасан Туркаев, Роза Туркаева, Вопросы войны и мира в творчестве современных писателей, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 102-104.

²⁷⁰ Видети опширније у Николай Данилевский, *Россия и Европа*, Санкт-Петербург, 1895.

²⁷¹ *Кавказ: европейские дневники XIII-XVIII веков*, Издательство М. и В. Котляровых, Нальчик, 2010, стр. 4.

мухамеданско учење²⁷² названо мјуридизам, у чијој основи се налазио позив на свети „беспштедни рат против хришћанства и Русије“²⁷³. Осим тога, за мјуридизам је карактеристично позивање на духовно ропство „ученика“, који су обавезни да беспоговорно извршавају наређења „учитеља“, укључујући и она о чињењу политичког насиља.

Мансурове трупе су у једном периоду достигле број од 25 хиљада бораца и запретиле да преузму контролу над читавим Северним Кавказом. Стога се Мансурово деловање може оценити као први озбиљан покушај уједињења севернокавказских народа под знамењем ислама. Опасност је отклоњена током 1790. и 1791. године захваљујући успешним војним походима и заробљавањем Мансура, који је умро 1794. године у руском затвору. У руској научној литератури о Мансуровој улози постоје многа, међусобно опречна тумачења и коментари. С једне стране, означен је као „авантуриста XVIII века“, „реакционар“ и „турски агент“, док је с друге стране, углавном неосновано, у афирмативном тону хваљен као вођа „антиколонијалног и антифеудалног покрета чеченских горштака“²⁷⁴.

Са слабењем утицаја Турске и Ирана у XVIII веку Русија је све чешће демонстрирала настојања да директно, најчешће насилним путем, потчини северокавказске народе. Покушаји успостављања доминације мирним и дипломатским методама били су све ређи. Такође, почев од XVIII па све до краја XIX века, текао је интензиван процес планског насељавања Руса. У делу научне јавности овакав однос царских власти према народима региона се тумачи као класичан облик „колонијалне политике“²⁷⁵. Угрожено аутохтоно становништво је одлучно бранило своју земљу и личну независност, те су константно улазили у сукобе са царском војском. Ипак, било је и другачијих примера – Северна Осетија се 1774. године добровољно присајединила Руској империји, док су Чеченија и Ингушетија то учиниле 1781. године.

²⁷² *Россия и Чечня – 200-летняя война*, Сатисъ, Санкт-Петербург, 2000, стр. 27.

²⁷³ Исто.

²⁷⁴ Вахид Акаев, *Ислам в Чечне: традиции и современность, Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 89.

²⁷⁵ Шахрудин Гапуров, *Актуальные проблемы истории Чечни в XVI-XIX веках, Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 43.

Политичка нестабилност и међунационални сукоби били су карактеристични и за почетак XIX века, у који је Северни Кавказ ушао подељен на велики број самосталних или делимично самосталних области. Само на територији Дагестана постојало је десет међусобно независних феудалнихседа и неколико десетина савеза сеоских општина.

У Чеченији и Ингушетији тејпови су склапали територијалне савезе или асоцијације, тзв. тухкуме или цамаате, односно форме обједињавања које су заправо представљале препреку суштинском превазилажењу подела и образовању сложенијих, чвршћих и трајнијих творевина са елементима државности. Све до присаједињења Руској империји, Кавказ се одликовао партикуларношћу, династичким међусобицама и верским конфликтима, будући да су народне вође, као и читаво становништво, били лишени свести о могућности заједничког живота у једној држави.

Стога се с правом може рећи да је Кавказ „по први пут истински уједињен оног тренутка када је постао део Руске империје“²⁷⁶. Историја присаједињења Кавказа Русији по интензитету борби и страдања је била веома слична начину на који је Енглеска освојила Ирску. Међутим, за разлику од Енглеза и Ираца, који су се „током векова заједничког живота у значајној мери зближили“²⁷⁷, Руси и народи Кавказа до данас нису успели да развију хармоничне односе, лишене тензија и неповерења.

Изузев победа у ратовима с другим државама, после којих су потписивали уговоре о предаји територија на Кавказу, Руси су војно покоравале овог подручја настојали да легитимизују и потписивањем различитих споразума, заклетви и сл. са локалним ауторитетима, како би спречили нове устанке и губитке на обе стране. На основу наведених чињеница може се закључити да су, с формалне тачке гледишта, поједини делови Северног Кавказа ушли у састав Руске империје у складу са оновременим поимањем „међународног права“²⁷⁸ или на добровољној основи.

²⁷⁶ Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 27-28.

²⁷⁷ Андрес Ландабасо Ангуло, Алексей Коновалов, *наведено дело*, стр. 56.

²⁷⁸ Герман Садулаев, *Прыжок волка – очерки политической истории Чечни от Хазарского каганата до наших дней*, Альпина нон-фикшн, Москва, 2012, стр. 150.

Иако су после присаједињења Руској империји збивања на Кавказу постала њено унутрашње питање, током прве половине XIX века значај овог региона у међународним оквирима није умањен, будући да је представљао незаобилазан елемент тзв. Источног питања. Примера ради, Енглеска, која је водила експанзионистичку источну политику, била је животно заинтересована да задржи контролу над путном инфраструктуром према Индији, а то је у потпуности могла да учини једино уз ширење утицаја на Кавказу.²⁷⁹

Из тог разлога у Лондону нису благонаклоно гледали на успехе Русије, која се продором на Кавказ приближила караванском путу Трапезунд-Ерзерум-Тавриз, којим је текла енглеска трговина са источним областима. Енглеској је Кавказ био значајан и са аспекта остваривања доминације у Средњој Азији, због чега је проценила да ће свако компликовање руског положаја њој омогућити лакши продор у Каспијски регион. Зато је преко својих агената, у форми софистицираног субверзивног деловања, активно подржавала јачање националне свести и антирусских осећања међу севернокавказким народима. Изузев Енглеске, своје интересе на Кавказу су и даље имали Османско царство и Иран, а све су интензивнији били покушаји Француске да се активно умеша у борбу за политички и економски утицај на Блиском и Средњем Истоку.²⁸⁰

Непостојање унутрашњег ауторитета способног да у потпуности уједини ово подручје прва је покушала да искористи Порта слањем агената задужених за искупљање војске и проповедање мјуредизма. Турска експанзионистичка политика допринела је избијању Кавкаског рата, вођеног од 1817. до 1864. године између севернокавказких народа и Руса. Становништво Северног Кавказа је користило методе партизанског ратовања, док су Руси у првој фази рата (до 1829. године), предвођени генералом Алексејем Јермоловом, одговарали жестокиим гушењем сваког отпора непријатеља, наносећи му значајне губитке у људству.²⁸¹ Јермолов је своју тактику поступања са севернокавказким народима најбоље описао

²⁷⁹ Видети опширније у Charles King, *Imagining Circassia: David Urquhart and the Making of North Caucasus Nationalism*, *Russian Review*, Vol. 66, No. 2, April 2007, Kansas City, p. 238-255.

²⁸⁰ Видети опширније у Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 30-31.

²⁸¹ Видети опширније у Шахрудин Гапуров, Борис Закриев, Назначение А.П. Ермолова наместником Кавказа – новый этап в восточной политике России, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 276-280.

на почетку рата, када је непријатељима поставио кратак и ефектан ултиматум: „Бирајте – или покорност или ужасно истребљење“²⁸².

Улога генерала Јермолова у Кавкаском рату представља илустративан пример о различитим, чак дијаметрално супротним тумачењима једних те истих историјских догађаја и поступака личности у различитим деловима друштва и државе, као и у различитим историјским раздобљима, а све у складу да различитим интересима који покрећу на деловање.

Док је за већину Чечена поступање Јермолова било део политике геноцида коју је Руска империја примењивала против овог народа, многи Руси сматрају да је генерал био вођен позитивном идејом пацификације и покоривања „преступника“, „разбојника“, „убица“ и „трговаца робљем“, који су познавали само један закон – закон јачег. У совјетској историографији је означен као „беспштедни колонизатор“²⁸³ и реакционар. Другим речима, у зависности од перспективе посматрања, Јермолов је, као парадигма руске политике на Северном Кавказу, у исто време сматран злочинцем и херојем. Слична подвојеност у оценама односа Москве према региону јужне Русије задржала се све до данас, што отежава процес критичког и објективног проучавања свих битних сегмената ситуације на Северном Кавказу, укључујући и феномен политичког насиља.

Када је реч о периоду у коме је вођен Кавкаски рат, Русија се на другим фронтovima успешно борила против Османског царства, те је до 1829. године завладала читавом територијом Закавказја од Црног до Каспијског мора. Друга фаза Кавкаског рата започела је после смене ауторитативног и одлучног Јермолова, што је за бунтовне народе био сигнал да 1830. године подигну општи устанак, обилато помогнут од стране Порте. На чело устанка стао је Кази-мула, први проповедник мјуредизма пореклом са Кавказа, који је одлучио да се пре сукоба са главним противником обрачуна са непослушним и неодлучним кавкаским кнезовима, противницима идеје о рату против Руса. Присталице Кази-муле су настојале да применом терористичких метода изазову страх код сународника и натерају их да се прикључе антируским снагама.²⁸⁴

²⁸² *Россия и Чечня – 200-летняя война*, стр. 63.

²⁸³ Геннадий Трошев, *Чеченский излом – дневники и воспоминания*, Время, Москва, 2008, стр. 10.

²⁸⁴ Видети опширније у Асланбек Хасбулатов, *Исследования по истории Чечне до 1917 года, Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 68-87.

Кази-мула је преминуо 1833. године, тако да је рат против Руса наставио трећи имам Дагестана Шамил, од 1834. године лидер Чечена и Дагестанаца, уједињених у новонасталу војно-теократску „државу“ – имамам, творевину сличну источњачкој деспотији. Започело је формирање различитих институција, укључујући и војску, уобличавање пореског система и кодификовање закона, као и вршење административне поделе територије. Имам је у исто време био главнокомандујући, првосвештеник, врховни световни администратор и судија. Уз имама, главни инспиратори политичког насиља били су проповедници ислама, који су истицали да муслиман неће ступити на пут спасења уколико, живећи по шеријату, не учествује у цихаду. Позивали су сународнике на истребљење Руса, обећавајући одлазак у рај како онима који погину у борби, тако и онима који у борби убију противника.²⁸⁵

О Шамиловом имамаму као држави у савременом смислу тог појма може се говорити „само крајње условно“²⁸⁶. Границе територије имамата су се постојано мењале у зависности од победа и пораза у рату, при чему су чак и у доба највеће експанзије обухватале само делове Чеченије и Дагестана. Структура власти је била „непостојана и недефинисана, будући да је у потпуности зависила од способности Шамила и његових опуномоћеника – наиба, да својој вољи силом потчине различите етничке групе“²⁸⁷.

Без обзира на све слабости и недефинисан статус, имамам је више од две деценије одолевао да се покори у том периоду највећој светској војној сили. То је допринело да се овај сукоб у литератури означи као један од најкрвавијих герилских ратова који је вођен у XIX веку, а Шамил прогласи за „једног од најенергичнијих герилских вођа које је историја дала“²⁸⁸. Рат је углавном текао тако што су Шамилове снаге нападале руске гарнизоне, а Руси узвраћали истом мером, без намере да се суоче са дубљим узроцима сукоба и покушају да пронађу дугорочна решења проблема. До 1844. године Шамил је за два пута увећао територију имамата. Упоредо с тим, руске трупе на Северном Кавказу су нарасле

²⁸⁵ Видети опширније у Магомед Алхазуров, Исторические и социально-политические предпосылки становления государственности чеченского этноса, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 156-161.

²⁸⁶ Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 32.

²⁸⁷ Исто.

²⁸⁸ John Ellis, *Gerila kroz stoljeća*, Alfa, Zagreb, 1979, str. 148.

на 150 хиљада војника, али током дужег низа година нису биле у стању да постану господари ситуације.

Штавише, порази у Кримском рату учинили су руски положај до те мере лошим да је претила опасност од губитка читавог Кавказа и Закавказја. Ипак, неколико значајних победа над Шамилом и Турцима довели су до стабилизације прилика, да би потом унутрашњи конфликти у имамату и ново повећање војног контингента, овог пута на 200 хиљада, током 1859. године Русима донели коначну превагу. Шамил је заробљен и пребачен у Калугу. У руском заточеништву је живео до 1870. године. Потом је затражио и добио дозволу да отпутује на хаџилук у Меку. У Саудијској Арабији је преминуо следеће године.

Шамилово ратовање против Руске империје оставило је дубок траг у историјском наслеђу и међунационалним односима на подручју Северног Кавказа. Чак се и Лењин по доласку на власт питао да ли „у Дагестану и даље постоји мржња према Русима“²⁸⁹, која је кулминацију доживела у току Кавкаског рата.

Чечени и Дагестанци су коначни пораз доживели 1864. године, а њихова „независна исламска држава“ је уништена и припојена Русији. Укупан број жртава рата међу војницима и цивилним становништвом износио је око 77 хиљада. У Чеченији је после рата остало свега око 130 хиљада житеља. Велика маса неруског становништва Кавказа није хтела да остане под влашћу руског цара Александра II, па је само током 1864. и 1865. године са ових простора емигрирало више десетина хиљада људи, који су нову домовину махом пронашли на територијама под влашћу турског султана. Био је то почетак формирања снажне чеченске дијаспоре на Блиском Истоку. Део исељеника са Северног Кавказа је мобилисан у турску војску и упућен у окупиране делове Балкана. Осим тога, још средином XIX века царска администрација је прогнала Ингуше из Пригородног рејона, где је потом населила козаке.

Руска империја је после Кавкаског рата настојала да покорене територије интегрише у свој државни систем доминантно применом мирољубивих метода, усмерених на побољшање животног стандарда, културног и образовног нивоа становништва, не покушавајући притом да их асимилије потирањем њихове

²⁸⁹ Георгије Орлов, *Сећање на оснивање совјетског Дагестана*, Браничево, Пожаревац, БИГЗ, Београд, 1972, стр. 14.

традиције и обичаја. Сили је прибегавала искључиво у случајевима када су кавкаски народи, махом подстрекивани од турских власти, покушавали да подигну нове устанке, попут оног у Чеченији и Дагестану 1877-1878. године. Резултат руске војне кампање било је више хиљада жртава међу севернокавказким народима, масовне депортације у Сибир и интензивно исељавање у Османско царство.

После деценија конфликта на Северном Кавказу у руској јавности формирана је крајње негативна и стереотипна слика о тамошњим народима, која је касније била узрок многим манифестацијама политичког насиља на обе стране и која је, уз различите модификације, и данас актуелна. У литератури постоје бројни описи из којих се види како су Руси перцепирали житеље региона, нарочито становнике планинских предела, које су презирали, али их се и плашили.

Тако је један од руских војника, учесник сукоба на Северном Кавказу током седамдесетих година XIX века, забележио: „Горштак је, као роб традиције, горд, осветољубив, подмукао и изразито прост. Није лишен природних умних способности, али су те способности код њега изобличене услед околности у којима се развијао. Покоривши две стихије – шуме и планине, он је истовремено задобио неограничену власт над женом, што је, може бити, узрок његове гордости. Син слободе, једнакости, он није трпео увреде – то је извор крвне освете... Подмуклост и простота је резултат умног и моралног развоја. За нането му понижење не само да је имао право, већ је био дужан да се освети убиством, крађом, денунцијацијом... он је ишао ка циљу не бирајући средства. Немилосрдна жестина у освети за увреду или смрт рођака, чак и у време сукоба с Русима, била је уобичајена. Жестину тог обичаја осетили су наши заробљеници (Руси у чеченском заробљеништву – прим Р. Ж.)“²⁹⁰.

Већина становништва Чеченије, осиромашене и опустошене вишедеценијским конфликтима, после Кавкаског рата је изгубила духовне оријентире и нашла се су стању дубоког песимизма. Резултат колективне депресије били су појава и успон Кунта Хаџи Кишијева, проповедника чији су назори били неуобичајени за те просторе. Наиме, Кунта Хаџи је позивао

²⁹⁰ *Россия и Чечня – 200-летняя война*, стр. 144-145.

сународнике на трпељивост, избегавање примене насиља у друштвеним односима, братство, алтруизам и узајамну помоћ. Такође, заложо се за миран и хармоничан суживот са Русима, а уместо агресивног цихада усмереног на уништавање неистовјерних непријатеља, проведао је тзв. унутрашњи – духовни цихад као пут за постизање моралног савршенства и чистоће мисли.

Иако би подржавање и ширење Кунта Хацијевог учења несумњиво помогло побољшању свеукупне ситуације у региону, руске власти то нису умеле да препознају и искористе, већ су га 1864. године, плашећи се могућности да израсте у неприкосновеног народног вођу, послали у прогонство. Насиље над Кунта Хацијем изазвало је револт његових следбеника, те је уследио период испуњен устанцима и нередима.

Крајем XIX и почетком XX века на Северном Кавказу су се појавили нови субјекти насиља које је по својој суштини било економски мотивисано, док је оновремена либерална штампа покушавала да га представи као политичко. Реч је тзв. абрецима, односно једној врсти сурових разбојника у којима су неки крајње субјективни аутори видели „борце против самодржавља“. Међутим, њихово деловање се сводило на друмско разбојништво, изнуду, пљачкање и убијање представника локалне администрације, официра и трговаца, које је ескалирало у периоду револуционарних метежа од 1905. до 1907. године.

Бандитизам је добио на замаху почетком Првог светског рата. Насеља севернокавказских козака упућених на фронт била су изложена бесомучном пљачкању, а преостало руско становништво је подвргнуто тортури. Фебруарска револуција и пад царизма 1917. године су довели до наглог буђења и бујања чеченског национализма, прожетог идејама екстремног исламизма.²⁹¹ Постоје подаци да су им у помоћ преко Азејберџана и Грузије притекли официри-инструктори турске обавештајне службе. Поново је актуелизовано учење мјуридизма, тумаченог у смислу идеолошке основе борбе за слободу и независност од руског империјализма.

²⁹¹ О збивањима на Северном Кавказу током револуције и грађанског рата видети опширније у Robert H. McDowell, *Russian Revolution and Civil War in the Caucasus*, *Russian Review*, Vol. 27, No. 4, October 1968, Kansas City, p. 452-460; Евгений Кильсеев, Русские и Чеченцы в годы гражданской войны 1917-1920, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 293.

На таласу хаоса грађанског рата севернокавказки народи су 11. маја 1918. године прогласили уједињење у Републику Горских (Планинских) Народа Северног Кавказа, а потом и донели „Декларацију о независности“ Дагестана, Терске области, Ставропоља и Кубана. У периоду непосредно по слому Руске империје бољшевици су истицали да је национална борба севернокавказца комплементарна класној борби. Највеће жртве такве политике били су козаци као експоненти царистичког периода и класни непријатељи. Пошто су их прогласили „слугама самодржавља“, бољшевици су козацима одузели земљу и поделили је „угњетеним народима“, тј. Чеченима и Ингушима. Као резултат тога дошло је до масовног егзодуса и истребљења руског становништва. Исламисти су активно учествовали у прогонима, наступајући са позиције савезника бољшевика, будући да су у томе видели шансу за оснивање „Шеријатске монархије“ на Северном Кавказу.

Убрзо по консолидовању совјетске власти, односно од краја 1919. до 1920. године, Кремљ је променио своје позиције и уместо класног, примат дао општедржавном концепту. Јединице Црвене армије су интервенисале у Чеченији и Ингушетији и сломиле њихова настојања да формирају независну државу. Један од совјетских вођа Јосиф Цугашвили Стаљин је изјавио да ће планински народи бити кажњени због „вређања и пљачкања терских козака и силовања њихових жена“²⁹². Уместо да им поделе козачку земљу, бољшевици су приступили формирању колхоза.

Уследио је период метежа, у коме су централне власти експериментисале са територијално-административним уређењем Северног Кавказа. Крајем јануара 1920. формирана је Горска Аутономна Социјалистичка Совјетска Република (ГАСССР) у саставу РСФСР-а. У новембру 1922. године Чеченија је издвојена из ГАСССР-а и конституисана као аутономна област, да би већ после две године била утопљена у Ингушку аутономну област. Следеће промене су уследиле 1934. године, када је дошло до обједињавања Чеченије и Ингушетије у јединствену аутономну област, која је 1936. године прерасла у ЧИАССР.

Не прихватајући нову, „совјетску стварност“, Чечени и Ингуши су наставили борбу за независност. Током 1920. и 1921. године убили су око 5 хиљада војника

²⁹² Цитирано према Герман Садулаев, *наведено дело*, стр. 194.

Црвене армије, а 1922. године су подигли устанак под вођством „лажног имама“²⁹³ Чеченије и Дагестана Нажмутдина Гоцинског. Банде под вођством Гоцинског су упале у Дагестан са територије Грузије и заузеле већи део планинских крајева републике. Црвена армија је уз помоћ дагестанских партизана потиснула агресоре према кавкаским планинама, али се грађански рат у Дагестану продужио до пролећа 1921. године, проузрокујући велика разарања и пад пољопривредне и индустријске производње, која је те године износила само 10% од нивоа постигнутог 1913. године.

У извештајима који су из војске стизали у Кремљ Чеченија је називана „уточиштем за најокорелије непријатеље совјетских власти и леглом бандитизма, анархије и шовинизма помешаног с верским фанатизмом“²⁹⁴. Неколико недовољно одлучних покушаја совјетских власти да сломи чеченски отпор није уродило плодом, због чега је 1925. године по Стаљиновом наређењу спроведена велика војна операција у циљу чишћења територије од бунтовника и разоружавања локалног становништва. Устаници су приморани да се повуку у планине, одакле су, уз подршку месног становништва, наставили да воде герилску борбу, повремено нападајући и убијајући представнике совјетске власти, полиције и специјалних служби.

Совјетске снаге су војне кампање водиле у још четири наврата (1929, 1930, 1932. и 1936. године), да би тек у последњем покушају преузеле контролу над регионом. Уследиле су репресије над пораженим народима, које су се манифестовале и кроз затварање џамија и прогон муслиманског свештенства, оптуженог за секташтво, контрареволуционарно и антисовјетско деловање. У ноћи између 31. јула и 1. августа 1937. године у ЧИАССР-у је спроведена операција неутралисања антисовјетских елемената. За свега неколико сати ухапшено је око 14 хиљада људи, односно око 3% становника, од којих је један део стрељан, а други послат у гулаге.

Процењује се да је током тридесетих година XX века од стране совјетских репресивних органа убијено „око 5% житеља Чеченије, укључујући и значајан део

²⁹³ Георгије Орлов, *наведено дело*, стр. 18-19.

²⁹⁴ Видети опширније у *Problems of Criminality: Questions of Study of Criminality in North Caucasus, Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology*, Vol. 18, No. 3, Northwestern University, Chicago, 1927, p. 446-447; Игорь Пыхалов, *За что Сталин выселял народы?*, Яуза-пресс, Москва, 2008, стр. 245.

муслиманског свештенства“²⁹⁵. Сурове репресије нису потпуно угушиле ратоборни дух Чечена и Ингуша, међу којима је било све више присталица идеје о независности, али и корених промена на друштвено-политичком плану, са акцентом на борбу против корупције и чиновничке самовоље.

Народи Северног Кавказа су дали свој допринос победи СССР-а у Другом светском рату. У борбама је активно учествовало око 30 хиљада Чечена и Ингуша. Међутим, део Чечена је нову шансу за добијање независности видео у могућности да совјетска држава доживи слом у рату. Све три мобилизације спроведене у Чечено-Ингушетији после напада Немачке на СССР 22. јуна 1941. године претрпеле су неуспех, а број дезертера из Црвене Армије, пореклом са Северног Кавказа, мерио се хиљадама.

Немачки обавештајци и инструктори су падобранима спуштани на ово подручје са задатком да организују „пету колону“, изводе диверзије и терористичке нападе како би изазвали расипање снага Црвене армије и прекинули транспорт на важним саобраћајницама. До краја 1941. године на Северном Кавказу је деловало око 20 терористичких група, одговорних за нападе на представнике совјетских правосудних органа, полиције и војске. Паралелно је текао процес формирања севернокавказке националсоцијалистичке партије са око 5 хиљада чланова, која је као циљ истакла борбу „против бољшевичког варварства и руског деспотизма“ и формирање „слободне исламске државе“²⁹⁶ на Кавказу, због чега је успоставила контакте с Вермахтом.

Према наводима блиског Стаљиновог сарадника Лаврентија Берије, немачку окупацију Кавказа су прижељкивали и Балкарци. Берија је тврдио да су Немци, повлачећи се касније под ударима Црвене армије, организовали помоћне одреде од становника Балкарије.²⁹⁷ Осим тога, совјетски обавештајци су још 1940. године дошли до сазнања да је Јапан наводно намеравао да у току операција на Далеком истоку помогне деловање својеврсне „пете колоне“ у Централној Азији, Чеченији

²⁹⁵ В. Акаев, *наведено дело*, стр. 92.

²⁹⁶ Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 474.

²⁹⁷ Эдвард Радзинский, *Сталин – жизнь и смерть*, Вагриус, Москва, 2003, стр. 544. О историји Балкарије видети опширније у *Балкария – страна гор и ущелий*, т. 1 и 2, Издательство М. и В. Котляровых, Нальчик, 2009.

и другим деловима Кавказа, састављене од различитих исламистичких „разбојничких група“²⁹⁸.

Очигледно је да севернокавказским сепаратистима није била блиска нацистичка идеологија, будући да највероватније нису имали јасне представе чак и о њеним основним поставкама, већ су настојали да сарадњу с Немачком искористе искључиво за формирање сопствене државе. Међутим, треба истаћи да је масовна подршка народа Северног Кавказа нацистичкој Немачкој ипак изостала.

Још током пролећа 1942. године совјетска авијација је у два наврата бомбардовала базе антирежимских снага у планинским деловима Чеченије. После повлачења немачке војске почеле су масовне депортације појединих народа Северног Кавказа. Више од 100 хиљада припадника совјетске војске и безбедносних служби је 1944. године спровело акцију под шифрованим називом „Чечевица“, у којој је у источне степе Казахстана, Киргизије и Сибира депортовано око 362 хиљаде Чечена, 134 хиљаде Ингуша, 68 хиљада Карачајевца и 37 хиљада Балкараца, оптужених за дезертерство, колаборацију са окупаторима и антисовјетску оружану борбу.²⁹⁹ У домове депортованих породица махом су усељени Руси – козаци из Терске и других области, као и становништво избегло из крајева које су окупирали Немци.

Поједине оперативне информације о непочинствима народа Северног Кавказа, попут података о сарадњи десетина хиљада „бандита“ са нацистима, биле су „преувеличане и фалсификоване“³⁰⁰. Осим тога, ток рата је већ био преломљен, а победнички исход познат, тако да народи Северног Кавказа, све да су и хтели, ни под којим условима нису могли озбиљније да угрозе безбедност и стабилност државе.

На репресирано становништво је свалјена кривица за поразе Црвене армије у почетном периоду Другог светског рата, а чином депортације је извршено

²⁹⁸ Jeffrey Burds, The Soviet War against „Fifth Columnists“: the Case of Chechnya 1942-1944, *Journal of Contemporary History*, Vol. 42, No. 2, April 2007, Los Angeles, London, New Delhi and Singapore, p. 273.

²⁹⁹ У истом периоду извршена је депортација Калмика, Карачајевца, Балкараца, кримских Татара, Ногајаца, Турака-Месхетинаца и понтијских Грка (Константин Горбунов, *наведено дело*, стр. 102-103).

³⁰⁰ Хамзат Гакаев, Чечено-Ингушетия в годы Великой отечественной войны, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 329.

масовно политичко насиље над читавим народима, чиме је Стаљин послао поруку свим становницима СССР-а шта им се може догодити уколико покушају да пруже отпор његовој националној политици.

Депортована лица која су боловала од заразних болести или су била физички хендикепирана, ликвидирана су пре поласка на пут, а само у току транспорта преминуло их је близу 1300. Још педесет Чечена и Ингуша убијено је због покушаја да се одупру депортацији. Они који су током депортације покушали да побегну убијани су на лицу места без суђења, а велики број депортованих, махом деце и старих особа, касније је умрло од глади, хладноће и исцрпљености.

Врховни Совјет СССР-а је одмах после депортације Чечена и Ингуша донео Указ „О ликвидацији Чечено-Ингушке АССР и о административном устројству њене територије“³⁰¹, чиме су поједини делови републике подељени између суседних области. Пригородни рејон, до тада већински насељен Ингушима, припојен је Северној Осетији, у чијем саставу је остао и после обнове Чечено-Ингушке републике 1957. године. Ингуши који су, пошто им је то законом допуштено, почели да се у већем броју враћају у Пригородни рејон, били су изложени тихој дискриминацији, будући да су онемогућени да купују куће и плацеве, као и да пријаве боравиште у овом делу земље.

Латентни међуетнички сукоби Осетина и Ингуша повремено су избијали на површину чак и у периоду стабилности током шездесетих и седамдесетих година XX века, да би са урушавањем совјетске државе тензије постајале све отвореније. Враћање Пригородног рејона у административне границе Ингушетије била је идеја од фундаменталног значаја за националну консолидацију, па чак и за „државотворне“ интенције Ингуша.

Ингуши су територијалне претензије на део територије Северне Осетије званично истакли у новембру 1990. године, када је Врховни совјет Чечено-Ингушке Републике усвојио декларацију у којој је, у ултимативној форми, наведено да ће ова република потписати Савезни споразум са другим чланицама СССР-а само ако Ингушима буде враћен Пригородни рејон. Изузев на декларативном нивоу, почеле су и конкретне припреме за сукоб. Ингуши су се

³⁰¹ Мовсур Ибрагимов, Чеченцы Дагестана: этнодемографическая история и современность, Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции, Наука, Москва, 2006, стр. 190.

наоружавали махом стихијски, док су Осетини уз активну помоћ совјетских официра у новембру 1991. године формирали Републичку гарду и Народне добровољачке одреде.³⁰²

Тињајућа нетрпељивост између Северне Осетије и Ингушетије дуга више деценија ескалирала је у краткотрајан (од 31. октобра до 5. новембра 1992. године), али интензиван оружани конфликт, формално узрокован претензијама Ингушетије на Пригородни рејон Владикавказа. Заправо се радило о етничком сукобу Осетина и Ингуша из Северне Осетије, изазваном историјским, територијалним и економским узроцима, у коме је „за шест дана погинуло више од 400 Ингуша и 170 Осетина, а порушено и запаљено више од 3000 кућа и станова“³⁰³. Москва је била принуђена да на територији Пригородног рејона уведе ванредно стање и уз помоћ војске заведе ред.³⁰⁴ У сукобима је погинуло 66 и рањено око 130 руских војника. Између 30 и 60 хиљада Ингуша је било приморано да напусти Северну Осетију и пређе у Ингушетију.

Политичко насиље у Пригородном рејону, прожето елементима етничког чишћења, појачало је сепаратистичке тенденције у Ингушетији. Скупштина ингушког народа је 1993. године разматрала питање проглашења независности, отцепљења од Руске Федерације и закључивања конфедеративног савеза с Чеченијом. Захваљујући енергичности председника Ингушетије Аушева сепаратисти су пацификовани до 1994. године.

Престанком борбених дејстава у новембру 1992. године нису превазиђене међуетничке тензије и атмосфера страха. Уговор о сарадњи и добросуседским односима између Ингушетије и Северне Осетије је потписан тек 2002. године, али је терористички напад на северноосетијски градић Беслан 2004. године, изведен са територије Ингушетије и уз учешће неколико Ингуша, поново довео до заоштравања ситуације, која ипак није прерасла у масовно насиље. И поред тога, према подацима из 2012. године, село Чермен у Пригородном рејону и даље је

³⁰² Видети опширније у Дмитрий Жуков, *Войны на руинах СССР*, ЭКСМО – ЯУЗА, Москва, 2010, стр. 103-106.

³⁰³ Виталий Белозёров, *Этническая карта Северного Кавказа*. О.Г.И., Москва, 2005, стр. 143.

³⁰⁴ Постановление Съезда народных депутатов Российской Федерации от 10 декабря 1992 г. № 4072-1 „О мерах по урегулированию вооруженного конфликта на территориях Северо-Осетинской ССР и Ингушской Республики“, *Ведомости СНД и ВС РФ*, 1992, № 52, стр. 3052.

подељено између два народа, што онемогућава нормализацију свакодневног живота и оставља простор за нове сукобе.³⁰⁵

Најсложенији сукоб на постсовјетском простору, с далекосежним последицама, је чеченски конфликт. Противречности уграђене у основе овог конфликта су вишеслојне и не могу се свести само на хантингтоновску тезу о сукобу хришћанске и исламске цивилизације.³⁰⁶ Чечени и Ингуши су почев од настанка совјетске државе на различите начине пружали социјални отпор владајућем поретку, не мирећи се с чињеницом да им је ускраћена прилика да формирају независну државу.

Свега неколико месеци пре Стаљинове смрти, Министарство државне безбедности је саставило извештај о понашању Чечена и Ингуша депортованих 1944. године у Казахстан и Киргистан. Припадници два репресирана народа су означени као „тотално непоправљиви“, будући да су „одбијали да раде, организовали масовне nerede, физички се обрачунавали с локалним староседеоцима, пљачкали имовину колхоза, као и да су формирали тајне антисовјетске организације, у које је било немогуће инфилтрирати припаднике или сараднике безбедносних структура“³⁰⁷.

Без обзира на наведено, међуетнички конфликти између Руса и Чечена, као и Руса и Ингуша на Северном Кавказу од педесетих до осамдесетих година XX века су од стране совјетских власти третирани као „обични“ и „свакодневни“ инциденти без дубљих разлога и већег значаја, иако је због учесталих физичких напада, паљења домова и убистава само током 1957. године Чечено-Ингушку републику напустило око 113 хиљада Руса, Украјинаца, Осетина, Дагестанаца и припадника других народа.

До краја осамдесетих година XX века ситуација у региону је била релативно стабилна, а појаве политичког насиља изоловани случајеви. Према тврдњама генерал-мајора КГБ-а Едуарда Нордмана, у планинским пределима Чечено-Ингушетије су се 1968. године скривале „две банде формиране још током Другог

³⁰⁵ Видети опширније у Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 445-447.

³⁰⁶ Видети опширније у Семјуел П. Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998; Зоран Крстић, Национална држава у „загрљају“ глобализацијског Левијатана, *Теме*, год. XXXIII, бр. 3, (2009), стр. 1003-1004.

³⁰⁷ Nicolas Werth, The „Chechen Problem“: Handling an Awkward Legacy, 1918-1958, *Contemporary European History*, Vol. 15, Issue 3, August 2006, Cambridge, p. 347-348.

светског рата³⁰⁸. Иако ове банде нису имале друштвено-политички утицај, већ су активности свеле на пљачкање локалног становништва, сународници су одбијали да помогну акције совјетских безбедносних структура усмерене на њихово неутралисање.

У оновременим анализама друштвено-политичких и безбедносних прилика, чак ни масовни протести руског становништва против повратка депортованих Чечена 1958. године и захтеви да се одреди квота за удео овог народа у укупном становништву републике (не више од 10%), нити манифестације ксенофобије код Чечена, нису оцењени као основе међуетничких конфликта. Уместо тога, совјетске власти су жестоко угушиле незадовољство руског становништва, оптуживши га за „великодржавни шовинизам“ и „контрареволуционарност“. Директна последица неразумевања, потискивања, занемаривања и негирање постојања политичке основе и узрока испољеног насиља била су каснија трагична збивања.

После 1958. године настављен је тренд смањења броја руског становништва у Чечено-Ингушкој АССР. Од 1959. до 1989. године удео Руса је опао са 49% на 23,1%, односно са 348,3 на 293,8 хиљада становника. Индикативан је и податак да је после обнове републике за само једну годину број убистава повећан за два пута, а број тешких телесних повреда и разбојништава за три пута. Упоредо с тим је текао процес формирања севернокавказке политичке, војне, административне и интелектуалне елите, односно нуклеуса из кога ће се у наредним деценијама издиференцирати лидери националних покрета и сепаратистичких политичких организација.

И поред свих индикатора озбиљне и дубоке кризе, сложених и све неповољнијих услова живота и очигледних примера етничког чишћења, на територији Чечено-Ингушке АССР су до распада СССР-а били заступљени представници око 70 различитих националности, укључујући, изузев Чечена, Руса и Ингуша, и „Кумике, Осетине, Јермене, Ногајце, Јевреје и многе друге“³⁰⁹. Сви

³⁰⁸ Владимир Мединский, *Война. Мифы СССР 1939-1945*, Олма медиа груп, Москва, 2011, стр. 321.

³⁰⁹ Абу Авторханов, *Социально-экономическое положение Чеченской Республики, Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 30.

севернокавказки народи су убрзо после тога постали жртве незапамћене ескалације политичког насиља на овим просторима.

Кардинална трансформација националне структуре, обележена егзодусом Руса³¹⁰, била је фактор раста конфликтног потенцијала у региону. После два века од освајања Северног Кавказа било је очигледно да је процес интеграције руског становништва у региону претрпео на успех, односно да је миран, складан и обострано користан суживот у датим околностима био немогућ. Показало се да су севернокавказки Руси, и поред неспорног демографском потенцијала, били социјално пасивни и неспособни за озбиљну националну мобилизацију и супротстављање месним етнорадикалима.

Сергеј Сушчи сматра да су управо те околности допринеле да у почетној фази процеса декомпозиције СССР-а не дође до међунационалних конфликта великих размера у Чеченији и Ингушетији. Наиме, Сушчи процењује да би очување већих, кохерентних и снажних руских заједница у две републике неминовно изазвало „одлучне насилне акције тзв. титуларних народа“³¹¹, које би довеле до катастрофалних последица по мирно становништво руске националности. Другим речима, постајали су сви услови за геноцид над Русима, те се намеће закључак да су њихова пасивност и егзодус из делова Северног Кавказа били једини начини да сачувају животе.

Чечени који су учествовали у рату у Авганистану су по повратку у републику постали катализатори све израженијег антируског расположења међу сународницима. Такви елементи су добили подршку од чеченских криминалних група, које су крајем осамдесетих година XX века преузеле примат у совјетском подземљу.

Повод за прве масовније политичке иступе у Чеченији била је одлука совјетских власти о изградњи биохемијске фабрике у Гудермесу. Почетком 1988. године појавиле су се групе спремне на протесте, наводно због могућности да буде нарушен екосистем у републици. Организовани су митинзи, а појавили су се и нови лидери, решени да буду опозиција властима у РСФСР-у, те су формирали

³¹⁰ М. Гаджиев, Демографическая ситуация в Чеченской Республике (сравнительный анализ), *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 125.

³¹¹ Сергей Суший, *наведено дело*, стр. 105.

организацију „Савез подршке перестројки“. Организација је убрзо преименована у „Народни фронт Чечено-Ингушетије“, а „на митинзима су све чешће изговаране политичке паролe“³¹².

Крајем осамдесетих година XX века у Чеченији је, као уосталом и у неколико других делова СССР-а, започела сакрализација траума депортације и експлоатација комплекса народа-жртве, односно својеврсног „синдрома“ нације која је током Другог светског рата преживела геноцид. Исто становиште су заступали и поједини страни аутори, поредећи страдања Чечена током депортације са холокаустом, при чему су депортацију означили као „врхунац континуираног репресирања и протеривања“³¹³ овог народа с његових историјских територија.

Теза о геноциду формирала се међу чеченском политичком елитом, одакле је систематски пласирана у шире друштвене слојеве, пре свега посредством медија, литерарних радова и публикација за млађе категорије становништва. Не тако давна колективна траума изазвана депортацијом и несумњиво сурова дискриминација из тог периода били су снажно кохезионо средство и основ за ширење радикалног чеченског национализма, који је „сатисфакцију за причињену неправду у прошлости тражио у потпуном преузимању контроле над републиком“³¹⁴. Значајан део учесника у масовним митинзима у знак подршке захтевима за независност, одржаним током јесени 1991. године у Грозном чиниле су особе старије доби, припадници генерација подвргнутих депортацији, што је протестима дало посебну емотивну ноту.

Чеченски сепаратисти су одређени подстицај нехотице добили и од саме РСФСР, која је у име СССР-а делимично признала кривицу за почињено насиље усвајањем „Закона о рехабилитацији репресираних народа“ 26. априла 1991. године. Термином „репресирани народи“ обухваћени су сви они који су због националне припадности или друге особине на државном нивоу били изложени политици клеветања и геноцида, насилном пресељавању, прекрајању национално-

³¹² Валентин Рунов, *Чистилище Афгана и Чечни*, ЭКСМО, Москва, 2012, стр. 377.

³¹³ August Hämmerli, Regula Gattiker and Reto Weyermann, Conflict and Cooperation in an Actors' Network of Chechnya Based on Event Data, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 50, No. 2, April 2006, SAGE, p. 160.

³¹⁴ Леокадия Дробижева, *Этничность в социально-политическом пространстве Российской Федерации. Опыт 20 лет*, Новый хронограф, Москва, 2013, стр. 111.

територијалних граница, подвргавању државном терору и насиљу у областима у које су пресељени.³¹⁵

Осим тога, од 1991. до 1994. године усвојено је осам закона, седам указа и више од педесет одлука Владе о решавању социјално-економских проблема народа изложених репресији у совјетском периоду.³¹⁶ Издвојена су и значајна финансијска средства за компензацију претрпљене материјалне и нематеријалне штете.

Од стране сепаратистички лидера као главни непријатељи будућности чеченског народа означени су њихови суграђани руске националности. Све су бројније биле присталице тезе да су разлике између Чечена и Руса дубоке, трајне и непомирљиве, што се покушавало објаснити у суштини погрешном и тенденциозном теоријом да односи два народа заправо представљају историју непрекидног ратовања, „дугог четири века“³¹⁷. Стога је на Русе вршен константан притисак да се иселе из републике, уз учестале претње сублимиране у паролама „Руси, губите се!“ и „Руси = окупатори“.

Стварању атмосфере страха и несигурности међу руским становништвом доприносило је и то што кривична дела учињена на њихову штету најчешће нису истраживана и процесуирана од стране надлежних институција. Резултат таквог односа власти било је иселење око 80 хиљада Руса у периоду од 1988. до 1990. године, најчешће из градских средина. Опустеле градове преплавили су Чечени из планинских области.

Почетком деведесетих година XX века се повећао број Руса који су, изложени различитим врстама притисака, напустили републику. Према подацима Федералне миграционе службе, сваке године их је било између 45 и 50 хиљада. Насиље над Русима изазивало је контрареакције и реактивно насиље над припадницима севернокавказских народа широм федерације, што је умањивало

³¹⁵ Закон РСФСР от 26 апреля 1991 г. № 1107-1 „О реабилитации репрессированных народов“, *Ведомости СНД и ВС РСФСР*, 1991, № 18, стр. 572.

³¹⁶ Сапијат Цуцулаева, Политико-правовая реабилитация чеченского народа, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 349. О рехабилитацији Чечена-Акинаца, настањених у Републици Дагестан, видети опширније у Мадина Шахбанова, Проблема реабилитации Чеченцев-Аккинцев в постсоветский период, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 541-545.

³¹⁷ Шахрудин Гапуров, *наведено дело*, стр. 40.

шансе за мирно решавање конфликта и указивало на његово скоро ескалирање у сукобе широких размера.³¹⁸

До краја осамдесетих година XX века све кључне функције у ЧИССАР-у су заузимали Руси. Куриозитет је да Чечени и Ингуши у републици до тада нису имали своје представнике на месту првог секретара обласног комитета Комунистичке партије, министра унутрашњих послова, КГБ-а и тужиоца. Током 1989. године почело је систематско потискивање нечеченских кадрова са свих руководећих положаја у републици, иако су Чечени чинили свега око 60% становништва. Тако је на чело Врховног совјета Чечено-Ингушке АССР дошао Доку Завгајев, први Чечен од царских времена који је заузео највиши положај у овом делу земље.

Завгајев и његови сарадници су у новембру 1990. године основали Општенационални конгрес чеченског народа (ОКЧН), коме су наменили улогу носиоца извршне власти, као и Извршни комитет Чеченске националне скупштине. Од 23. до 26. новембра је одржана Прва чеченска национална скупштина како би донела одлуку о проглашењу суверенитета Чеченске Републике и „ренесанси“ језика, културе, традиционалних вредности и историјског сећања чеченског народа. Била је то манифестација радикалног програма чеченског национализма.

Врховни совјет Чечено-Ингушке АССР је на препоруку Чеченске националне скупштине 27. новембра 1990. године усвојио Декларацију о суверенитету републике, у којој се РСФСР чак и не помиње. Најављено је дефинисање и усвајање основних атрибута државности, укључујући и Устав. Декларативно је изражена спремност за потписивање Савезног уговора с другим републикама СССР-а, али само под условом да се републици врате „отргнути делови Ингушетије“ и у складу са „међународном праксом у потпуности надокнади морална, материјална и територијална штета нанета геноцидом над чеченским народом и републиком“³¹⁹. Талас сепаратизма се у том периоду увелико ширио Северним Кавказом. У Дагестану је дошло до подела у

³¹⁸ Видети опширније у Мовсур Ибрагимов, Об особенностях кризиса в Чеченской Республике в 1990-е годы, стр. 373-374.

³¹⁹ Эмин Магомадов, Сулайман Решиев, Чеченская Республика в постсоветский период и ее влияние на развитие юга России, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 501.

Социјалдемократској партији, при чему је фракција „Слободни Дагестан“ изнела захтев за независност републике.

У марту 1991. године председник Извршног комитета Чеченске националне скупштине је постао совјетски генерал-мајор у оставци Цохар Дудајев, који се тим чином позиционирао као лидер радикалне опозиције, састављене од ОКЧН-а, „Вајнахске демократске партије“, партија „Исламски пут“, „Зелени покрет“ и „Народни фронт Чечено-Ингушетије“. Политички аналитичари и медији у земљи и иностранству, наклоњени чеченском сепаратизму, описивали су Дудајева као „настављача традиције борбе Чечена за ослобођење од руског империјализма, започете у XIX веку“³²⁰, чиме су његове активности настојали да представе као легитимне.

У Чеченији је покренут процес формирања паралелних органа власти и исламистичке државе, али то није било могуће без примене различитих облика политичког насиља. Дудајев је у мају изјавио да је Врховни совјет Чечено-Ингушке Републике изгубио легитимитет и да ће до избора власт преузети Извршни комитет Чеченске националне скупштине. У јуну је реторика додатно поштрена, будући да је ОКЧН прогласио Чеченску Републику Нохчи-чо, а Врховни совјет Чечено-Ингушке Републике означио као узурпатора власти. Такође, истакнуто је да Чеченска Република Нохчи-чо не улази у састав СССР-а, али ни РСФСР-а.

У августу су у Грозном почели непрекидни митинзи присталица Дудајева приспелих из планинских делова Чеченије. У центру престонице је срушен споменик Лењину, симбол совјетске власти која се неумитно ближила крају. Заузета је зграда Савета министара републике и блокиране централе МУП-а и КГБ-а, чијим припадницима је из Москве наређено да не ометају далеко одмакле „демократске“ процесе³²¹, односно атакe на територијални интегритет РСФСР-а и СССР-а.

Дудајев је истог месеца формирао Националну гарду и учврстио везе са Чеченима који су од марта боравили на војно-диверзионој обуци у Турској,

³²⁰ Allah's Mountains: Politics and War in the Russian North Caucasus by Sebastian Smith, *Mountain Research and Development*, Vol. 19, No. 4, Poverty, Rural Livelihoods, and Land Husbandry in Hillside Environments, Part 2, November 1999, p. 375.

³²¹ Валентин Рунов, *наведено дело*, стр. 384.

укључујући Шамила Басајева и Руслана Гелајева. ОКЧН је на седници од 1. и 2. септембра прогласио свргавање Врховног совјета републике са власти. Био је то први пример развлашћивања легално изабраног парламента на територији СССР-а. Национална гарда је у наредним данима извршила јуриш и заузела више стратешки важних објеката, укључујући и здање Врховног совјета, у коме је под неразјашњеним околностима убијен или погинуо Виталиј Куценко, први секретар градског комитета комунистичке партије у Грозном.

Као заступник политике Кремља у Грозни је 14. септембра допутовао вршилац дужности председника Врховног совјета РСФСР-а Руслан Хазбулатов, у чијем присуству је Врховни совјет Чечено-Ингушке АССР сменио и прогнао Завгајева из републике, а затим се „самораспустио“. После овог чина руска власт је практично престала да постоји у републици, будући да више нису извршавани налози Врховног совјета РСФСР-а и председника Јељцина. Дудајев је оптужио Москву да својим поступцима провоцира „братоубилачко крвопролиће чији је једини циљ очување колонијалне власти над чеченским народом, народима Кавказа и њиховим природним богатствима“³²², као и да се то може „сматрати објавом рата“³²³.

Извршни комитет ОКЧН-а је 1. октобра 1991. године донео одлуку о подели Чечено-Ингушке Републике на „независну“ Чеченску Републику Нохчи-чо и Ингушку аутономну републику у саставу РСФСР-а. У току октобра започели су масовни протести у затворима широм Чеченије. У неколико случајева починиоци тешких кривичних дела су успели да побегну и придруже се сепаратистичким снагама.

На председничким и парламентарним изборима у Чеченији, одржаним 27. октобра, на које је изашло око 70% становника с правом гласа (бојкотовали су их Ингуши и део Руса настањених у републици), односно око 490 хиљада људи. Убедљиво су победили Дудајев и његове присталице, освојивши 85% гласова. Избори су одржани у атмосфери страха и претњи, будући да је ОКЧН спровео општу мобилизацију свих мушкараца старости од 15 до 55 година, а све противнике независности прогласио непријатељима нације. Пошто је проглашен за председника, Дудајев је 1. новембра донео Указ „О суверенитету Чеченске

³²² *Первая чеченская, вторая чеченская*, стр. 57.

³²³ Исто.

Републике“. Указом је, између осталог, истакнуто да Чеченија полаже право на Сунженски рејон, који се од 1922. до 1934. године налазио у саставу Чеченске Аутономне Области.

Кремљ је већ наредног дана изборе у Чеченији прогласио за неважеће и противуставне. Јељцин је 8. новембра увео ванредно стање на овој територији. Међутим, Врховни совјет је на иницијатицу Хазбулатова, који је својим поступцима већ показао да ОКЧН сматра законитим органом власти и поред низа противуставних поступака, поништио Јељцинов Указ и „правни хаос“³²⁴ у држави учинио још израженијим.

После проглашења независности Чеченије и неодлучних реакција федералног центра, кабардински, балкарски, аварски, черкески и карачајевски национални покрети су донели одлуку о формирању добровољачких одреда за помоћ режиму Цохара Дудајева. Организациони центар активности усмерених на пружање подршке чеченској независности постала је Конфедерација планинских народа Кавказа (касније Конфедерација народа Кавказа), формирана у новембру 1991. године као сукцесор Скупштине планинских народа Кавказа, сазване још 1989. године.

Упркос томе, изостале су одлучне акције руских војних и полицијских снага, па је иницијатива прешла на страну Дудајева. Започело је интензивно наоружавање и обука његових трупа, које су преузеле контролу над већином кључних тачака у Грозном, као и над железничким и авио-саобраћајем. Обавезна војна обука уведена је у наставу свих универзитета и старије разреде средњих школа у Чеченији.

Наоружање је отимано из совјетских складишта на основу Дудајевљевог Указа о национализацији оружја и технике војних одреда на територији Чеченије. Поједини аутори тврде да је војна опрема „под видом хуманитарне помоћи од новембра 1991. године почела да пристиже из Турске“³²⁵. Осим тога, у литератури се могу пронаћи подаци да су Чечени добијали оружје и из Саудијске Арабије, Јордана, Пакистана, Авганистана, прибалтичких држава, Украјине, Грузије, Азербејџана, Узбекистана и Казахстана.³²⁶

³²⁴ Дмитриј Рогозин, *Ластребови мира. Дневник руског амбасадора*, стр. 162.

³²⁵ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 197.

³²⁶ Видети опширније у *Первая чеченская, вторая чеченская*, стр. 55-56.

Крајем 1991. године Дудајев је могао да рачуна на 62 хиљаде припадника националне гарде и око 30 хиљада добровољаца, што је у збиру давало више од 90 хиљада војника, предвођених бившим официрима Совјетске армије чеченске националности, с богатим борбеним искуством из рата у Авганистану. Закон о одбрани Чеченске Републике од 24. децембра 1991. године увео је обавезну војну службу за све мушкарце од 19 до 26 година. Осим тога, сви официри, подофицири и војници чеченске националности који су се у том тренутку налазили у редовима Оружаних снага СССР-а позвани су да без оклевања дезертирају и врате се у Чеченију.

У широким слојевима становништва плански је развијан ратоборни дух и култ поседовања оружја. Наиме, Дудајев је 16. децембра 1991. године донео Указ о праву грађана Чеченске Републике на набавку и чување личног ватреног оружја и ограничењу права на његово ношење, ускраћено у време тоталитарног совјетског режима. Позивајући се на народну историју и традицију и наглашавајући да високо „уважава допринос оних који су се са оружјем у рукама борили у чеченској револуцији“³²⁷ (мисли се на борбу за независност од федералног центра – прим. Р.Ж.), Дудајев је дозволио масовно наоружавање сународника.

Све су отвореније биле и претње силом упућиване са чеченске стране. Између осталог, ОКЧН је позвао сународнике настањене у Москви да „престоницу Русије претворе у зону беде“³²⁸. Припадницима Министарства унутрашњих послова Русије, стационираним у Чеченији, прећено је да ће бити блокирани у станицама и спаљени, а сам Дудајев им је упутио ултиматум да у року од три дана напусте територију републике без наоружања и опреме. За прва три месеца 1992. године забележено је више од 60 напада на руске касарне, а почетком фебруара Чечени су уништили 566. пук Унутрашње војске МУП-а Руске Федерације.

Стварна власт Кремља у Чеченији слабила је из дана у дан, али ни Дудајеву није полазило за руком да у потпуности преузме контролу над територијом

³²⁷ Указ о праву грађана Чеченске Републике на набавку и чување личног ватреног оружја и ограничењу права на његово ношење (цитирано према *Первая чеченская, вторая чеченская*, стр. 61).

³²⁸ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 181.

републике и постане неприкосновени лидер севернокавказских народа. Успротивили су му се делови становништва руске националности. Организовани су штрајкови и митинзи на којима је захтеван останак Чечено-Ингушке Републике у саставу РСФСР-а и СССР-а. Козаци су издали саопштење о формирању Терске козачке аутономне области у саставу РСФСР-а, уз претњу да ће своје политичке циљеве и интересе „бранити и снагом оружјем“.³²⁹

Већ крајем 1991. године почеле су да се профилишу опозиционе снаге и унутар чеченског националног корпуса, које су се почетком 1992. године ујединиле у блок заговорника одржавања нових избора и референдума о статусу Чеченије и форми њеног „државног“ уређења. Осим тога, у три рејона претежно насељена Ингушима одржан је референдум „О формирању Ингушке Републике у саставу РСФСР-а, укључујући и враћање незаконито одвојених ингушких територија, са престоницом у Владикавказу“.

Без обзира на притиске чеченских власти, гласало је 75% становника, од којих се 90% изјаснило за останак у оквирима Руске Федерације. У марту 1992. године представници најрадикалнијег крила антидудајевске опозиције су формирали Координациони комитет за успостављање уставног поретка у Чечено-Ингушкој Републици и одлучили да 31. марта спроведу насилни преврат и смене Дудајева и његову владу. Бројчана предност и боља организованост снага лојалних Дудајеву условила је да превратници буду поражени за свега неколико часова.

Уследио је период учвршћивања власти Цохара Дудајева, чему је умногоме допринела хаотична ситуација у врховима Кремља. Дезоријентисаност федералних власти и непостојање јасног плана за решавање чеченског питања илуструје податак да је у мају 1992. године донета одлука да се 50% оружја на територији републике преда Дудајеву, иако је већ тада било очигледно да ће то оружје врло брзо бити искоришћено у борбама за остварење сепаратистичких циљева. Захваљујући овој одлуци, као и бројним упадима и пљачкама војних објеката, Чечени су дошли у посед око 80% наоружања које се у том тренутку налазило у републици. У мају је такође заузета зграда републичког КГБ-а, са обиљем оружја и тајних докумената. Већ 6. јуна Дудајаев је ултимативним тоном

³²⁹ *Первая чеченская, вторая чеченская*, стр. 51.

„затражио да руска војска у року од 24 часа без оружја и технике напусти територију Чеченије“³³⁰.

Дудајев је подршку за своје сепаратистичке циљеве потражио и у САД, где се 1992. године сусрео са Џорџом Бушом. По повратку из САД изјавио је да Чеченији прети опасност од напада федералних снага. Потом је и сам запретио да ће Чечени „у случају руске агресије прибећи крајњим мерама – газавату до последњег човека“³³¹, као и да ће се „у тренутку опасности Чеченија имати снаге да спали Русију у атомском пожару“³³², имплицитно наводећи да би његова војска могла да дође у посед атомске бомбе, што се касније испоставило као нетачно. Међутим, Чечени су ипак „одговорни за до сада једини познати пример употребе нуклеарног оружја у терористичке сврхе“³³³, пошто је „Басајев 1995. године у парку Измаиловски у Москви закопао пакетић радиоактивног цезијума, користећи то као најаву онога што би могао да уради с већом количином“³³⁴.

Имајући то у виду, потенцијална опасност од покушаја севернокавказских терориста да заузму неко од бројних руских нуклеарних постројења или дођу у посед нуклеарног оружја које је обилато произвођено у совјетском периоду, па да потом изврше разорни терористички напад уз коришћење овог средства за масовно уништавање, никада не може бити у потпуности отклоњене, нити сме бити занемарена. Западни истраживачи сматрају да је ова могућност постала нарочито актуелна после терористичког напада у Беслану 2004. године, када су терористи, убијајући децу, погазили основне моралне норме и показали да су „спремни да употребе свако средство уколико процене да их то може приближити остварењу њихових политичких циљева“³³⁵.

Нова чеченска политичка елита, у којој су, између осталих, партиципирала лица из криминогеног миљеа – чланови тзв. чеченске мафије, представници дијаспоре и мала група младих интелектуалаца-идеалиста, није имала искуства у административном управљању, нити је била у стању да осмисли и спроведе

³³⁰ Дмитрий Жуков, *наведено дело*, стр. 186.

³³¹ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 209.

³³² Исто.

³³³ Dragan Simeunović, *Terorizam. Opšti deo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009, str. 193.

³³⁴ Ibid.

³³⁵ Simon Saradzhyan, Russia: Grasping the Reality of Nuclear Terror, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 607, Confronting the Specter of Nuclear Terrorism, September 2006, p. 64.

сложен процес формирања независне државе. С друге стране, Чеченију су до 1994. године напустили готово сви припадници категорија становништва без којих се не може замислити савремена држава, попут административних радника, научника, лекара и инжењера. Стручњаци сматрају да је одлазак великог броја висококвалификованих руских радника у нафтном сектору за директну последицу имао преполовљавање производње нафте у кратком периоду од 1992. до 1993. године. Осим тога, појавили су се и први чеченски политички емигранти, које је Дудајев изложио прогонима због учешћа у антирежимским митинзима и демонстрацијама.

Од краја 1991. до краја 1993. године Кремљ је једанаест пута покушао да започне преговоре са Дудајевом о регулисању ситуације у Чеченији и разграничењу ингеренција између федералних власти и институција чеченске аутономије. За разлику од појединих високих чеченских функционера, Дудајев је био чврсто решен да изврши потпуни раскид с Москвом. Уместо да преговара, наређивао је својим снагама да отварају ватру и провоцирају руске гарнизоне, а функционере расположене за проналажење компромиса је проглашавао издајницима, те су неки од њих били принуђени да напусте републику како не би били ликвидирани.

Међунационални конфликти који су претили да изазову политичко насиље повремено су избијали и у другим деловима Северног Кавказа. У Кабардино-Балкарији је током постсовјетског периода дошло до заоштравања односа између два тзв. титуларна народа – Кабардинаца и Балкараца. У основи конфликта налазила су се настојања сваког од њих да заузме најзначајније позиције у административном систему и другим престижним друштвеним хијерархијама, оствари контролу над пољопривредним земљиштем и најуноснијим привредним гранама.

Врхунац етнополитичких тензија „достигнут је 1991. и 1992. године, када су најрадикалнији представници два народа на националним саборима затражили поделу републике по етничком принципу“³³⁶. До политичког насиља ипак није дошло захваљујући пре свега способности републичких власти да комбинацијом репресивних мера и „меке“ моћи задржи контролу над ситуацијом. Одлучне и

³³⁶ Сергей Суций, *наведено дело*, стр. 112.

добро осмишљене активности довеле су до тога да 1994. године, док је остатак региона тонуо у катастрофу, у Кабардино-Балкарији дође до постепеног смиривања међунационалних противречности.

С порастом утицаја вехабијског покрета у региону у наредној деценији, увећала се и опасност од дестабилизације прилика у Кабардино-Балкарији. Републичко тужилаштво је 2003. године упозорило уредништво часописа „Балкарија“ да својим текстовима утиче на ширење међунационалних тензија, док су издавачи публикације „Кроз призму ислама“ оптужени за екстремистичку пропаганду и „проповедање идеја вехабизма“³³⁷.

Слично ситуацији у Кабардино-Балкарији, и у Карачајево-Черкесији су етнополитички, социјално-економски и социјално-културни узроци утицали на пораст нетрпељивости између два водећа народа. Међутим, за ову републику је карактеристично то што тензије непрекидно трају од распада СССР-а до данашњих дана. Манифестовале су се „у тзв. „изборном рату“ 2002-2003. године, повременим јуришима Карачајеваца на председничку палату 2004. године и „абазинској“ кризи 2005. године, а да никада нису прерасле у оружане сукобе“³³⁸. Први напад на председничку палату представљао је чин реактивног насиља, покренут од стране породица убијеног депутата Богатирјева и његових пријатеља. Свега неколико месеци касније, уследило је ново насилно заузимање ове зграде, овога пута због територијалних спорова и међунационалне нетрпељивости, услед чега је сам насилни чин имао значајно сложеније узроке и могуће последице од претходног напада на резиденцију.

Присталице вехабизма у Карачајево-Черкесији су, као и у другим републикама, били окупљени у цамаатима, где су полагали заклетву на верност која је садржала део о устанку на оружје и испуњавању сваког наређења добијеног од амира. Међутим, за разлику од Чеченије, Ингушетије, Дагестана и Кабардино-Балкарије, месне вехабије нису успеле да своје деловање подигну на ниво активног испољавања политичког насиља, пошто су центри њиховог окупљања ликвидирани од стране федералних и републичких безбедносних и

³³⁷ *Северный Кавказ под тенью ваххабизма: о радикальном исламе на страницах газеты „Северный Кавказ“ 1991-2008 годы*, том 1, Издательство М. и В. Котляровых, Нальчик, 2009, стр. 165.

³³⁸ Сергей Суший, *наведено дело*, стр. 118.

правосудних структура, а лидери су или ухапшени или приморани да напусте Карачајево-Черкесију.

Изузев међунационалних тензија и исламског фундаментализма, политичко насиље у Карачајево-Черкесији је било резултат и бројних других узрока, карактеристичних и за већину преосталих области у региону, попут „корумпираности и кратковиде националне политике владајућих структура, одсуства суштинског дијалога власти и народа, сложене социјално-економске ситуације, ниског животног стандарда, незапослености, итд.“³³⁹.

2.1.1. Утицај радикалног исламизма на ескалацију политичког насиља на Северном Кавказу

У епохи „перестројке“ и „гласности“ на Кавказу је започео процес реисламизације, назван и „муслиманска ренесанса“³⁴⁰. Ерозија комунизма створила је идеолошки вакуум у СССР-у, који је неретко попуњаван верским садржајима, укључујући и идеје поникле из ислама. Повратку религиозности уопште, па и реисламизацији, поговодила је демократизација друштвено-политичког живота започета „перестројком“.

Широм Северног Кавказа су отворане верске школе и муслимански културни центри, а масовно је штампана и религиозна литература. Свештенство се активно укључило у политички живот. Све чешћи су били покушаји синтезе ислама и национализма, па су „на трговима демонстративно изношени ставови да друштво треба уредити по Курану, а не у складу са световним законима“³⁴¹. Ислам је до те мере ушао у све поре друштва да је постао кључни чинилац у образовању, васпитању и социјализацији деце и омладине.

Током 1987. и 1988. године организоване су демонстрације на којима је изношен захтев за укидање забране изградње џамија. Број џамија на Северном Кавказу је од 1985. до 1990. године порастао са 47 на 430. У наредној деценији је тај процес интензиван до неслућених размера. Само у Дагестану је у периоду

³³⁹ Эдуард Скакунов, Природа политического насилия, *СОЦИС*, 2001, № 12, стр. 29.

³⁴⁰ Алексей Королев, Россия на рубеже XX-XXI вв.: к вопросу о „возрождении“ ислама, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 229.

³⁴¹ В. Акаев, *наведено дело*, стр. 93.

„од 1990. до 2000. у просеку годишње грађено између 130 и 150 џамија“³⁴². Исламски универзитети су основани у Назрању и Курчаложу.

Међутим, прва исламистичка политичка партија на југу Русије није основана на Северном Кавказу, већ у Нижњем Поволожју. Наиме, у Астрахану је 1990. године формирана „Исламска партија препорода“, чије су се испоставе убрзо појавиле у Дагестану, Чеченији и другим регионима. Основни политички циљ ове партије било је стварање услова за несметан живот по шеријатском праву у деловима земље са већинским муслиманским становништвом. После распада СССР-а преименована је у „Општеруску исламску партију препорода“. Руководство и део чланства чиниле су вехабије, оријентисане на насилно преузимање власти и апсолутну исламизацију друштва.

Вехабизам, схваћен као извориште „чистог ислама“, добио је прве присталице на Северном Кавказу крајем XIX и почетком XX века, по повратку појединих становника са ходочашћа из Саудијске Арабије. Интензивно ширење вехабизма регионом започело је седамдесетих година XX века, када су се у Чеченији и Дагестану појавиле мале групе заинтересоване за проучавање овог верског покрета. У почетку су били подвргнути репресијама совјетских власти, али су у доба „перестројке“ стеге попустиле.

Први политички иступи присталица вехабизма догодили су се још 13. маја 1989. године, када су у дагестанском граду Махачкали, уз помоћ истомисљеника из других севернокавказских република, као и из Киргистана, Туркменистана и Казахстана, насилно заузеле зграду Духовне муслиманске управе Северног Кавказа, протерали тадашњег муфтију и распустили ову институцију. Потом су изазвали nerede у Хасавјурту и Бујнакску, организујући митинге против државних власти и упадајући у џамије из којих су избацивали присталице традиционалног ислама. У Махачкали су 13. јуна 1991. године организовали митинг како би изнели „захтев за смањивање цене путовања на ходочашће у Меку и укидање ограничења броја ходочасника из Дагестана“³⁴³. Том приликом је дошло до сукоба између вехабија и припадника полиције, у коме је страдало неколико особа са обе стране.

³⁴² Сергей Суций, *наведено дело*, стр. 218-219.

³⁴³ В. Акаев, *наведено дело*, стр. 94.

Активна исламизација делова становништва Северног Кавказа сама по себи није била ни позитивна ни негативна. Упамћени су примери када је ислам имао веома афирмативну улогу. На размеђу средњег и новог века показао се као важан за духовни развој, социокултурно и цивилизацијско обликовање и усавршавање народа региона. Такође треба нагласити да између 12 и 15 милиона муслимана настањених у Руској Федерацији (10-15% становништва) не представља, нити су икада „представљали страни елемент у руској духовној култури. Штавише, већина муслимана је током читаве историје Русије показивала висок степен лојалности и припадности“³⁴⁴ држави и друштву.

Истинитост ове тезе је, између осталог, потврдила војна интервенција Руске Федерације у Грузији у августу 2008. године и признавање независности Абхазије и Јужне Осетије, када су севернокавказки муслимани у огромној већини подржали активности званичне Москве. Традиционални ислам у Руској Федерацији и данас представља незаобилазан фактор стабилности и средство одвраћања муслимана од сепаратистичких, националистичких и фундаменталистичких тежњи.

Са слабљењем атеистичког комунизма у социјално-политичком животу заједнице, религија је у слабо развијеним државама насталим распадом СССР-а, слично као и на тлу неколико република бивше СФРЈ, вршила „функцију инструмента друштвене консолидације и политичке мобилизације, коришћеног подједнако и од владајућих структура и од опозиције. Већ сама способност религије да мобилише људе на политичко деловање чини је потенцијално конфликтогеним фактором“³⁴⁵.

Религија у савременим околностима, излазећи из духовних сфера и ступајући на поље практичне политике, у друштвени живот, уместо високоморалних и алтруистичких вредности, којима су страни искључивост по било ком основу, мржња и насиље, обично „уноси елементе ирационалности и умањује значај световних правних норми, стављајући, на идејној и психолошкој равни, учеснике политичког процеса у подређен положај у односу на магловит појам „Више силе“, чију вољу свако интерпретира у складу са сопственим схватањима и интересима. У политички вокабулар се уноси термин „свети“ –

³⁴⁴ Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 94-95.

³⁴⁵ Борис Путилин, *наведено дело*, стр. 33.

„свети рат“, „свети закони“ и сл. Сама категорија „светости“, односно могућност непотчињавања људским законима, отвара простор за употребу свих расположивих метода, често неспојивих с хуманошћу и етиком“³⁴⁶. Конфликтни потенцијал амалгама насталог сједињавањем религије и политике посебно се манифестује у вишенационалним и мултиконфесионалним срединама, у које свакако спада и Северни Кавказ.

Негативне последице радикалне исламизације крајем и непосредно по окончању совјетске епохе проистекле су из злоупотреба религијских и квазирелигијских садржаја у крајње профане, дневнополитичке и лукративне сврхе. Већина нових регионалних лидера су били само формални верници, неспремни да се придржавају верских обреда, а још мање да проникну у суштину ислама и по њој живе. Када је реч о верским ауторитетима, део утицајног свештенства је свесно прибегавао погрешном и искривљеном тумачењу ислама као ратоборне религије, непријатељски оријентисане према онима који је не исповедају.

Међу исламистичким екстремистима је, такође, било ментално поремећених особа – садиста, за које је позивање на политичко насиље у име вере заправо представљало одређену врсту патолошког уживања у осећају моћи да својим проповедима усмеравају деловања фанатичних присталица на убијање, мучење, застрашивање и понижавање других, најчешће недужних и субјектима насиља потпуно непознатих људи.

Као и у случају традиционалног ислама, вехабизам такође не треба једнозначно и уско тумачити као потпуно негативну појаву, испуњену ксенофобијом, агресијом и верском искључивошћу. Наиме, вехабизам је званична религија у Саудијској Арабији, која не прети да изврши агресију или на било који други начин угрози стране земље због питања религијске припадности, већ представља једног од иницијатора појачане борбе против тероризма у арапском свету.³⁴⁷

³⁴⁶ Исто.

³⁴⁷ О билатералним односима Руске Федерације и Саудијске Арабије видети опширније у Олег Озеров, Россия и Саудовская Аравия: 20 лет новых отношений, *Международная жизнь*, бр. 11, 2010, Москва, стр. 25-37.

Присталице насиља муслиманске вероисповести свуда у свету, па и на Северном Кавказу, у учењу вехабија су пронашли и почели злонамерно и тенденциозно да експлоатишу два термина – такфир и цихад. Суштина такфира је „осуда муслимана који не признају вехабизам као издајника вере, чије убиство представља „богоугодно“ дело“.³⁴⁸ Када је у питању цихад, занемарена су тумачења према којима се под овим термином подразумева унутрашња борба верујућег са самим собом, односно са својим страстима, склоностима и пороцима. Насупрот томе, у први план су истицана тумачења цихада као борбе против издајника ислама, али и свих неверника у свету.³⁴⁹ У сложеној друштвено-политичкој и економској ситуацији која се формирала у севернокавказском региону, ислам је, без обзира на своју наднационалну суштину, изгубио способност да консолидује друштво и постао још један фактор дестабилизације и поларизације у вишенационалним срединама.

С друге стране, научно су неутемељени и неодрживи покушаји одређених пристрасних истраживача, политичара и медија да поистовете читав комплекс религиозног исламизма на територији Руске Федерације с вехабизмом. Штавише, ставља се знак једнакости између вехабизма и других радикалних облика исламизма, иако је вехабизам „само једна карика у дугом ланцу учења о „чистом исламу“, од које не почиње и с којом се не завршава комплекс фундаменталистичких идеја“.³⁵⁰

Опасност од ширења верског фундаментализма су још почетком деведесетих година XX века уочили представници традиционалног ислама у Чеченији и Дагестану. У августу 1992. године су се на Ванредној обједињеној скупштини муслиманског свештенства Чеченске Републике чули забринути гласови о опасностима проистеклим из ширења вехабизма. Искрени верници су се побунили против покушаја Џохара Дудајева да у мају 1993. године прогласи Чеченију за исламску државу, а себе за имама, па је лидер сепаратиста одустао од такве намере.

³⁴⁸ Hasan Ali Sekkaf, *Vehabizam/selafizam. Ideološka pozadina i historijski korijeni*, Srebrno pero, Sarajevo, 2005, str. 138.

³⁴⁹ О цихаду и његовој вези са исламским тероризмом видети опширније у Valid Fares, *Džihad u budućnosti. Terorističke strategije protiv Amerike*, Narodna knjiga – Alfa, Beograd, 2008.

³⁵⁰ Алексей Малашенко, *Исламские ориентиры Северного Кавказа*, Гендальф, Москва, 2001, стр. 73-74.

Дудајеву није пошло за руком да на почетку Другог чеченског рата убеди муфтију Хусеина Аслабекова да прогласи цихад против Руске Федерације. „Свети рат“ је по доласку на место муфтије у марту 1995. године на Конгресу чеченског народа у Шатоу прогласио Ахмад Кадиров, али је „1998. године признао да је погрешно“³⁵¹, а затим одустао од заговарања верског екстремизма и постао један од лидера антивехабијског покрета. После промене курса, Кадиров је у изјавама за медије вехабизам описивао као најопаснији верски покрет на свету, коме треба онемогућити ширење међу становницима.

Утицајни верски ауторитети су на Конгресу муслимана Северног Кавказа у јулу 1998. године у Грозном затражили од власти у Чеченији, Ингушетији и Дагестану да се сви екстремистички верски покрети прогласе за незаконите, као и да се успостави контрола над свим исламским образовним центрима као потенцијалним расадницима фундаментализма, изврши контрола садржаја уџбеника и средстава масовног информисања, како би се спречило ширење вехабизма у друштву.

Прихватајући иницијативу Конгреса муслимана Северног Кавказа, председник Ингушетије Аушев је донео Указ о забрани деловања вехабија на територији ове републике, док је муфтија и потоњи председник Чеченије Ахмад Кадиров у Гудермеском рејону формирао „зону без вехабизма“³⁵² и наредио оснивање „тарикатског пука“ за истребљење вехабија. Тадашњи лидер чеченских сепаратиста Аслан Масхадов је, с друге стране, оптужио Кадирова за издају и распиривање грађанског рата. У Дагестану је у септембру 1999. године донет Закон о забрани вехабистичке и друге екстремистичке делатности.

³⁵¹ Алексей Малашенко, *Рамзан Кадыров: российский политик кавказской национальности*, РОССПЭН, Москва, 2009, стр. 23.

³⁵² Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 270.

2.2. Основни облици политичког насиља

2.2.1. Претња силом, принуда и притисак

Претња силом је „форма отвореног притиска“³⁵³ и „облик индиректног насиља“³⁵⁴, што подразумева „изостанак директне употребе силе“³⁵⁵ и представља „покушај остварења одговарајућих интереса кроз изазивање страха од повреда физичког интегритета и нарушавања идентитета уколико се ради о јединки или групи, или територијалног интегритета уколико се, на пример, ради о држави као објекту насиља, као последицама у случају неизлажења у сусрет субјекту претње“³⁵⁶. Манифестује се „у институционализованом, али и неформалном, индивидуалном виду, те као легално и легитимно, али и као нелегално и нелегитимно насиље“³⁵⁷, а може бити „потенцијална или стварна у зависности од интензитета, остварљивости претње, као и укупних угрожавајућих могућности онога који прети. Није свака претња силом насиље, већ само она која јесте или изгледа као да је озбиљна и остварљива. Објекат притиска може претњу или притисак услед процене или сазнања о нивоу спремности и реалне могућности прерастања потенцијалног као индиректног у актуелно, односно директно, нпр. физичко насиље доживети као вид психичког, директног или индиректног насиља над собом“.³⁵⁸

Као основни облик политичког насиља притисак се испољава „онда када се рачуна са интересом онога на кога се притисак врши да очува своје идентитетне ресурсе моћи, у смислу очувања онога што има или онога што јесте, по цену одговарајућих уступака који воде остварењу интереса онога ко притисак врши, а

³⁵³ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 89.

³⁵⁴ Ibid.

³⁵⁵ Ibid.

³⁵⁶ Ibid.

³⁵⁷ Ibid.

³⁵⁸ Ibid.

да се још увек битно не нарушава укупни интегритет (моћи) онога на кога се присак врши³⁵⁹.

Чак и само поседовање неког од многобројних средстава погодних за примену силе према објекту представља притисак и „психичко насиље на макросоцијалном нивоу. Као индиректно насиље претња силом је присутна и на интерперсоналном и на интеринституционалном плану. Као државно насиље јавља се често у форми приближавања војној интервенцији или рату све до момента када се или постижу циљеви или када се од стране онога који прети процени да су оквири индиректне примене силе као претње испуњени, након чега се од ње привремено или трајно одустаје, а интереси се даље могу реализовати како директним насиљем, тако и мирним, ненасилним путем³⁶⁰. Према Симеуновићу, „типичан пример индиректног насиља као угрожавања претњом силом је манифестација снаге у међународним односима (маневри на границама, итд.)“³⁶¹.

Претња силом у одређеним ситуацијама може да представља превентивно деловање у правцу одвраћања супротстављене стране од намере да изврши политичко насиље. Да би претња била уверљива и озбиљно схваћена, постоји могућност ангажовања значајних људских и материјалних ресурса, уколико их субјект претње поседује. Примера ради, Руска Федерација је, у циљу одвраћања Грузије од насилног деловања и пружања подршке Абхазији и Јужној Осетији, 15. јула 2008. године у Севернокавказском војном округу, по свом положају оријентисаном ка грузијској територији, организовала велику антитерористичку војну вежбу Копнених војски „Кавказ 2008“. У вежби, реализованој на територији једанаест субјеката Јужног федералног округа, било је ангажовано 8 хиљада војника и 700 оклопних возила. Подржана од САД, Грузија је истог дана одговорила организовањем вежбе индикативног назива „Тренутни одговор“³⁶², уз учешће војника из Јерменије, Азербејдана и Украјине. Међутим, узајамне претње нису довеле до смањења напетости, па је већ 8. августа Руска Федерација започела војну интервенцију у корист Јужне Осетије. Сличан сценарио, са

³⁵⁹ Ibid, str. 88.

³⁶⁰ Ibid, str. 90.

³⁶¹ Ibid.

³⁶² Николай Гродненский, *Кавказская война XXI*, Современная школа, Минск, 2009, стр. 151-152.

организовањем обимних војних вежби, Москва је применила и крајем фебруара и почетком марта 2014. године као реакцију на збивања у Украјини.

У сукобима на Северном Кавказу претње силом на обе стране су биле свакодневна појава. Најчешће су упућиване у циљу одвраћања друге стране да се одлучи на одређени политички потез, обично повезан са вршењем политичког насиља, али и у намери да се противник наведе да поступи противно сопственој жељи, а у складу са интересима субјекта претње. Упућиване су на јавним скуповима, у директним контактима представника сукобљених страна или посредством различитих медија.

Као специфичан медијум за преношење претњи широком кругу објеката коришћена је и публицистика. У Дагестану се својевремено у слободној продаји могла пронаћи књига Магомеда Тагајева у којој се Русима даје кратак рок да напусте не само Северни Кавказ, већ и Астрахан, Таганрог и друге област, уз бруталну претњу: „зими и лети, с јесени и пролећа, ноћу и дању, јутром и вечери, палићемо, клаћемо и убијаћемо, да се крв следи у вашим (руским) жилама од наше освете“³⁶³.

Претње су обично биле директне и недвосмислене, с јасно израженим субјектима и објектима, али су забележене и претње изречене на имплицитан и прикривен начин. У погледу врсте објеката, претње силом су за мету насиља имале појединце, одређене групе, али и читаве народе. Примера ради, један од облика застрашивања руског становништва у Чеченији, усмереног на њихово принудно иселење, биле су учестале претње отмицама и убиствима деце.

Субјекти овог вида политичког насиља су у одређеним ситуацијама настојали да претње повежу с конкретним историјским примерима који им иду у прилог, како би претњама дали на значају, учинили их аутентичним и указали на аналогију садржану у синтагми „оно што се догодило једном, на сличан начин ће се догодити поново“. Тако је лидер чеченских сепаратиста Џохар Дудајев крајем 1991. године у интервјуу листу „Црвена звезда“ запретио да ће свако насилно мешање Москве у „унутрашње“ ствари Чеченије изазвати нови и жесток Кавкаски рат, налик оном вођеном у XIX веку, с тешким последицама по руску страну.³⁶⁴

³⁶³ Цитирано према Ђорђе Милошевић, *наведено дело*, стр. 126.

³⁶⁴ Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 55.

Потом је прецизирао је да ће то бити „рат без правила“³⁶⁵, као и да ће га Чечени пренети у друге делове земље.

Значај позивања на историјске аналогije приликом упућивања претњи силом препознала је и руска страна. Стога је министар одбране Руске Федерације Павел Грачев на састанку с Дудајевом 6. децембра 1994. године у Ингушетији истакао да је наступила последња шанса чеченског лидера да избегне крвопролиће слично оном у Авганистану, будући да не може војно да парира Москви. Грачев је тада, такође ради аутентичности, као „први војник“ једне од најснажнијих армија света користио недипломатску, војнички директну и отворену терминологију, и изјавио да ће, у случају рата, при било каквом развоју ситуације његове јединице „разбити“ Дудајевљеве трупе.³⁶⁶

Претње силом понекад веома наликују класичним уценама и ултиматумима, чији су капацитет и уверљивост у директној сразмери са објективним могућностима субјекта насиља да реализује упућену претњу. После уништавања руских тенкова на улицама Грозног, послатих да интервенишу у корист чеченске опозиције у предвечерје Првог чеченског рата, Дудајев је запретио да ће 29. новембра 1994. године стрељати око 70 заробљених руских официра и војника уколико Москва не призна да је учествовала на страни опозиције у претходно започетом грађанском рату.

Да најчешћи одговор на претње представљају опет претње и притисци, само с друге стране, потврђује и то што су се истог дана када је Дудајев запретио Кремљу, субјекти федерације са Северног Кавказа – Адигеја, Северна Осетија, Кабардино-Балкарија, Карачајево-Черкесија, Ростовска област, Ставропољски и Краснодарски крај, под притиском председника Владе Руске Федерације Виктора Черномирдина, писмено обратили Јељцину с молбом да као гарант поштовања Устава Руске Федерације, права и слобода човека и грађанина, без одлагања предузме све мере за поновно успостављање уставног поретка у Чеченији. Реч је о примеру ситуације у којој се примена политичког насиља види као једино решење за заштиту позитивних вредности и општецивизацијских тековина, попут права и слобода човека и грађанина, чиме се ствара утисак да насиље може имати исправни циљ и друштвену улогу.

³⁶⁵ Исто.

³⁶⁶ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 310.

Јелџин је позив севернокавказских субјеката федерације искористио као додатни мотив и повод да у вечерњим часовима 29. новембра 1994. године у форми претње постави ултиматум учесницима грађанског рата у Чеченији, а заправо Дудајеву чија се победа тада чинила извесном, да у року од 48 часова прогласе прекид ватре, положе оружје, распусте јединице и ослободе све заробљенике. Да би могао да реализује претњу, односно да на практичној равни омогући спровођење изнетог захтева, наредио је формирање Групе руководилаца дејствима за разоружавање и ликвидацију оружаних формација у Чеченији. Одмах после тога Јелџин је Дудајеву упутио и директну претњу ултимативног карактера да ће, уколико у Чеченији не престану крвопролића, Москва бити принуђена да „предузме крајње мере“³⁶⁷, под чиме је подразумевао разарајуће војне ударе на непријатељске циљеве.

Изузев световних, субјекти овог облика политичког насиља су били и духовни лидери сепаратиста, односно представници најрадикалнијих исламистичких елемената у републици, који су у претње уносили религиозне елементе, настојећи да истакну како снагу аргумената црпе из извора неупитног ауторитета – светих муслиманских списа. Исламистички кругови су у предвечерје избијања Првог чеченског рата, 1. августа 1994. године, уз подршку режима Цохара Дудајева, у Грозном организовали митинг и јавно се заклели на Курану да ће објавити „свети рат“ у случају да Руска Федерација покуша да примени војну силу у решавању чеченског питања. Била је то директна претња исламиста, коју је осудио највећи део традиционално оријентисаних муслиманских верских поглавара у републици. Осим тога, лидер (амир) Дагестанског цамаата Мухамед је 1997. године у једној од својих проповеди запретио да ће вехабије у овој републици „убијати руске војнике и представнике локалних власти све док их не прогнају или не натерају да приме ислам“³⁶⁸.

Међутим, религиозни ауторитети који уђу у арену практичне политике и поsegну за политичким насиљем могу се суочити са ситуацијом да и сами постану објекти директног или индиректног насиља. Реагујући на покушај атентата 1998. године инспирисан из кругова радикалних исламиста, тадашњи чеченски лидер

³⁶⁷ Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 485.

³⁶⁸ Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 265.

Аслан Масхадов је у интервјуу локалним медијима објавио рат вехабијама, уз претњу да ће из републике протерати све носиоце и промотере ове идеологије, стране чеченском народу. На захтеве вехабија да поднесе оставку због кршења устава и шеријатских закона, као и да место председника уступи Салману Радујеву, изнео је претњу „да такве као што је Радујев треба стрелјати“³⁶⁹, при чему је у близини места окупљања његових противника организовао војну вежбу као демонстрацију, односно претњу силом.

Убеђујућа моћ претње силом понекад лежи у њеној језгровитој и краткој форми. Такав је случај с претњама изнетим од стране субјекта – обично припадника војних и полицијских структура – чији су објективни потенцијали за вршење директног физичког насиља, као и репутација стечена у широј јавности претходним деловањем, општепознати и недвосмислени. Само један дан после доласка у Махачкалу 3. септембра 1999. године, новопостављени командант Обједињених група федералних војски Руске Федерације генерал Генедиј Трошев је чеченским трупама упутио претећи ултиматум у неколико речи: „Потпуна предаја оружја. Капитулација. У противном – уништење“³⁷⁰.

После опкољавања Грозног у децембру 1999. године руска команда је чеченским трупама, али и цивилима, упутила позив да у року од пет дана напусте град. Из авиона су бацали летке са натписима да одбрана Грозног нема шанси за успех, као и да ће они који остану у граду бити сматрани за терористе. У овом случају је претња изречена на имплицитан начин, пошто није било спомињања директног насиља, али је свима било јасно да је Москва намеравала да се беспштедно обрачуна са сепаратистичким снагама, те да је спремна и на екстремне мере. Чеченски борци су се оглушили на овакве притиске. Истовремено, цивилном становништву су упутили директну и експлицитну претњу да ће свако ко покуша да напусти град бити „насилно спроведен у филтрационе логоре“³⁷¹.

У јануару 2000. године федералне снаге су у Грозном преко разгласа позивали чеченске борце на предају, а дељени су леци о бесмислу даљег

³⁶⁹ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, Русская панорама, Москва, 2010, стр. 32.

³⁷⁰ Исто, стр. 157.

³⁷¹ Исто, стр. 185-186.

супротстављања и констатацијама да се „обруч око њих стеже“, да сваки дан трпе губитке, а преживели „са ужасом очекују сусрет с руским војницима“, док им „смрт гледа у очи“³⁷². Циљ оваквих претњи је урушавање непријатељског борбеног морала, елиминисање мотивације за даље пружање отпора и стварање услова за поделе у непријатељским редовима на присталице и противнике предаје, што додатно умањује њихов одбрамбени потенцијал.

Најпознатију и најцитиранију претњу силом у току сукоба на Северном Кавказу упутио је 23. септембра 1999. године тадашњи председник Владе Руске Федерације Владимир Путин. У завршној фази припрема за увођење оружаних снага у Чеченију, Путин је изјавио да ће држава „гонити терористе свуда: на аеродрому – на аеродрому... ако их ухватимо у тоалету – давићемо их у нужнику“. Док су либерални политичари и поједини медији у земљи и иностранству осудили отворену и директну претњу као неприхватљиву, највећи део руске јавности, укључујући и војне кругове, са одобравањем је прихватио премијеров иступ, оцењујући га као израз одлучности и жељене бескомпромисности према починиоцима најтежих кривичних дела.

Овакве претње поновљене су још неколико пута. На саветовању с руководећим кадром руских безбедносних структура, одржаном 7. јула 2003. године у Кремљу, тада већ с места председника државе, Путин је изјавио да су чеченски сепаратисти део међународне терористичке мреже и да су зато бескорисни сви покушаји да се до излаза из рата дође мирним средствима. Напротив, у форми претње је нагласио да непријатеље треба „силом извлачити из подрума и јазбина у којима се крију, а затим уништавати“³⁷³.

Претње могу бити упућене и љубазним речима, шaljивим тоном и у форми честитања на успеху, а да заправо указују на предстојећу опасност по објекта насиља. Дудајев је то демонстрирао после напада руских снага на аеродром у

³⁷² Валерий Журавель, Александр Лебедев, *Грозный. Особый район – опыт документальной реконструкции. Хроника действий воинских частей и подразделений федеральных войск в ходе контртеррористической операции по освобождению столицы Чеченской Республики от незаконных вооруженных формирований, декабрь 1999-февраль 2000 года*, Русская панорама, Москва, 2012, стр. 203.

³⁷³ Путин је директне претње силом наставио да износи све до актуелног тренутка. После терористичких напада у Волгограду у децембру 2013. године руски председник је истакао да „нема оправдања за одвратне злочине“ и да ће „терористи у потпуности бити уништени“ (Mehmed Smajić, Putin teroristima preti „potpunim uništenjem“, *Deutsche Welle*, 1. januar 2014. godine, www.dw.de).

Грозном 30. новембра 1994. године, када су уништени или тешко оштећени сви ваздухоплови тзв. војно-ваздушних снага (ВВС) Ичкерије. Чеченски лидер је тада телеграфисао главнокомандујућем руских ВВС-а генерал-пуковнику Дејњекину: „Честитам Вама и ВВС на преузимању доминације у ваздуху на небу изнад Ичкерије. Срешћемо се на тлу.“³⁷⁴, чиме је имплицитно изнео веома озбиљну претњу и наговестио насилни реванш.

Историјат политичког насиља, укључујући и оно које се догодило на Северном Кавказу, показује да претње силом у одређеним условима бивају реализоване кроз директно физичко насиље. Део директних реализација претњи се везује за ситуације у којима се субјекат претњи налази у неповољним условима или дефанзивном положају из кога настоји да изађе одлучном акцијом. Што је његов положај гори, размере и објекти насилних реакција се теже могу антиципирати. Порази од руске стране, одлучне да бомбардовањем насељених места у мају 1995. године сломи отпор Чечена на, условно речено, југозападном фронту, навели су чеченског команданта Руслана Гелајева да запрети како ће, „уколико се бомбардовање настави, убити петорицу заробљених руских војника“³⁷⁵. Како бомбардовање није престало, Гелајев је део претње реализовао тако што је ликвидирао два руска официра, чиме су претње прерасле у политичка убиства.

Симеуновић истиче да принуда „као радња подразумева насиље као директну или индиректну употребу силе, нпр. путем разноврсних притисака и претњи силом с циљем остварења интереса, интенција и воље субјекта који принуђује, обично супротних интересима, интенцијама и, посебно, увек супротних вољи онога ко се принуђује“³⁷⁶. С друге стране, принуда „као стање представља актуализовани моменат остварења интереса и интенција субјекта принуде путем стварне или намераване употребе силе која је и довела до тога да је објект насиља против своје воље привољен на вршење или невршење одговарајућих радњи које воде реализацији интереса и интенција онога који га принуђује“.³⁷⁷

³⁷⁴ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 307.

³⁷⁵ Исто, стр. 462.

³⁷⁶ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 88.

³⁷⁷ Ibid.

Од почетка сукоба на Северном Кавказу, у Чеченији се у широким размерама манифестовао специфичан облик принуде – отмице људи у циљу добијања откупа и коришћења робовске радне снаге. Корени овог вида насиља сежу у далеку прошлост. Историјски извори из XIX века доносе обиље података о трговини робљем потеклим из редова руских ратних заробљеника, али и припадника кавкаских народа. Стога је Басајев 1996. године цинично изјавио да отмице у Чеченији нису одраз „дивљаштва или понашања примереног средњевековним људима, већ једноставно национални обичај“³⁷⁸.

Најчешће су отимана лица руске националности, али и староседелачко становништво. Још током 1993. године, односно у периоду масовног егзодуса руског становништва из Чеченије, на Дому штампе у Грозном су истицани плакати: „Руси, немојте одлазити, нама су потребни робови“³⁷⁹. Вршене су и отмице страних држављана без обзира на разлог њиховог боравка на Северном Кавказу. Према писању листа „Северни Кавказ“, само „од фебруара 1997. до октобра 1998. године отето је 39 страних новинара, инжењера, грађевинара, бизнисмена и службеника хуманитарних организација који су долазили како би пружали помоћ угроженом становништву“³⁸⁰.

Највећи део новца од откупа присвајали су војни заповедници и руководиоци безбедносних структура тзв. Чеченске Републике Ичкерије. У случајевима када откуп не би био исплаћен, жртве отмице су коришћене као робовска радна снага. Изузев њих, од 1994. године у робове су претварани и ратни заробљеници. Главни центар трговине робљем постао је град Урус-Мартан, а до јесени 1999. године забележено је и више случајева јавне продаје отетих људи на трговима „у строгом центру Грозног“³⁸¹. Робови су присиљавани да обављају најтеже физичке послове, као и кућне послове у чеченским домаћинствима. У многим приватним стамбеним јединицама у Чеченији откривене су затворске ћелије – самице, саграђене у подрумским просторијама, где су боравили робови. Николај Гродњенски наводи да су приватне затворе имали и високи чеченски функционери, попут Зелимхана Јандарбијева и Мовлада Удугова, као и да је у

³⁷⁸ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 76.

³⁷⁹ Константин Горбунов, *наведено дело*, стр. 138.

³⁸⁰ *Северный Кавказ под тенью ваххабизма: о радикальном исламе на страницах газеты „Северный Кавказ“ 1991-2008 годы*, том 1, стр. 51.

³⁸¹ Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 192.

подрумима Министарства шеријатске државне безбедности константно било утамничено око 150 робова. Поједини заробљеници су успевали да побегну, а они којима то није полазило за руком били су сурово кажњавани, па чак и убијани. Забележени су случајеви одсецања глава које су после показиване другим заробљеницима како би одустали од сваког покушаја бекства.³⁸²

Да су отмице и претварање заробљеника у робове били подржавани и инспирисани од режима, сведочи то што су 2002. године у „бази (истражној изолацији – концентрационом логору) Департмана државне безбедности Ичкерије у насељу Стари Ачхој“³⁸³, активној до септембра 1996. године, откривене гробнице са посмртним остацима око 90 особа отетих у циљу добијања откупа.³⁸⁴ Будући да отмичарима није исплаћен откуп, затвореници су коришћени као робовска снага, између осталог и за изградњу путне мреже, а затим мучени и убијани.

Тачан број отетих и насилно задржаних људи у Чеченији до сада није прецизно утврђен. Према подацима надлежних министарстава Владе Руске Федерације, било их је „46 хиљада, док депутат Думе из Чеченије Аслаханов тврди да је та цифра била знатно већа и да је достигала 70 хиљада“³⁸⁵. Руске службе су идентификовале „око 6000 отетих, од којих до почетка 2001. године чак 3400 није ослобођено. На име откупа је, према проценама експерата, исплаћено најмање 200 милиона долара“³⁸⁶. Међу отетима је највише било цивила из Руске Федерације, затим војника, полицајаца, новинара, високих државних функционера и војних старешина, али и представника страних организација. Најпознатији таоци су били представник председника Руске Федерације Валентин Власов, руководиоци Федералне службе безбедности (ФСБ) Ингушетије Грибов и Лебедински, син бившег председника Владе Дагестана и министар образовања у администрацији Доку Завгајева. За ослобађање поменутог министра отмичарима – иначе људима потпредседника Чеченске Републике Ичкерије Вахе Арсанова – исплаћено је 200 хиљада долара.

³⁸² Видети опширније у Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 450-452.

³⁸³ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 61-62.

³⁸⁴ Исто.

³⁸⁵ Исто, стр. 81.

³⁸⁶ Исто, стр. 82.

Изузев у циљу добијања откупа или коришћења робовске радне снаге, део отетих жена је продаван као „бело робље“, најчешће у земље Блиског Истока. Појединим жртвама су вађени органи који су касније продавани заинтересованим лицима у циљу трансплантације.

Један од најпознатијих случајева принуде била је отмица делегације Северне Осетије, предвођене саветником председника републике Цикајевом, приликом доласка у Чеченију на конференцију посвећену решавању комплексне политичко-безбедносне ситуације на Северном Кавказу у децембру 1996. године. Отмичари, иначе чланови једне од многобројних чеченских банди, „затражили су откуп у износу од 6 милиона долара“³⁸⁷. Део талаца је ослобођен неколико дана касније, док су остали у заточеништву провели дужи временски период.

Поједини случајеви отмица су имали негативан утицај на свеукупне друштвено-политичке и безбедносне прилике на Северном Кавказу. Тако је отмица шесторице Руса у октобру 1998. године умањила шансе за успех преговора вођених између Масхадова и председника Владе Руске Федерације Јевгенија Примакова. Затим су чеченски сепаратисти у марту 1999. године на аеродрому у Грозном отели представника МУП-а Руске Федерације генерала Шпигуна, упућеног на преговоре са Масхадовљевом владом. Организатор отмице је био „командант“ Урус-Мартанског фронта Баснукајев, заправо терориста одговоран за смрт више од 200 људи, који је убијен 4. марта 2004. године у акцији руских безбедносних структура у Ингушетији. Москва је отмицу Шпигуна искористила као повод за прекид свих контаката с чеченским руководством. Постоје индиције да је већ тада донета одлука о покретању нове офанзиве на Чеченију, иако то није званично објављено.³⁸⁸

Као што је наведено, принуда се користи и за навођење објеката насиља на нечињење, уколико је њихова пасивност у интересу субјекта насиља. У току припрема за одбрану Грозног на почетку Првог чеченског рата, који су руске трупе опколиле до 26. децембра 1994. године, снаге лојалне Дудајеву су спречавале руско становништво да напушта град. На тај начин су их принудили да остану изложени ратним дејствима, будући да су намеравали да их користе као

³⁸⁷ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 689-690.

³⁸⁸ Видети опширније у Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 106-109.

својеврсни „живи штит“. У току борби су били приморавани да се крећу у правцу руских трупа, док су се чеченски борци скривали иза њихових леђа и на тај начин приближавали непријатељу. Грађанима који су одбијали да изврше наређење ватреним оружјем су нанашене лакше повреде, како би и даље могли да се крећу, макар и успорено, док су оне који би дефинитивно остали при одлуци да не буду „живи штит“ убијали на лицу места. На сличан начин, терористи под вођством Салмана Радужева, одговорни за напад на дагестански град Кизлар у јануару 1996. године, принудили су жене и децу из овог места да као „живи штит“ наступају испред њих и тако им омогуће да стигну до болнице у којој су се потом затворили са више од 1500 талаца.³⁸⁹

Почетком 1995. године забележени су случајеви да су „чеченски дечаци, претходно опасани пакетима с пластичним експлозивом“³⁹⁰, приморавани да одлазе до руских положаја како би тамо изазвали разорне експлозије. За разлику од бомбаша-самоубица, који су нападе спроводили из уверења или због тога што су подлегли снажном психолошком притиску и манипулацији, овде се ради о принуди, будући да су чеченски дечаци поступали искључиво из страха, немогућности да се одупру субјектима принуде и услед непостојања другог избора него да послушају наређење.

Током Првог чеченског рата догађало се да су заробљени руски војници били приморавани да пређу у ислам како би сачували живот. Дешавало се да приликом примања ислама буду приморани да убијају друге заробљенике, а потом су извођени пред телевизијске камере како би изјавили да су „Руси агресори, а Чечени праведни војници у светом рату против неверника“³⁹¹.

Наведени примери потврђују да се основни и сложени облици политичког насиља често испољавају истовремено, налазећи се при томе у узрочно-последичној вези. Претње силом, принуде и притисци су најфреквентнији пратиоци других облика насиља.

³⁸⁹ Видети опширније у Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 398-399 и 517-518.

³⁹⁰ Исто, стр. 415.

³⁹¹ Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 90.

2.2.2. Психофизичко злостављање - мучење

Приликом дефинисања психофизичког злостављања – мучења треба нагласити да је сваки чин овог основног облика политичког насиља заснован „на сазнању о два својства људске врсте, прво, да човек нерадо доживљава физички бол и душевну патњу, и друго, да их не може дуго поднети“³⁹². Управо су ове човекове слабости условиле да мучење током читаве историје цивилизације буде масовно и често успешно коришћено средство за наношење штете непријатељу, као и за постизање политичких циљева. Примена психофизичког злостављања - мучења може бити правдана на различите начине, па је тако „институционализовано мучење политичких противника у највећој мери *gran cum salis* прећутно одобравано насиље државе и других институција као заштитна мера владајуће класе од завера и насиља упереног против ње“³⁹³. Парадоксално је, а опет и сасвим логично ако се узме у обзир фрапантно одсуство алтруизма и дехуманизација међуљудских односа у савременим друштвено-политичким и економским околностима, да „са све већим напретком цивилизације (превасходно у техничко-технолошком смислу – прим. Р.Ж.) расту обим, интензитет и разноврсност психофизичког злостављања“³⁹⁴.

Декларација о заштити свих лица од подвргавања тортури и осталим свирепим, нечовечним или понижавајућим поступцима и кажњавању, усвојена Резолуцијом Генералне скупштине УН 1975. године, под мучењем подразумева „сваки акт којим се намерно изазивају јак бол или патња, физички или психички, било да то чини званично лице или да се то ради на његов наговор, како би се од лица подвргнутог тим поступцима или казнама, или од трећег лица добила обавештења или признања, како би се оно казнило за дело које је извршило или се сумња да је извршило, или, како би се оно или остала лица застрашила“³⁹⁵.

Од 1994. до 2009. године на Северном Кавказу је почињен велики број аката бруталног психофизичког злостављања – мучења. Штавише, овакво поступање, са очигледним примесима патолошког садизма, била је једна од најизраженијих

³⁹² Видети опширније у Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 91.

³⁹³ Ibid.

³⁹⁴ Ibid.

³⁹⁵ Цитирано према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 92.

карактеристика сукоба у региону. Према тврдњама команданта 8. руске армије генерала Лава Рохлина и генерала ГенADIЈА Трошева, чеченски сепаратисти су током Првог чеченског рата зверски убијали, силовали и мучили заробљене и рањене руске војнике. Мучење је, између осталог, подразумевало изглађивање, кастрирање, одсецање ушију, скидање „скалпа“, спаљивање, ломљење удова, разапињање, итд. Организоване су и својеврсне гладијаторске игре заробљеника, које су подразумевале борбу на живот и смрт. Посебан вид психофизичког насиља било је „приморавање заробљених војника да муче своје офицере“³⁹⁶, чиме се снажно деловало на њихов морал, уз усађивање у свест мисли о ништавности формалних ауторитета као једне од најважнијих саставница војне хијерархије и васпитања.

У периоду интензивног терора над руским становништвом у Чеченији, забележен је велики број случајева специфичног облика психофизичког злостављања – силовање девојака и жена. Будући да је ова врста насиља често примењивана у присуству чланова породице жртава, немоћних да им помогну, а принуђених да посматрају сам чин, тиме је на посредан начин вршено психичко мучење и наведених рођака жртава.

За разлику од других видова овог облика злостављања, већина забележених случајева на Северном Кавказу је имала и политичку конотацију, пошто је коришћена као крајње брутално средство за застрашивање руског становништва, односно као средство принуде с циљем изазивања и убрзавања њиховог егзодуса из региона. Ова функција злостављања је нарочито појачавана индолентним и пристрасним приступом локалних органа извршне и законодавне власти, који су одобравали, па и подстицали чињење насиља пре свега тако што га нису кажњавали.

На бројне примере овог облика политичког насиља у севернокавказском региону се сасвим оправдано може применити теоријска поставка да је „основни, инструментални недостатак сваког мучења двојакост испољавања његове комуникативне функције која се не рефлектује само у упозорењу противника и изазивању страха од последица непожељног политичког, нпр. револуционарног

³⁹⁶ *Северный Кавказ под тенью ваххабизма: о радикальном исламе на страницах газеты „Северный Кавказ“ 1991-2008 годы*, том 1, стр. 27.

деловања, већ и у скретању пажње јавности, најчешће у виду гнушања и саосећања са мученим³⁹⁷.

Таква је била реакција великог дела руске јавности на један од најпознатијих и медијски најексплоатисанијих насилних аката који су се догодили на Северном Кавказу у новијој историји, а који је остао запамћен под називом „случај Буданов“. Реч је, с научне тачке гледишта, о специфичном случају, будући да је субјекат насиља извршио узастопну и комбиновану примену три различита облика политичког насиља – прунуду, психофизичко злостављање (мучење) и политичко убиство. Наиме, вишеструко одликовани руски пуковник, командант 160. тенковског пука Јуриј Буданов је 26. марта 2000. године у дубини чеченске територије, у селу Танги-Чу у пијаном стању отео, силовао и задавио осамнаестогодишњу Чеченку Елзу Кунгајеву. Постоје индиције да је Буданова на овај чин наводно мотивисала освета за губитак неколико официра под његовом командом, ликвидираних претходног месеца од стране чеченских снајпериста.³⁹⁸ У склопу судског процеса установљено је да се Буданов у тренутку извршења злочина налазио у стању привремене неурачунљивости. У јулу 2003. године је осуђен на казну затвора у трајању од десет година у радним логорима с најстрожијим режимом.

Изузев гнушања и саосећања јавности са објектима – жртвама политичког насиља, стварни, претпостављени или измишљени примери психофизичког злостављања – мучења представљају погодна средство за манипулисање масама у склопу вођења политичке борбе, као и инструмент за оштру поларизацију јавног мњења. „Случај Буданов“ је само један од примера који доказују ову тезу. Осим оних који не сумњају у кривицу Буданова, у руској јавности постоји не тако мали број присталица тезе о његовој невиности, као и заговорника става да је у питању случај исконструисан од стране противника руског режима и његове политике на Северном Кавказу, како би се бацило негативно светло, компромитовали или релативизовали успеси федералног центра у супротстављању тероризму и екстремизму у овом региону.

По истом принципу се у чеченској јавности манипулисало хапшењем једног од најближих сарадника Аслана Масхадова, председника Парламента и

³⁹⁷ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 103.

³⁹⁸ Видети опширније у Ана Политковска, *Putinova Rusija*, Peščanik, Beograd, 2008, str. 29-30.

самопроглашеног министра спољних послова Чеченске Републике Ичкерије Алихацијева, од страна припадника руских специјалних служби у мају 2000. године у месту Шаљи. У августу исте године Алихацијев је под неразјашњеним околностима преминуо у затвору Лефортово. Чечени су руску страну оптужили „да је Алихацијев био мучен до смрти, док је ФСБ то демантовао, тврдећи да је узрок смрти био инфаркт“³⁹⁹.

2.2.3. Политичко убиство и атентат

Политичко убиство је „идеолошки, односно политички мотивисана потпуна и трајна физичка елиминација стварног, потенцијалног или претпостављеног политичког противника као вид санкције због његовог политичког убеђења или делатности, али и превентивно“⁴⁰⁰. Док се формулација „политичко убиство“ обично везује за појединачне случајеве насиља, „масовна ликвидација политичких противника, њихових присталица или сродника, а у екстремним случајевима генерализације појма противника (што је нарочито било својствено нацистичкој идеологији), и свих лица одређене политичке, националне, етничке, расне или верске припадности“⁴⁰¹ дефинише се као мегацид и представља „карактеристичан облик искључиво институционализованог насиља, за разлику од индивидуалног политичког убиства, које је доступно и појединцу, па може бити и неинституционално насиље“⁴⁰².

Као специфичан вид институционализованог насиља – политичког убиства организованог и почињеног од стране надлежних државних органа у складу са важећим законима, у смислу реактивног насиља чији су објекти починиоци политички мотивисаних (терористички напади, атентати, диверзије, итд.), али и других најтежих кривичних дела, фигурира институт смртне казне. Реч је о једној од најсложенијих тема социјалног дискурса у Руској Федерацији, где је 1996. године Указом председника Бориса Јељцина „О етапном смањењу примене смртне казне у вези са уласком Русије у Савет Европе“ привремено био уведен

³⁹⁹ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 347.

⁴⁰⁰ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, стр. 103.

⁴⁰¹ Ibid, стр. 103-104.

⁴⁰² Ibid, стр. 104.

мораторијум на њено извршење. Процењујући исправност такве одлуке, Фонд „Јавно мњење“ је у више наврата организовао анкете које су показале да „између 75 и 80% грађана подржава примену смртне казне према починиоцима тешких кривичних дела“⁴⁰³.

На Северном Кавказу су се после распада СССР-а, а нарочито по доласку Дудајева на власт у Чеченији, политички мотивисана убиства догађала готово свакодневно. Многа од њих су била изузетно сурова, попут одсецања глава, спаљивања жртава и сл. Политичка убиства у овом региону нису била само појединачна, већ често и масовна. Увек су носила одређену политичку поруку, што их је суштински разликовало од мноштва убистава почињених из користољубља, љубоморе, освете или због других, неполитичких мотива.

На пример, сепаратисти су у чеченском граду Гудермесу 1995. године, у циљу застрашивања становништва лојалног Москви, извршили неколико смртних казни вешањем, при чему су на убијене грађане качили натписе „Он је хтео да се помири с Русима“. У месту Самашки су, са истом мотивацијом, током борби са федералним снагама у марту 1995. године, демонстративно стрељане месне старешине због тога што су преговарали са представницима Москве. У селу Ведено су ликвидирани три верска ауторитета услед процене да би такав вид застрашивања оставио најснажнији утисак и задржао становништво, макар и привремено, на страни сепаратиста. Такође, у Чеченији је 16. јуна 1995. године по наређењу једног од командира сепаратистичких снага Цабајева стрељано 38 породица због пружања подршке федералним властима, док је осморо бораца ликвидирано јер је одбило да учествује у сукобима с Русима.⁴⁰⁴

Ликвидације нелојалних грађана настављене су и током Другог чеченског рата. У селу Озернаја „12. октобра 1999. године је стрељано 32, а 18. октобра у Знаменској више од 40 становника, под оптужбом да су сарађивали с федералним снагама“⁴⁰⁵. У октобру су забележене и ликвидације заробљених припадника руских специјалних јединица при војној обавештајној служби Главна обавештајна управа (ГРУ).

⁴⁰³ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 131.

⁴⁰⁴ Видети опширније у Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 429-484.

⁴⁰⁵ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 176.

Масовно политичко убиство обично „изазива још већи отпор, праћен увек увећањем подршке међународне јавности стварним и могућим жртвама“⁴⁰⁶, поготово ако је реч о невиним особама које нису као субјекти директно укључене у сукобе или које, штавише, настоје да допринесу превазилажењу насиља, проналажењу мирних решења и збрињавању других жртава.

Тако је у чеченском насељу Нове Атаге 17. децембра 1996. године брутално убијено шест службеника (пет жена и један мушкарац) мисије Међународног комитета Црвеног крста у Чеченији. Жртве су биле држављани Норвешке, Холандије, Шпаније, Канаде и Новог Зеланда. После овог злочина Црвени крст је за дужи период обуставио хуманитарне активности на територији Чеченије. У октобру 1998. године су отета, а у децембру на суров начин убијена четири службеника британске компаније „Грејнцер телеком“, три Енглеза и један Новозеланђанин. Организатор отмице је био Арби Барајев, извршилац неуспешног атентата на Масхадова у јулу исте године. Масхадов је био веома погођен због ликвидације службеника британске компаније, будући да је Лондон била једина западна престоница која га је свега неколико месеци раније примила у званичну посету. Стога је прибегао решењу атипичном за савремене околности – „најавио је „крвну освету“ за све оне који се баве отмицама“⁴⁰⁷, као вид потенцијалног реактивног насиља.

Као пример реактивног насиља с далекосежним последицама, почињеног као одговор на политичко убиство може послужити ситуација настала после ликвидације једног угледног члана тејпа Јевлојев у ингушетијском граду Назрањ, извршена 1. августа 2008. године. Сахрана убијеног се претворила у масовни митинг против републичких власти, па је полиција била принуђена да силом растера око 3 хиљаде окупљених грађана. Тејп Јевлојева је објавио „крвну освету тадашњем председнику Ингушетије Зјазикову и министру унутрашњих послова Медову, оптужујући их за организовање убиства“⁴⁰⁸. Опозиција је искористила метеже праћене претњама и испуњене конфликтним потенцијалом, како би изнела захтев за оставку Зјазикова и повратак на власт Руслана Аушева, који је био председник до 2001. године.

⁴⁰⁶ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 105.

⁴⁰⁷ Jevgenij Primakov, *Osam meseci plus...*, str. 103.

⁴⁰⁸ Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 235.

Дуготрајна изложеност становништва Северног Кавказа различитим облицима политичког насиља повремено погодује стварању атмосфере линча и третирања масовних убистава као легитимног средства за пружање отпора раније установљеним субјектима насиља. Током септембра 2009. године у Дагестану су „дистрибуирани леци с позивом на убиства без суђења више десетина најактивнијих радикалних исламиста, али и неколико новинара, политиколога и активиста цивилног друштва, оптуживаних за пружање подршке терористима. Леци су растурани и у џамијама где се петком окупљало неколико хиљада ревносних присталица традиционалног ислама, спремних за тзв. акције директног деловања“⁴⁰⁹, тј. учешће у актима насиља. Позиве на убиства насилних сепаратиста и њихових саучесника више пута су јавно упућивали и председник Чеченије Рамзан Кадилов, а према појединим сведочанствима, и председник Ингушетије Јунус-Бек Јевкуров, који су, с друге стране, и сами били мете атентатора. Кадилов и Јевкуров су у склопу позива наглашавали „да на себе преузимају ризик од крвне освете“⁴¹⁰ као потенцијалног реактивног насиља чији би субјекти могли да буду рођаци и пријатељи убијених.

Идентификујући и објашњавајући разлике између политичког убиства и атентата, Симеуновић атентат дефинише као „угрожавање живота неке релативно важне политичке личности“⁴¹¹, односно као „један специфичан насилан начин извршења или покушаја политичког убиства“⁴¹². Атентат је, такође, атак на „живот једне особе или релативно малог броја личности, док политичко убиство може имати и масовне размере“⁴¹³, при чему „подразумева постојање завере“⁴¹⁴, док код политичког убиства, посебно институционализованог, то не мора бити случај“⁴¹⁵. Ова два облика политичког насиља се „разликују и по средствима извршења, која су код политичких убистава разноврснија“⁴¹⁶.

Иако атентатори обично гаје илузије да ће, у складу с мање или више јасним политичким, верским, социјалним и другим циљевима, убиством одређене

⁴⁰⁹ Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 234-235.

⁴¹⁰ Исто, стр. 235.

⁴¹¹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, стр. 109.

⁴¹² Ibid, стр. 109-110.

⁴¹³ Ibid, стр. 110.

⁴¹⁴ О завери као политичком феномену видети опширније у Драган Симеуновић, Прилог одређењу научног појма завере, *Све сфере завере*, Студентски културни центар, Београд, 1994, стр. 19-29.

⁴¹⁵ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, стр. 110.

⁴¹⁶ Ibid.

високопозициониране личности убрзати, успорити или из корена променити ток историје, мали је број случајева у којима је дошло до таквог развоја ситуације. Конкретно, бројни атентати почињени на Северном Кавказу у последње две деценије јесу у одређеној мери утицали на друштвено-политичке и безбедносне прилике, али никада пресудно.

Први високи руски званичник на кога је покушан атентат од стране чеченских сепаратиста био је представник председника Руске Федерације у Чеченији Олег Лобов. Под његов аутомобил је 20. септембра 1995. године подметнута експлозивна направа, али је Лобов преживео напад. Већ 6. октобра је покушан атентат и на команданта Обједињених група федералних војски генерала Романова, који је у експлозији задобио тешке телесне повреде.

Последица овог атентата био је „прекид преговора две стране и муњевити напади руске стране на чеченска села у (неуспешном) покушају да се, у знак одмазде, убије Дудајев“⁴¹⁷. Ово није био први покушај убиства Дудајева. Наиме, од маја 1993. до маја 1994. године догодило се пет неуспешних покушаја. Функционер Службе безбедности Чеченије Султан Гелисханов је за последњи од пет атака, у коме су погинули чеченски министар унутрашњих послова, његов заменик и возач, окривио Спољну обавештајну службу (СВР) Руске Федерације. Лов на Дудајева трајао је током читавог Првог чеченског рата. Неколико група специјалаца је на територији под контролом Чечена спроводила тајне операције потраге за главном метом, али су све откривене и пресечене.

Бивши начелник Центра за специјалне операције Службе безбедности председника Руске Федерације Геннадј Захаров је изјавио да је Федерална контраобавештајна служба – ФСК (данас Федерална служба безбедности – ФСБ) у склопу неуспешног напада опозиције на Грозни 26. новембра 1994. године планирала акцију „упада у резиденцију и убиство Дудајева“⁴¹⁸.

У марту 1996. године су у Дудајевљево окружење убачена два агента чеченске националности, али су и они откривени и ликвидирани. Последњи, успешан атентат је извршен 22. априла 1996. године у селу Гехи од стране руских безбедносних структура. Према званичној верзији, Дудајев је убијен у ракетном

⁴¹⁷ Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 501.

⁴¹⁸ Исто, стр. 285-286.

удару, при чему су „ракете пратиле сигнал његовог мобилног телефонског апарата. Заједно са Дудајевом су убијени његов помоћник Дуквах Ибрагимов и војни тужилац Магомед Жањијев“⁴¹⁹.

Крајем априла 1996. године покушан је атентат и на Аслана Масхадова у месту Цацан-Јурт у близини Грозног. Трибина с које је требало да се обрати сународницима уништена је у експлозији, при чему је страдало десет његових сабораца. Масхадов је касније тврдио да напад нису организовале руске специјалне службе, већ опозиција у чеченским редовима, незадовољна његовим покушајима да склопи примирје с Москвом.

Две године касније Масхадова су поново покушали да убију његови политички опоненти – вехабије окупљене око Шамила Басајева и арапског најамника Хабиба абд ар-Рахмана (друга имена Самер бен Салех бен Абдал и емир Ибн Ал Хатаб или једноставно – Хатаб), који је, према једној верзији, био Јорданац чеченског порекла, а према другој пореклом из Саудијске Арабије. Њихов оперативац Арби Барајев је организовао подметање експлозива на пут којим је Масхадов обично одлазио на посао. Међутим, Масхадов је и овога пута преживео, а једини страдали је био његов телохранитељ.

Процењујући да су исцрпљене све могућности за постизање споразума, Москва се определила за обрачун насилним средствима с Масхадовом. У априлу 2004. године организована је операција у циљу његовог хапшења, али је резултат изостао. На следећу прилику се чекало до 8. марта 2005. године, када је Масхадов убијен у подземном бункеру у селу Толстој-Јурт у близини Грозног. Информације о локацији скривања Масхадова добијене су од његових заробљених сабораца. Према једној верзији, Масхадов је погинуо у гранатирању бункера. Заговорници друге верзије тврде да су га на његову молбу убила два Чечена која су се такође налазила у бункеру. Басајев је за новог председника Ичкерије прогласио дотадашњег руководиоца Врховног шеријатског суда републике, држављанина Саудијске Арабије Абдул-Халима Садулајева. Иако се већ дуже време налазио на страни отворених непријатеља Масхадова, Басајев је његову смрт искористио „као повод да Русији запрети цихадом“⁴²⁰.

⁴¹⁹ *Новейшая история России 1914-2009*, Юрайт, Москва, 2010, стр. 605.

⁴²⁰ Рој Медведев, *наведено дело*, стр. 160.

Успешан атентат на Масхадова био је резултат једне од бројних специјалних операција руских безбедносних структура на Северном Кавказу током првих десет месеци 2005. године. Изузев чеченског председника, убијени су многи значајни политички лидери и вође терористичких група и војних формација, попут Авдорханова, Даудова, Читигова, Абубакарова, Макашарипова, Исмаилова и др. Одлучна у намери да униште све сепаратистичке лидере, Москва је наредила да се акције наставе и у наредним годинама. Садулајев је убијен у Аргуну 17. јуна 2006. године у заједничкој акцији специјалног одреда МУП-а Чеченије симболичног назива „Ахмад Кадилов“ и ФСБ-а. Постоје индиције да су информације о месту скривања Садулајева добијене од особе из његовог непосредног окружења, као и да је „председник Ичкерије“ са својим сарадницима у том тренутку разрађивао планове за терористички напад на самит „Групе осам“, одржан исте године у Санкт Петербургу.

Руске безбедносне службе су још већи успех постигле у ноћи између 9. и 10. јула 2006. године, када је у атентату убијен Шамил Басајев. У честитки коју им је тим поводом упутио председник Путин наглашено је да ликвидација Басајева представља заслужену казну и одмазду за терористичке нападе у Буђеновску, Беслану, Москви и другим регионима Руске Федерације, укључујући Ингушетију и Чеченију. Имајући у виду да је самит „Групе осам“ одржан убрзо после ликвидације Басајева, била је то и порука међународној заједници да Москва непоколебљиво стреми победи против експонената транснационалног тероризма на својој територији и да у томе бележи опипљиве успехе. Иста порука је била упућена и свим грађанима Руске Федерације, укључујући активне учеснике и присталице деловање чеченских сепаратиста и терориста.

Прва оперативна колатерална корист атентата на Басајева уследила је истог дана – 20 чеченских бораца, свесних да је наступио период у коме ће све мање бити шансе за успех, а све веће за губитак живота у неравноправној борби са далеко моћнијим федералним снагама, добровољно се предало припадницима републичког МУП-а.⁴²¹ Последице атентата на Басајева потврђују да овај, као и

⁴²¹ ФСБ је још 28. априла 2002. године спровела специјалну операцију чији је резултат било убиство Басајевљевог најближег сарадника Хатаба. Према другој верзији, Хатаб је отрован од стране противничке струје унутар његове терористичке групе (Валерий Журавель, Александр Лебедев, *наведено дело*, стр. 82).

поједини други облици политичког насиља, имају веома изражену комуникативну функцију.

Да би се успешно извршио атентат на једну или неколико утицајних личности истовремено, атентатори у одређеним ситуацијама прибегавају политичком убиству ширих, па и масовних размера, уколико процене да свој циљ не могу да остваре ограниченим и прецизним нападом, односно уколико процене да ће атентат извршен у склопу масовног убиства имати већи комуникативни потенцијал. На пример, чеченски сепаратисти су 25. јануара 2002. године „оборили хеликоптер МИ-8 и том приликом убили 11 људи, укључујући заменика министра унутрашњих послова и начелника Главне управе МУП-а за Јужни федерални округ Рудченка и заменика команданта Обједињених група федералних војски Гаридова“⁴²².

Атентати директно повезани или мотивисани збивањима на Северном Кавказу вршени су и изван граница Руске Федерације. Тако је 7. септембра 2003. године у главном граду Азербејдана Бакуу убијен бизнисмен Ваха Ибрагимов, који је својевремено био саветник „председника Ичкерије“, „министар финансија“ и „амбасадор Ичкерије“ при штабу талибана у Авганистану. Према једној од верзија, убили су га његови бивши сарадници. Осим тога, у Катару је 13. фебруара 2004. године у експлозији аутомобила тешко рањен бивши председник Ичкерије Јандарбијев, кога су руске безбедносне структуре повезивале са Ал Каидом и сматрале за једног од кључних инспиратора напада Басајева и Хатаба на Дагестан 1999. године и важног финансијера терористичких напада, укључујући и онај на позориште на Дубровки 2002. године. Јандарбијев је од последица рањавања убрзо умро у болници. Под сумњом да су организовали и извршили атентат, у резиденцијалном објекту руских дипломата ухапшени су први секретар Амбасаде Руске Федерације у Катару Фетисов и двојица његових сународника. Фетисов је пуштен, али су преостала двојица руских држављана задржани у притвору, мучени и потом осуђени на доживотну казну затвора, одакле су ипак пуштени и враћени у Руску Федерацију 2004. године.⁴²³

⁴²² Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 391.

⁴²³ Видети опширније у Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 444-466.

За Северни Кавказ је карактеристично да је, изузев на политичаре и истакнуте функционере безбедносних структура, више атентата извршено на регионалне верске лидере, који су у појединим случајевима имали једнак, ако не и већи утицај на становништво од других формалних, пре свега политичких ауторитета у ужем смислу те речи. Припремајући се за покушај преузимања власти у Дагестану, вехабије су 19. августа 1998. године у близини главне џамије у Махачкали извршиле атентат на муфтију Дагестана Саида Мухамада Хаци-Абубакарова, веома утицајног верског ауторитета међу присталицама традиционалног ислама на Северном Кавказу, који је само два дана раније позвао на обрачун с радикалним исламистима, истичући да ће религиозни фанатици у противном претворити државу у нови Авганистан.

С политичке и безбедносне тачке гледишта, свакако најзначајнија жртва атентата на Северном Кавказу била је особа у којој су се сједињавали неприкосновени политички и верски ауторитет – бивши муфтија и председник Чеченије Ахмад Кадиров. Први план за атентат на Ахмада Кадирова је осујећен правовременом акцијом специјалних служби 19. јануара 2003. године. Уследила су још два неуспешна покушаја – 9. маја 2003. године на прослави Дана победе, у коме је погинуло три особе, и 14. маја, када је приликом прославе празника владајуће руске политичке партије „Јединствена Русија“ у Грозном тридесетједногодишња Чеченка извршила самоубилачки напад. Чеченски лидер је преживео, али је погинуло 18 људи из његовог окружења.

Кадиров је убијен у атентату 9. маја 2004. године на стадиону у Грозном, такође у току прославе Дана победе. У нападу је, осим Ахмада Кадирова, убијен је и председник Државног савета Чеченске Републике Исајев. Експлозивна направа је била постављена испод свечане трибине и активирана је даљински, што је, према Роју Медведеву, био резултат великих пропуста у раду и „неопростива опуштеност снага безбедности и групе обезбеђења првог председника Чеченије, на чијем је челу био његов двадесетосмогодишњи син Рамзан Кадиров“⁴²⁴.

Погибија Ахмада Кадирова, особе од ауторитета способне да интелигентним комбиновањем репресивних метода и помирљивих потеза у извесној мери стабилизује ситуацију у Чеченији, ојача центрипеталне силе и

⁴²⁴ Рој Медведев, *наведено дело*, стр. 109.

ограничи штетне последице непријатељског деловања, увела је републику у нови период жестоких сукоба и политичког насиља, нарочито између присталица претендента на упражњено лидерско место. Већ 13. јула 2004. године у Грозном је покушан атентат на вршиоца дужности председника Чеченије Абрамова, а наредног дана је у свом дому убијен руководилац чеченског огранка политичке партије „Јединствена Русија“ Хацијев.

2.2.4. Диверзија

Диверзија се у нашој науци најчешће дефинише као „тактичка варка, односно део борбених дејстава у позадини или крилима непријатеља ради одвлачења његове пажње и снага од главног правца удара како би се на том простору постигло одлучујуће преимућство од значаја за коначни исход борбе“⁴²⁵, али и као „тајно организована акција усмерена на неочекивано наношење материјалне штете стварном или потенцијалном противнику кроз потпуно уништење или делимично оштећење неког од његових значајних материјалних објеката, али и дела људства, употребом експлозива или запаљивих хемијских, радиоактивних или бактериолошких средстава, у циљу слабљења његовог укупног политичког, војног, економског и моралног потенцијала. Стога је она као акт директног насиља могућа и у миру као и у рату.“⁴²⁶ Носиоци, односно субјекти диверзије могу бити „војне и политичке институције и организације, односно државе, али и политичке завереничке групе и терористичке организације“⁴²⁷.

За разлику од диверзије, саботажа је „тихо и прикривено деловање од стране појединаца или група у оквиру вршења радних или друштвено-политичких обавеза с циљем изазивања дезорганизације рада и наношења материјалне штете, како конкретној радној организацији тако и ради подривања постојећег привредног и друштвеног поретка у целини. Прикривеност деловања се испољава

⁴²⁵ Цитирано према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 110.

⁴²⁶ Ibid, str. 110-111.

⁴²⁷ Ibid, str. 111.

у настојању да се саботажа представи као последица немара или лошег квалитета материјала, односно уређаја с којима се ради⁴²⁸.

У руској литератури посвећеној политичком насиљу на Северном Кавказу се често ставља знак једнакости између диверзија и терористичких напада. Стога се за одређене манифестације насиља које у себи садржи карактеристике оба облика користи израз диверзионо-терористичке активности. Поистовећивање диверзија и тероризма илуструје и пример који у својој књизи *Други чеченски (рат – прим. Р.Ж.) – историја оружаног конфликта* наводи Николај Гродњенски: „У пролеће 1999. године... Хатаб је свој штаб дислоцирао у Дагестан. Тада је послао шест диверзионих група у различите регионе Русије у циљу извођења терористичких напада⁴²⁹.

Рахамим Емануилов и Андреј Јашлавски у монографији *Терор у име вере – религија и политичко насиље* такође поистовећују ова два облика политичког насиља, наводећи да је током Првог чеченског рата „диверзионистичка делатност ретко излазила изван територије Чеченске Републике (иако су тада били извршени крвави терористички напади Шамила Басајева у Буђеновску – Ставропољски крај и Салмана Радујева у Дагестану)...“⁴³⁰

Диверзије се, као и партизански начин вођења борби, у руској литератури називају и „мали ратови“, будући да као основни облик политичког насиља представљају један од саставних елемената, а повремено и феномен који прераста у партизански рат као сложени. Циљеви малих ратова су „снижавање до минимума непријатељског, а повећавање сопственог морала ради стицања нових савезника и присталица, уништавања његових борбених формација, као и заузимања или разарања објеката од психолошког или материјалног значаја за непријатеља“⁴³¹.

Диверзије су на Северном Кавказу извођене од почетка Првог чеченског рата, да би после пораза и повлачења већине сепаратистичких снага из Грозног и

⁴²⁸ Ibid.

⁴²⁹ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 20.

⁴³⁰ Рахамим Эмануилов, Андрей Яшлавский, *наведено дело*, стр. 294.

⁴³¹ НВФ (*Неправительственные Вооруженные Формирования*) – боевые действия на Кавказе, Современная школа, Минск, 2010, стр. 4-6.

преласка на партизански начин ратовања⁴³² до средине 1995. године, број напада који спадају у овај основни облик политичког насиља био енормно повећан. Између осталог, мале и лако покретљиве групе су подметале пожаре у административним зградама и војним објектима.

Савет чеченских командира је 30. маја 1995. године затражио од Дудајева да извођењем диверзионо-терористичких напада пренесе борбена дејства у друге крајеве Руске Федерације. У ту сврху су при појединим јединицама формиране групе за организовање и реализацију диверзија и терористичких напада. Такође, одлучено је да се „у планинским насељима Бамут, Орехово и Рошњи-Чу оснују базе за обуку диверзаната, а једна база са истом наменом је функционисала и у Ингушетији“⁴³³.

У периоду после завршетка Првог чеченског рата широм Чеченије су од стране арапског најамника Хатаба формирани центри за обуку диверзаната и терориста чији је циљ било стварање исламске државе на Северном Кавказу. Максималан број полазника обуке достигао је две хиљаде. У појединим центрима, попут тзв. „Јакуб-логора“, вршена обука за извођење диверзија на противничким циљевима, подметање експлозива и гађање из ватреног оружја. Полазници су били пореклом из Чеченије и других севернокавказких република, затим из региона Руске Федерације настањених муслиманским становништвом, као и поједини припадници словенских народа, Ујгури из Кине, Кримски Татари и најамници из Прибалтичких земаља и Средње Азије.

Међу најамницима је било и косовских Албанаца, мотивисаних мржњом према Руској Федерацији због њеног благонаклоног односа према Србији, испољеног током, пре и после НАТО бомбардовања СРЈ. Албански најамници су на Северни Кавказ почели да пристижу „већ у лето 1999. године преко Азербејџана и Грузије“⁴³⁴. Албанци су учешћем у Другом чеченском рату, према тврдњама руског генерала Геннадја Трошева, „враћали дуг Басајеву“⁴³⁵ који је у

⁴³² О партизанском и противпартизанском начину ратовања, сагледаном са становишта војних наука, видети опширније у Pavle Jakšić, *Savremeni rat*, II, Savremena administracija, Beograd, 1969, str. 198-213.

⁴³³ Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 127.

⁴³⁴ Исто, стр. 375.

⁴³⁵ Исто.

пролеће 1999. године послао групу својих сабораца у АП Косово и Метохију да би се борили против Срба.

На почетку Другог чеченског рата Хатаб је формирао обавештајно-диверзионе одреде, са задатком да прикупљају обавештајне податке о распореду, кретању и плановима руских снага, али и да изводи диверзије на војне пунктове у Дагестану, Ингушетији, Ставропољском крају и Северној Осетији. После пораза у војној фази Другог чеченског рата, присталице Басајева и Хатаба су се, почев од марта 2000. године, фокусирали на извођење диверзија, што је у наредном периоду толико узело маха да се говорило о вођењу „класичног диверзионог рата“⁴³⁶ у Чеченији.

Према подацима до којих су дошле руске цивилне и војне специјалне службе преко сарадничке мреже и применом техничких средстава, Масхадов и Басајев су извршиоцима диверзија исплаћивали награде чији је износ зависио од обима материјалне и нематеријалне штете нанете непријатељу. Тако су, наводно, диверзанте одговорне за обарање хеликоптера МИ-26 у августу 2002. године изнад Ханкале, када је погинуло 124 од 152 путника, наградили с 50 хиљада долара. Новчане награде су исплаћиване и за убиства непријатељских војника и официра, при чему су се износи кретали у распону од 100-150 долара за оне са најнижим чиновима до 15 хиљада долара за убиство генерала. Осим тога, високи новчани износи, обично неколико десетина хиљада долара, исплаћивани су члановима породица бомбаша-самоубица после успешно изведених терористичких напада.⁴³⁷

Најчешћи циљеви диверзија биле су административне зграде и културно-просветне институције, индустријска постројења и пољопривредни објекти, стамбене зграде и места на којима се обично окупља велики број људи, попут тргова, пијаца, тржних центара и сл. Област у којој је изведено највише диверзија била је чеченска престоница Грозни и његова приградска насеља. Осим тога, 2004. године је извршено неколико диверзија изван граница Чеченије, пре свега на гасоводе у Подмосковљу.

⁴³⁶ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 353.

⁴³⁷ Видети опширније у НВФ (*Неправительственные Вооруженные Формирования*) – боевые действия на Кавказе, стр. 163-165.

У периоду потпуне доминације федералних снага у Другом чеченском рату, на чеченској страни су забележени случајеви формирања малих, изузетно мобилних диверзантских група, тзв. „једнодневки“⁴³⁸. За њих је било карактеристично извршавање диверзантског акта, после кога је следило брзо утапање међу мирно становништво, где су припремали нове акције, ишчекујући добијање потребних новчаних и других средстава, као и нових наређења претпостављених.

Диверзије су спроводиле и федералне снаге у склопу ратних дејстава и неутрализације непријатељских трупа и војне технике. Руске јединице које су у децембру 1999. године почеле јуриш на Грозни, у својим редовима су имале групе специјализоване за диверзантско деловање. Њихов задатак је било уништавање и онеспособљавање непријатељских стратешких објеката и постројења, у циљу убрзавања сламања отпора и преузимања потпуне контроле над чеченском престоницом.

⁴³⁸ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 437.

2.3. Сложени облици политичког насиља

2.3.1. Насилни протести, побуне, нереди и немири

Приликом одређивања појма насилног протеста као сложеног облика политичког насиља, неопходно је нагласити да су „у свакој форми политичког протеста садржани елементи упозорења и најаве отпора, односно принуде. Да ли ће се принуда уопште испољити, и у којој мери, а и када се испољи хоће ли то бити у форми директног или индиректног насиља, зависи од тоталитета специфичности сваке протесне ситуације понаособ“⁴³⁹. Сама чињеница да се наглашава постојање категорије насилних протеста указује да, изузев њих, постоје и ненасилни протести, који од избијања до окончања могу да протекну без употребе политичког насиља, те због наведене карактеристике не представљају предмет проучавања овог рада.

Међутим, бројни су примери прерастања ненасилних у насилне протесте, што се, по правилу, догађа „услед интензивирања идеолошко-политичке делатности; промене услова извођења политичких протеста; надјачавања страсти и емоција над лимитима разума; избијања истинкта за самоодржање у први план; смишљеног или спонтаног усмеравања учесника од стране интерних вођа протеста или неког спољног акционог језгра на насилне, као примереније, методе испољавања протеста“⁴⁴⁰, док се „насилност политичког протеста најчешће изазива или појачава ситуационом динамиком, при чему насиље представља моћно средство радикализације протеста“⁴⁴¹.

Појаве и процеси политичке, економске, идеолошке, расне, етничке, верске и друге природе, који узрокују друге врсте политичког деловања, под одређеним околностима могу постати и узроци насилних политичких протеста. Као и у

⁴³⁹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 112.

⁴⁴⁰ Ibid.

⁴⁴¹ Ibid.

другим случајевима, узроци насилних протеста се међусобно преплићу и допуњују, док се веома ретко појављују изоловано једни од других.

По значају и фреквентности појављивања наведених узрока посебно треба издвојити „економске, јер су политички протести далеко чешћи у периодима економске кризе него у доба просперитета друштва“⁴⁴². Такође, и сви други узроци су „увек тесно повезани са економским“⁴⁴³, при чему „највише долазе до изражаја у кризним ситуацијама створеним неумешношћу политичког управљања, или експанзивним продором по систему вредности датог друштва дезинтегрирајућих, обично нових политичких и моралних ставова и сл.“⁴⁴⁴.

Према Симеуновићу, „основне врсте колективног, односно масовног насилног протеста су насилне демонстрације, нереди, немири и устанци, док је побуна вид и личног и масовног политичког протеста“⁴⁴⁵. Исти аутор истиче да је немогуће поставити „оштру границу између тих врста протеста због прелазних својстава и семантичког преклапања појмова“⁴⁴⁶.

Док су нереди у општем значењу тог термина „резултат покушаја побуна, устанака или неке друге форме вршења нелегалног насиља од стране више актера, али и као резултат природних или на технички начин изазваних катастрофа, које су довољно интензивне да би узнемириле грађане и довеле до масовног паничног и хаотичног понашања супротног моралним и правним нормама“⁴⁴⁷, насилни политички нереди се дефинишу као „оне форме интерног политичког протеста које се испољавају кроз асоцијално и деструктивно политичко мотивисано понашање групе актера које карактерише директна колективна употреба силе с претежно политичким инструменталним и симболичким садржајем, широко виолентно-појавном скалом и ограниченом могућношћу утицања на измену владајуће политичке структуре и, обично, без битног утицаја на промену друштвено-економског уређења, пре свега због недовољног степена организованости актера и времена њиховог трајања“⁴⁴⁸.

⁴⁴² Ibid, str. 113.

⁴⁴³ Ibid, str. 116.

⁴⁴⁴ Ibid.

⁴⁴⁵ Ibid, str. 117.

⁴⁴⁶ Ibid.

⁴⁴⁷ Ibid, str. 118-119.

⁴⁴⁸ Ibid, str. 119.

Нереди „могу прерасти у више организационе форме масовног политичког насиља као што су нпр. немири и устанак“⁴⁴⁹, али само у условима када се њихове припреме и спровођење осмишљеним деловањем подигну на виши организациони ниво. Карактеристичан пример за то су поступци дагестанских вехабија које су 20. маја 1998. године, по инструкцијама добијеним из Чеченије, отеле оружје и уништиле полицијски пункт у Карамахи, протерали представнике локалне администрације и поставили наоружане страже на излазима из Кадарске зоне. Дагестанске власти су намеравале да силом савладају вехабије, али их је федерални центар одговорио због бојазни од избијања грађанског рата. Стога је цамаатима (муслиманским општинама) била гарантована својеврсна „верска аутономија“, а републичким властима забрањено да се мешају у њихове унутрашње прилике и односе. С друге стране, вехабије су се обавезале да неће учествовати у активностима усмереним на рушење уставног поретка, при чему треба напоменути да су испуниле дато обећање. Збивања у Кадарској зони била су увод у одржавање скупа на коме је 5. јула Исламски цамаат села Карамахи прогласио отцепљење Дагестана од Руске Федерације и формирање „суверене исламске државе“ уз помоћ Чеченије.⁴⁵⁰

Политиколошка истраживања показују да су „у пракси уопште јако ретки облици колективне политичке принуде који нису део тактике, односно плод планске акције неког организованог акционог језгра“⁴⁵¹. Овакво деловање треба да „изазове пораз владине политике који би се читавао у признавању и остварењу захтева аутономиста или, у зависности од степена масовног политичког незадовољства, степена наоружаности и организованости присталица аутономиста итд., да тек тада доведе до прерастања постојећег у један шири оружани сукоб, који треба резултирати одређеним, бар минималним уступцима владе аутономистима у свакој фази успостављања бесконфликтне политичке ситуације“⁴⁵², што је био и циљ деструктивних центрифугалних снага у Дагестану у јесен 1998. године.

⁴⁴⁹ Ibid.

⁴⁵⁰ Видети опширније у Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 521-525.

⁴⁵¹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 122.

⁴⁵² Ibid, str. 123-124.

Наиме, насилни протести, побуне, нереди и немири у Дагестану су у том периоду представљали најаву Другог чеченског рата. Тада су бројне групе екстремиста и слојева незадовољних ситуацијом у републици под вођством депутата државне Думе Надира Хачилајева заузели и демолирали зграду дагестанског парламента и владе, на које су уместо руске истакли заставу вехабија. Републичке безбедносне структуре су због изостанка делотворне и конкретне помоћи федералног центра оклевалe да интервенишу, али је уследила реакција лидера Друштвеног покрета Дагестана, који су организовали добровољце у намери да се одлучно обрачунају са вехабијама. У републици је формиран својеврсни народни фронт против радикалних исламиста, спреман да оружјем штити уставни поредак и јавни ред и мир. Међутим, Министарство унутрашњих послова Руске Федерације је инсистирало на мирном решавању проблема. Вехабијама је дозвољено да се без казне повуку у базе у насељима Карамахи и Чабанмахи, где су дочекани као победници.⁴⁵³

Немири се манифестују на различите начине, а најчешће у демонстрацијама, којима „претходе договорни скупови и зборови“⁴⁵⁴. За немире је карактеристична „јавност у организованом, планском и циљном масовном изражавању (не)сагласности са одређеним политичким стањем, збивањима и процесима, односно одлукама и решењима, како у датој средини, тако и ван ње“⁴⁵⁵. Такође, одликује их „солидарност у колективном реаговању и сагласност с мишљењем акционог језгра које планира, припрема и води демонстрације. Стога се ни узрок, односно повод демонстрација не мора непосредно тичати свих учесника – демонстраната. Основна одлика демонстрација је емотивно, и свесно колективно, реаговање на исте подстицаје“⁴⁵⁶.

Примера ради, до дестабилизације политичких прилика у једној од најмирнијих република региона, Карачајево-Черкесији, дошло је 2004. године услед пораста међунационалних тензија. Републику је током јесени заплуснуо талас нереда и немира, који су кулминирали када је око три хиљаде учесника протестног митинга поводом „неразјашњеног убиства депутата Богатирјева и

⁴⁵³ Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 262.

⁴⁵⁴ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 125.

⁴⁵⁵ Ibid.

⁴⁵⁶ Ibid.

шесторице његових пријатеља⁴⁵⁷, у Черкесији заузело зграду републиканске Владе и затражило оставку председника Батијева.

Према једној од валидних дефиниција, политичка побуна је „вид личне, групне или колективне активности на плану супротстављања официјелном, легалном или признатом, као и наметнутом вођству, односно управљачкој структури услед несагласности с постојећим или планираним стањем и односима коју карактерише већи или мањи степен усклађености акција организованих учесника у правцу остварења циљева који се, према процени вођства, не могу реализовати мирним путем, односно којима се повећавају изгледи за поспешивање реализације кроз организовано извођење насиља“⁴⁵⁸.

Постоје прогресивне побуне, организоване „од стране акционог језгра које има јасно одређене, прогресивне циљеве“⁴⁵⁹. Затим, пракса познаје и побуне „са конфузним програмом или без њега, које настају и завршавају простим изливима масовног политизираниог незадовољства испољеног у насиљу над стварним противником или симболима његове владавине“⁴⁶⁰. У трећу групу спадају контрареволуционарне побуне, чији субјекти настоје „да оборе установе које ујемчавају народну слободу“⁴⁶¹.

2.3.2. Тероризам

И поред чињенице да спада у ред најфреквентнијих појмова у политиколошким радовима, публицистичким текстовима, медијима и свакодневном неформалном дискурсу, тероризам као сложени облик политичког насиља је веома тешко дефинисати. Симеуновић истиче да разлог томе лежи у низу објективних проблема. Пре свега, реч је „о сложеном и развојном феномену која има мноштво појавних облика и маркантних форми, при

⁴⁵⁷ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 576.

⁴⁵⁸ Видети опширније у Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 126.

⁴⁵⁹ Ibid.

⁴⁶⁰ Ibid, str. 126-127.

⁴⁶¹ Цитирано према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 127.

чему га карактерише изразити динамизам и условљеност великим бројем разноврсних чинилаца⁴⁶².

Најчешћа грешка у дефинисању тероризма је „подвођење борбе истинских ослободилачких покрета под тероризам“⁴⁶³. То се чини из идеолошких разлога, када се ослободилачки покрети настоје дисквалификовати, „угушити или бар омести“⁴⁶⁴. Аргументи за оправдање оваквих оцена се траже „у постојању међународно признатог права на побуну, заборављајући или превиђајући да је оно легитимна основа за насилно политичко деловање само уколико не постоји други пут реализације фундаменталних људских права, што код тероризма очигледно није случај“⁴⁶⁵.

Према Симеуновићу, савремени тероризам се „као вишедимензионални политички феномен теоријски најопштије може одредити као сложени облик организовања групног, и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља, обележен не само застрашујућим брахијално-физичким и психолошким, већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити „велики циљеви“, на морбидно спектакуларан начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају“⁴⁶⁶.

Допуњујући своју дефиницију додатним одређењима, исти аутор наводи да „друштвено угрожавајући опус тероризма обухвата претњу силом у оквиру интензивне психолошко-пропагандне делатности, злоупотребу интернета у терористичке сврхе, отмице, уцене, психофизичко злостављање, атентате, саботаже, диверзије, самоубилачке нападе, појединачна и масовна политичка убиства и интенцију испољавања ређе над стварним и потенцијалним политичким противницима, а чешће над представницима система и невиним жртвама. Као вид индивидуалног, нелегитимног, нелегалног и неинституционалног насиља

⁴⁶² Видети опширније у Драган Симеуновић, Проблем дефинисања савременог тероризма, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3-4, 2005, стр. I-XII.

⁴⁶³ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 133.

⁴⁶⁴ Ibid.

⁴⁶⁵ Ibid.

⁴⁶⁶ Dragan Simeunović, *Terorizam. Opšti deo*, str. 80.

тероризам је увек окренут против одређених институција неког друштва, односно *in societum* против неке државе⁴⁶⁷.

У случајевима када тероризам представља „вид државног насиља, чак и када је формално-правно легалан, не налази легитимне основе у релевантном етичком и прогресивном правном кодексу међународне заједнице“⁴⁶⁸. С тим у вези, државни тероризам обухвата насилне акте које „јавно изводе војне, полицијске или плаћеничке снаге неке државе изван њених граница, а по одлуци њене власти, као специфичан вид остварења политике силе у међународним односима“⁴⁶⁹. Осим тога, државни тероризам у ширем смислу „обухвата и јавно или директно дириговани индивидуални тероризам од стране неких држава, односно њених институција“⁴⁷⁰.

Из савремених дефиниција се закључује да је један од основних циљева терориста сејање панике и страха, као и узбуркавање јавности и ремећење свакодневног ритма живота и рада. У Руској Федерацији им је то у последње две деценије у значајној мери пошло за руком, о чему сведочи Алсу Ситдинова, запослена на Московском исламском универзитету, која као уобичајену појаву наводи да када муслиманка уђе у метро с покривеном главом, половина путника у вагону излази или избацује њу, захтева да им покаже садржај торбе, погледима траже појас са експлозивом или одмах зове милиционера да је претресе.⁴⁷¹

После завршетка хладног рата свет се, уместо да уђе у период хармоничних међународних односа и мирне коегзистенције држава и народа, суочио са транснационалним тероризмом као новим прворазредним безбедносним изазовом, који је запретио да озбиљно дестабилизује друштено-политичке прилике на глобалном нивоу. Наступио је период „кризе постојећег политичког система у чијој основи се налазе националне државе, што су поједине радикалне организације и групе покушале да, примењујући терористичке методе као инструмент борбе, искористе како би спровеле дугорочну стратегију чији је циљ

⁴⁶⁷ Ibid.

⁴⁶⁸ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 132.

⁴⁶⁹ Ibid, str. 132-133.

⁴⁷⁰ Ibid.

⁴⁷¹ Наведено према Ђорђе Милошевић, *наведено дело*, стр. 124-125.

реализација алтернативног пројекта „новог светског поретка“, заснованог на исламу⁴⁷² и без јасно изражених националних атрибута.

Постоји низ објашњења за ову појаву, при чему посебну пажњу привлачи теза Самјуела Хантингтона о „сукобу цивилизација“, према којој између хришћанске и муслиманске цивилизације постоје растуће и фундаменталне културне, али и идеолошке разлике, у мери довољној да изазову први сукоб глобалних размера после окончања ривалитета између САД и СССР-а, што се показало као тачно.

Проучавајући и поредећи тезе Френсиса Фукујаме и Хантингтона, Милан Суботић у њима проналази „симболе почетног либералног оптимизма и каснијег културолошког песимизма у погледу стварања „новог светског поретка“ који смењује епоху хладног рата и идеолошких сукоба⁴⁷³ и закључује „да се, током деведесетих, „клатно“ руске друштвене и политичке теорије убрзано кретало од краја историје⁴⁷⁴ ка сукобу цивилизација“⁴⁷⁵. Пажњу привлаче и концепције према којима тероризам представља једну од манифестација „конфликта постиндустријских и традиционалних друштава, изазваних неспособношћу друге групе да се адаптира динамичном процесу глобалних промена“⁴⁷⁶.

Према америчком политикологу Џозефу С. Нају Млађем, експанзији савременог транснационалног тероризма пресудно су допринеле две групе фактора. У првом реду је то „научно-технички прогрес“⁴⁷⁷, односно „демократизација технологије“⁴⁷⁸, због чега су комуникациони системи, превасходно интернет, и оружје за масовно уништење постали веома јефтини и доступни готово свакоме ко пожели да их поседује. Нај је с тим у вези луцидно приметио да „у данашње време трошкови за отмицу авиона незнатно превазилазе цену авионске карте“⁴⁷⁹. Ово се може довести у везу с тезом Хане Арент да је „технички развој средстава насиља доспео данас до тачке на којој ни један политички циљ не би могао на прихватљив начин да кореспондира с њиховим

⁴⁷² Сергей Веселовский, *Многостороннее сотрудничество в борьбе с транснациональным терроризмом*, Издательская группа „Navona“, Москва, 2009, стр. 7-8.

⁴⁷³ Milan Subotić, *Put Rusije: evroazijsko stanovište*, Plato, Beograd, 2004, str. 9.

⁴⁷⁴ Видети опширније у Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 2002.

⁴⁷⁵ Milan Subotić, *navedeno delo*, str. 9.

⁴⁷⁶ Юрий Федоров, *navedeno дело*, стр. 28.

⁴⁷⁷ Цитирано према Сергей Веселовский, *navedeno дело*, стр. 35.

⁴⁷⁸ Исто.

⁴⁷⁹ Исто.

деструктивним потенцијалом или да оправда њихову актуелну употребу у оружаном сукобу⁴⁸⁰.

И поред закључка да није потребно богатство да би се организовао разоран терористички напад или спектакуларни акт неког другог облика политичког насиља, не треба изгубити из вида да експоненти глобалног тероризма заправо располажу огромним финансијским ресурсима стеченим превасходно криминалним деловањем. Илустрације ради, Рој Медведев наводи да према прорачунима експерата руских специјалних служби, укупан буџет „терористичког рата“ против Руске Федерације „износи 100 милиона долара годишње“⁴⁸¹. Када се узму у обзир обе околности – да субјекат тероризма може да делује и са невеликим средствима, као и да најопаснији субјекти истовремено могу да рачунају на огроман новац за спровођење политички мотивисаних насилних активности, постаје јасно пред каквим изазовима се друштво налази у актуелном тренутку.

Осим тога, дошло је до корених промена у мотивима и начину организовања терористички група. Средином XX века терористи су најчешће имали конкретне политичке циљеве, повезане са свргавањем одређених режима, отцепљењем територија и сл., при чему су нечувено сурови и жестоки напади били реткост. Међутим, крајем XX века основни циљ већине терориста постао је много шири по својим размерама, будући да подразумева покушаје темељног преобликовања света у складу са исламским вредностима.

Делећи читаво човечанство на правоверне муслимане и невернике, исламистички терористи не познају никакве инхибиције и ограничења приликом припреме и извођења напада, на шта указује и њихова спремност да, уколико им се укаже прилика, као средство искористе оружје за масовно уништење, а да за мету изаберу децу, жене или болесне људе. Због ових карактеристика тероризам је постао битан фактор који ремети не само свакодневни живот милијарди „обичних“ људи широм света, већ и утиче на функционисање држава и државних савеза на националном и међународном нивоу.

⁴⁸⁰ Hana Arent, *navedeno delo*, str. 9.

⁴⁸¹ Рој Медведев, *navedeno дело*, стр. 141; О историји тероризма у Русији видети опширније у Пётр Кошель, *История наказаний в России. История российского терроризма*, Голос, Москва, 1995.

Стога се према једној од многобројних дефиниција које се користе у руској политикологији, тероризам дефинише „примена насиља и застрашивања за постизање социјално-политичких циљева, односно средство принуде којима се државни органи, међународне и националне организације, државни и друштвени делатници, поједини грађани или групе наводе на извршавање одређених поступака или уздржавање од тих поступака у корист терориста“⁴⁸².

У случају Руске Федерације, експоненти глобалног тероризма недвосмислено су постигли један далекосежни циљ – присилили су државну власт од самог врха до нивоа локалне самоуправе, али и све мислеће грађане, да у процењивању и планирању многих поступака морају да рачунају с тероризмом као фактором који дубоко прожима свакодневни живот и представља највећу претњу по националну безбедност.

Такво тумачење тероризма рефлектовало се и на законска решења која регулишу ову област у Руској Федерацији. Један од најважнијих федералних закона те врсте - „О супротстављању тероризму“ из 2006. године, прави разлику између појмова тероризам, терористичка делатност и терористички акт. Под тероризмом се подразумева „идеологија насиља и пракса вршења утицаја на доношење одлука органа државне власти и локалне самоуправе и међународних организација кроз активности повезане са застрашивањем грађана и друге форме противзаконите насилне делатности“⁴⁸³.

Терористичка делатност, према овом закону, обухвата „организовање, планирање, припрему, финансирање и реализацију терористичких аката, подстрекивање на терористички акт, организацију противзаконитих оружаних формација и преступничких заједница (преступничких организација), организовање група за извршење терористичког акта, као и учешће у таквој структури, затим врбовање, наоружавање, обуку и коришћење терориста, информациону или другу помоћ у планирању, припреми или реализацији терористичког акта и пропаганду идеје тероризма“⁴⁸⁴.

⁴⁸² Константин Горбунов, *наведено дело*, стр. 20.

⁴⁸³ *Федеральный закон „О противодействии терроризму“ от 6 марта 2006 года*, Рид Групп, Москва, 2011, стр. 5.

⁴⁸⁴ Исто.

Према федералном закону „О супротстављању тероризму“, терористички акт је „изазивање експлозије, пожара или сличних акција, усмерених на застрашивање грађана и угрожавање њихових живота, причињавање значајне материјалне штете или других тешких последица, у циљу вршења утицаја на доношење одлука органа државне власти или међународних организација“⁴⁸⁵. Такође, терористичким актом се сматра и претња да ће наведене активности бити извршене.

Тероризам спада у нетрадиционалне безбедносне изазове, с обзиром да нема јасно дефинисане и очигледне субјекте, за разлику од традиционалних изазова, где су субјекти политичког насиља државе, војни блокови, политичке организације, сукобљене стране у грађанском рату и сл. Треба правити разлику између тероризма и верског и политичког екстремизма као нетрадиционалних безбедносних изазова у Руској Федерацији, будући да се екстремисти у свом деловању не ограничавају само на терористичке методе, већ прибегавају и организацији масовних насилних протеста и немира, пропаганди усмереној на насилну промену уставног поретка и др. Истовремено испољавање и сједињавање нетрадиционалних и традиционалних безбедносних изазова, попут грађанског рата и субверзија, довели су током Првог и Другог чеченског рата у питање чак и опстанак Руске Федерације у данашњим државним границама.

За разлику од других савремених терористичких организација, за исламистичке терористичке групе је карактеристично „обједињавање у глобалне мреже; активно инфилтрирање у сепаратистичке и друге екстремистичке групе активне у исламским државама, које затим потчињавају својим интересима; коришћење директне или индиректне финансијске и организационе подршке од више муслиманских држава; ослањање на многобројне, широко распрострањене и међусобно повезане друштвене организације и фондове, као и верске институције (џамије, верске школе), које често представљају системе за прикупљање финансијских средстава, регрутовање нових чланова терористичких група и њихову идеолошку индоктринацију“⁴⁸⁶.

Код глобалних цихадиста су приметни и „мотивисаност агресивном и релативно кохерентном идеологијом универзалног карактера, која се, између

⁴⁸⁵ Исто.

⁴⁸⁶ Юрий Федоров, *наведено дело*, стр. 54.

осталог, заснива и на идеји вођења „светог рата“ против неверника и отпадника од ислама, у које, према мишљењу терориста, спадају и владајуће структуре многих муслиманских држава; ширење зоне деловања не само на већински муслиманске државе, већ и на делове света у којима живи муслиманска дијаспора; оријентација на акције масовног уништавања мирног становништва, уз интензивно коришћење терориста-самоубица, као и на извршавање великих напада без конкретног политичког циља или повода; деловање по више пута опробаној и провереној схеми, предложеној од стране једног од идеолога радикалног ислама Саида Кутба, која подразумева ширење идеологије путем активне профетске делатности, стварања организационих структура, врбовање нових чланова и политичко деловање с циљем освајања власти⁴⁸⁷.

Совјетска држава је у значајној мери била безбедна од ескалације тероризма већих размера, до које је дошло тек по краху „биполарног светског поретка“. Осим тога, у условима функционисања тоталитарне државе, с безбедносним службама које су располагале широким овлашћењима с једне, као и малим могућностима финансирања терориста из иностранства с друге стране, СССР је био безбедан од деловања терориста. На основу ових показатеља се може извести закључак да је „у условима диктатуре или терора, покушај опозиционог деловања уз интензивну примену терористичких метода осуђен на неуспех“⁴⁸⁸.

Поред већ наведених општих узрока политичког насиља, стварању услова за појаву тероризма у Руској Федерацији после распада СССР-а допринели су бројни специфични фактори: делатност партија, покрета, фронтова и организација склоних примени насилних метода; противзаконито деловање криминалних организација усмерених на дестабилизацију друштва; слабљење државне контроле над економским и финансијским ресурсима, као и над прометом наоружања; слабљење система заштите војних објеката као извора за наоружавање субјеката недржавног насиља; распрострањеност „правног“ ниҳилизма; појава и ширење употребе плаћеника и професионалних убица; укључивање великог броја припадника Министарства одбране, МУП-а и ФСБ-а у криминалне структуре; продор и деловање страних екстремистичких и

⁴⁸⁷ Исто.

⁴⁸⁸ Юрий Горбунов, *Терроризм и правовое регулирование противодействия ему*, Молодая гвардия, Москва, 2008, стр. 67.

терористичких организација и верских секти на територији Руске Федерације; пропусност руских граница за избеглице из чланица ЗНД и суседних држава; негативан утицај средстава јавног информисања, укључених у заговарање и стварање култа насиља.⁴⁸⁹

Према Људмили Изилјајевој, основни узроци тероризма на Северном Кавказу су „нецивилизована, неинституционализована и недемократска борба за власт, као и настојање одређених друштвених сила да манипулишу институцијама власти у складу са својим партикуларним интересима; неадекватно изабрана форма организовања регионалних органа државне власти, без уважавања историјских и савремених друштвено-политичких регионалних особености; пропусти федералних власти, усредсређених готово искључиво на војно-политичке, доминантно репресивне акције“⁴⁹⁰.

Експанзији тероризма у региону Северног Кавказа су допринела и „нерешена социјално-економска и политичка питања, попут сиромаштва, незапослености, маргинализовања одређених слојева на друштвеној лествици и оштра диференцијација становништва по примањима и животном стандарду“⁴⁹¹. Тероризам је и сам изазвао низ негативних последица у готово свим сферама друштвеног живота у региону, укључујући и економију. Између осталог, утицао је на минимизирање интересовања инвеститора за улагање у севернокавказку привреду, злоупотребу „легалних токова новца за финансирање терористичких напада“⁴⁹², па чак и на појаву тенденције коришћења терористичких метода за противзаконито богаћење субјеката овог облика политичког насиља, који своје структуре неретко везују за организоване криминалне групе, с којима остварују сарадњу у веома уносним пословима, попут трговине људима, наркотицима, оружјем и нафтом, отмицама и наплатама откупа, рекетирања, фалсификовања новца и докумената, итд.

⁴⁸⁹ Видети опширније у Борис Путилин, *наведено дело*, стр. 194-195.

⁴⁹⁰ Людмила Изилјаева, „Чеченский терроризм“: причины появления, направления минимизации, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 490.

⁴⁹¹ Исто, стр. 489.

⁴⁹² В. Зайцев, Андрей Городецкий, Раиса Илюхина, Финансирование терроризма и противодействие этому процессу, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 113-114.

Према Борису Путилину, особености тероризма у Руској Федерацији после распада СССР-а биле су: „постојање широког спектра терористичких организација различитих оријентација (националистичке, религиозне, левичарске и десничарске, неофашистичке, итд.); релативно непознавање овог феномена до деведесетих година XX века и, следствено томе, необученост правосудних и безбедносних структура да му се ефикасно супротставе; различите оцене тероризма и терориста у зависности од региона и субјеката федерације (од националних хероја до злочинаца), што је било повезано с растом националистичких и сепаратистичких тежњи локалних елита; недостаци руског законодавства у области борбе против тероризма“⁴⁹³.

Као посебно интересантну карактеристику треба навести различито оцењивање тероризма и терориста у зависности од политичко-идеолошких погледа, вредносних система и интереса оних који оцењују, у првом реду научника. Тако познавалац ислама и прилика на Северном Кавказу, доктор историјских наука и члан Научног савета „Московског центра Карнеги“ Алексеј Малашенко, приликом осврта на активности двојице од тројице најпознатијих терориста у региону (уз Шамила Басајева), Хатаба и Доку Умарова, на очигледан начин одступа од високих научних критеријума присутних у његовим монографијама, одбијајући да их назове терористима. Наиме, Хатаба на непримерен и научно неприхватљив начин описује као једног од „вођа чеченског отпора“⁴⁹⁴, а Умарова једноставно као „сепаратисту“ и „војног команданта“⁴⁹⁵.

У истом контексту, председник Руске Федерације Владимир Путин је 2005. године на самиту „Групе осам“ у Великој Британији изјавио да поједине западне државе не посматрају антируске снаге у Чеченији као терористе и да то представља препреку у борби међународне заједнице против транснационалног тероризма. Стога је позвао све лидере „Велике осморке“, коју поред Руске Федерације чине САД, Велика Британија, Немачка, Француска, Италија, Канада и Јапан, да се сагласе у оцени да је „сваки облик тероризма, без обзира на мотиве, опасност којој се треба супротставити са општих и координираних позиција“⁴⁹⁶.

⁴⁹³ Борис Путилин, *наведено дело*, стр. 195.

⁴⁹⁴ Алексей Малашенко, *Рамзан Кадыров: российский политик кавказской национальности*, стр. 56.

⁴⁹⁵ Исто.

⁴⁹⁶ Сергей Веселовский, *наведено дело*, стр. 117.

За Северни Кавказ је карактеристичан националистички тероризам сепаратистичких снага, односно етно-сепаратистички тероризам, усмерен на парализовање делатности органа федералне власти и стицање политичке и економске независности. Као и за већину других терористичких организација окупљених око наведених циљева, важан узрок севернокавказског етно-сепаратистичког тероризма је незадовољство положајем, односно „поседовањем изономичних национално-статусних права“⁴⁹⁷ у Руској Федерацији, у којој народи из којих потичу терористи „представљају мањину“⁴⁹⁸.

Истраживања показују да међу извршиоцима терористичких напада постоје и особе с различитим психолошким поремећајима. Најчешћи поремећаји су екстремни нарцизам и параноје. Међутим, с научне тачке гледишта су неодрживе хипотезе „о доминацији патолошких личности у терористичким круговима“⁴⁹⁹. Учешће „зомбираних“ и психички оболелих особа у терористичким нападима ипак представља изузетак, чему у прилог говори и пример Северног Кавказа, где већина терориста поступа свесно, вођени идеологијом и мишљу „о учешћу у светој мисији“⁵⁰⁰. Наиме, највећи број терориста је регрутован међу особама са особеним системом „вредности“ и животним приоритетима, односно снажном и искреном приврженошћу радикалној исламистичкој идеологији за коју су били спремни да убију или буду убијени. Стога су исправни закључци оних психолошких истраживања која показују да тероризам у контексту функционалне усмерености личности и међуљудских односа треба посматрати као „средство“, а не као „синдром“⁵⁰¹.

Фредерик Ј. Хакер је установио да терористи траже подршку која се заснива на њиховој животној оријентацији, односно доминантним мотивима деловања, те према том критеријуму разликује три типа субјеката овог облика политичког насиља: „криминалце, лудакe и крсташе“⁵⁰², при чему су забележени случајеви да се у једној терористичкој групи налазе представници сва три типа. Покушавајући

⁴⁹⁷ Dragan Simeunović, *Terorizam. Opšti deo*, str. 169.

⁴⁹⁸ Ibid.

⁴⁹⁹ Martha Crenshaw, *The Psychology of Terrorism: An Agenda for the 21st Century*, *Political Psychology*, Vol. 21, No. 2, June 2002, p. 407.

⁵⁰⁰ Алексей Малашенко, *Исламская альтернатива и исламистский проект*, ВЕС МИР издательство, Москва, 2006, стр. 185.

⁵⁰¹ Arie W. Kruglanski, Shira Fishman, *Terrorism between „Syndrome“ and „Tool“*, *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 15, No.1, February 2006, Washington, pp. 45-46.

⁵⁰² Цитрано према Džonatan R. Vajt, *Terorizam*, Alexandria Press, Beograd, 2004, str. 31.

да уочи одређене законитости у понашању терориста, Џонатан Р. Вајт истиче да је могуће распознати неке заједничке карактеристике терористичких група. Према Вајту, „групе су углавном малобројне и окупљене око религије или квазирелигије, а предводе их харизматске вође, које следе људи са слабијом личношћу“⁵⁰³. Исти аутор ипак закључује да је, на основу спроведених релевантних истраживања, „немогуће уобличити један једини бихејвиорални профил терористе“⁵⁰⁴.

Међу севернокавказким терористима је било људи из различитих друштвених слојева, разноврсних професија, нивоа образовања и социокултурног развоја. Да нису сви терористи потекли из кругова сиромашне и необразоване омладине, потврђују и следећи примери: двадесетосмогодишња професорка информатике Маријам Шарипова из Дагестана је 2010. године извршила самоубилачки терористички напад у московском метроу; припадник џамаата „Шеријат“ у Махачкали Абдузагир Мантајев потицао је из угледне породице, завршио је Дипломатску академију при МИП-у Руске Федерације и стекао докторат из политичких наука на тему „Вехабизам и политичка ситуација у Дагестану“; Зубаир Хијасов, пре него што је као терориста погинуо у специјалној операцији безбедносних структура 2006. године, био је заменик министра културе Дагестана и позоришни редитељ.⁵⁰⁵

Севернокавказки терористи себе сматрају борцима за слободу, одбацујући могућност да у њиховом деловању има елемената противних законима и моралу. Стога су својим организацијама давали имена која нису имала везе с тероризмом. Тако је Басајев своју групу назвао „Обавештајно-диверзиони батаљон чеченских мученика „Ријад ас-Салихин“ (Врт праведника)“⁵⁰⁶. Као објекти напада бирани су упечатљиви симболи федералних власти – државни руководиоци различитог нивоа, официри и војници оружаних снага, припадници полиције и других безбедносних структура, политички и религиозни лидери, чија је ликвидација увек уносила страх, несигурност и неповерење грађана према власти. Наиме, грађани су довођени у позицију да се запитају каква их судбина очекује ако

⁵⁰³ Ibid, str. 32.

⁵⁰⁴ Ibid, str. 33.

⁵⁰⁵ Видети опширније у Сергей Суший, *наведено дело*, стр. 295-296.

⁵⁰⁶ С. Бережной, Основные тенденции ультрарадикального исламизма (ваххабизма) на территории Северного Кавказа, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 523.

утицајни руководиоци и безбедносне структуре нису у стању да заштите себе и сопствене интересе.⁵⁰⁷

Сергеј Сушчи разликује четири периода деловања терориста у региону на почетку XXI века: „чеченски“ (од 2001. до 2006. године), „прелазни“ (2007. година), „ингушки“ (2008. и 2009. године) и „дагестански“⁵⁰⁸, који још увек траје. Дагестан по броју терористичких напада предњачи од момента када су федералне безбедносне структуре у сарадњи с републичким органима извршне и судске власти делимично неутралисале субјекте овог облика политичког насиља у Чеченији и Ингушетији. Особеност ситуације у Дагестану представљају сложене везе терористичких група са организованим криминалом и корумпираним деловима администрације. Такође, терористи ни у једној севернокавказској републици као у Дагестану немају толику подршку одређених делова друштва, пре свега сиромашнијих и необразованих грађана млађе старосне доби, што додатно отежава борбу против тероризма у овом делу региона.

Први напади чеченских терориста на цивилне циљеве у првој половини деведесетих година XX века показали су да Руска Федерација није била довољно добро припремљена да се ефикасно супротстави овом облику политичког насиља. Стога јој је искуство стечено после тих напада помогло да се боље носи с новим безбедносним изазовима, што је, између осталог, подразумевало и доношење адекватних законских решења у области борбе против тероризма. Примера ради, директна последица напада на болницу у Буђеновску 1995. године било је доношење специјалног закона којим је представницима државних институција забрањено да испуњавају захтеве терориста.

Био је то *conditio sine qua non* успешног супротстављања терористима на Северном Кавказу, за које је карактеристична способност да без спољног утицаја и помоћи „формирају сопствену терористичку инфраструктуру, обезбеде изворе финансирања и попуњавање новим кадровима“⁵⁰⁹, као и да се релативно брзо регенеришу и активирају после удара федералних безбедносних структура.

⁵⁰⁷ После терористичког напада Басајева на Буђеновск 1995. године руски психотерапеути су у раду с децом изложеном насиљу применили до тада непознат метод – давали су им задатак да напишу писма својим страховима, како би их лакше превазишли. Једно дете је написало: „Здраво, мој страху! Ја те мрзим због тога што долазиш да ме мучиш...“ (Татјана Гантимурова, Бахтиар Ахмедханов, *наведено дело*, стр. 89).

⁵⁰⁸ Сергеј Сушчий, *наведено дело*, стр. 288.

⁵⁰⁹ Исто, стр. 285.

Способни су и за laku адаптацију на нове безбедносне услове, трансформацију организационе структуре и покретљивост кроз регион, што додатно отежава деловање антитерористичких снага.

На Северном Кавказу су терористички напади почели да се спроводе у периоду који је непосредно претходио Првом чеченском рату, те се може рећи да су представљали најаву сукоба великих размера између федералног центра и центрифугалних снага у региону. Један од првих терористичких напада на Северном Кавказу догодио се 24. децембра 1993. године у Ростову на Дону, где су четворица Чечена отели аутобус и хеликоптер, а затим затражили откуп за таоце. У потоњој акцији руских специјалних служби таоци су ослобођени, а тројица од четворице терориста су после потере ухапшени на територији Чеченске Републике. У Ставропољском крају су чеченски терористи 26. маја 1994. године отели аутобус пун ученика и просветних радника, али су већ наредног дана ухапшени. Међутим, тог 27. маја на административној граници Ингушетије и Северне Осетије догодио се терористички напад у коме је погинуло осам Грузина ангажованих на изградњи транскавкаског ауто-пута. Више отмица аутобуса догодило се током јуна и јула, при чему је у нападу организованом 29. јула од стране четворице Чечена погинуло 4, а рањено 15 недужних путника.⁵¹⁰

Први терористички напад већих размера организован од стране Чечена лојалних Дудајеву догодио се у месту Буђеновск у Ставропољском крају 14. јуна 1995. године, у периоду када се чинило да ће руска страна убрзо однети коначну победу у Првом чеченском рату. Организатор терористичког акта Шамил Басајев је касније изјавио да су терористи по првобитном плану намеравали да се пробију до града Минералне воде, где би отели авион којим би се потом пребацили у Москву и тамо извршили напад. Како им то није успело, упутили су се у Буђеновск, који је раније био одређен као резервна локација за напад. У град су претходно унели оружје и муницију, а потом су се, преобучени у униформе руске војске и непримећени од месних органа безбедности, довели подељени у мале групе. Генериј Трошев атак на Буђеновск доводи у везу са „бомбардовањем куће Шамила Басајева 3. јуна, у којем је погинуло једанаест чланова његове

⁵¹⁰ Видети опширније у Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 361-362.

породице⁵¹¹, као и с тешким поразом који је чувени Басајевљев „Абхаски батаљон“ претрпео почетком јуна код Ведена, древне престонице Чеченије. Стога је терористички напад који је уследио за Басајева био акт вршења крвне освете.

Терористи су извршили препад на локалну болницу, минирали је и запретили да ће погубити више од две хиљаде талаца уколико руске безбедносне службе покушају да их нападну. На болничкој згради је истакнута застава Чеченске Републике Ичкерије, а потом је Басајев поставио политичке услове – прекид рата у Чеченији, повлачење руских снага и почетак мировних преговора између Дудајева и председника или премијера Руске Федерације, уз посредовање службеника УН. После одбијања руских војника да у болницу пропусте новинаре пред којима би Басајев одржао прес-конференцију, терористи су стрељали петорицу талаца. Руске безбедносне службе су ипак извршиле препад на болницу. Специјална јединица "Алфа" је уништила део терориста и заузела готово читаво приземље. Међутим, после тога им је наређено да се повуку, при чему је јавност остала ускраћена за информацију о разлозима за такву одлуку. Уследили су преговори Басајева и премијера Черномирдина у којима је договорено да терористи пусте таоце, а Москва прекине борбена дејства у Чеченији и започне мировне преговоре. Терористима је гарантован безбедан повратак у Чеченију, где су повели 120 талаца, укључујући неколико новинара, као и депутате Думе и Савета Федерације који су се добровољно пријавили да пођу.⁵¹² Испуњавајући све захтеве терориста Черномирдин је направио несвакидашњи преседан, противан свим теоријским и практичним поставкама о начину поступања у случају реаговања на терористички напад.

Према званичним подацима, на руској страни је погинуло 129, а рањено 415 људи. На страни терориста је било 19 погинулих и 20 рањених, од укупно 195 учесника у нападу. Догађаји у Буђеновску су показали да Москва није била у стању да локализује рат искључиво на подручју Чеченије. Осим тога, постало је јасно да руска страна „није била добро припремљена за превентивно деловање на плану спречавања ескалације тероризма“⁵¹³, те да су у том смислу начињени

⁵¹¹ Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 135.

⁵¹² Видети опширније у Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 496-499.

⁵¹³ Валентин Рунов, *наведено дело*, стр. 484.

бројни пропусти. Наиме, занемарени су обавештајни извештаји који су још у јануару указивали на припреме терориста. С друге стране, неосновано се поверовало у извештаје према којима су Басајев и његови следбеници били блокирани на југу Чеченије, где су, плашећи се да не буду уништени, наводно припремали бег у Азербејџан преко Дагестана. Такође, терористи су на путу до Буђеновска прошли поред неколико десетина контролних пунктова руских безбедносних структура, а да нису били заустављени и онемогућени да изврше напад.

Слабости у редовима руских безбедносних структура задужених за антитерористичко деловање биле су уочљиве и приликом напада чеченског команданта Салмана Радујева на дагестански град Кизлар у јануару 1996. године, изведен на сличан начин као и претходна акција Басајева. Наиме, Радујев је са око 400 присталица напао војни аеродром, заробио око 1500 грађана и с њима се затворио у згради локалне болнице. Као и у случају напада на Буђеновск, постоје индиције да су „руске специјалне службе још 23. децембра 1995. године добиле информације о плановима Радујева“⁵¹⁴, о чему су благовремено обавестиле државни врх и дагестанске званичнике. Овога пута терористи нису изнели политичке захтеве, већ су само затражили да им се омогући одлазак у Чеченију с делом таласа. Конкретан циљ терористичког акта остао је непознат, али је индикативно да је изведен у тренутку када су се Чечени налазили на ивици потпуног пораза у Првом чеченском рату. Стога се извесним чини да им је намера била да код становништва изазову страх, а федералне власти наведу на нове преговоре о примирју. То је на посредан начин потврдио и Дудајев изјавом да је непријатељима требало показати неодрживост ситуације у којој се „њихова деца купају у млеку, а чеченска у крви“⁵¹⁵.

Руско руководство је било свесно да би преговори с терористима, али и евентуални неуспех антитерористичке операције, изузетно негативно одјекнули у домаћој јавности и смањили Јељцинове шансе да поново победи на председничким изборима, те је дозволило Радујеву да се с таоцима упути у Чеченију. Међутим, одлука је убрзо промењена, па су руске снаге нападе конвој Радујева, који је излаз пронашао у заузимању места Првомајско. У покушају да се

⁵¹⁴ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 516.

⁵¹⁵ Исто, стр. 519.

пробију из руског окружења, погинуло је и рањено више од 50 терориста и 15 талаца.⁵¹⁶ У дану најинтензивнијих напада руских специјалаца на Првомајско, група чеченских терориста је у турској луци Трабзон отела брод „Аврасија“ на коме су већину путника чинили Руси. Терористи су захтевали прекид блокаде Првомајског и одлазак руских трупа са Северног Кавказа, али су 23. јануара ослободили таоце.

За разлику од напада на Буђеновск и Кизлар, када су терористи постигли готово све циљеве, поједини терористички акти су показали да активности терориста могу код објекта насиља да изазову дијаметрално супротне реакције од очекиваних. Разорни напади на стамбене објекте у Москви, војном градићу Бујнакску у Дагестану и Волгодонску у Ростовској области у септембру 1999. године, изведени или дубоко у ноћ, или у зору да би однели максималан број живота. Погинуло је више од 300, а рањено близу хиљаду људи. Уместо паралишућег страха, дезоријентисаности и малодушности, овинапади су у руском друштву изазвали свеопшти револт, пораст патриотских осећања и решеност да се подржи свака акција државе и њених безбедносних структура усмерена на уништавање терориста и враћање суверенитета над Чеченијом.

За разлику од Првог чеченског рата, активности федералних снага су после терористичких напада 1999. године у свести већине грађана Руске Федерације добиле дубљи друштвени смисао. У истраживању које је у децембру 1999. године спровео Сверуски центар изучавања јавног мњења (ВЦИОМ), на питање „да ли војска треба да настави акције у Чеченији или да почне мировне преговоре са руководством републике, 66% становништва је подржало прву, а 25% другу опцију“⁵¹⁷. На питање „како се треба поставити према негативним реакцијама западних држава на припреме за бомбардовање и јуриш на Грозни, 61% грађана се изјаснило за наставак, 10% за одлагање, а 12% за прекид припрема“⁵¹⁸. Управо је таква атмосфера у друштву одагнала неодлучност власти и мотивисала је да се, уместо за дефанзивна и половична решења, одлучи за извођење разарајућих удара по противничким положајима, који ће трајати све док се не оствари победа у рату.

⁵¹⁶ Видети опширније у Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 503-505.

⁵¹⁷ Валерий Журавель, Александр Лебедев, *наведено дело*, стр. 8.

⁵¹⁸ Исто, стр. 9.

Чврста решеност новог руског премијера Владимира Путина да уништи терористе довела је „до пораста његове популарности у јавности, што му је у наредном периоду омогућило да се учврсти на власти“⁵¹⁹ и дало још више простора за деловање на Северном Кавказу.

Посебно место међу савременим методама извршавања терористичких напада широм света, па и на Северном Кавказу, заузимају активности бомбаша-самоубице које већ извесно време имају примат над другим начинима деловања терориста. Самоубилачки напади су као средство тероризма коришћени још у средњем веку. Овај вид тероризма се проширио током осамдесетих и деведесетих година XX века – испрва у иранско-ирачком рату од 1980. до 1988. године, а потом кроз деловање палестинске организације „Хамас“ и либанског „Хезболаха“.

Узроци све чешћег ангажовања бомбаша-самоубица за извршење терористичких напада су лак приступ објектима насиља и велика вероватноћа да ће му бити нанета штета; сразмерно мали трошкови за припрему напада и самих извршилаца; снажан одјек напада у друштву, уз изазивање страха и панике; значајан пропагандни ефекат, који доприноси врбовању нових добровољаца, спремних на „мученичку“ смрт. Анализа поступака терориста-самоубица показује да су у питању особе за које је карактеристично „потпуно одсуство психолошке идентификације и саосећања са жртвама, осећај посебног значаја и уживљавање у улогу „изабраног“ мученика, проистекло из важности „мисије“, као и одсуство страха од смрти, која се не тумачи као крај живота, већ као почетак новог, срећнијег и квалитетнијег бивствовања“⁵²⁰.

Приликом обуке, будући бомбаша-самоубице (шахиди) се убеђују да их после „мученичке смрти“ чека одлазак у рај, опрост свих грехова и почасти у универзалној муслиманској држави за њих и њихове породице. Шахиди пре извршења терористичког напада пролазе психолошку индоктринацију и бивају уведени у стање религиозне екстазе у коме остају све до смрти. У акцију одлазе уверени да су њихови животи неважни у поређењу с величином циља вођења цихада и ништавни у односу на благодети које их чекају у рају. Ово представља грубо одступање од учења традиционалног ислама, према коме су шахиди „само

⁵¹⁹ Сергей Гуриев, Эндрю Качинс, Андерс Ослунд, *Россия после кризиса*, Альпина бизнес бук, Москва, 2011, стр. 77.

⁵²⁰ Константин Горбунов, *наведено дело*, стр. 250-252.

они муслимани који су изгубили живот за веру, умрли у току хаџилука и сл., док се самоубиство, а нарочито деловање самоубица које са собом у смрт одводе друге људе, сматра неопростивим грехом⁵²¹.

За терористе са Северног Кавказа најпожељнији извршиоци самоубилачких напада су жене, нарочито млађе особе чији су мужеви, браћа или други блиски сродници погинули у сукобима с федералним снагама. У друштву са снажном традицијом извршења „крвне освете“ било је релативно лако наговорити поједине Чеченке на самоубилачки напад ради освете погинулих сродника. Васпитане у традицији беспоговорног извршавања наређења мушкараца, постају погодан „материјал“ за индоктринацију, која се поспешује присиљавањем на коришћење психоактивних супстанци, физичким кажњавањем, претњама смрћу и силовањима, као и различитим облицима психичког понижавања.

Чеченски терористи су током Другог чеченског рата нападе на руске циљеве масовно изводили користећи бомбаше-самоубице женског пола. У својеврсном „батаљону смрти“ који је Басајев формирао 1999. године по угледу на сличне примере на Блиском Истоку, било је 32 жене. У бројним случајевима се показало да је женама-терористима било лакше него мушкарцима да неопажено прођу контролне пунктове безбедносних структура и приближе се мети напада. Постоје индиције да су бројне отмице младих девојака, извршене током и после 2004. године, имале за циљ насилно регрутовање извршитељки самоубилачких терористичких напада.

Међу терористима на Северном Кавказу било је и Руса-конвертита који су примили ислам и придружили се вехабијама. Један од најпознатијих је био Павел Косолапов из Волгоградске области. Пошто је крајем деведесетих година XX века због почињених кривичних дела крађе избачен из војне школе, Косолапов се придружио чеченским сепаратистима, постао конвертит, прошао обуку у Хатабовим логорима и постао близак сарадник Басајева. После више организованих и извршених терористичких напада постао је „инструктор у чеченској бази у близини Сержен-Јурта“⁵²².

Серију пораза у активној фази Другог чеченског рата, која је трајала до фебруара 2000. године, као и немогућност да пређу у контраофанзиву у наредне

⁵²¹ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 237-238.

⁵²² Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 468.

две године, Чечени су, почев од маја 2002. године, покушали да компензују извођењем серије терористичких напада у којима је страдао велики број војника и цивила. Терористи су при томе бирали различите циљеве, користећи широк спектар убојних средстава. Тако су у децембру 2002. године са два камиона пуна експлозива продрли у комплекс зграда чеченске владе. Одговорност за напад у коме је погинуло 83, а рањено више од 200 људи, преузео је Басајев.

Терористи се приликом извођења напада нису ограничавали на територију Чеченије. Напротив, настојали су да што је могуће више страдања изазову у Москви и другим руским градовима, попут Пјатигорска у Ставропољском крају, Владикавказа у Северној Осетији, као и у бројним насељима у Ингушетији, Дагестану, итд.

Један од највећих и по последицама најзначајнијих терористичких напада догодио се 22. октобра 2002. године у Москви, када је група од око 40 терориста под командом Мовсара Барајева извршила упад у позориште на Дубровки у време извођења мјузикла „Норд-Ост“. Међу таоцима се налазило и 78 држављана СР Југославије, САД, Немачке, Велике Британије, Француске, Аустрије, Мађарске, Украјине, Холандије, Израела и Аустралије. Напад на московско позориште навео је Владу Руске Федерације да предузме низ безбедносних мера, укључујући повећање степена обезбеђења свих стратешки важних објеката у земљи, појачани надзор на аеродромима и пругама, превентивно деловање на спречавању продора чеченских терористичких група у друге републике и др.⁵²³

Како би одвратили руске безбедносне структуре од покушаја спашавања талаца у позоришту применом насилних метода, терористи су запретили да ће за сваког убијеног или рањеног члана њихове групе ликвидирати по десет људи заточених у позоришној сали. Потом су затражили присуство и учешће у преговорима представника Црвеног крста, организације „Лекари без граница“ и земаља чији су се држављани налазили међу таоцима. Терористима је био циљ да преговорима изнуде повлачење федералних снага из Чеченије.⁵²⁴

Руске власти су раније дефинитивно одбациле сваку могућност чињења уступака те врсте, што је Путин једном приликом објаснио кратком реченицом

⁵²³ Видети опширније у Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 411-413.

⁵²⁴ Исто, стр. 413-415.

претеће садржине: „Русија не води преговоре с терористима – она их уништава“⁵²⁵. Ипак, за решавање талачке ситуације изабрале су више пута примењивану тактику преговарања и наговештавања проналажења компромиса, чији је једини циљ било мотивисање терориста да ослободе што је могући већи број талача, како би у акцији спасавања која уследи било мање невиних жртава. Наиме, припреме за упад руских специјалних снага у позориште су почеле оног тренутка када се сазнало за терористички напад.

Свега неколико сати после напада, у непосредној близини позоришта распоређени су припадници специјалних јединица „Алфа“ и „Вимпел“ при ФСБ-у, као и њихове колеге из Унутрашњих војски МУП-а. Велику помоћ им је пружио „припадник ФСБ-а који се случајно нашао у позоришту приликом извођења мјузикла, тако што је посредством мобилног телефонског апарата преносио податке о броју терориста и наоружању које су поседовали, местима на којима је постављен експлозив и сл. Сумњајући на могућност таквог вида комуникације талача са особама изван позоришта, терористи су им касније одузели више од 500 мобилних телефонских апарата“⁵²⁶.

Непосредно пре упада руских специјалаца успешно је спроведена психолошка операција, која је започела наводним „цурењем“ информације да ће јуриш почети 26. октобра у три сата после поноћи. Напетост међу терористима је расла до максимума, да би протоком времена у коме није дошло до упада у њиховим редовима дошло до релаксације, па и смањења опреза. После процене да су се стекли сви потребни услови, јуриш руских специјалаца је почео у 5:17 часова, када је кроз вентилационе цеви у позориште пуштен нервно-паралишући гас фентанил. Неколико секунди пошто је гас почео да делује, снајперисти су прецизним хицима у главу ликвидирали бомбаше-самоубице женског пола, а затим је започело ликвидирање терориста у сали. Убијен је Барајев, иначе једини терориста откривеног лица, као и сви с фантомкама на глави како би се избегла могућност да неко од њих намерно или приликом конвулзија изазваних гасом активира експлозивне направе. Убијено је 40 терориста, 21 мушкарац и 19 жена. Један од кључева успеха антитерористичке операције лежи у чињеници да је читава акција трајала мање од десет минута. Према званичним извештајима, од

⁵²⁵ Людмила Изилева, *наведено дело*, стр. 491.

⁵²⁶ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 418.

укупно 912 талаца 129 је погинуло приликом акције спасавања, махом од последица тровања гасом за које нису на време добили противотров, док је петоро ликвидирано од стране терориста.⁵²⁷

Уколико се пође од критеријума да се операције ослобађања талаца „могу сматрати успешним у ситуацијама када је број недужних жртава мањи од 25%, тада се у ту категорију може сврстати и акција специјалаца у Дубровки“⁵²⁸, што им признају експерти за антитерористичко деловање из целог света. Сенку на успешно деловање специјалних снага бацио је изостанак координације и неадекватна реакција логистике, која није на правилан начин прихватила и медицински збринула таоце после спасавања. Управо су ове околности послужиле опозиционим снагама у друштву и критичарима режима као основ за тврдњу да је терористички напад на Дубровки заправо била једна од „најболнијих епизода у новијој руској историји“⁵²⁹, а наводно и повод за политички мотивисана убиства више новинара и јавних радника, ангажованих на откривању детаља о пропустима Кремља који су довели до смрти великог броја талаца. Поднете су и тужбе против председника Путина и специјалних служби због противзаконите примене фентанила, али су судови одбацили оптужбе као неосноване.

Већ 27. децембра 2002. године извршен је терористички напад на зграду Владе Чеченије у Грозном. У експлозији два теретна возила погинуло је 70, а рањено 310 особа. Број терористичких напада у Руској Федерацији повећавао се из године у годину. У првој години антитерористичке кампање, односно Другог чеченског рата (1999), таквих напада је било 20, да би до 2003. године број нарастао до 561. Око 94% терористичких аката догодило се у Јужном федералном округу, који обухвата и Северни Кавказ, а чак 492 случаја забележено је у Чеченској Републици.⁵³⁰ Током 2003. године терористи су у више наврата подметали експлозив у вагоне путничких возова, а 2004. године у авионе и метро. Тако је 6. фебруара 2004. године извршен напад на московски метро између

⁵²⁷ Исто, стр. 419-426.

⁵²⁸ Борис Путилин, *наведено дело*, стр. 159.

⁵²⁹ Елена Корнеева, *наведено дело*, стр. 11.

⁵³⁰ Видети опширније у Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 430-527.

станција Аутозаводска и Павелецка, у коме је погинуло 42, а рањено више од 250 особа.⁵³¹

Крајем августа и почетком септембра 2004. године догодила се серија терористичких напада широм Северног Кавказа. Руске безбедносне службе су благовремено дошле до оперативних сазнања да ће 21. августа бити извршени удари у Грозном, те су одлучили да уместо превентивног деловања сачекају да се терористи активирају, како би их уништили приликом изласка из скровишта на улицу. Међутим, пре него што су уништени терористи су убили 42 и ранили 36 особа. Терористи су 25. августа изазвали експлозију у Москви у којој је рањено четири особе.

Свега три сата после напада у руској престоници, на небу изнад Тулске и Ростовске области жене бомбаши-самоубице су обориле два путничка авиона, при чему је погинуло укупно 89 путника. Истрага је показала да су у процедури продаје карата и провере путника постојали озбиљни пропусти и недопустив немар запослених на аеродрому. До ових напада безбедност аеродрома и контрола путника су били поверени приватним предузећима за физичко-техничку заштиту, па је прва одлука власти била да наведени послови пређу у делокруг рада МУП-а, који је у том циљу формирао специјално одељење. Међутим, терористи су се тада преоријентисали на вршење напада у метроу, па су бомбаши-самоубице 31. августа изазвали експлозију на тргу у близини метро станице Рижска у Москви. Погинуло је 10, а рањено више од 50 особа.⁵³²

Терористички напад без преседана по суровости, као и одлуци да главни објекти насиља буду деца, догодио се 1. септембра 2004. године у Беслану, северноосетијском градићу од око 35 хиљада становника. На Дан знања, односно почетак школске године, напад је извршила терористичка група од 32 члана. Према оперативним сазнањима ФСБ,-а чинили су је Чечени, Ингуши, Осетини, Арапи, па чак и Руси, предвођени Русланом Хучбаровим званом „Пуковник“, који се од 1998. године налазио на руским потерницама.

Учећи се на искуствима из претходних напада, терористи у Беслану су по упаду у школу избили све прозоре и груписали таоце у највећој просторији –

⁵³¹ Видети опширније у Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 537-541.

⁵³² Видети опширније у Рој Медведев, *наведено дело*, стр. 115-118.

фискултурној сали, како би онемогућили руске специјалне јединице да, као у случају напада на Дубровки, у зграду пусте нервно-паралишући гас и неутралишу отмицаре. Одмах по заузимању школске зграде терористи су на све кључне тачке поставили експлозив, док су на кров и прозорска окна истурили снајперисте, чиме су одвратили локалну полицију и специјалне јединице ОМОН и СОБР да у кратком року покушају операцију спасавања, будући да би тим чином били угрожени животи свих талаца. Евентуалну акцију су осујетиле и стотине рођака отетих, као и други становници Беслана, који су изјавили да неће дозволити јуриш у коме би засигурно дошло до масовног страдања талаца. Касније анализе су показале да је ефикасан одговор безбедносних снага Северне Осетије био немогућ, пошто су се њихови припадници после напада нашли у стању потпуног расула.

Терористи су затражили признавање независности и повлачење руске војске из Чеченије. У замену су обећали да независна Чеченска Република Ичкерија неће склапати политичке, војне и економске савезе против Руске Федерације, да на својој територији неће смештати стране војне базе, нити подржавати и финансирати групе или организације које користе оружане методе борбе против руске стране, као и да ће ући у састав ЗНД и остати у јединственој зони рубље. Понудили су у име свих муслимана у земљи гаранције о одустајању од оружане борбе против Руске Федерације за период од 10 до 15 година, под условом поштовања слободе вероисповести. Одбацили су одговорност за нападе на стамбене зграде у Москви и Волгодонску, али су понудили могућност да ипак признају своју умешаност. Осим тога, оставили су могућност потписивања Споразума о колективној безбедности, али су нагласили да им више одговара статус „неутралне државе“. Затражено је и пуштање њихових сабораца претходно заробљених у току напада на Назрањ.

Власти у Москви, као и у претходним случајевима, нису биле раде да се упуштају у преговоре с терористима, али их је чињеница да се међу великим бројем талаца налазило неколико стотина деце нагнала да размишљају о уступцима који су се односили на пуштање заробљених нападача на Назрањ и гарантовање безбедног повлачења терориста из Беслана. У међувремену, почело

је стрељање старијих талаца. Осталим жртвама терористи нису давали воду, храну и лекове.

На захтев Руске Федерације одржана је хитна седница Савета безбедности УН, који је једногласно осудио напад. Међутим, терористи се нису освртали на ове спољне утицаје, као ни на мирољубиве апеле муфтија Чеченије и Ингуштетије и јорданског краља Абдула, по веровању многих муслимана директног потомка пророка Мухамеда, који је допутовао у посету Москви.

Неочекивано, 3. септембра у школској згради је одјекнуло неколико експлозија, после чега је започео стихијски јуриш федералних и републичких безбедносних органа и осетинских добровољаца. На челу акције су стајали рођаци отете деце, па је специјалним јединицама преостало само да их „покривају“ ватром. Приликом терористичког напада и акције спашавања која је уследила, физичком и психичком насиљу било је подвргнуто близу 1300 лица, махом деце и старијих малолетника. У драми која је трајала три дана погинуло је 338 талаца (355 према другим изворима), од тога 186 деце. Страдало је и десет припадника специјалних јединица „Алфа“ и „Вимпел“, што су били највећи губици ових структура од њиховог оснивања. Од укупно 32 терориста преживео је само двадесетчетворогодишњи Нурпаши Кулијев, који је у заробљеништву изнео детаљне податке о учесницима, припремама и извршењу напада.

Страдања у Беслану су у руском друштву изазвале већу колективну трауму од свих других терористичких напада радикалних исламиста и сепаратиста пре и после тога. Социолошка истраживања су показала да се ситуација у граду „није у потпуности нормализовала ни неколико година после терористичког акта“⁵³³. Републичке и федералне власти су одмах после напада морале да уложе напоре како би убедили Осетине да у циљу освете не започну нови грађански рат против Ингуша, у којима су, уз Чечене, видели главне кривце за крвопролиће.

Председник Руске Федерације Путин је збивања у Беслану описао као директан напад међународног тероризма на државу. Према Путиновој оцени, земља се нашла у епицентру „тоталног, суровог и широког“ рата, те је позвао нацију да се „мобиблише пред општом опасношћу“, док се сам обавезао на стварање ефикаснијег система безбедности. Другим речима, заложиио се за

⁵³³ Хасан Дзуцев, *Беслан после 1-3 септембра 2004 года – социологический анализ*, РОССПЭН, Москва, 2008, стр. 11.

стварање антитерористичког фронта у коме би се, поред надлежних државних органа, нашло организовано и око истог циља уједињено грађанско друштво. Такође, Организација Исламска конференција је осудила терористичке нападе у московском метроу и Беслану 2004. године „као деловање са предумишљајем у циљу убијања невиних људи, неспојиво са основним принципима ислама“⁵³⁴.

С друге стране, Басајев је за страдање невиних жртава окривио руско руководство, служећи се квазиаргументацијом да су терористи намеравали да искористе узимање талаца искључиво како би приморали Москву да прекине политику „геноцида према чеченском народу“⁵³⁵. При томе, наводно, нису планирали убијање цивила, већ је такав исход изазван антитерористичком акцијом руских безбедносних структура.

Док су председник САД Џорџ Буш Млађи и немачки канцелар Герхард Шредер, као и многи други светски лидери, најоштрије осудили деловање терориста, поједини западни медији, попут британског „Фајненшл тајмса“, су на специфичан начин конотирали напад у Беслану тако што су објавили текст под насловом „Путин је кажњен зато што неће да учини уступке Чеченији“⁵³⁶. „Гардијан“ је изразио сумњу у способност Москве да се избори са ситуацијом на Северном Кавказу и позвао на усаглашену, колективну, ненасилну међународну акцију, која би подразумевала распоређивање мировних снага ЕУ или НАТО-а под патронатом УН-а у региону. У немачкој штампи су доминирали негативни извештаји о руским властима, док су главни субјекти политичког насиља, уместо терористима, називани „устаницима“, „борцима за слободу“, „побуњеницима“ или „сепаратистима“. У Великој Британији су преовладали термини „устаници“, „нападачи“ и „радикали“, у САД се писало о „побуњеницима“, „наоружаним лицима“ и „устаницима“, а у Француској о „бунтовницима“ и „командосима“⁵³⁷.

Тенденциозни и по својој суштини нетачни и непрецизни коментари нису били ограничени само на медије, већ су долазили и из научних кругова, па је тако

⁵³⁴ www.oic-oci.org (приступљено 19.01.2013.)

⁵³⁵ *Северный Кавказ под тенью ваххабизма: о радикальном исламе на страницах газеты „Северный Кавказ“ 1991-2008 годы*, том 1, стр. 232.

⁵³⁶ Рој Медведев, *наведено дело*, стр. 137.

⁵³⁷ Видети опширније у Рој Медведев, *наведено дело*, стр. 137-150. Медијски извештаји са сличном садржином и порукама објављивани су и у наредним годинама. Недавно су новинари CNN у „топлој причи“ о „дрним удовицама“ као највећој претњи Зимским олимпијским играма у Сочију „показали неочекивану дозу разумевања за самоубилачко насиље исламистичких терориста“ (Зоран Ћирјаковић, Хладни рат против олимпијских игара, *Политика*, 9. фебруар 2014. године).

предавач у „Вудро Вилсон школи за јавну администрацију и међународне односе“ на Универзитету Принстон и експерт за Руску Федерацију Џејсон Лијал заступао тезу да „побуњенички (не терористички – прим. Р.Ж.) напади долазе као одговор на неселективно насиље федералних снага“, при чему је тројицу најпознатијих терориста – Басајева, Хатаба и Умарова, уместо терористима, назвао „салафистичким побуњеничким командантима“. Истовремено, сву одговорност за Други чеченски рат је приписао Москви, док је руске војнике укључене у сукобе описивао изразима „недисциплиновани“, „пијани“, итд.⁵³⁸ Професор политичких наука на Универзитету Сиракуза у САД Брајан Д. Тејлор углавном је избегавао да збивања у Беслану означи као тероризам, већ га је назвао „талачком кризом“ и „ужасним инцидентом“, а терористе означио као „побуњенике“, при чему је читав догађај представио у контексту из кога се не види јасно да кривицу носе нападачи, већ се тежиште одговорности имплицитно преноси на федералне власти.⁵³⁹

Слично као Лијал и Тејлор, Метју Евангелиста сматра да терористички акти „изведени од стране појединих „чеченских бораца“ не би смели да послуже као изговор Руској Федерацији да чини ратне злочине и атроцитете на Северном Кавказу“⁵⁴⁰. Евангелиста је, осим тога, користио своје научне радове како би позвао САД и друге западне демократије да обрате већу пажњу, па и да се активно укључе у заштиту људских права у Руској Федерацији, којој при томе имплицитно предвиђа даљу фрагментацију и распад по обрасцу декомпозиције СССР-а.

На основу таквих констатација, односно замена теза, може се стећи утисак да одговорност за страдање људи не лежи на терористима, већ на онима који не испуњавају њихове захтеве, док саме жртве одлазе у други план, постајући искључиво инструмент за постизање терористичких циљева или колатерална штета активности којима се проналази оправдање у непоступању или непримереном поступању друге стране, у овом случају руских власти.

⁵³⁸ Видети опширније у Jason Lyall, Does Indiscriminate Violence Incite Insurgent Attacks? Evidence from Chechnya, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 53, No. 3, June 2009, SAGE, pp. 331-362.

⁵³⁹ Видети опширније у Brian D. Taylor, Putin's „Historic Mission“. State-Building and the Power Ministries in the North Caucasus, *Problems of Post-Communism*, Vol. 54, No. 6, November/December 2007, pp. 3-16.

⁵⁴⁰ Видети опширније у Matthew Evangelista, *The Chechen Wars: Will Russia Go the Way of the Soviet Union?*, Brookings Institution Press, Washington, 2002.

Истовремено, не треба губити из вида да су ови научници и медији искористили ситуацију насталу после незапамћеног терористичког напада како би, уместо заузимања позиције објективних аналитичара, преузели улогу лобиста за интересе западних земаља, залажући се за њихово војно присуство и ширење политичког утицаја на руској терориторији.

У појединим научним круговима запажа се тенденција посматрања прилика на Северном Кавказу из хладноратовске визуре, због чега се Руска Федерација као сукцесор СССР-а третира у контексту империјалне силе и „тамнице народа“, а активности чеченских сепаратиста идеализују и тумаче као „демократска револуција“⁵⁴¹ против федералног центра. Најчешћа грешка се јавља приликом поистовећивања чеченског сепаратизма и тероризма са „ослободилачком борбом“⁵⁴² или покретом отпора, будући да ове појаве подразумевају постојање перманентног притиска, терора, репресије и кршења основних права и слобода чеченског народа од стране федералног центра. Међутим, од 1991. године све полуге власти у републици су припадале Чеченима, органи централних власти уопште нису функционисали на њеној територији, а погрому су у првом реду биле изложене руска и друге мањине, као и чеченско становништво које се опирали сепаратистичким тежњама владајућих етнонационалних елита.

Севернокавказки терористи су и после Беслана наставили да нападају цивилне циљеве широм Руске Федерације, док су безбедносне структуре на све начине настојале да спрече или бар ограниче број напада. Примера ради, само у првих десет месеци 2008. године откривено је и пресечено 69 кривичних дела са елементима тероризма, при чему је ухапшено више од 350 терориста. У току 2008. године „ликвидирано је 170 терориста, од тога 13 лидера терористичких група, на затворске казне је осуђено 198 лица, а откривено је и више од 180 терористичких база“⁵⁴³.

Приликом проучавања овог облика политичког насиља неопходно је правити разлику између истинских терориста и припадника криминалних организација на

⁵⁴¹ Видети опширније у Austin Jersild, *The Chechen Wars in Historical Perspective: New Work on Contemporary Russian-Chechen Relations*, *Slavic Review*, Vol. 63, No. 2, Summer 2004, Illinois, pp. 367-377.

⁵⁴² Austin T. Turk, *Sociology of Terrorism*, *Annual Review of Sociology*, Vol. 30, 2004, p. 272.

⁵⁴³ Сергей Дьяков, *Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства*, Юридически центр Пресс, Санкт-Петербург, 2012, стр. 83.

Северном Кавказу, који покушавају да се под плаштом идеолошких, политичких и верских мотива представе јавности као „терористи“, односно квазитерористи, а заправо акте насиља користе као средство за постизање крајње „баналних“ циљева, обично за противзаконито стицање финансијске користи. Иза субјеката таквих појавних облика насиља често стоје „државни службеници различитог профила, па и припадници безбедносних и правосудних структура, као и бизнисмени, који преко квазитерориста настоје да остваре своје партикуларне материјалне интересе“⁵⁴⁴.

2.3.3. Субверзија

Субверзија је „настојање и реализација настојања максимизираних продора таквих глобалних идеолошких, економских и културних образаца и односа, и поукупан профил друштва битних друштвених и привредних усмерења, (као и парцијалних попут начина војне обуке, тржишне оријентације и сл.), све до начина индивидуалног и колективног живљења (потрошачки менталитет) који омогућавају реализовање стратешког циља носиоца субверзије, у одговарајуће поре друштва – објекта субверзивне пенетрације“⁵⁴⁵. Тактички циљеви субверзије могу бити различити, али је „стратешки циљ сваке субверзије је дестабилизација система изнутра, путем суптилних пенетрационих и рушилачких техника у таквој мери да носилац субверзије може, у првом реду без војне интервенције, међународне осуде и уопште последица, а с релативно малим материјалним улагањем и незнатним људским губицима или без њих, реализовати своје стратешке, политичке, привредне и војне интересе према објекту или, у мери да се услед слабљења одбрамбеног потенцијала објекта субверзије знатно може олакшати, како директна војна интервенција земље – носиоца субверзије, тако и превратничка политичка акција одређених политичких структура и снага унутар земље-објекта, чије политичке активности воде остваривању циљева истоветних са циљевима носиоца субверзије“⁵⁴⁶.

⁵⁴⁴ Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 234.

⁵⁴⁵ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 134-135.

⁵⁴⁶ Ibid, str. 135.

Субјектима овог облика политичког насиља су још од давнина на располагању стојала многа средства за реализацију циљева, да би са свеопштим прогресом у савременим околностима могућности за успешно спровођење субверзија постале готово неисцрпне. Богата пракса показује да је предуслов за успешно субверзивно деловање „изналажење за дату средину управо њој примерених метода што често отежава препознавање неких суптилних субверзивних активности, као што су шпијунажа и саботажа, све док не добију изразито видљива обележја“⁵⁴⁷.

Симеуновић констатује да је „чешћа и делотворнија субверзивна појава планирања и остваривања корумпирања руководећег политичког, привредног, војног и научног кадра земље – објекта субверзије, него сама индоктринација маса“⁵⁴⁸, будући да су водећи фактори у друштву „кохерентнији као слој, па је лакше и брже могуће изградити технику приступа, друго, читав систем се лакше и брже окреће у жељеном правцу њиховом „обрадом“ него нпр. изазивањем немира у бази друштва које је често потом за носиоца субверзије тешко и усмеравати и контролисати, треће, у плановима земаља – носилаца субверзије „обрада“ руководства има, и за њих не без значаја, далеко повољнији финансијски ефекат, јер по правилу захтева далеко мање инвестиција“⁵⁴⁹. Међутим, забележени су случајеви да ови процеси могу тећи и паралелно.

Класична метода субверзије је и „разбијање територијалног интегритета и сваког вида друштвеног заједништва“⁵⁵⁰, који се увек налазе на путу носиоцима овог облика политичког насиља, при чему се „најчешће користи тзв. „техника друштвеног расцепа“, односно, коришћење једне или више од следећих могућих *divide et impera* варијанти: расцеп у политичким, привредним, војним, научним и културним врховима датог друштва; расцеп између одређених врхова (нпр. између политичких и војних или научних и политичких); расцеп одговарајућег врха и базе (нпр. политичког или привредног руководства и базе); расцеп у бази друштва (између одређених друштвених група коришћењем међунационалних

⁵⁴⁷ Ibid, str. 135-136.

⁵⁴⁸ Ibid, str. 136.

⁵⁴⁹ Ibid.

⁵⁵⁰ Ibid, str. 137.

или религиозних проблема, али и убрзавањем раслојавања путем социјалних разлика и сл.)“⁵⁵¹.

У нацрту документа „О основним правцима државне и националне политике Руске Федерације на Северном Кавказу“ из 1999. године, који никада није званично усвојен у надлежним федералним институцијама, Северни Кавказ је означен као подручје на коме „више страних држава настоји да руски утицај сведе на минимум“⁵⁵², занемарујући ноторну чињеницу да је у питању саставни део Руске Федерације, те да је депласирано говорити о руском присуству у региону као о нечему негативном и неприхватљивом са становишта међународног права.

Практични примери показују да највећа штета од субверзивног деловања настаје у ситуацијама када стране државе и њихове специјалне службе одлуче да за остварење својих циљева, у случају Руске Федерације у области Кавказа и Каспијског мора, као инструмент искористе тероризам. Већ на почетку Првог чеченског рата Москва је била уверена да субверзивно деловање страног фактора може начинити Чеченију центром међународног тероризма, те је Министарству спољних послова Руске Федерације било наложено да предузме хитну дипломатску акцију усмерену на блокирање „војне и друге помоћи чеченским сепаратистима од стране држава „ближег“ и „даљег“ иностранства, уз инсистирање да би свака помоћ те врсте представљала мешање у руске унутрашње прилике“⁵⁵³.

Бивши командант Обједињених група федералних војски генерал Генладиј Трошев у својим мемоарским записима као непобитну чињеницу наводи субверзивно деловање многих иностраних, нарочито блискоисточних обавештајних служби на Северном Кавказу. *Modus operandi* обавештајних служби биле су прикривене активности кроз рад представништава различитих компанија и хуманитарних организација, усмерених не само на прикупљање обавештајних података, већ и на помагање антивладиних покрета и подгрејавање анимозитета између представника севернокавказких народа и федералног центра. Москва је испрва неадекватно и благо реаговала на обавештајна подривања, што Трошев

⁵⁵¹ Ibid.

⁵⁵² Рустам Ибрагимов, *Русская рулетка? Национальный вопрос и судьба России*, Империиум XXI век, Русская панорама, Москва, 2009, стр. 108.

⁵⁵³ НВФ (*Неправительственные Вооруженные Формирования*) – боевые действия на Кавказе, стр. 99.

доводи у везу с „корумпираношћу појединаца из високих ешалона власти и крајње нестабилном политичком ситуацијом у држави“⁵⁵⁴. У прилог тези коју износи Трошев говори податак да је само 2005. године „откривена и пресечена противзаконита делатност више од четрдесет корумпираних службеника у органима државне власти и локалних самоуправа, као и у правосудним органима“⁵⁵⁵, укључених у пружање различитих видова логистичке подршке чеченским сепаратистима.

На постсовјетском простору формиран је низ муслиманских хуманитарних, образовних, културних и просветних организација, финансираних из Саудијске Арабије, пре свега преко Светске исламске лиге, као и Пакистана, Ирана и других исламских држава. У Азербејџану је, на пример, деловао Комитет за пружање хуманитарне помоћи „Спас“ и филијала међународне хуманитарне организације „Таиба“, за које је „карактеристична практично отворена пропаганда панисламистичких идеја“⁵⁵⁶, стварања јединствене муслиманске државе у региону и њене сарадње „са Саудијском Арабијом, Турском, Ираном, Јорданом и Пакистаном“⁵⁵⁷, као и потискивања Руске Федерације са Северног Кавказа. Делатност муслиманских организација у државама насталим на простору бившег СССР-а посебно је интензивирана после „отварања амбасаде Саудијске Арабије у Москви“⁵⁵⁸. Средином деведесетих година XX века у Руској Федерацији „су основане филијале фондова „Ибрахим бен Ибрахим“, „Ахмед ал Дагестани“, „Организације исламске солидарности“, „Друштво Шамила“ и медреса названа по краљу Фахду“⁵⁵⁹. Њихов главни циљ било је ширење саудијског утицаја у Руској Федерацији, а нарочито на Кавказу. Истраживања показују да је „за остваривање тог циља је коришћен широк спектар средстава, од поделе милиона бесплатних примерака Курана и друге религиозне литературе до изградње џамија и исламских културних центара“⁵⁶⁰.

⁵⁵⁴ Видети опширније у Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 62-63.

⁵⁵⁵ Игорь Синецџин, О повышении эффективности мероприятий по перекрытию каналов финансирования терроризма, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 163.

⁵⁵⁶ Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 257.

⁵⁵⁷ Исто.

⁵⁵⁸ Исто, стр. 258.

⁵⁵⁹ Исто.

⁵⁶⁰ Исто.

Рамазан Џабаров износи податак да су „саудијске организације од 1992. до 1994. године у Чеченији, Дагестану, Кабардино-Балкарији, Карачајево-Черкесији и Башкирији учествовале у формирању читаве мреже илегалних полувојних логора, наводно за изучавање основа исламског учења, а заправо намењених идеолошкој индоктринацији и војној обуци муслиманске омладине, тзв. будућих заштитника ислама“⁵⁶¹.

Део новца за финансирање рата сепаратисти са Северног Кавказау су обезбеђивали приходима од криминалних активности (противзаконит промет нафте и нафтних деривата, трговина наркотицима, оружјем и робљем), док су остатак средстава добијали од радикалних исламиста и чеченске дијаспоре широм света. Према подацима МУП-а и ФСБ-а, финансијска помоћ је дистрибуирана преко више од 60 организација, 100 компанија и 10 банака. Предњачиле су Ал Каида, Муслиманска браћа, „Ал Харамејн“, „Хизб-ут Тахрир ал Ислами“, „Џаммаат-и-ислами“, „Исламски свет“ и др.⁵⁶² Лист „Северни Кавказ“ наводи да је ФСБ недвосмислено установио да је саудијска организација „Ал Харамејн“ финансирала чеченску борбу против федералног центра и „под покрићем добротворног рада организовала обавештајно и субверзивно деловање“⁵⁶³ у региону.

Када је реч о Ал Каиди, њен лидер Осама Бин Ладен је у Авганистану формирао неколико логора за обуку терориста који су стечена деструктивна знања и вештине у циљу светског џихада примењивали у Чеченији, али и у АП Косово и Метохији, Босни и Херцеговини, Таџикистану, Кашмиру, Синџјану, Африци и на Филипинима. Током 1996. и 1997. године на Северном Кавказу је боравио један од најближих сарадника Осаме бин Ладена и потоњи лидер Ал Каиде, Египћанин „Ајман ал-Завахри, кога су руске пограничне снаге ухапсиле крајем 1996. године у Дагестану. Међутим, том приликом није идентификован као терориста, јер је користио лажно име и презиме, па му је само изречена мера протеривања са територије Руске Федерације“⁵⁶⁴.

⁵⁶¹ Рамазан Џабаров, *Екстремисты против традиционалистов*, *Независимая газета*, 20. октобър 1999.

⁵⁶² Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 289-290.

⁵⁶³ *Северный Кавказ под тенью ваххабизма: о радикальном исламе на страницах газеты „Северный Кавказ“ 1991-2008 годы*, том 1, стр. 66.

⁵⁶⁴ Рахамим Эмануилов, Андрей Яшлавский, *наведено дело*, стр. 284.

Донатан Р. Вајт грешни када тврди да су „Бин Ладенови следбеници почели да изводе терористичке нападе против руске војске у Чеченији у јуну 2000. године“⁵⁶⁵, будући да је до тога дошло знатно раније, односно после Хатабовог активирања у региону. Изузев представника из иностранства, Ал Каида је имала следбеника и унутар чеченске заједнице. С тим у вези, Рамзан Кадилов је 2005. године изјавио да је Шамил Басајев „директни експонент ове терористичке организације“⁵⁶⁶.

Значајна помоћ чеченским сепаратистима је пристизала од организација из Јордана из којих је стајала обавештајна служба ове земље.⁵⁶⁷ При томе треба имати на уму да је и Хатаб био пореклом из Јордана. После Хатабове погибије 2002. године на његово место је дошао Саудијац Абу ал-Валид, члан глобалне терористичке мреже са искуством из борби вођених у Авганистану, Тацикистану и Босни и Херцеговини. Погинуо је 2004. године, а наследио га је Јорданац Абу Хафса ал-Урдани, означен као емисар Ал Каиде на Северном Кавказу. Осим тога, кувајтска организација „Исламски центар“ је крајем деведесетих година XX века „проследио Масхадовљевој влади 13,5 милиона долара“⁵⁶⁸, док је из Катарa 1999. године Чеченима наводно прослеђено 8 милиона долара.⁵⁶⁹

О масовном учешћу страних најамника и добровољаца сведочи и изјава бившег министра одбране Сергеја Иванова после састанка „Русија-НАТО“ у октобру 2004. године, да су се на страни Чечена борили „најамници из чак 52 земље“⁵⁷⁰. Руске специјалне службе су установиле разгранату мрежу контаката и сарадње између Чечена и представника грузијских и азербeјџанских институција. Министарство спољних послова Руске Федерације оптужило је званични Тбилиси за слање војне и финансијске помоћи, као и пружање уточишта и медицинских услуга чеченским терористима. Азербeјџан и Грузија су оптуживани да су у својим војним базама током 1999. године дозвољавале обуку чеченских бораца.⁵⁷¹

⁵⁶⁵ Džonatan R. Vajt, *navedeno delo*, str. 202.

⁵⁶⁶ Александр Гамов, *Непарадные портреты*, Вагриус, Москва, 2010, стр. 164.

⁵⁶⁷ Видети опширније у Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 290.

⁵⁶⁸ Алексей Малашенко, *Исламская альтернатива и исламистский проект*, стр. 117.

⁵⁶⁹ Видети опширније у Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 318.

⁵⁷⁰ Исто, стр. 297.

⁵⁷¹ Исто, стр. 311-313.

Камалудин Гацијев истиче да је Турска као дугорочни стратешки циљ поставила „привлачење у своју сферу утицаја свих туркојезичких држава насталих на постсовјетском простору, чиме би реализовала идеју пантуркизма и створила противтежу руском утицају у Кавкаско-каспијском региону и Централној Азији“⁵⁷².

Реч је о једном од праваца деловања, односно аспеката неоосманизма, који Дарко Танасковић дефинише као „комплексну макроидеолошку платформу према којој данашња Турска, као његова легитимна цивилизацијска наследница, треба да реафирмише целокупно духовно, културно и политичко наслеђе Османског царства како би у прерасподели светске моћи и утицаја, која је у току, обезбедила и успешно играла улогу једног од глобално значајних међународних чинилаца“⁵⁷³.

Говорећи о османском наслеђу, министар спољних послова Турске и водећи идеолог неоосманизма Ахмет Давутоглу је 2009. године у Сарајеву дао сликовит приказ ове платформе, истакавши „имамо више Бошњака који живе у Турској него у Босни! Више Албанаца који живе у Турској него у Албанији! Више Чечена који живе у Турској него у Чеченији! Више Абхаза у Турској него у Абхазији... За све ове различите народе на Балкану, Средњем истоку и Кавказу, Турска је сигурно уточиште, њихова домовина...“⁵⁷⁴.

Улогу дијаспоре кавкаских народа као важног фактора у креирању турске спољне политике наводи и Камалудин Гацијев, која према одређеним подацима броји око 7 милиона људи. У Турској су у периоду од почетка Првог до краја Другог чеченског рата активно „деловала удружења „Шамил“, „Северни Кавказ“ и др., окупљајући, између осталих, угледне политичаре, официре турске војске, бизнисмене и новинаре“⁵⁷⁵. Осим носилаца легалних активности, борбу Чечена против Руске Федерације у периоду два рата на тим просторима подржавала је

⁵⁷² Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 347. О најважнијим векторима турске спољне политике видети опширније у Артур Лјукманов, *Новая политика Турции на Ближнем Востоке, Международная жизнь*, бр. 11, 2010, Москва, стр.94-105.

⁵⁷³ Исти аутор сматра да се неоосманизам најсажетије може одредити као идеолошки амалгам *исламизма, туркизма и османског империјализма* (Дарко Танасковић, *Неоосманизам. Доктрина и спољнополитичка пракса*, Службени гласник, Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010, стр. 8).

⁵⁷⁴ Цитирано према Дарко Танасковић, *наведено дело*, стр. 45.

⁵⁷⁵ Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 348.

„турска десничарска организација Сиви вукови, која се обично одређује као борбено крило ултрадесне турске политичке партије МХП“⁵⁷⁶.

Турска у деловању на Кавказу ужива подршку утицајних кругова у САД будући да, према Збигњеву Бжежинском, представља „контратежу Руској Федерацији у региону“⁵⁷⁷, односно у значајној мери спутава поновно успостављање руске доминације над новим независним државама које су на овим просторима настале после распада СССР-а.

Према Камалудину Гаџијеву, Турска је „објективно заинтересована за одржање тензија на Северном Кавказу, а нарочито у Чеченији, будући да се тиме добија још један аргумент у прилог грађењу нафтовода Тбилиси-Баку-Џејхан и заобилажењу Руске Федерације“⁵⁷⁸ као кључног извозника енергената у региону. Градњом овог нафтовода Руска Федерација не само да је изгубила изузетне изворе прихода, већ и део утицаја на Азербејџан, Казахстан и Грузију. Будући да пред собом има изузетно снажног противника, Турска није могла директно и отворено да учествује у дестабилизовању ситуације на Северном Кавказу. Наиме, свесна да би званична Москва потенцијално могла да, по систему реципроцитета, пружи подршку Курдима у Турској, Анкара је на званичним форумима декларативно пружала подршку очувању територијалног интегритета Руске Федерације и спречавала слање добровољаца и формирање база за обуку чеченских бораца на својој територији. Међутим, део турског политичког естаблишмента подржавао је чеченске сепаратисте у оба рата вођена с федералним центром. Осим тога, „Влада Турске је у јесен 1995. године захтевала да руско руководство повуче војску из Чеченије, као и да ограничи број војника на Северном Кавказу, аргументујући своју позицију тврдњом да Москва крши Споразум о смањењу броја војника и наоружања у Европи, потписан 1990. године“⁵⁷⁹.

Субверзивно деловање одређених кругова у Турској, материјализовано у пружању подршке севернокавказким сепаратистима, било је у фокусу СВР-а, нарочито због турског чланства у НАТО-у, који је посматран као највећа претња

⁵⁷⁶ Драган Симеуновић, Цихадизам као десничарски екстремизам и клерикални фашизам, *Фашизам у савремености*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Савез антифашиста Србије, Београд, 2009, стр. 138.

⁵⁷⁷ Zbignjev Bžežinski, *navedeno delo*, str. 48.

⁵⁷⁸ Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 349.

⁵⁷⁹ Исто.

по руску националну безбедност. Према тврдњама бившег премијера Руске Федерације и директора СВР-а Јевгенија Примакова, ова обавештајна служба се „супротстављала офанзивној политици Анкаре са антируским предзнаком у Закавказју, Центалној Азији и на Кипру“⁵⁸⁰.

Разматрајући однос САД и других западних држава према питању Северног Кавказа, Камалудин Гаџијев износи став да код њихових руководстава не постоји намера о распарчавању територије и потискивању Руске Федерације с Кавказа и Прикаспијског региона. С друге стране, истиче да су западне државе на незваничном нивоу у више наврата на различите начине подржале чеченске сепаратисте и оправдале њихове циљеве, а све зарад ширења свог утицаја у региону.⁵⁸¹ САД и друге западне земље су дошле у прилику да, више него раније, то чине после распада СССР-а, што је, према мишљењу Збигњева Бжежинског, представљало пораз Русије у хладном рату и учинило је „клијентом, а не партнером“, према коме треба наступати „с позиције силе и диктата“⁵⁸². Слично је размишљала и бивша државна секретарка САД Мадлен Олбрајт, оцењујући као „неправду“ то што Руска Федерација с тако мало становника располаже тако великом територијом и износећи идеју да би природни ресурси Сибира требало да постану светско, а не само руско добро.⁵⁸³

Наталија Нарочницка је експлицитнија од Камалудина Гаџијева када тврди да је ЦИА и после завршетка хладног рата наставила да „подржава светски цихад“⁵⁸⁴, те да су „нове тајне операције покренуте у Централној Азији, на Кавказу и Балкану“⁵⁸⁵, док су као „катализатор распада СССР-а, бар што се тиче стварања шест нових муслиманских држава, послужиле пакистанске војне и обавештајне структуре“⁵⁸⁶. Нарочницка такође истиче да су вехабијски мисионари упућени на Кавказ из Саудијске Арабије, те да је „без обзира на своје

⁵⁸⁰ Јевгениј Primakov, *Godine u visokoj politici*, str. 137.

⁵⁸¹ Видети опширније у Камалудин Гаџијев, *Геополитика Кавказа*, стр. 386-389.

⁵⁸² Срећко Ђукић, *Повратак Савеза. Две деценије после*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 24.

⁵⁸³ Борислав Лалић, Америка мерка благо руског Сибира, *Вечерње новости*, 6. септембар 2008. године.

⁵⁸⁴ Наталија Нарочницка, *Русија и Руси у светској историји*, СКЗ, Београд, 2008, стр. 512.

⁵⁸⁵ Исто.

⁵⁸⁶ Исто.

антизападњаштво, исламски фундаментализам служио стратешким интересима Вашингтона“⁵⁸⁷.

На основу наведених теза може се закључити да су збивања на Северном Кавказу била део успостављања „неприкосновене политичке, економске и војне доминације САД и групе високоиндустријски развијених земаља Запада, окупљених у, или око неких међународних организација економског, политичог или војног карактера, над скоро свим осталим земљама света“⁵⁸⁸, односно стварања „*новог светског поретка*“ кроз вођење спољне политике претежно са позиција силе и мешањем у унутрашње ствари суверених земаља“⁵⁸⁹. Уколико се ствари посматрају из те перспективе, после распада СССР-а, у интересу САД-а и њених савезника била је демонтиража, односно уситњавање територије Руске Федерације, и даље највеће земље света, са изузетним природним ресурсима.

Као пример субверзивног деловања и индиректног мешања у унутрашња питања Руске Федерације наводи се организовање сусрета између државних службеника САД и Велике Британије са Асланом Масхадовом „приликом његовог боравка у овим државама у марту 1998. године, а касније и с његовим емисарима“⁵⁹⁰. Описујући однос и потенцијалне правце деловања наведених држава према руској страни, заменик председника Владе Руске Федерације Дмитриј Рогозин заступа гледиште да би западне земље, као у случају НАТО бомбардовања СРЈ 1999. године, вероватно извршиле „оружану интервенцију“⁵⁹¹ у корист чеченских сепаратиста, само да руска страна не поседује нуклеарно оружје које би у случају агресије била принуђена да употреби.

У анализама руских специјалних служби наводи се да је Северни Кавказ због богатих налазишта нафте дошао у фокус више држава и финансијско-индустријских група. Према њиховим сазнањима, у извештајима ЦИА из 1997. године се истиче да је САД прогласила Кавказ за зону својих „стратешких интереса“, односно регион чија би контрола донела приступ највећим

⁵⁸⁷ Исто.

⁵⁸⁸ Драган Симеуновић, *Нови светски поредак и национална држава*, стр. 5.

⁵⁸⁹ Исто, стр. 6.

⁵⁹⁰ Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 386.

⁵⁹¹ Дмитриј Рогозин, *Јастребови мира. Дневник руског амбасадора*, стр. 196.

налазиштима нафте у области Каспијског мора и смањење зависности западних земаља од арапске нафте.⁵⁹²

У великој мери ова сазнања потврђује изјава тадашњег главног команданта НАТО-а за Европу генерала Џејмса Џонса на слушању у Комитету Оружаних снага Сената САД, у којој се наводи да је „Кавказ кључна тачка у процесу распрострањања демократије и тржишне економије у земљама Централне и Југозападне Азије“⁵⁹³. Због тога је Џонс подвукао да САД траже „приступ новим објектима и слободу транзита ка Црном мору и Кавказу ради промовисања америчких националних интереса“⁵⁹⁴, односно за „јужно заокруживање Руске Федерације и њено одсецање од транспортних комуникација преко Кавказа ка Блиском и Средњем Истоку“⁵⁹⁵.

Такође, политичка и економска дестабилизација Руске Федерације на Кавказу неминовно би довела и до смањења утицаја Москве на збивања у Украјини, што такође одговара Западу. Најпогоднија тачка за потенцијално субверзивно деловање страног фактора на Северном Кавказу, а самим тим и на целокупној територији Руске Федерације, свакако је Грузија с њеним изузетним стратешким положајем, преко које, између осталог, пролази поменути нафтовод Тбилиси-Баку-Џејхан.

Алексеј Малашенко истиче да је током деведесетих година XX века у САД „деловало неколико стотина исламских организација различитих усмерења, укључујући и оне најрадикалније. До почетка XXI века број ових организација је нарастао на 1500, од којих је око педесет било специјализовано за пружање помоћи муслиманима широм света“⁵⁹⁶. Највећу помоћ су добијали муслимани из бивше СФРЈ и Чеченије. Надлежни органи у САД су затварали очи пред формирањем флексибилне исламистичке инфраструктуре, способне за вођење фундаменталистичке пропаганде и привлачење омладине на своју страну. Токови новца дистрибуираног из наведених организација од стране америчких власти

⁵⁹² Видети опширније у Владимир Вахания, *Террор и заговори в России (XIV-XXI вв.)*, Юстицинформ, Москва, 2007, стр. 240-241.

⁵⁹³ Цитирано према Срећко Ђукић, *Повратак Савеза. Две деценије после*, стр. 115.

⁵⁹⁴ Исто.

⁵⁹⁵ Исто.

⁵⁹⁶ Алексей Малашенко, *Исламская альтернатива и исламистский проект*, стр. 99.

нису систематски праћени и истраживани, а камоли пресеци, све до 11. септембра 2001. године и терористичких напада Ал Каиде на САД.

Руске институције су установиле да је субверзивно деловање западних држава интензивно текло преко различитих „невладиних организација, којих је 2005. године у Руској Федерацији било преко 300 хиљада“⁵⁹⁷. С формалним усмерењем на заштиту људских права, део невладиних организација, финансираних са Запада, на прикривен начин се бавило обавештајним радом, али и софистицираном субверзијом коришћеном „за осуду војних операција руских специјалних служби против терориста у Чеченији, за јавна протествовања против централизовања власти и јачања утицаја председника Руске Федерације“⁵⁹⁸, али и вршење притиска на државне органе због хапшења и процесуирања олигарха укључених у криминалне активности. Наизглед неповезане, ове активности су заправо представљале комплексне и синхронизоване субверзије усмерене на дестабилизацију и слабљење политичког система и друштва у целини.

Александар Дугин ове процесе сагледава у контексту теорије мрежноцентричних ратова, при чему „мрежа“ представља „нови простор – информациони простор у коме се одигравају основне стратешке операције – како обавештајног, тако и војног карактера, а такође њихова медијска, дипломатска, економска и техничка подршка“⁵⁹⁹. Према Дугину, обавештајни систем САД формира и контролише „мрежу“ чији узајамно повезане елементе чине „борбене јединице, системи веза, информациона подршка операција, обликовање јавног мњења, дипломатски кораци, социјални процеси, обавештајна и контраобавештајна служба, етнопсихологија, религиозна и колективна психологија, економска подршка, академска наука, техничке иновације, итд.“⁶⁰⁰.

Разматрајући позицију Велике Британије према Руској Федерацији, Дугин тврди да су острвске „тајне службе још од XVIII века користиле радикалне исламске секте за решавање својих геополитичких задатака“⁶⁰¹, илуструјући то

⁵⁹⁷ Марко Парезановић, *наведено дело*, стр. 357.

⁵⁹⁸ Исто.

⁵⁹⁹ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*, Преводилачка радионица Русић, Никола Пашић, Београд, 2009, стр 247.

⁶⁰⁰ Исто, стр. 247-248.

⁶⁰¹ Исто, стр. 238.

примером да је „на изворишту вехабизма стајао енглески шпијун Хемфер“⁶⁰². Такође, Дугин тврди да енглеска обавештајна служба МИ-6 делује на Северном Кавказу, при чему чеченске терористе користи као „један од најважнијих елемената те мреже утицаја“⁶⁰³.

Енглеске обавештајне структуре су наводно још током седамдесетих година XX века разматрале могућности за потискивање Русије с Кавказа кроз помагање сепаратистичких тенденција и програма националног уједињења кавкасских народа, што је требало да доведе до стварања марионетских држава и доласка западних сила у позицију да преузму контролу над каспијским нафтоводима. Енергетски ресурси Чеченије су интересантни и за друге светске, али и регионалне силе, па је ова севернокавказка република постала „моћан фактор економског и политичког притиска на Руску Федерацију“⁶⁰⁴.

У одређеним ситуацијама није једноставно установити да ли поступци страног фактора представљају осмишљен вид субверзије или деловање независних медија, организација и других субјеката цивилног друштва које се може оценити као резултат слободе говора и легитимног изношења различитих ставова, док држава у којој се то дешава остаје изван догађаја, не покушавајући да их усмерава и инструментализује.

Примера ради, Министарство спољних послова Руске Федерације је 2005. године изјавило да је у Москви крајње негативно примљена вест о припремама за емитовање интервјуа са Шамилом Басајевом на Четвртом каналу Британске телевизије. У владајућим руским круговима такав поступак је оцењен као директна информациона подршка терористима на Северном Кавказу. Руска дипломатија је изразила забринутост због чињенице да се то дешава у земљи која је тада председавала „Групом осам“, запитала се да ли објављивање интервјуа с Басајевом представља кршење резолуција Савета безбедности УН број 1373 и 1566 и закључила да се „сваки покушај правдања отварања медијског простора за терористе, на чијим рукама се налази крв невиних жртава, укључујући и децу, позивањем на слободу говора, најблаже може назвати циничним“⁶⁰⁵. Руска страна

⁶⁰² Исто.

⁶⁰³ Исто.

⁶⁰⁴ Мовсур Ибрагимов, Об особенностях кризиса в Чеченской Республике в 1990-е годы, стр. 369.

⁶⁰⁵ *Северный Кавказ под тенью ваххабизма: о радикальном исламе на страницах газеты „Северный Кавказ“ 1991-2008 годы*, том 1, стр. 230.

је потом затражила адекватну реакцију британског правосудног система. Форин офис је одговорио да „Влада Велике Британије апсолутно и у потпуности осуђује учешће Шамила Басајева у терористичким нападима, што је и потврдила тако што је подржала одлуку о стављању Басајева на списак терориста који, у складу с Резолуцијом Савета безбедности УН број 1267, води Антитерористички савет УН“⁶⁰⁶. Међутим, приказивање интервјуа с Басајевом је у Форин офису оцењено као право емитера које нема никакве везе са британском владом.

Као специфичан облик субверзивног деловања треба посматрати и писање појединих западних медија, у којима су одговорнима за терористичке нападе на стамбене зграде у Москви 1999. године проглашене руске специјалне службе. Циљ таквих текстова било је дискредитовање руске војне акције на Северном Кавказу, која је представљена „као смишљена провокација, а не као легитимно деловање у складу с међународним правом“⁶⁰⁷.

Руски председник Владимир Путин тврди да стране земље, као и јавне и међународне организације под њиховом контролом, и после формалног окончања Другог чеченског рата 2009. године Северни Кавказ виде као упориште за субверзије усмерене на дестабилизацију Руске Федерације у целини. Ове негативне тенденције, према Путину, постале су нарочито изражене „с приближавањем Зимских олимпијских игара одржаних у Сочију у фебруару 2014. године“⁶⁰⁸, које је Москва на симболичком плану искористила за подизање престижа у међународној заједници и остављање утиска силе у успону.

Субверзивно деловање страног фактора, нарочито у контексту подржавања деловања терористичких организација као дела глобалног политичког феномена, свакако може допринети дестабилизацији свеукупних прилика на Северном Кавказу. Међутим, спољни утицаји нису одлучујући за политичке и безбедносне процесе у региону, будући да се кључ позитивног, али и негативног развоја ситуације налази код федералних власти и њених експонената у републикама. Уколико постоје потребни унутрашњи ресурси, консензус водећих друштвених

⁶⁰⁶ Исто, стр. 231.

⁶⁰⁷ *Россия и Чечня – 200-летняя война*, стр. 267. С друге стране, слично су реаговали многи медији после терористичких напада Ал Каиде на САД 2001. године, пишући да су експлозије изазвале америчке специјалне службе по налогу администрације председника Џорџа Буша Млађег, у циљу стварања повода за напад на Ирак и Авганистан.

⁶⁰⁸ Путин: стране земље покушавају да дестабилизују Кавказ, *Политика*, 9. септембар 2013. године.

сила око стратешки важних питања и делотворна решења за различите врсте проблема, умањује се вероватноћа да ће субверзивно деловање дати резултате које субјекат насиља очекује.

2.3.4. Репресија

Једна од основних карактеристика сваке државе је и њена репресивна функција, будући да „нема поретка ни друштвено-политичког система који се на служи репресијом, односно не претпостављају репресију као начин свога одржања и останка владајуће класе на власти, односно регулисања социјалних конфликта и обезбеђења поштовања важећих правних, па, понекад, и неких верских, обичајних и моралних норми путем државне принуде“⁶⁰⁹. Репресија као „систем легалних принудних активности владајућих, само по себи, као уосталом и сваки други облик политичког насиља, иако непожељна, није независна од укупне политике ни позитивна ни негативна“⁶¹⁰. Да би била претежно позитивна, њен интензитет и обим морају бити саобразни потреби заштите општег, а не партикуларних интереса. Немогућа је „уколико власт нема апсолутну контролу и пуну наредбодавну моћ над војном силом“⁶¹¹.

Репресија може бити различитог интензитета – од мање повезане са силом до бруталне страховладе. Уколико постане једна од незаобилазних функција државе, основно начело и стил владања и организације живота једног друштва, онда се може говорити о систему терора.⁶¹² Такав вид репресије често бива покретач реактивног насиља репресиране стране. Насилна реакција може уследити убрзо после репресије, али и дуго након окончања система терора, односно у тренутку када се стекну услови за деловање. Пример је политичко насиље Чечена над руским становништвом током деведесетих година XX века, мотивисано, између осталог, и жељом за „осветом због репресија комунистичког режима и депортација“⁶¹³ спроведених на крају Другог светског рата.

⁶⁰⁹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 139.

⁶¹⁰ Ibid, str. 139-140.

⁶¹¹ Ibid.

⁶¹² Видети опширније у Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 141.

⁶¹³ Исмаил Алиев, *Этнические репрессии*, Радиософт, Москва, 2009, стр. 12.

Репресалија је „конкретна форма обично нелегалне недискриминативне репресије масовних размера од стране власти или завојевача на заузетој територији над месним становништвом у циљу одмазде или застрашивања, јер су могуће жртве не само одрасли као потенцијално способни да пруже отпор, већ сви, што значи нпр. и деца“⁶¹⁴. Посебан вид овог сложеног облика политичког насиља је „реталијација, узвраћање неке државе, односно међународног субјекта, истим чином на неки чин повреде међународног права“⁶¹⁵. У контексту међународног права, репресалије представљају „противправни акт који следи као реакција на противправни акт друге државе, а циљ му је да се друга страна принуди на поштовање правних правила или да се тим путем издејствује задовољење“⁶¹⁶.

Обрачунавајући се са унутрашњом опозицијом непосредно пре избијања Првог чеченског рата, Дудајевљев режим је за своје насилне поступке настојао да створи привид утемељености у закону, па је њему лојално тужилаштво поднело кривичне пријаве против водећих опозиционара због тога што су, наводно, „починили 22 различита кривична дела“⁶¹⁷. Дудајев је то искористио да према опозицији, проглашеној за „непријатеље народа“, примени репресивне мере. О жестини репресије сведочи податак да је „само у току августа 1994. године у рејону Урус-Мартана убијено више од 200 опозиционара“⁶¹⁸.

После потписивања Хасавјуртског споразума 1996. године у Чеченији је започео период појачаних репресија власти над неистомишљеницима, под изговором обрачуна са „издајницима нације“ који су у току рата сарађивали са Русима. Прављени су „спискови оних које је требало без одлагања ликвидирати, као и оних који су располагали средствима да „откупе“ свој живот“⁶¹⁹.

Кључни носилац репресије у току владавине Аслана Масхадова је била Национална служба безбедности Чеченске Републике Ичкерије. За њено деловање су била карактеристична „многобројна хапшења и неосновано задржавање лица у притвору, истраге које су без оправданих разлога трајале

⁶¹⁴ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 141.

⁶¹⁵ Ibid, str. 142.

⁶¹⁶ Смиља Аврамов, Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2003, стр. 617.

⁶¹⁷ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 274.

⁶¹⁸ Исто.

⁶¹⁹ Татьяна Гантимурова, Бахтиар Ахмедханов, *наведено дело*, стр. 194.

годинама, висока смртност лица подвргнутих ислеђивању⁶²⁰, перманентно прекорачивање надлежности и излажење изван делокруга рада прописаног чеченским правним нормама.

Прозападно оријентисане невладине организације у Руској Федерацији оптужују Рамзана Кадирова да је после доласка на место председника Чеченске Републике почео да спроводи масовне репресије како би учврстио и проширио своју власт. Поједини коментатори прилика у републици иду дотле да поступке Рамзана Кадирова пореде са Стаљиновим „чисткама“ и закључују да у њима постоје елементи због којих би се чеченска власт могла дефинисати као систем терора и тоталитарни режим.

Одговорност за такав развој ситуације, према мишљењу наведених организација, сноси федерални центар, односно Путин који је од 2000. године спроводио процес „чеченизације“ – образовања снажне проруске републичке власти, претежно састављене од бивших сепаратиста, на челу са Ахмадом Кадировом, што се у невладиним круговима дефинише као „пренос пуномоћја на нелегално насиље са федералних на локалне структуре“. Из перспективе Кремља, било је то тражење алтернативног пута за извођење региона из дуготрајне и дубоке кризе, а на основу закључка да се сепаратисти не могу победити искључиво насилним методама. Руској Федерацији је стога био неопходан чеченски политичар који се у својој средини раније није „компромитовао колаборацијом (с федералним центром), већ се борио за независност“⁶²¹, али који не намерава да се поново декларише као сепаратиста. Такође, тај политичар је морао да буде и верски ауторитет, како би могао да представља противтежу вехабизму, те је у датом тренутку најпогоднији за ову улогу био Ахмад Кадиром.

Насиље одобрено од стране Рамзана Кадирова по преузимању власти у првом реду је било фокусирано на сепаратисте решене да за постизање својих циљева примењују диверзије и терористичке нападе. Реч је о специфичној врсти колективног насиља према члановима породица претежно младих људи који су одлучили да се придруже сепаратистима лоцираним у планинским пределима републике.

⁶²⁰ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 74.

⁶²¹ Алексей Малащенко, *Рамзан Кадыров: российский политик кавказской национальности*, стр. 30.

Рамзан Кадиров је свега неколико дана после погибије његовог оца у атентату изјавио да ће „родбина сепаратиста бити кажњавана у складу са правним нормама“⁶²², а затим затражио од Државне думе Руске Федерације да, уколико жели да дође до окончања рата у Чеченији, донесе такво законско решење. У овом захтеву га је подржала Централна духовна управа муслимана и државни тужилац Владимир Устинов, али је Руска Федерација тек крајем 2013. године добила закон који регулише ову област. Без обзира на непостојање законског основа, од доласка Рамзана Кадилова на власт рођаци сепаратиста су били изложени различитим облицима репресалија, чији је циљ одвраћање наведене категорије лица од антидржавног и антирежимског деловања. На основу тога се може закључити да такво насиље поред негативних, има и одређене позитивне ефекте, нарочито ако се има у виду да је већина младих људи који су под притиском одустали и вратили се породицама била аболирана.

Извори из прозападних невладиних кругова тврде да су експоненти власти Рамзана Кадилова у јулу 2009. године ликвидирали Наталију Естемирову, једну од најпознатијих активисткиња организације „Меморијал“ из Грозног, због истраживања репресалија режима. Претходно је Естемирова власт Рамзана Кадилова оценила као „диктатуру, у првом реду усмерену на деградирање положаја жена“⁶²³ у друштву подвргнутом интензивној исламизацији. Такође, чеченске безбедносне структуре се сматрају одговорним и за убиство брачног пара Зареме Садулајеве и Алика Цабраилова, службенике хуманитарних невладиних организација, у августу 2009. године.

Ана Политковска је заступала становиште да су Чечени у Руској Федерацији годинама били подвргнути масовним репресалијама, нарочито после терористичког напада у позоришту на Дубровки 2002. године, када су „расно мотивисани напади и чистке под надзором полиције постали опште место“⁶²⁴. Наводно су, као раније Руси у Чеченији, у Москви и другим градовима Чечени избацивани из станова, са радних места, подметана им је дрога и оружје, на

⁶²² Исто, стр. 39.

⁶²³ Джонатан Лителл, *Чечња. Год третий*, Ад маргинем пресс, Москва, 2012, стр. 91.

⁶²⁴ Ана Politkovska, *navedeno delo*, стр. 181-182.

основу чега су „по кратком поступку“ били осуђивани на вишегодишње затворске казне.⁶²⁵

2.3.5. Терор

Приликом дефинисања терора Симеуновић полази од тезе да је у питању „облик интензивног и застрашујућег насиља, спроведеног од стране неког ко је доминантан, што подразумева не само имање власти, већ и коришћење сваке тренутно надмоћне позиције у људским односима“⁶²⁶.

С појмом терора повезан је и појам терорисања, који подразумева „систематско, произвољно и циљно чињење насиља над условно истим објектом, које није обавезно узроковано разлогом његове кривице, већ је чисто израз нечијег слободног избора, нечије велике ситуационе надмоћи и нечије воље за насиље“⁶²⁷. Терорисање се такође може одредити и као „пуко спровођење, односно чињење терора“⁶²⁸, при чему „чак и не мора имати политичку димензију. Као што и терор може постојати ван политике, тачније тамо где постоји нека власт и могућност да се она спроводи силом, тако и терорисање може бити неполитичка појава“⁶²⁹.

Према истом аутору, „симболичка функција насиља у терору се не огледа у намери вршења директног насиља над свима, већ у домену егземпларне егзекуције израсле из могућности да свако буде објекат насиља и исто толико услед створене немогућности да се, без обзира на потпуну недужност, остане заштићен. Стога суштинска одлика терора јесте организовано, планско и циљно извршење изазивања страха широких размера да би се кроз жељено понашање и деловање застрашених постигли одговарајући циљеви, односно реализовали конкретни интереси застрашивача“⁶³⁰. Иако се осећање страха превасходно везује за објекте овог сложеног облика политичког насиља, „од страха нису поштеђени

⁶²⁵ Видети опширније у Ana Politkovska, *navedeno delo*, str. 181-195.

⁶²⁶ Dragan Simeunović, *Terorizam. Opšti deo*, str. 23.

⁶²⁷ Ibid.

⁶²⁸ Ibid.

⁶²⁹ Ibid.

⁶³⁰ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 145.

ни они који тероришу, јер их управо страх и несигурност покрећу на насилне акције“⁶³¹.

У руској научној литератури на више места се среће конфузија у коришћењу појмова терор и тероризам, при чему се најчешћа грешка прави тиме што се поједини манифестни облици терора тумаче као тероризам, и обрнуто. Примера ради, Михаил Кодин у монографији *„Руски политички процес – социјално-филозофски аспекти“*, дудајевски режим у самопроглашеној Чеченској Републици Ичкерији дефинише као државни тероризам⁶³², иако при аргументовању таквог става за опис ситуације у Чеченији користи одређења и формулације који су, уместо са тероризмом, неодвојиво повезани с терором као обликом политичког насиља. Рахамим Емануилов и Андреј Јашлавски су 2011. године објавили монографију *„Терор у име вере – религија и политичко насиље“* у којој реч иде искључиво о тероризму, без иједног помена терора у значењу распрострањеном у нашој науци.⁶³³ Кључ проблема и нејасноћа лежи у недовољно јасном и прецизном разграничењу појмова терор и тероризам, који се у руској политикологији веома често користе као синоними.

Научно неутемељено и неодрживо изједначавање, односно брисање разлика између терора и тероризма је „базирано најчешће на томе што су у питању два сродна облика политичког насиља који прети великом броју потенцијалних жртава и подразумевају неселективно насиље које може да погоди било кога у било ком тренутку“⁶³⁴. Такође, терор и тероризам „имају своје важење у опсегу у коме изазивају страх, оба су оружје мањине, сличност им је и у томе што су им жртве најчешће недужна лица и што теже изазивању страха не код жртве, већ страха жртвом код друштвене групе којој жртва припада“⁶³⁵. Осим тога, оба облика спадају „у ону врсту политичког поступања које не признаје никаква морална и правна ограничења“⁶³⁶, док истовремено њихови субјекти инсистирају да су им циљеве исправни, узвишени и толико важни да оправдавају

⁶³¹ Ibid.

⁶³² Михаил Кодин, *наведено дело*, стр. 281.

⁶³³ Нејасна граница између терора и тероризма уочљива је код многих других руских аутора, нпр. у Сергеј Ланцов, *Террор и террористы. Словарь*, Издательский дом С.-Петербургского государственного университета, Санкт-Петербург, 2004.

⁶³⁴ Dragan Simeunović, *Terorizam. Opšti deo*, str. 24.

⁶³⁵ Ibid.

⁶³⁶ Ibid.

и најбруталнија средства, при чему се одговорност за извршено насиље обично приписује директним или индиректним објектима, односно оним чиниоцима којима се посредством директних објеката шаље одређена порука с политичком садржином.

Како Симеуновић примећује, „полазни критеријум за разликовање терора од тероризма је однос извршеног насиља и власти. Терор је вршење насумичног насиља у циљу одржања власти или њеног учвршћења, док је тероризам вршење насиља против неке или нечије власти“⁶³⁷. Иако оба облика спадају у категорију директног насиља, терор је, за разлику од тероризма, „насиље институција и то масовно, са израженом комуникативном функцијом“⁶³⁸. Међутим, терор се не може у потпуности поистоветити с насиљем, већ, према Хани Арент, представља облик владавине који настаје када се насиље, пошто је „уништило сву моћ, не повлачи, већ, напротив, задржава пуну контролу“⁶³⁹.

Терор и тероризам се разликују и према њиховој легалности, будући да је „терор који спроводе власти увек легално насиље, а терор терориста без изузетка нелегално насиље“⁶⁴⁰. Ипак, неодрживо је становиште о „оштром разликовању терора и тероризма према критеријуму легитимности. Разлог томе је легитимност многих режима који су угрожени тероризмом, иако је истина далеко од тога да је сваки режим против кога се боре терористи „невин“ и легитиман“⁶⁴¹.

Јуриј Фјодоров прибегава амбивалентном тумачењу термина „терор“ и „тероризам“. С једне стране, као исправно сматра становиште да под термином „терор“ треба подразумевати „масовне репресије које спроводе државне институције у циљу неутрализовања реалне или потенцијалне опозиције, као и у циљу уништења одређених социјалних, етничких или верских група“⁶⁴², док се термин „тероризам“ може користити у контексту „систематског насиља чији су субјекти групе или покрети супротстављени државној власти због својих политичких и/или идеолошких ставова“⁶⁴³. С друге стране, Фјодоров истиче да је

⁶³⁷ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 144.

⁶³⁸ Ibid.

⁶³⁹ Hana Arent, *navedeno delo*, str. 69.

⁶⁴⁰ Dragan Simeunović, *Terorizam. Opšti deo*, str. 25.

⁶⁴¹ Ibid, str. 25-26.

⁶⁴² Юрий Федоров, *navedeno дело*, стр. 29-30.

⁶⁴³ Исто, стр. 30.

исправно тероризмом називати и „насиље чији је субјект држава, а терор чији је субјект опозиција“⁶⁴⁴.

Александар Перенцијев заступа став да разлика између терора и тероризма лежи у сфери њихове примене, при чему се терор налази у кривичној, а тероризам у политичкој сфери. Наиме, тероризам у ширем смислу је „теорија и пракса терора“, односно „политика терора“, а у ужем смислу „насиље опозиционих политичких група“⁶⁴⁵ против власти, с терористичким актом као средством деловања.

Одређење које је садржински ближе резултатима савремене српске политикологије даје Јевгениј Кожушко, наводећи да је терор „државна политика репресије, заснована на моћи безбедносних структура, а тероризам насиље опозиционих група“⁶⁴⁶. Стога је репресија најчешће оружје терора, док су у случају тероризма то терористички акти.

Као основни критеријум за разликовање терора од тероризма Кузина наводи размере примене. Терор, према Кузиној, има „масовни – тотални карактер, при чему се путем репресија над делом у страху држи целокупно становништво, док тероризам користи образац деловања на конкретан циљ мањих размера у покушају вршења утицаја на поступке и одлуке власти на различитим нивоима“⁶⁴⁷. Осим тога, Кузина као критеријум истиче сфере примене, те се терор у том контексту јавља као „државни, антидржавни (опозициони), а може бити и резултат деловања одређених организованих структура (политичких партија, криминалних организација, итд.)“⁶⁴⁸.

У међународним размерама једна или више држава могу примењивати терор према другим сувереним субјектима. Насупрот томе, тероризам на унутардржавном нивоу је по правилу „опозиционо оријентисан, док се на међународном нивоу манифестује као државни тероризам (уз директно или

⁶⁴⁴ Исто, стр. 31.

⁶⁴⁵ Александр Перенджиев, Борются с террором и терроризмом - не одно и то же, *Власть*, Москва, 2006, бр. 10, стр. 46.

⁶⁴⁶ Наведено према Олег Бельков, Международный терроризм - слова и смыслы, *Власть*, Москва, 2002, бр. 2, стр. 17.

⁶⁴⁷ Светлана Кузина, *наведено дело*, стр. 209.

⁶⁴⁸ Исто.

индиректно учешће држава у терористичким нападима на територији других држава) и глобални тероризам⁶⁴⁹.

Према Кузиној, „субјекти терора су државни органи и друге организације, а тероризма – терористичке организације и њихови налагодавци“⁶⁵⁰. С тачке гледишта легалности, унутардржавни терор може бити законит уколико је правно утемељен. Међутим, према међународном праву, и терор и тероризам се сматрају противзаконитим. За разлику од тероризма, који се испољава кроз тренутне нападе, терор је дуготрајна појава, односно постојан притисак на објекат насиља. Полазећи од наведених карактеристика, Кузина дефинише терор као „коришћење физичког и психичког насиља или претње таквим насиљем са предумишљајем, ради остварења политичких циљева, при чему су објекти велике групе становништва“⁶⁵¹.

Друштвено-политичке прилике у Чечено-Ингушкој АССР почетком деведесетих година XX века су погодиле стварању услова за манифестовање терора власти над руским становништвом. Први акт терора ширих размера забележен је 28. априла 1991. године, дакле у периоду режима Доку Завгајева, када су у козачко насеље Троицкаја упали наоружани Чечени. Уз узвикивање претећих порука, насумично су пуцали, уништавали имовину, пресретали и пребијали грађане на улици. Припадници полиције нису реаговали на насиље, што је преплашено становништво уверило да су остављени на милост и немилост субјектима терора.

Чеченски шовинизам није био усмерен искључиво на Русе, већ и на припаднике других народа, па су се у лето 1991. године на улицама Грозног, с разгласа инсталираних на аутомобиле, данима могле чути паролe: „Руси – у Рјазањ, Татари – у Казањ, Ингуши – у Назрањ!“⁶⁵², чиме им је послата јасна порука да етнонационална политичка елита која је формирала нову власт Чеченију у будућности види као етнички чисту државу. Пароле са шалјивим призвуком, али са крајње озбиљним садржајем и индиректном претњом мањинским групама, упућиване су и чеченском становништву као упозорење да

⁶⁴⁹ Исто.

⁶⁵⁰ Исто.

⁶⁵¹ Исто, стр. 210.

⁶⁵² Татьяна Гантимуrowa, Бахтиар Ахмедханов, *наведено дело*, стр. 7.

би куповина некретнина од Руса принуђених да напусте Чеченију било узалудно траћење новца: „Не купујте куће од Саше и Маше (реч је о карактеристичним руским надимцима, којима су, у датом контексту, обухваћени сви Руси у републици – прим. Р. Ж.), оне ће свеједно бити наше“⁶⁵³.

После преузимања власти од стране Извршног комитета ОКЧН и Цохара Дудајева терор је добио на замаху. Током 1992. године број најтежих кривичних дела се дуплирао, а свега једна четвртина је била расветљена. Истрага је изостала у случају бруталних убистава бившег заменика министра унутрашњих послова Чечено-Ингушке АССР Макаренка и проректора Универзитета у Грозном Бислијева, што недвосмислено указује да су нове власти биле сагласне са вршењем ликвидација ове врсте.

У јануару 1992. године власти су почеле да врше евидентирање свих нечеченских становника републике, етикетираних и дискриминисаних називом „становништво које говори страни језик“. Они који нису на време извршили регистрацију званично су проглашавани за „терористе“. Касније су поједини Чечени, нападајући недужно становништво, истицали да поседују спискове свих Руса у републици и да нападе врше у складу са прецизним распоредима. Дудајев је, међутим, негирао да се по његовим наређењима врши терор над Русима, називајући то неоснованим и тенденциозним гласинама.⁶⁵⁴

Иако су постојано порицали своју негативну улогу у догађајима, чеченске власти су у августу 1992. године починиле акт колективног политичког насиља над нечеченским становништвом појединих делова републике, наложивши им да се иселе из својих домова и напусте крајеве у којима су генерацијама уназад живели. Другим речима, етничко чишћење Руса, али и Јермена, Јевреја и других националних мањина вршено је по наређењу републичких власти.

Дудајев је прибегао отвореном терору масовних размера усмереном на све противнике његовог режима након што је Парламент Чеченске Републике, доминантно састављен од опозиционих снага спремних на преговоре с Москвом, покушао да за 5. јун 1992. године закаже референдум о форми владавине у Чеченији, у циљу укидања председничког система. Дудајев је тада „распустио Уставни суд и Парламент и увео директан председнички режим, а његове оружане

⁶⁵³ Исто, стр. 13.

⁶⁵⁴ Видети опширније у *Первая чеченская, вторая чеченская*, стр. 108-130.

снаге су упале у зграду Парламента, убиле и похапсиле више опозиционих посланика⁶⁵⁵. Опозиционе партије и гласила су тада били забрањени.

Распуштени Парламент и Уставни суд су активности Дудајева прогласили за противзаконите и усмерене на узурпацију власти и стварање неуставне владе. Грађани су позвани да стану у заштиту уставног поретка, што је Дудајева мотивисало да у мају 1993. године уведе ванредно стање. Још средином априла у Грозном су започели најмасовнији митинзи у историји Чеченије, који су свакодневно привлачили десетине хиљада људи. Трајали су 51 дан, односно до 4. јуна, када је Дудајев наредио да се тенковима гађа градска скупштина, у којој је било привремено седиште Парламента. Конфликт се завршио победом Дудајева и распуштањем Парламента. У сукобима вођеним у центру Грозног убијено је 13 особа, а 160 рањених. Дудајев се са опозиционарима разрачунавао све до почетка Првог чеченског рата 1994. године.

Жртве терора од 1991. до 1994. године било је више од 40 хиљада руских становника Чеченије. Према подацима „Федералне миграционе службе, од 1991. до 1993. године Чеченију је напустило више од 90 хиљада становника“⁶⁵⁶. Од 1994. године терор чеченских власти над грађанима руске националности манифестовао се у великом броју различитих појавних облика. Без образложења и законског основа су отпуштани с посла, нису им исплаћиване плате и пензије, уништавана им је имовина, мучени су, убијани, пребијани на улици и избацивани из станова у које су се потом усељавале чеченске породице.

После Хасавјуртског споразума између федералног центра и чеченских представника, постигнутог 1996. године, којим је Чеченија *de facto* постала независна, уследио је период појачаног терора над преосталим становништвом руске националности у републици. Само у последњој недељи новембра исте године догодило се 5 убистава, 53 отмице, 45 пљачки, 36 разбојничких напада, 67 случајева узурпације туђе покретне имовине, 33 случаја изнуде, 10 случајева противзаконитог запоседања некретнина, 242 хапшења и противзаконитог задржавања Руса. Забележено је више случајева убистава мотивисаних искључиво отимањем руских станова.⁶⁵⁷ Комуникативна функција чеченског терора је била

⁶⁵⁵ Константин Горбунов, *наведено дело*, стр. 137.

⁶⁵⁶ Исто, стр. 138.

⁶⁵⁷ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 678-679.

више него очигледна – Русима се свакодневно слала недвосмислена порука да су сувишни и да зато треба или да напусте Чеченију или да током времена буду физички уништени.

Терору су били подвргнути и поједини Чечени, који су кажњавани на различите начине, па и смртном казном, под изговором да су били ухваћени у сарадњи с федералним снагама, мародерству и пљачки. Председник Чеченије Зелимхан Јандарбијев је 12. септембра прогласио нови кривични закон, писан по угледу на законска решења у Судану. Уведена су телесна кажњавања карактеристична за средњи век, између осталог и одсецање глава осуђеним лицима. Поједине смртне казне су извршаване пред публиком на јавним местима.⁶⁵⁸

2.3.6. Герила

Герила је „форма борбено-организованог политичког деловања малих, наоружаних, врло мобилних илегалних група које претендујући на заступање интереса народа и налазећи упориште у њему врше колективну употребу оружане силе као директног насиља против владајућих, завојевача или окупатора“⁶⁵⁹. Термин потиче од шпанске речи *guerrilla* (*guerra* - рат) и у контекст партизанског начина ратовања почела је да се употребљава у периоду Шпанске револуције 1808-1814. године, која је представљала истовремену борбу против француских окупатора и сопствених феудалаца. У савременом значењу најчешће се везује за „деловање партизанских формација које за постизање својих циљева користе различите насилне методе, понекад чак и терористичке нападе“⁶⁶⁰.

Приликом проучавања гериле на Северном Кавказу потребно је установити у каквом односу се овај облик политичког насиља налази с тероризмом, будући да између њих постоје бројне сличности, као и да се у појединим етапама сукоба у региону уочавала тенденција прерастања гериле у тероризам и обрнуто. Забележени су случајеви да герилци, у недостатку других могућности, у борби

⁶⁵⁸ Видети опширније у Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 680-681.

⁶⁵⁹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 150.

⁶⁶⁰ Юрий Горбунов, *наведено дело*, стр. 135.

против припадника безбедносних структура прибегавају терористичким методама, чиме су се брисале границе између њих и терориста.

Отуда и „честа, углавном намерна грешка“⁶⁶¹ садржана у изједначавању гериле и ослободилачких покрета с тероризмом. Наиме, одређени терористички акти се тенденциозно не називају правим именом, већ герилом и обрнуто, „што је заправо израз нечијег политичког интереса, а не објективног расуђивања о појави. Политички интерес је уједно и разлог који ствара пренаглашено видну разлику између терориста и герилаца која се манифестује углавном у томе да се први израз свуда у свету узима као негативна, а други као позитивна етикета“⁶⁶². Заправо оба термина служе „највише томе да буде одређена и опредељујућа осећања ненаклоности или наклоности према онима који су њима означени“⁶⁶³.

Треба имати у виду да је ипак реч о два различита политичка феномена, те да се у анализи сваког појединачног случаја мора обратити пажња на кључне детаље и нијансе, у којима лежи та разлика. Према Симеуновићу, „и герила и тероризам су насиље усмерено против власти и могу бити мотивисани сличним, па чак и истим разлозима за борбу“⁶⁶⁴. Тако и терористи могу себи „поставити за циљ борбу за слободу, и следствено томе се могу, као и герилци или устаници, и борити за слободу свог народа, међутим њих од герилаца и устаника разликује пре свега метод борбе којим покушавају досегнути циљеве, без обзира на то што су им циљеви истоврсни“⁶⁶⁵. Да би деловање одређене групе могло бити означено термином герила, њена „борба мора бити вођена у складу са одговарајућим међународним стандардима релативно хуманог ратовања, што другим речима значи у складу са одговарајућим међународним конвенцијама, односно на начин који је дозвољен међународним прописима“⁶⁶⁶.

Постоји још неколико битних разлика између гериле и тероризма. Док је „герилска борба једна врста војне стратегије, при чему герилци изводе операције служећи се углавном тактиком специјалних јединица, са намером да војнички победе непријатеља, а терористи изводе атентате, подмећу бомбе, врше отмице и

⁶⁶¹ Dragan Simeunović, *Terorizam. Opšti deo*, str. 27.

⁶⁶² Ibid.

⁶⁶³ Ibid, str. 27.

⁶⁶⁴ Ibid, str. 28.

⁶⁶⁵ Ibid.

⁶⁶⁶ Ibid.

не сучељавају се са војним снагама мада их могу нападати на свој начин⁶⁶⁷, због чега се закључује да „терористи заправо глуме војску“⁶⁶⁸. Насупрот герилцима, који „теже да освоје територију коју сматрају својом, да на њој успоставе власт и да запоседнути простор даље шире“⁶⁶⁹, терористи „теже да „окупирају умове људи, да их запоседну страхом и својим идејама“⁶⁷⁰. У најважније разлике између ова два облика политичког насиља спада и то што „терористи за разлику од герилаца не поседују територију, не носе оружје јавно и не уживају подршку респектабилног дела становништва“⁶⁷¹. Такође, герилци „теже конкретном и брзом унапређењу услова живота својих сународника или суверника непосредним акцијама“⁶⁷², што углавном није случај с терористима.

Герила настаје у околностима снажних друштвено-економских и политичких антагонизама, односно „присутношћу расних, националних или религиозних раздора у једном друштву или окупационим присуством нечијих оружаних снага, због чега долази до формирања наоружаних илегалних снага за отпор које још увек нису довољно бројне ни организоване да би могле повести један шири, партизански начин борбе“⁶⁷³. Најчешће циљ јој је „остварење политичке, па и социјалне револуције“⁶⁷⁴, а може бити и „отцепљење, промена политичке гарнитуре, контрареволуција и сл.“⁶⁷⁵.

Да би дошло до формирања, а пре свега до успешног и континуираног деловања, омасовљавања и снабдевања гериле потребним средствима, наопходна је „свестрана активна или бар пасивна политичка и материјална подршка становништва услед идентификације циљева и интереса“⁶⁷⁶. Основни циљеви гериле су „тактички – прерастање у партизански рат, и стратешки – ослобођење земље од страних поседника или промена друштвено-економског уређења, односно социјалистичка револуција. Циљеви гериле се обично излажу у

⁶⁶⁷ Ibid, str. 29.

⁶⁶⁸ Ibid.

⁶⁶⁹ Ibid.

⁶⁷⁰ Ibid.

⁶⁷¹ Ibid, str. 30.

⁶⁷² Ibid, str. 31.

⁶⁷³ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 150.

⁶⁷⁴ Ibid.

⁶⁷⁵ Ibid.

⁶⁷⁶ Ibid, str. 150-151.

програмским документима њеног војно-политичког вођства⁶⁷⁷. Шансе за успех се увећавају ако герила прерасте у партизански рат, захваљујући порасту снага и средстава довољних за дефинитивни обрачун с противником. Тада циљ постаје шири, нпр. потпуно ослобађање земље, а разлика је и у масовности, организованости, поседовању слободне територије као и степену угрожавања противника.

По Симеуновићу, „основна тактика гериле се своди на дуготрајно физичко и психичко исцрпљивање противника услед сталне иницијативе, праћено истовременим порастом сопствених снага при чему се одлучујући оружани фронтални судар с далеко надмоћнијим противником одлаже бар до момента бројног и техничког изједначења снага⁶⁷⁸. У тактичком смислу, за герилу је карактеристично и „изненадно извођење неконвенционалних борбених дејстава, избегавање фронталних и дуготрајних судара са бројно и технички надмоћнијим противником и потенцирање фактора изненађења чему погодује велика покретљивост и брзина герилских јединица омогућена лаким наоружањем и релативно добрим познавањем терена⁶⁷⁹. Процењујући сопствене снаге у људству и техници, борбену готовост и домете деловања, герилци као мете напада обично маркирају „мање, технички незаштићене јединице, важне комуникационе објекте, саобраћајнице од важности за снабдевање противника, војна и привредна постројења од стратешког значаја и сл.“⁶⁸⁰

Према простору, начину и циљевима разликују се сеоска, која се „сматра правом герилом“⁶⁸¹, јер је лоцирана на ширем простору и има ослонац у делу становништва чији број није занемарљив, и градска герила, с појавном сродношћу с тероризмом. Док градска герила има смисла само као „саставни или сарађујући део општег политичког отпора“⁶⁸², партизанског или револуционарног покрета, сеоска герила најчешће спаја циљ „националног ослобођења и социјалистичке револуције“⁶⁸³.

⁶⁷⁷ Ibid, str. 151.

⁶⁷⁸ Ibid, str. 152.

⁶⁷⁹ Ibid, str. 153.

⁶⁸⁰ Ibid.

⁶⁸¹ Ibid, str. 154.

⁶⁸² Ibid, str. 155.

⁶⁸³ Ibid, str. 156.

На основу искустава снага ангажованих у борби против герила може се закључити да се међу методама примењиваним у супротстављању овом облику политичког насиља по ефикасности, али истовремено и по суровости, издвајају „спаљивање насеља; уништавање извора снабдевања; третирање свих борбено способних становника као потенцијалних герилаца; масовно коришћење одмазде у циљу изазивања страха и пасивности становништва, пре свега масовна хапшења, злостављања и убиства, смештање што већег броја привредно способног становништва у логоре да би герила остала не само без кадровске базе већ и материјалне и информационе помоћи, коришћење унутрашњих раздора датог друштва, пре свега верских, националних и расних, у циљу стварања антигерилског расположења у датој средини, итд“⁶⁸⁴. Руска страна је с таквим активностима почела после обимних борбених дејстава реализованих током зиме 1994-1995. године, настојећи да приволи становништво Чеченије да ускрати подршку снагама Цохара Дудајева и „убеди његове борце да напусте насељена места“⁶⁸⁵.

Ипак, масовним репресалијама против гериле се најчешће на постиже жељени ефекат, будући да она, уколико је доведена у безизлазну ситуацију, може радикализовати своја дејства и прибећи брахијалним методама деловања. С друге стране, „неуспех гериле је најчешће узрокован лошом тактиком организовања и вођења борбе и несразмерним односом снага“⁶⁸⁶. У низу фактора који такође могу довести до неуспеха гериле, издваја се њено „класно опредељивање за базу“⁶⁸⁷, односно идентификовање са само једним делом друштва и, следствено томе, дистанцирање од широких маса. Наиме, „само уједињење читавог народа у борби за опште циљеве води општем успеху“⁶⁸⁸, истиче Симеуновић на основу компаративне анализе различитих герилских покрета.

Збивања у Чеченији су „пример како се једна прво фронтална, потом партизанска и герилска борба корак по корак деградирала, све док није пала на

⁶⁸⁴ Ibid, str. 157.

⁶⁸⁵ Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 492.

⁶⁸⁶ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 158.

⁶⁸⁷ Ibid.

⁶⁸⁸ Ibid, str. 159.

ниво обичног тероризма“⁶⁸⁹. Од почетка руско-чеченских сукоба 1994. године, чеченске сепаратистичке снаге су, изузев у матичној републици, имали подршку одређених делова месног становништва у Дагестану и Ингушетији, које је настојало да отежа пролазак руских трупа до Грозног и других делова Чеченије. Дагестанци и Ингуши су заробљавали Русе, а забележено је и више случајева отварања ватре, што је довело и до првих жртава међу руским војницима у рату. Чеченски герилци су готово сваке ноћи нападали на федералне снаге и наносили им константне губитке. Наиме, само у овим нападима „сваке ноћи је у просеку гинуло или рањавано 2-3 руска војника“⁶⁹⁰. У Ингушетији су у децембру 1994. године такве нападе предводили „наоружани припадници републичке полиције“⁶⁹¹. Федералне снаге су у одређеним случајевима биле принуђене да насиљем одговоре на насиље како би пробиле обруч и продрле у Чеченију, иако пре почетка операција нису добиле јасна упутства да ли у тим ситуацијама могу да отворе ватру.

После 1999. године становништво појединих области на Северном Кавказу помагало је чеченским герилцима у прикупљању обавештајних података о распореду и кретању федералних снага, организацији и спровођењу диверзија и саботажа, као и обезбеђивању оружја, муниције, хране и превозних средстава за транспорт.

Према сазнањима Управе ФСБ-а за Чеченску Републику, у планинским пределима се од априла до новембра 2004. године налазило око 1300 сепаратистичких бораца. У новембру се тај број смањио на 500, док су преостали одлазили кућама или у Кабардино-Балкарију, северозападне делове Дагестана и Ингушетију. Скривали су их и на друге начине помагали њихови рођаци и идеолошки истомишљеници. Такође, поједини герилци су зиме проводили у чеченској „дијаспори“ у другим деловима федерације – Волгоградској, Астраханској, Вороњешкој и другим областима. Иако су се њихове логистичке везе налазиле под присмотром руских безбедносних служби, помоћ није ускраћивана, а забележено је више случајева да су службеници локалне администрације и полиције дојављивали борцима с којима су се налазили у

⁶⁸⁹ Dragan Simeunović, *Terorizam. Opšti deo*, str. 193.

⁶⁹⁰ Валентин Рунов, *наведено дело*, стр. 427.

⁶⁹¹ Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 69.

родбинским или племенским везама да се спрема њихово хапшење или ликвидација.⁶⁹² Према подацима Министарства унутрашњих послова Руске Федерације, „само током 2005. године откривено је више од 150 службеника овог министарства“⁶⁹³ укључених у пружање логистичке помоћи герилцима, али и терористима.

Број помагача или тзв. јатака је вишеструко премашивао број герилаца. Јатаци су се делили на три категорије: активни – лица која су свесно и непосредно учествовала у пружању свих облика логистичке помоћи герилцима; пасивни – лица која су противно својој вољи била укључена у мрежу помагача, као и рођаци који су пружали помоћ герилцима, али нису делили њихова убеђења и нису намеравали да им се прикључе у спровођењу насилних активности; лица која нису учествовала у пружању помоћи герилцима, али су, вођени различитим мотивима, укључујући и страх за сопствену безбедност од евентуалне освете, избегавали да информације у њиховом деловању саопште безбедносним структурама и правосудним органима.⁶⁹⁴

Највећа подршка чеченским сепаратистичким и антируским снагама долазила је из Веденског рејона, где је живело „око 37 хиљада људи, односно мање од 3% становништва Чеченске Републике“⁶⁹⁵. Такође, значајан ниво подршке је забележен и у Шатовском рејону. Упркос свим удруженим напорима федералних и републичких органа власти да комбинованом применом „тврде“ и „меке“ моћи придобију грађане два рејона, већи успеси на том плану све до данас нису постигнути.

Анализе ситуације у Дагестану показују да сепаратисти не само да добијају логистичку помоћ од фундаменталистички оријентисаног становништва из редова вехабија и присталица традиционалног ислама, већ и да у овим категоријама становништва релативно лако врбују лица спремна на активно учешће у борбама. Присталице њихових идеја чине 20-25% укупног становништва републике, што значи да од 250 хиљада мушкараца старосне доби од 18 до 30 година, између 50 и

⁶⁹² Видети опширније у Николай Гродненский, *Кавказская война XXI*, стр. 100-101.

⁶⁹³ Виталий Найдено, О мерах по совершенствованию координации деятельности органов власти в сфере противодействия терроризму, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 18.

⁶⁹⁴ Видети опширније у Сергей Суший, *наведено дело*, стр. 302-304.

⁶⁹⁵ Исто, стр. 319.

65 хиљада спада у ризичну категорију, односно представља базу за попуњавање антисистемских снага. Наведена категорија становништва испољава снажан анимозитет према републичким властима и спремна је да поверује у поједине, наоко примамљиве идеје радикалних муслимана. Проповедници цихада лако препознају такве трендове, што им омогућава да пропагандном делатношћу сваке године привуку неколико стотина младих Дагестанаца на своју страну и начини их „Алаховим ратницима“. У другим републикама Северног Кавказа део становништва који потенцијално може бити активно укључен у борбе је значајно мањи и процењује се да не прелази 10%.⁶⁹⁶

Представници федералних власти на Северном Кавказу су од почетка Другог светског рата почели да посвећују већу пажњу контактима с месним становништвом како би их убедили да им је циљ борба против сепаратиста и екстремиста, а не „окупација“ региона.⁶⁹⁷ На подручјима где су постојале изражене антисистемске снаге, попут Чеченије, руска војска је на различите начине показивала да располаже ресурсима за насилно преузимање контроле, а затим позивала политичке и религиозне лидере на преговоре. У већини случајева су наилазили на позитивне реакције, јер су Чечени већ били уморни од сукоба и страдања. Осим тога, представници Москве су већ у октобру 1999. године почели да допремају хуманитарну помоћ која је дељена угроженим категоријама становништва. Био је то исправан пут за умањење подршке герили.

Од гериле као облика политичког насиља се суштински разликовала тактика чеченских сепаратиста да у сукобима с руским снагама повремено као својеврсни „живи штит“ користе „мирно становништво, укључујући децу, жене и старце“⁶⁹⁸, који нису добровољно учествовали у таквим активностима, нити су се руководили свешћу да тиме доприносе напорима Чечена да победе Русе. При томе свакако треба посебну пажњу обратити на бруталну злоупотребу деце у наведене сврхе, будући да код ове категорије становништва ни у једном случају није могло бити говора о добровољном суделовању у ратним дешавањима.

⁶⁹⁶ Видети опширније у Сергей Суший, *наведено дело*, стр. 322-327.

⁶⁹⁷ Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 289-290.

⁶⁹⁸ Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 490.

2.3.7. Устанак

Устанак као сложени облик политичког насиља карактерише „висок степен организације и далеко шире учешће маса него у социјалним нередима и немирима, те сваки устанак као такав, за разлику од њих, представља сигурно увек много више од насилне епизоде у животу неког друштва“⁶⁹⁹. Осим тога, устанак „подразумева опште или шире друштвено оружано супротстављање неке веће друштвене групе, обично класе или нације, постојећим сопственим или туђим властима на простору на коме заједно егзистирају“⁷⁰⁰.

Нереди, немири и побуне могу да прерасту у устанак само под одређеним условима, односно уколико се догоди „оформљење чврстог акционог устаничког језгра које мора бити признато као вођство“⁷⁰¹. Затим, „да би спонтани револт могао прерасти у организовано деловање потребан је одређен ниво свести учесника“⁷⁰², али и то није довољно ако не дође до испуњења и неколико других услова, као што су „објективност вођства у одређивању циљева и метода, поседовање материјалних средстава за борбу, степен реалне снаге владајућих изражен у способности да гуше устанак сами или уз помоћ споља“⁷⁰³. Циљеви устанка су разнородни и могу бити „класно, национално, политичко и свако друго ослобођење и у пракси су најчешће тесно испреплетани“⁷⁰⁴. У зависности од циљева, учесника и вођства, устанци могу бити „прогресивни или реакционарни“⁷⁰⁵.

Поједине карактеристике устанка имају догађаји у Дагестану који су непосредно претходили, па и представљали увертуру у Други чеченски рат. Здружене чеченске сепаратистичке снаге су у овом периоду бројале око 20 хиљада војника. Као најпогоднију мету за почетак нове офанзиве, која је прерасла у Други чеченски рат, сепаратистички лидери и њихови савезници из арапских земаља су изабрали Дагестан.

⁶⁹⁹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 159.

⁷⁰⁰ Ibid.

⁷⁰¹ Ibid, str. 160.

⁷⁰² Ibid.

⁷⁰³ Ibid.

⁷⁰⁴ Ibid, str. 161.

⁷⁰⁵ Ibid.

У условима етнички мотивисаних тензија између многобројних кланова и веома лоше социјално-економске ситуације за коју су највећу одговорност сносили корумпирани представници локалних структура власти, Дагестан је крајем деведесетих година XX века постао погодно тло за ширење вехабизма, нарочито међу млађом популацијом, иако је наведени фундаменталистички религиозни покрет био законом забрањен само у овој севернокавказској републици. Током 1997. године у Бујнакском рејону, у насељима Карамахи, Чабанмахи, Чанкурбе и Кадар, почело је формирање Кадарске зоне као квазидржавне војно-теократске творевине, у којој је шеријатско право потиснуло до тада важеће републичке законе.⁷⁰⁶

Челници месне администрације и полиције су убијени, а локално становништво које није хтело да прихвати вехабизам принуђено је да напусти домове и пресели се у друга места. Устаничко деловање вехабија у Кадарској зони, започето у мају 1998. године, као и отворени сукоби дагестанских вехабија и федералних снага у августу 1999. године, довели су ову републику на ивицу грађанског рата. О систематичној и дуготрајној припреми екстремиста за борбе сведоче подаци о великом броју база и складишта оружја, муниције, лекова и хране, откривеним у Кадарској зони после уласка федералних снага. Такође, уочено је деловање „широке конспиративне мреже лица укључених у пружање логистичке помоћи, која је обухватала прикупљање и дистрибуирање новца и опреме“⁷⁰⁷. Крајем августа федералне снаге су започели ликвидацију непријатељских јединица у Кадарској зони. Убијено је и рањено више стотина вехабија, чиме је уништена њихова најзначајнија енклава у Дагестану.

2.3.8. Војна интервенција

Проучаваоци политичког насиља разликују неколико врста интервенција, у зависности од природе снага које интервенишу и средстава која се користе приликом спровођења интервенција. Могу бити војне, политичке, економске,

⁷⁰⁶ На улазу у зону били су истакнути натписи: „Пажња! Ви улазите на територију у којој важе закони шеријата“ (Татјана Гантимурова, Бахтиар Ахмедханов, *наведено дело*, стр. 243-245).

⁷⁰⁷ *НВФ (Неправительственные Вооруженные Формирования) – боевые действия на Кавказе*, стр. 198.

дипломатске и хуманитарне. Војна интервенција је „најгрубљи и најнасилнији облик интервенције, а жртве су најчешће мале и средње земље којима велике силе и војни савези покушавају да наметну одређено понашање, ограниче суверенитет или их присиле на неке уступке у односу на своје или захтеве својих савезника“⁷⁰⁸.

Војна интервенција се дефинише као „сложени облик институционализованог насиља који обухвата различите форме мешања оружане силе једне или више земаља, или неке међународне организације, у унутрашње послове неке друге земље ради остваривања конкретних политичких, економских и војно-стратешких интереса“⁷⁰⁹. Војна интервенција не мора нужно бити праћена манифестацијом директне силе на штету објекта, што је условило појаву дистинкције између овог облика политичког насиља у ужем и у ширем смислу. У ужем смислу, то је „непосредна употреба оружане силе као отворено и директно мешање у унутрашње послове неке земље, док у ширем смислу обухвата и посредне облике мешања као што су демонстрације снаге и претња силом које нису праћене њеном непосредном употребом“⁷¹⁰. Данас се углавном изводе „у виду „помоћи“ некој од страна у интерном оружаном сукобу“⁷¹¹, што често представља само изговор великим силама да дестабилизују или надиграју противника, а да при томе не уђу у отворени ратни сукоб, праћен великим људским губицима, материјалним расходима и непредвидивим дипломатским компликацијама у међународним форумима.

Интервенција се разликује од других облика употребе силе по „циљу и стратегији. Циљ интервенције је најчешће ограничен на мењање или присилно одржавање датог политичког поретка, док се стратегија своди на спрегу силе и политике, у новије време и идеологије. У односу на рат интервенција је ограничена по намерама и средствима, а карактерише је неједнакост субјеката и брзина операција“⁷¹².

О нераскидивој повезаности Северног Кавказа и Закавказја, нарочито у погледу испољавања политичког насиља и угрожавања безбедности грађана

⁷⁰⁸ Milan V. Petković, *Konceptija globalne diverzije*, Kalekom, Beograd, 1998, str. 37.

⁷⁰⁹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 166.

⁷¹⁰ Ibid, str. 166-167.

⁷¹¹ Ibid, str. 167.

⁷¹² Смиља Аврамов, Миленко Крећа, *наведено дело*, стр. 637.

сведочи грузијско-абхаски конфликт у Абхазији. Један од главних узрока сукоба било је одбијање народа Абхазије да уласком у састав Грузије буду одвојени од сродних народа Северног Кавказа – Адига, Черкеза и Кабардинаца. Током сукоба 1992. године у околним севернокавказским републикама су се стихијски образовали одреди добровољаца спремних да се боре за слободу Абхазије. Поједине ad hoc формиране добровољачке јединице, укључујући козаке и руске војнике из Придњестровља, учествовале су у сукобима, док су власти Адигеје, Карачајево-Черкесије и Кабардино-Балкарије уз велике потешкоће задржале своје грађане да не пређу у Абхазију. Дошло је до парадоксалне ситуације да су Чечени, одлучни у намери да изађу из Руске Федерације, помагали Абхазију која је желела да у њу уђе. Штавише, трупама једног од најзначајнијих чеченских сепаратиста и терористе – Шамила Басајева, припада заслуга за победе над Грузијом које су омогућиле Абхазији да створи енклаву са излазом на руске границе. Престоница Абхазије Сухум је ослобођена од грузијске војске крајем септембра 1993. године, а поред заставе Републике Абхазије, на зграду Врховног совјета је истакнута и широј јавности до тада непозната зелена застава са сликом вука, која је припадала „независној Ичкерији“⁷¹³. Била је то још једна најјава предстојећег рата у Чеченији.

Насупрот томе, чеченске трупе под командом Руслана Гелајева су 2001. године, условно речено – због чињенице да су у питању биле снаге међународно непризнатог ентитета – војно интервенисале против Абхазије на страни грузијских снага, које су за циљ имале заузимање стратешки важног Кодорског кањона. Грузија је после претрпљеног пораза настојала да увери инострану јавност како заправо уопште није учествовала у борбама. Међутим, није објаснила како су чеченски борци с ратном техником успели да се „неопажено“, наводно без знања и подршке званичног Тбилисија, „пребаце од Панкијског кањона у источном делу Грузије на запад до Абхазије, односно да пређу раздаљину од око 400 километара“⁷¹⁴.

Пример војне интервенције представљају и операције руских трупа на територији Грузије у септембру 2002. године. Званична Москва је тада,

⁷¹³ Николай Гродненский, *Кавказская война XXI*, стр. 310.

⁷¹⁴ Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 350.

позивајући се на део Резолуције Савета безбедности УН број 1368 о праву сваке државе да се брани од агресије и једнострано одговори применом силе против виновника терористичких напада, наредила бомбардовање Панкијског кањона, у коме су се скривали чеченски терористи и њихови савезници из Ал Каиде. Руска интервенција је обустављена када су „грузијске власти обећале да ће спровести копнену операцију „чишћења“ кањона од терориста уз помоћ САД“⁷¹⁵. Међутим, свеобухватна акција неутрализације терориста је изостала, те су они и у наредним годинама користили део грузијске територије за обуку и припрему нових напада.

Један од узрока грузијско-осетинског сукоба било је настојање Јужне Осетије да се уједини са Северном Осетијом, регионом на руском Северном Кавказу. Јужна Осетија је у том циљу у јануару 1992. године организовала референдум на коме се већина становништва определила за уједињење и независност од Грузије. Тбилиси није пристао на такав развој ситуације, због чега је уследио оружани конфликт у коме је настрадало неколико хиљада људи, али питање статуса Јужне Осетије није трајно решено. У децембру 2006. године је одржан још један референдум, који је дао исти резултат, али је Грузија и њега одбацила. Конфликт из 1992. године и немогућност помирења за последицу су имали војну интервенцију Руске Федерације у корист Јужне Осетије, започету 8. августа 2008. године, која је због овог датума колоквијално названа „Рат 888“⁷¹⁶.

У претходној реченици се уочава једна потенцијална контрадикторност – да ли је акција руске војске из 2008. године уистину била војна интервенција или је њеним преласком у Јужну Осетију започео рат између Руске Федерације и Грузије? Одговор на ово питање, имајући у виду дефиниције војне интервенције и рата коришћене у дисертацији, зависи искључиво од тумачење статуса Јужне Осетије. Гледано из перспективе Руске Федерације, која је 2008. године признала независност Јужне Осетије, реч је о рату између две државе – Грузије и Јужне Осетије, у коме је руска војска наступила као савезник друге стране. Исти закључак би могле да донесу још четири државе које су поступиле као Руска Федерација и признале независност Јужне Осетије – Никарагва, Науру, Венецуела и Тувалу. За све остале земље света, укључујући и Србију, као и за ОУН, ЕУ, НАТО и ОЕБС, који Јужну Осетију третирају као интегрални део Грузије,

⁷¹⁵ Сергей Веселовский, *наведено дело*, стр. 88.

⁷¹⁶ Исто, стр. 397.

збивања из августа 2008. године представљају мешање у унутрашње грузијске послове, односно руску војну интервенцију у корист Осетина.

Руска интервенција је узбуркала међународну јавност и изазвала веома негативне реакције САД и других земаља наклоњених Грузији. Расправе су се пренеле и на тло науке и политичке анализе. Насупрот тврдњама појединих аналитичара да је Руска Федерације тим чином „доказала „ирелевантност“ меке моћи и превласт тврде војне моћи“⁷¹⁷, Џозеф С. Нај Млађи сматра да је Москва интервенцијом у Грузији заправо „подрила своју легитимност, посејавши страх и неповерење у већем делу света“⁷¹⁸. Према Нају, исправност овог закључка показује одбијање чланица Шангајске организације за сарадњу да подрже руску акцију према Грузији, као и „одлука Пољске да се више не противи америчком антибалистичком ракетном систему“⁷¹⁹ на својој територији.

2.3.9. Рат

Рат је „комплексан и интензиван свеобухватан друштвени сукоб, не само на плану масовне и организоване оружане борбе између зараћених страна, већ и на политичком, економском, војном и сваком другом плану, што га чини једним од најсложенијих друштвених процеса“⁷²⁰. Немачки генерал и војни теоретичар Карл фон Клаузевиц је рат назвао наставком политике другим средствима, док су марксисти рат као најсложенији облик политичког насиља описали као „јединство спољне и унутрашње политике“⁷²¹.

Најчешће се дефинише као најсложенији облик политичког насиља или организована оружана борба између држава или група држава, нација или народа. Осим тога, рат се може одредити као „последње средство (*ultima ratio*) политике у случајевима када се планирани циљ не може постићи другачијим начином и другим средствима. Рат је посебан и најекстремнији инструмент политике за

⁷¹⁷ Džozef S. Naj, *navedeno delo*, str. 8.

⁷¹⁸ Ibid.

⁷¹⁹ Ibid, str. 9.

⁷²⁰ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 169.

⁷²¹ Наведено према Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, str. 170.

наметање сопствене воље супротстављеној страни и дуго је био готово једини инструмент спољне политике држава⁷²².

Када ступају у рат, непријатељске стране најчешће прибегавају бруталним и, с тачке гледишта општеприхваћених цивилизацијских моралних норми, неприхватљивим средствима и методима, које при томе сматрају потпуно логичним, исправним, па чак и пожељним, само уколико воде ка постизању циљева субјеката насиља. Објашњавајући овај несвакидашњи феномен, Јован Р. Марјановић истиче да „све што осуђујемо и кажњавамо као злочин у радњама појединаца – убиства, повреде, тиранију, уништавање имовине и друго, односно оно што сматрамо бруталностима, у рату је дозвољено само да се дође до циља. Стога специфичан, „ратни морал“ дозвољава сва она средства која приватни морал апсолутно забрањује и одбацује“⁷²³.

Све до XX века рат је посматран у оквиру права и као правна установа, а уједно и најефикаснији пут за заштиту националних интереса. Класици међународног права Калво, Деспане и Вестлејк су га дефинисали као „нормално стање непријатељства, које се надовезује на односе хрмоније између народа, а које има за циљ да снагом оружја оствари оно што се није могло остварити мирним и пријатељским путевима“⁷²⁴.

У последње време је уочљива, с научне тачке гледишта тешко прихватљива тенденција да се у јавном говору израз „рат“ користи за означавање употребе организоване силе против различитих националних и интернационалних активности које се сматрају за антисоцијалне – „рат против мафије“, „рат против нарко-картела“⁷²⁵, па и „рат против тероризма“, иако би било погрешно ставити знак једнакости између тероризма и рата, будући да тероризам ипак није ратовање, „чак и ако му се објави рат“⁷²⁶.

Насупрот томе, после терористичког напада Ал Каиде на САД 11. септембра 2001. године борба појединих држава против транснационалног тероризма се у појединим политичким, али и научним круговима, све чешће дефинише као рат.

⁷²² Milan V. Petković, *navedeno delo*, str. 22.

⁷²³ Јован Р. Марјановић, *Теорија политике. Основи*, Академска мисао, Београд, 1999, стр. 265.

⁷²⁴ Цитирано према Смиља Аврамов, Миленко Крећа, *navedeno delo*, стр. 620.

⁷²⁵ Erik Hobsbaum, *Globalizacija, demokratija i terorizam*, Arhipelag, Beograd, 2008, str. 25.

⁷²⁶ Dragan Simeunović, *Terorizam. Opšti deo*, str. 32. О појмовима „рат против тероризма“ и „вођење рата терористичким методама“ видети опширније у Vincenzo Ruggiero, *Understanding political violence. A Criminological Analysis*, Open University Press, Berkshire, 2006, str. 171-174.

Амерички председник Џорџ Буш је такво одређење тероризма дао у предговору Стратегије националне безбедности САД у марту 2006. године, назвавши је „стратегијом ратног времена“, као и у обраћању нацији у јануару 2007. године, када је истакао да се САД од 2001. године налазе у „ратном стању“⁷²⁷.

Са истих позиција су 2006. године наступиле и друге државе-чланице НАТО-а, чији су лидери на самиту у Риги у заједничкој изјави нагласили да ће „ратовати против тероризма докле год то буде неопходно, у складу с међународним правом и принципима УН-а“⁷²⁸.

Такође, постоје мишљења да је Други чеченски рат после 2000. године прерастао (или деградирао) у „терористички рат“, те да је управо такав развој ситуације вратио Кавказ у орбиту светске геополитике. Истиче се да су у сложеном и динамичном „терористичком рату“ биле испреплетане војне, политичке, правне, идеолошке, религиозне, етничке и друге компоненте, због чега су терористи „више него икад раније представљали субјекте политике“⁷²⁹.

Михаил Кодин сматра да управо збивања на Северном Кавказу, али и на другим територијама бившег СССР-а – „у Придњестровњу, Грузији и Тацикистану, као и у Индији, Шри Ланки, Турској и Палестини, показују да се све више бришу границе између савременог тероризма и рата“⁷³⁰ у класичном значењу тог термина. Кодин закључује да тероризам данас не само да представља „допуњавајући или органски део рата, већ и детонатор за избијање ратова, најчешће етнички мотивисаних“⁷³¹.

Из велике скупине других одредница за рат, треба још издвојити и мишљење Радомира М. Милашиновића, који користи термин „идеолошко ратовање“ у смислу „употребе пропаганде, најразноврснијих програма и пројеката из науке, културе и образовања, те низа других активности усмерених на „масовну

⁷²⁷ President Bush Delivers State of the Union Address, United States Capitol, Washington D.C. January 23rd 2007, The White House (www.whitehouse.gov/news/releases/2007/01/20070123-2.html# - приступљено 30.11.2009.)

⁷²⁸ Riga Summit Declaration Issued by the Heads of States and Government participating in a meeting of the North Atlantic Council in Riga on 29. november 2006, Press Release (2006) (www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm - приступљено 28.04.2013.)

⁷²⁹ Владимир Добренков, Платон Агапов, *Война и безопасность России в XXI веке*, Академический проект, Москва, 2011, стр. 67.

⁷³⁰ Михаил Кодин, *наведено дело*, стр. 281.

⁷³¹ Исто.

конверзију идеја“ како би се потиснуле супротне и наметнуле сопствене идеолошке и друштвене вредности“⁷³².

Да је заиста реч о сложеном и вишезначном феномену, испуњеном контроверзама, сведочи и приступ Грегорија Р. Коплија, који рат одређује као „најјучљивији облик екстремног такмичења међу друштвима“⁷³³, а ратовима назива социјалне немире и нереде широм света, у којима долази до физичког обрачуна између незадовољних грађана и припадника безбедносних структура, па чак и „ратове цена“ између америчких аутомобилских компанија „Форд“ и „Денерал моторс“.⁷³⁴

Истраживања показују да је „у последњих 5,5 хиљада година у свету вођено више од 15 хиљада већих или мањих ратова, од тога два светска у XX веку, при чему је директно или индиректно – од глади, болести и других последица рата – животе изгубило преко 3,6 милијарди људи“⁷³⁵. Ерик Хобсбаум XX век описује као најкрвавији век у историји, будући да је укупан број смртних случајева који су били последица ратова или су повезани с њима премашио 187 милиона, што представља 10% целокупне светске популације из 1913. године. Распад СССР-а означио је крај постојања „система Великих сила“ који је готово два века управљао међународним односима и, са очигледним изузецима, наметао извесну контролу над сукобима међу државама. Његов нестанак је, према Хобсбауму, уклонио баријере ратовима између држава и војним интервенцијама. Наиме, током хладног рата стране територијалне границе нису прелазиле оружане снаге, те није изненађење што је после окончања овог сукоба порастао број ратова и оружаних интервенција.⁷³⁶

У XXI веку више ратова се води унутар него између држава, а новина у односу на претходне векове је и „пораст нерегуларних сукоба и технолошке промене које повећавају рањивост и стављају деструктивну моћ у руке малих група недржавних актера који би у ранијим епохама били истиснути с тржишта

⁷³² Radomir M. Milašinović, *Teror slobode. Lice i naličje diplomatije*, Jugoart, Zagreb, 1985, str. 119.

⁷³³ Gregori R. Kopli, *Umetnost pobede*, Službeni glasnik, Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti, Beograd, 2008, str. 45.

⁷³⁴ Ibid.

⁷³⁵ Михаил Кодин, *наведено дело*, стр. 218-219.

⁷³⁶ Видети опширније у Erik Hobsbaum, *наведено дело*, str. 19-29.

масовних уништења због превисоке цене⁷³⁷. Управо то се, у мањој мери, догодило у Првом, а у значајно већој мери у Другом чеченском рату, када су се огромној руској армији релативно успешно супротставиле неупоредиво малобројније и према свим релевантним параметрима инфериорније сепаратистичке снаге.

2.3.9.1. Први чеченски рат

У руској литератури постоје бројне, често међусобно опречне одреднице за збивања у Чеченији од 1994. до 1996. године. Најчешће коришћени термини су „рат“, „оружани конфликт немеђународног карактера“⁷³⁸, „етнополитички конфликт“, „међунационални конфликт“, „унутардржавни војни конфликт“, „локални рат“, „ограничени рат“, „агресија“, „национално-ослободилачка борба“, „руско-чеченски (или чеченско-руски) рат“, „нова етапа руско-чеченског (или чеченско-руског) сукоба“, „комерцијални рат“ и др.⁷³⁹

Очигледна конфузија и противречности превасходно проистичу из политичке и идеолошке оријентације и субјективних интереса аутора, док се научна аргументација често ставља у други план. Међутим, применом научне методологије и критичке анализе чињеничног стања, долази се до закључка да једноставне дефиниције попут „рат“ или „агресија“ нису адекватне јер подразумевају да су обе стране државе субјекти међународног права.

Будући да Чеченија није била ни формално ни суштински призната као држава од стране Руске Федерације и међународне заједнице, овде не може бити говора о рату и агресији, нити о војној интервенцији федералног центра против сепаратиста предвођених Дудајевом. Неодржива је и поставка о национално-ослободилачкој борби, пошто целокупни или бар доминантни део чеченског или руског народа на Северном Кавказу није био субјект сукоба. Одредница „међунационални конфликт“ је преуска и једнострана јер искључује једнако важне економске, социјалне, политичке и верске узроке и основе насиља.

⁷³⁷ Džozef S. Naj, *navedeno delo*, str. 45.

⁷³⁸ Виталиј Короткевич, *История современной России 1991-2003*, Изд-во С.-Петербуржского государственного университета, Санкт-Петербург, 2005, стр. 108.

⁷³⁹ Абубакар Манкиев, *navedeno delo*, стр. 400.

Као адекватне се могу прихватити одреднице „грађански рат“, „локални рат“, „унутардржавни војни конфликт“ или „ограничени рат“ у смислу „оружаног сукоба који нема размере светског рата, већ је ограничен по циљу, простору, броју зараћених страна, врсти борбених средстава и начину како се остварује“⁷⁴⁰. Упечатљиво виђење дешавања у Чеченији између 1994. и 1996. године дао је бивши командант Обједињених група федералних војски генерал Геннадј Трошев, тврдњом да је руска армија на својој територији водила „рат против „бандита и међународних терориста“, који се одвијао под специфичним околностима и правилима, не уклапајући се у до тада познате класичне схеме и каноне ратовања против спољног непријатеља“⁷⁴¹.

Такође, борбе у Чеченској Републици треба посматрати као атипично ангажовање руске армије, које је изашло из оквира „локализације унутрашњег оружаног конфликта, наговештавајући вођење будућих мобилних бојевих дејстава против аморфних и разуђених непријатељских одреда, без јасно изражене линије фронта између супротстављених страна“⁷⁴². Према одређеним карактеристикама могуће је пронаћи аналогије у збивањима у Чеченији и Алстеру у Ирској, односно Баскији, административно подељеној између Шпаније и Француске, где су се међунационални конфликти манифестовали у најрадикалнијој форми – оружаном сукобима.

У Чеченији је до ескалације сукоба између снага лојалних Дудајеву и опозиције, који су се на различите начине испољавали од његовог доласка на власт, а нарочито од завођења режима отвореног и масовног терора, дошло у јуну 1994. године, када је у борбама страдало неколико десетина људи. Опозиција је 27. јуна позвала Јељцина да јој пружи помоћ у преузимању власти, увођењу реда и стварању безбедних услова за живот и рад свих грађана. Другим речима, затражено је да Кремљ употреби насилне методе за смену Дудајева. Свега два дана касније Влада Руске Федерације је изјавила да ће, уколико у Чеченији било који народ буде изложен насиљу, бити принуђена да, „у складу са Уставом, заштити грађане руске националности“⁷⁴³.

⁷⁴⁰ Миајло Вучинић, *Ограничени ратови*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1987, стр. 69.

⁷⁴¹ Геннадј Трошев, *наведено дело*, стр. 7.

⁷⁴² НВФ (*Неправителственныи Вооруженныи Формированиа*) – боевыи действа на Кавказе, стр. 99.

⁷⁴³ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 271.

Имајући у виду да су Руси у Чеченији већ годинама били изложени погрому, изјаву Владе је требало схватити као припрему терена за увођење трупа у републику, али и као тактички потез којим се Дудајеву остављала могућност да конфликт реши на миран начин и избегне крвопролиће великих размера. Истовремено, постоје основи и да се наведена изјава схвати као манифестација немоћи Кремља, јер је већ у том тренутку имао довољно разлога да реагује, а још увек је избегавао да то учини.

Касније објављени документи војне обавештајне службе ГРУ указују да је мобилизација мушкараца у војску Дудајева текла од лета 1994. године, чиме се демантује верзија експлоатисана у медијима да је улазак Чечена у рат имао облик „спонтаног народног одговора“⁷⁴⁴ на деловање руских трупа. Дудајев је 11. августа прогласио стање ратне опасности и донео Указ „О свеопштој мобилизацији становништва за заштиту Отаџбине“. Другу половину месеца је искористио за придобијање на своју страну већ формираних оружаних одреда, укључујући и оне у пограничним областима Дагестана и Ингушетије. Опозиција је на то реаговала тако што му је 22. августа упутила ултиматум да у року од три дана поднесе оставку. Уследиле су већ поменуте репресије дудајевских снага према опозицији немоћној да се сама заштити и преузме контролу над републиком, што је дефинитивно мотивисало Кремљ да пружи помоћ антидудајевским снагама.

У септембру 1994. године нападима Дудајевљевих трупа на Урус-Мартан и Аргун почео је грађански рат између две супротстављене струје Чечена. После неколико дана борби, команда Севернокавказског војног округа (СКВО) Оружаних снага Руске Федерације је посредством Министарства унутрашњих послова почела да испоручује наоружање и војну опрему чеченској опозицији, укључујући оклопна возила и хеликоптере. Осим тога, делови снага СКВО-а су 8. септембра преведени у повишен степен борбене готовости. Исти потез је повукао и Дудајев, коме је на располагању стајало две бригаде, седам пукова и три батаљона, укупно 5-6 хиљада војника, који су у року од 5 до 7 дана могли бити увећани до 20

⁷⁴⁴ *Антитеррор в городе*, Современная школа, Минск, 2010, стр. 35.

хиљада потпуно опремљених бораца. У чеченским насељима је „у приправности чекало још око 30 хиљада добровољаца“⁷⁴⁵.

Министар одбране Руске Федерације Павел Грачев је на основу Јељцинове наредбе у октобру у оквиру Главне оперативне управе Генералштаба формирао оперативну групу за Чеченију, са задатком да разради сценарио развоја ситуације у случају удара на Дудајевљеве трупе, укључујући и увођење војске на територију ове републике. Оперативна група је била задужена и за успостављање координације између војске, МУП-а и Федералне контраобавештајне службе (ФСК – данас ФСБ) приликом планирања уласка у Чеченију. Истовремено, руска војска је у објектима Волгоградског армијског корпуса вршила обуку снага под контролом антидудајевске опозиције.

У новембру је Кремљ повећао обим војне помоћи чеченској опозицији, која је почела да преузима иницијативу у грађанском рату. Готово сви релевантни параметри су указивали да се Дудајев налази у безизлазној ситуацији и да је било питање дана када ће његови противници преузети потпуну контролу над стратешким објектима, пре свега у Грозном. Уз помоћ неколико десетина тенкова руске војске, пребачених из Московског округа, опозиција је 26. новембра 1994. године извршила јуриш на Грозни. Међутим, руски тенкови су у центру града били опкољени и изложени унакрсној ватри из минобацача. Убијено је око 500, а заробљено око 200 припадника опозиционих снага. Уништено је и више од 20 тенкова.

После овог катастрофалног пораза читавој светској јавности је било јасно да су се „руска војска и специјалне службе директно умешале у чеченски грађански рат“⁷⁴⁶, иако су ове структуре и Москва то на све начине покушале да демантују. Штавише, за поједине заробљене руске војнике се тврдило да су неколико дана пре борби у Грозном напустили своје одреде без дозволе, чиме су *de facto* проглашени за дезертере, само како се не би доводили у везу са умешаношћу Кремља у сукобе чеченске власти и опозиције.

Захваљујући победи од 26. новембра Дудајев је успео да консолидује позиције и да на своју страну привуче део присталица опозиције. У руској јавности се уврежило мишљење да више није било могуће повратити контролу у

⁷⁴⁵ Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 68.

⁷⁴⁶ Дмитрий Жуков, *наведено дело*, стр. 194-195.

Чеченији без увођења војске. Федерални центар се одлучио на покушај да претрпљени дебакл компензује „малим победничким ратом“, па је Савет безбедности РФ 29. новембра донео одлуку о почетку војне операције против Чеченије, а Јељцин 30. новембра потписао тајни Указ број 2137с „О мерама за поновно успостављање уставног и правног поретка на територији Чеченске Републике“, који је подразумевао „разоружавање и ликвидацију“⁷⁴⁷ дудајевских снага. Међутим, било је јасно да жељени резултати не могу бити постигнути „бескрвним блицкригом“ до 20. децембра, како је војни фактор покушао да убеди носиоце политичке власти у Москви.

У Чеченију су послате артиљеријско-ракетне, ваздушно-десантне и моторизоване војне јединице, као и специјалне снаге. ФСК-у и специјалним јединицама МУП-а је стављено у задатак „да врше потрагу и лишавају слободе лидере сепаратистичког режима, способне да организују оружани отпор и диверзије у позадини федералних снага“⁷⁴⁸.

Овим збивањима је почео Први чеченски рат, чије су размере, у негативном смислу, далеко надмашиле Јељцинова очекивања и жеље. Руслан Хазбулатов сматра да је Јељцин, одлучивши се да започне рат, „начинио грубу грешку, јер није имао јасне циљеве, већ је искључиво размишљао како да добије наредне председничке изборе“⁷⁴⁹. Насупрот томе, у мрежним структурама међународних исламистичких радикалних организација дошло се до закључка да је Руска Федерација одступила од трпељивог, а понекад и благонаклоног односа према исламу, карактеристичног за СССР и, ма како то звучало нелогично и тешко примењиво на конкретно руско поступање на унутрашњем и спољном плану, потчинила своју политику интересима САД. Стога је Руска Федерација сврстана у групу непријатеља ислама.

Руски и западни научници су објавили велики број радова којима објашњавају да је круг доносиоца одлука, на челу с Јељцином, веома лоше испланирао читаву војну акцију, излажући војску непотребним ризицима, што је по истеку две године ратовања довело до катастрофалних последица и фактичке

⁷⁴⁷ Sirke Mäkinen, *Russia's Integrity: Russian Parties of Power and the Yabloko Association of Russo-Chechen Relations 1999-2001*, *Europe-Asia Studies*, Vol. 56, No. 8, december 2004, University of Glasgow, p. 1158.

⁷⁴⁸ *Первая чеченская, вторая чеченская*, стр. 140.

⁷⁴⁹ Руслан Хазбулатов, *Бессилие власти – путинская Россия*, Яуза-пресс, Москва, 2012, стр. 492.

независности Чеченије, која је, према одређеним проценама, извојевала победу у рату иако је располагала с педесет пута мањим војним снагама од федералног центра.⁷⁵⁰

На унутрашњем плану, рат у Чеченији је постао један од главних повода за вођење политичке борбе, при чему је Влада Руске Федерације „истовремено трпела критике и левице и деснице“⁷⁵¹. Између осталог, део руске научне и политичке јавности сматра да је Москва започињањем војних дејстава у Чеченији „преобразила Дудајева од корумпираног политичара у „националног хероја“ одлучног у намери да се супротстави „страном завојевачу“ (заправо руским централним властима – прим. Р. Ж.)“⁷⁵². Из перспективе Кремља, радило се о изнуђеној реакцији на противзаконити војни преврат Дудајева и учвршћивање паравојног режима. Насупрот томе, према интерпретацијама Дудајева и његовог режима, али и резолуцијама Савета Европе, федералне власти су извршиле агресију на Чеченију, чиме се намерно занемаривала чињеница да је у питању република у саставу Руске Федерације, те да о агресији не може бити говора.

Руским снагама, које је чинило око 19 хиљаде припадника оружаних снага и 4700 припадника Унутрашње војске МУП-а, на почетку рата се, према различитим проценама, супротставило између 15 и 30 хиљада добро опремљених и обучених чеченских бораца, од којих је значајан део већ имао ратно искуство, стечено у Авганистану, Карабаху и Абхазији, као и у сукобима са антидудајевском опозицијом.

У редовима чеченских сепаратиста значајну снагу су чинили и одреди добровољаца распоређени по градовима и селима. Такав вид самоодбране је био организован и у престоници, где је „сваки квартал имао дежурне групе добро наоружаних добровољаца“⁷⁵³. Осим тога, чеченским сепаратистима се придружило између 5 и 6 хиљада најамника из Дагестана, Грузије, Абхазије,

⁷⁵⁰ Видети опширније у Jason J. Morrisette, Rationality and risk-taking in Russia's first Chechen War: toward a theory of cognitive realism, *European Political Science Review*, Vol. 2, Issue 2, July 2010, p. 187-210; Николай Зенькович, 1994. *Россия. В шаге от распада*, Олма медиа груп, Москва, 2011.

⁷⁵¹ Анатолий Кириллов, Выборные кампании в России и политическое развитие областей и республик Урала в 1990-е гг., *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 73.

⁷⁵² Дмитрий Жуков, *наведено дело*, стр. 218-219.

⁷⁵³ Михаил Жирохов, *Пылающие небеса. Боевая авиация в Чеченской войне*, Эксмо – Яуза, Москва, 2011, стр. 209.

Прибалтичких земаља, Таџикистана, Азербејџана, Украјине⁷⁵⁴, али и Турске, Авганистана, Ирана, Саудијске Арабије, Пакистана и Јордана.

Руске Војно-ваздушне снаге су 30. новембра 1994. године бомбардовале аеродром у Грозном и уништиле или тешко оштетили све чеченске авионе. Наредног дана су започеле бомбардовање других циљева у граду, али су за све време напада руски званичници негирали учешће федералних снага и сву одговорност за офанзиву приписивали чечеченској опозицији, избегавајући да објасне одакле Дудајевљевим противницима ратна авијација.

Као реакција на збивања у Чеченији, у Наљчику је 4. децембра одржана ванредна седница парламента Конфедерације народа Кавказа (КНК). Представници антируских кругова у Дагестану, Ингушетији, Северној Осетији, Кабардино-Балкарији, Карачајево-Черкесији, Адигеји и Абхазији су донели одлуку „да у случају акције руске војске помогну чеченском народу дејствујући као у случају рата између Грузије и Абхазије“⁷⁵⁵.

Јељцин је 9. децембра донео Указ „О мерама за пресецање делатности незаконитих оружаних формација на територији Чеченске Републике и у зони осетино-ингушког конфликта“⁷⁵⁶. Влади је наложио да употреби „сва расположива средства за обезбеђивање државне безбедности, законитости, права и слобода грађана, заштиту друштвеног поретка, борбу против криминала и разоружавање свих незаконитих оружаних формација“⁷⁵⁷.

Два дана касније уследио је председнички Указ „О мерама за увођење законитости, правног поретка и безбедности друштва, а делови руских трупа су продрли на територију Чеченије“. Влада Руске Федерације је формално зараћеним

⁷⁵⁴ Од почетка конфликта између федералног центра и чеченских сепаратиста који је 1994. године прерастао у рат, радикали из редова кримских Татара су били „најдоследнији и отворени савезници Чечена, пружајући им сваку врсту подршке, укључујући и лечење рањеника, обуку и слање добровољаца, прикупљање финансијских средстава и прослеђивање турске „хуманитарне помоћи“ у Грозни“ (Михаил Жирохов, Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР, стр. 59).

⁷⁵⁵ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 309.

⁷⁵⁶ Указ Президента Российской Федерации от 9 декабря 1994 г. № 2166 „О мерах по пресечению деятельности незаконных вооруженных формирований на территории Чеченской Республики и в зоне Осетино-Ингушского конфликта“, *СЗ РФ*, 1994, № 33, стр. 3422.

⁷⁵⁷ Постановление Правительства Российской Федерации от 9 декабря 1994 г. № 1360 „Об обеспечении государственной безопасности и территориальной целостности Российской Федерации, законности, прав и свобод граждан, разоружения незаконных вооруженных формирований на территории Чеченской Республики и прилегающих к ней регионов Северного Кавказа“, *СЗ РФ*, 1994, № 33, стр. 3454.

странама у Чеченији, а заправо Дудајеву, упутила ултиматум да положи оружје до 14. децембра. Јељцин је потом тај рок продужио до 16. децембра. Дудајев је само декларативно показао жељу за постизање компромиса и мирног решења, али је потезима на терену, а пре свега непрекидним нападима на противнике, показао да мисли другачије. Стога су руске снаге, сходно претходно добијеним наређењима, после поноћи 18. децембра почеле да бомбардују циљеве у Чеченији.

Анализе стања федералних трупа извршене после свега неколико дана учешћа у ратним операцијама указале су на многе слабости, од тога да војска није била обучена за реализацију нестандартних задатака, па до чињенице да је официрски састав, нарочито млађи кадрови, био неприпремљен за вођење рата на територији сопствене државе. Део војне технике и наоружања је био застарео и у лошем стању, а уочене су слабости и у раду војних обавештајаца, који су штабу слали противречне извештаје, као и непотпуне и нетачне информације о циљевима напада. Систем командовања и упућивања војске на задатке био је у раскораку са стварном војно-политичком ситуацијом у Чеченској Републици. За извршење елементарних маневара или решење хитних тактичких задатака било је потребно обезбедити сагласност највиших командних ешалона, што је утицало да читав систем постане неефикасан и тром.

За то време, чеченске снаге су се веома ретко одлучивале за активирање крупних чета и батаљона. Тежиште активности су стављале на деловање малих група, обично састављених од по једног митраљесца, снајперисте и бомбаша. Обучени искључиво за класично ратовање, руски војници су се тешко прилагођавали нестандартним облицима сукоба. Војни комесар Волгоградске области генерал-мајор Александар Третјаков, у току Првог чеченског рата командант једне од руских дивизија, указује на наведене слабости и истиче да се против чеченских снага „од самог почетка морало борити ангажовањем малих обавештајно-диверзионих група, а не читавих армија“⁷⁵⁸.

Упркос озбиљним недостацима, федералне снаге су до 26. децембра блокирале Грозни. Тиме су завршене припреме и почетна етапа операције неутралисања чеченских војника, којих је у Грозном у том тренутку било око 15 хиљада. Према правилима војне науке, потврђених многим примерима током

⁷⁵⁸ Татјана Гантимуrowa, Бахтиар Ахмедханов, *наведено дело*, стр. 31.

историје ратовања, за успешно савладавање отпора добро наоружаних и обучених бораца у сукобима који се воде у урбаној средини, руска страна је на једног противничког морала да пошаље три или четири своја војника, што би у укупном збиру захтевало ангажовање од 45 до 60 хиљада Руса. Међутим, тај број је био неупоредиво мањи и достигао је, према неким проценама, свега 5 или 6 хиљада. Међу јединицама није било потребног садејства, средства везе нису беспрекорно функционисала, а карте Грозног су биле застареле до те мере „да поједини микрорејони уопште нису били уцртани“⁷⁵⁹. Зато не чуди да су после јуриша започетог 31. децембра 1994. године федералне снаге већ током првих дана борби изгубиле око 1,5 хиљаде војника, од којих је део погинуо, а део заробљен.

Увидевши да нису у стању да парирају надмоћнијем непријатељу, Руси послати на Грозни су се одлучили за примену тактике вођења уличних борби, сличну оној која их је прославила у бици за Стаљинград у Другом светском рату, што је подразумевало стварање пунктова у вишеспратницама и коришћење малих и мобилних јуришних група и снајпериста. Чечени су одговорили истом мером, такође формирајући мале групе опремљене снајперима, минобацачима и лаким наоружањем. Захваљујући добром познавању територије, нападали су из заседа и брзо се повлачили, минирали путеве и инфраструктурне објекте, док су тешко наоружање скривали у густо насељеним квартовима и рафинеријама нафте, знајући да ће Руси због могућих људских губитака и материјалне штете избегавати да гранатирају ове циљеве.⁷⁶⁰

Поучени неуспесима у првим борбама, Руси су у нападима учестало почели да користе искусне, врхунски обучене и наоружане обавештајно-десантне групе састављене од малог броја чланова, које су ефикасно извршавале и најкомплексније задатке на терену. Захваљујући њима, али и другим јединицама, чији је састав у Чеченији у међувремену нарастао на преко 70 хиљада људи, отпор снага лојалних Дудајеву у централним деловима Грозног био је сломљен почетком фебруара 1995. године.

После привременог прекида ватре у циљу размене заробљеника, борбе су настављене 20. фебруара, а већ наредног дана готово читав град се нашао у

⁷⁵⁹ Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 82-83.

⁷⁶⁰ Видети опширније у Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 394-395.

рукама федералних снага. Последњи рејон под контролом сепаратиста освојен је почетком марта, али су се повремени ватрени окршаји мањих размера догађали и наредних месеци. Према „подацима Генералштаба, у борбама за престоницу Чеченије погинуло је 1426, а рањено 4630 припадника федералних снага“⁷⁶¹. Укупан број руских губитака у Чеченији до пролећа износио је око 2 хиљаде погинулих и 6 хиљада рањених. Изненађује мали број заробљеника међу Русима укљученим у борбе за Грозни, којих је било свега око 100. На страни снага лојалних Дудајеву погинуло је око 7 хиљада, а заробљено око 600 бораца.

Већина чеченских бораца је искористила привремени прекид ватре да напусти Грозни и сконцентрише се у двадесетак база у унутрашњости републике. Централна база се налазила у месту Шаљи, под командом бившег совјетског официра и будућег чеченског лидера Аслана Масхадова. Масхадов је крајем марта 1995. године покушао да ступи у преговоре с руском страном, али га је командант федералних снага у Чеченији генерал-пуковник Куликов одбио са образложењем да предмет евентуалног сусрета не могу бити разговори о примирју, већ само предаја оружја и потпуно распуштање незаконитих сепаратистичких војних формација.

Будући да су приликом повлачења из Грозног били принуђени да оставе тешко наоружање, Чечени више нису могли да организују дејства широких размера, већ су се „до јуна 1995. године у потпуности преоријентисали на вођење партизанског рата“⁷⁶². Први примери партизанског ратовања, без јасне линије фронта, забележени су још у марту у области Гудермеса.

Приликом уласка руских трупа у насељена места, Чечени су настојали да изненадним нападима одсеку и униште поједине делове непријатељских јединица. Желећи победу по сваку цену, у току сукоба с федералним снагама повремено су, између осталог, користили „120-милиметарске гранате, са елементима забрањеним Женевском конвенцијом због карактеристика оружја за масовно уништење“⁷⁶³. У склопу таквог деловања широм Чеченије спровођени су и други, основни и сложени облици политичког насиља, укључујући диверзије и

⁷⁶¹ Исто, стр. 424.

⁷⁶² Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 492.

⁷⁶³ Татьяна Гантимуrowa, Бахтиар Ахмедханов, *наведено дело*, стр. 80.

терористичке нападе на руске циљеве, којима су Чечени осујетили снаге лојалне Москви да већ у лето 1995. године однесу коначну победу у рату, иако су Аргун, Гудермес и Шаљи, стратешки најважније тачке после Грозног, били освојени још у марту.

Преостали чеченски борци су се после великих губитака повукли у планинске пределе. Да би се попунили ослабљени одреди, Дудајев је прогласио мобилизацију младића узраста од 15 до 19 година, показујући намеру да у рат увуче целокупно мушко становништво републике. Када је реч о мотивисању других народа Северног Кавказа да ступе у рат против федералног центра, сви покушаји Дудајева у том правцу су доживели неуспех.

С променом ситуације на фронту, дошло је и до модификације мотива и циљева чеченских бораца. Они више нису функционисали као усаглашени делови јединствене војске, већ су се, у већини случајева, трансформисали и прегруписали у малобројне, самосталне и лако покретљиве партизанске одреде. Без могућности да значајније утичу на коначан исход сукоба с Русима, фокусирали су се на крвну освету својих рођака страдалих у рату. Више нису важили ни елементарни закони класичног ратовања, те су нови судари с Русима на југу Чеченије били још жешћи и суровији него претходни, јер су политичке потиснули лични мотиви, прожети изузетно снажним негативним емоцијама. Уочена је и тенденција увођења оштрије дисциплине него на почетку рата, при чему су понашање бораца, али и казне за евентуалне грешке и кршење дисциплине, морали да буду „усаглашени са шеријатским законима“⁷⁶⁴.

У редовима федералних снага такође је дошло до негативних појава, проузрокованих низом узрока. Лишени снажне подршке политичког руководства земље и сатанизовани од стране појединих средстава јавног информисања, изложени перманентним губицима услед многобројних напада непријатеља прикривеног међу мирним становницима републике, уз непостојање јасне линије фронта, као и без квалитетног деловања старешина и војних психолога у циљу подизања морала и дисциплине, припадници руских оружаних снага су себи повремено допуштали изгреде неспојиве с војном етиком и строгим правилима понашања. У таквим ситуацијама долазило је до прекорачења у употреби силе, а

⁷⁶⁴ НВФ (Неправительственные Вооруженные Формирования) – боевые действия на Кавказе, стр. 125.

жртве су по правилу били цивили. Забележени су случајеви да су се становници Чеченије писменим путем обраћали властима у Москви, жалећи се на „пљачке, мародерство и насилничко понашање војске“⁷⁶⁵.

Иако су Чечени до краја априла 1995. године изгубили контролу над свим равничарским пределима републике, а озбиљно су им биле уздрмане и позиције у планинама, њихов отпор још увек није био дефинитивно сломљен. Познаваоци стања на терену и атмосфере у руским трупима тврде да су постојали сви предуслови за коначну победу, али да је политички фактор својим погрешним одлукама то спречио. Наиме, Јељцин је 27. априла донео Указ „О допунским мерама за нормализацију ситуације у Чеченској Републици“ и објавио мораторијум на вођење војних операција од 28. априла до 12. маја.

Привремени прекид ватре уследио је због припрема за прославу педесетогодишњице победе у Другом светском рату у присуству бројних делегација из иностранства, којима је требало показати да их дочекује држава у којој се у тренутку славља не воде кржаве борбе. Међу деловима командног кадра руске војске уврежило се мишљење да их политичко руководство државе, у дослуху с чеченским лидерима, намерно саботира како не би однели коначну победу над сепаратистима.⁷⁶⁶

Дудајев је искористио време добијено увођењем поменутог мораторијума за дислоцирање, прегруписавање и попуњу труп, набавку оружја и друге опреме и наставак напада на непријатељске јединице. Људство је распоређивао у насељена места, водећи се претпоставком да федералне снаге неће вршити артиљеријске ударе и бомбардовање цивилних циљева. Истовремено, међу становништвом је постицано антидржавно расположење коришћењем ефикасног средства – гласина о злочинима војске над мирним житељима чеченских градова и села.

На Јељцинову изјаву да је грађански рат практично завршен и да ће одговорност за завођење реда, уместо војсци, бити поверена МУП-у, Басајев је одговорио да ће Чечени наставити да пружају отпор превасходно кроз организовање диверзија и терористичких напада, процењујући да ће једином таквом тактиком принудити Москву да пристане на преговоре. Међутим, Дудајев се оглушио о захтеве команданата „за промену тактике и преношење ратних

⁷⁶⁵ Татјана Гантимуrowa, Бахтиар Ахмедханов, *наведено дело*, стр. 284.

⁷⁶⁶ Видети опширније у Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 122.

дејстава на противничку територију⁷⁶⁷, односно изван граница Чеченске Републике.

И поред извесне консолидације чеченских редова, Руси су примењујући тактику интензивних и дуготрајних гранатирања непријатељских позиција, од средине маја до почетка јуна преузели контролу над око 80% територије републике. Дудајевљеве трупе, чији су укупни губици до краја маја износили око 12 хиљада војника, потпуно су потиснуте у планинске пределе. Делови тих трупа су од почетка јуна показивали намеру да затраже правне гаранције и амнестију, а да затим положе оружје. Завршетак „планинског рата“ и обимнијих војних операција означио је пад града Шато 14. јуна 1995. године.

У недостатку других могућности за парирање руској офанзиви, Басајев је испунио раније изречену претњу и на дан пада Шатоа извршио терористички напад на Буђеновск, што је изазвало обрт у ситуацији на терену и навело руско политичко руководство да устукне пред непријатељем. Пристанак Черномирдина на услове терориста, укључујући прекид ватре и почетак преговора, омогућили су Дудајеву да избегне потпуни пораз, а затим и да прегрупише и попуни одреде. Збивања у Буђеновску су у Чеченији тумачена као велика ратна победа над федералним центром, а не као терористички чин. Басајеву је тим поводом „додељено звање „хероја Ичкерије“ и чин бригадног генерала“⁷⁶⁸.

Преговори између представника Владе Руске Федерације и чеченске стране вођени су уз посредовање ОЕБС-а. Пристанак Москве да једна међународна организација врши улогу посредника између владе и дела државе био је сигнал озбиљног нарушавања суверенитета федералног центра на Северном Кавказу, иако је ситуација на фронту свега неколико дана раније наговештавала коначну победу у рату.

Резултат преговора био је споразум о разоружању чеченских снага, повлачењу руских трупа, обустављању свих припрема терористичких напада и диверзија, размени заробљеника по принципу „сви за све“ и спровођењу слободних избора у републици.⁷⁶⁹ Руска војска је добила наређење да напусти

⁷⁶⁷ НВФ (Неправительственные Вооруженные Формирования) – боевые действия на Кавказе, стр. 129.

⁷⁶⁸ Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 492.

⁷⁶⁹ На председничким изборима одржаним 18. децембра победио је Доку Завгајев, али његов избор није имао већег утицаја на политичке прилике у републици.

готово све освојене стратешке позиције, уздржи се од офанзивног деловања, а да на провокације друге стране одговара само у изузетним случајевима. Јељцин је 3. јула издао Указ „О потпуној дислокацији федералне војске из Чеченије“. С друге стране, Чечени су 21. августа потписали „Протокол о добровољној предаји оружја од стране војних јединица, добровољаца и цивилних лица“⁷⁷⁰.

Били су то потези искључиво декларативне природе, будући да су сепаратистичке снаге непрестано нападале руске положаје, при чему су у току августа у просеку дневно убијале по два припадника федералних снага. Развој ситуације је показао да су обе стране само чекале повод како би наставиле са операцијама ширих размера. После изјаве Москве од 24. августа да њена војска неће напустити Чеченију док „банде“ не буду у потпуности разоружане, Дудајев је одговорио да је то практично „нова објава рата“, па су борбе настављене још већом жестином него пре примирја. Почетком октобра руска авијација је бомбардовала село Рошњи-Чу, једну од Дудајевљевих база. Осим тога, 24. октобра је бомбардован аеродром у месту Сљепцовска, који су претходно заузели Чечени. Дудајевљеве снаге су одговарале непрекидним нападима малих мобилних одреда на руске војне циљеве. О размерама чеченских акција говори податак да је само у периоду од 17. до 20. новембра извршено 167 напада, у којима је убијено и рањено четрдесет руских војника.⁷⁷¹

Исцрпљујуће борбе с великим бројем жртава, махом цивила, наставиле су се и почетком 1996. године. Дудајев је намеравао да ратна дејства поново прошири на густо насељене делове републике како би мирно становништво изложио руским нападима и тиме га „мотивисао“ на пружање отпора. Изузев у Чеченији, федералне трупе су у фебруару биле изложене нападима у Ингушетији. У марту су Дудајевљеве снаге извршиле напад на Грозни. Свесне да немају потребне капацитете за освајање града, усредсредиле су се на наношење што је могуће већих губитака непријатељу. У току петодневних сукоба погинуло је око 170 руских и 190 чеченских војника, као и око 250 цивила.⁷⁷²

⁷⁷⁰ Михаил Жирохов, *Пылающие небеса, Боевая авиация в Чеченской войне*, стр. 62.

⁷⁷¹ Видети опширније у Николай Гродненский, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 496-500.

⁷⁷² Исто, стр. 550-551.

Уверене да и поред свих успеха на фронту нису у стању да у потпуности савладају сепаратисте без великих губитака у својим редовима, власти у Москви су у пролеће 1996. године одлучиле да поново приступе преговорима о прекиду рата и постепеном повлачењу руске војске из „мирних рејона“. Такође, у Кремљу се разматрала могућност „разграничења надлежности“ између федералног центра и Чеченске Републике, али не и признавање њене независности.

Иако је Јељцин 1. априла наредио прекид дејстава федералних снага у републици, мировне иницијативе су обезвређене новим сукобима изазваним од стране Чечена. Руска војска је у том периоду претрпела највећи појединачни губитак у Првом чеченском рату – готово потпуно уништење 245. оклопног моторизованог пука. С друге стране, Чеченска Република Ичкерија је остала без председника Дудајева, који је убијен 22. априла у специјалној операцији руских снага.

Руско јавно мњење од почетка није снажно подржало државно руководство у одлуци о вођењу рата против Чечена. Штавише, многи су власт у Кремљу означили као главног кривца за рат. Са озбиљним губицима и поразима од чеченских снага расло је незадовољство грађана Руске Федерације, подстицано од бројних медија. Широм земље су организовани не тако бројни, али ипак индикативни антиратни митинзи и демонстрације. Прикупљани су потписи за прекид сукоба, чему су се придружиле поједине политичке партије, друштвене организације, јавне личности и научни радници. Регионалне и аутономне власти у деловима федерације су најавили могућност обустављања слања регрута у рат. Догодио се и за руски менталитет незабележен преседан – „десетине генерала и хиљаде нижерангираних официра су отворено позивали на прекид сукоба и показивали потпуно одсуство мотивације да учествују у рату“⁷⁷³.

Показало се да је глас јавности у одређеној мери утицао на Москву да потражи мирну алтернативу за превазилажење конфликта. Наиме, Јељцин се припремао за нове председничке изборе заказане за 1996. годину, па је, пратећи истраживања јавног мњења и прихватајући савете најближих сарадника, проценио да би напори на проналажењу компромисног решења за окончање Првог

⁷⁷³ Мовсур Ибрагимов, Об особенностях кризиса в Чеченской Республике в 1990-е годы, стр. 377.

чеченског рата могли да буду окосница његове предизборне кампање. На деловање у том смеру навела га је и чињеница да је рат у Чеченији, уз катастрофално стање у економији, праћено падом индустријске производње и животног стандарда, пресудно утицао на пораст популарности опозиционих снага, што су потврдили и резултати парламентарних избора одржаних 1995. године. Такође, поједина истраживања популарности политичара су показала да је због збивања на Северном Кавказу „током предизборне кампање Јељцинов рејтинг у једном тренутку пао на свега 6%“⁷⁷⁴. Од јавности се дуго крило да је Јељцин на једном заседању Савета безбедности Руске Федерације 1995. године због „осећања кривице“ за негативан развој прилика у земљи хтео да поднесе оставку на место председника, али да су „сви чланови Савета категорички захтевали да то не чини“⁷⁷⁵.

Преговори између Јељцина и Дудајевљевог наследника Зелимхана Јандарбијева о прекиду ватре и размени заробљеника, вођени крајем маја 1996. године, завршили су се неуспехом, иако је руски председник објавио победу приликом обраћања војницима стационарним у Чеченији. Федерални центар је у наредних неколико месеци пропустио шансу да однесе победу у рату, да би се у августу ситуација променила у корист Чечена, који су обновили борбе у Грозном и заузели стратешки важне градове Аргун и Гудермес. Руске војне и цивилне специјалне службе су у сваком конкретном случају успевале да благовремено дођу до података о чеченским припремама за офанзиву, али се политичко руководство земље оглушивало о те извештаје, што је скупо плаћено губицима на фронту.

Уследили су преговори између секретара Савета безбедности Руске Федерације и опуномоћеног представника председника Јељцина у Чеченији генерала Александра Лебеда и првог заменика председника Државног комитета одбране и начелника Главног штаба оружаних снага Чеченије Аслана Масхадова. Сходно њиховом „Споразуму о неодложним мерама за прекид ватре и борбених дејстава у Грозном и на територији Чеченске Републике“, сукоби су формално окончани 23. августа. У наредних неколико дана Грозни је напустило око 7,5 хиљада руских војника са близу 300 оклопних возила. Потом су Лебед и

⁷⁷⁴ Александар Века, *История России*, АСТ, Москва; Харвест, Минск, 2005, стр. 1005.

⁷⁷⁵ Јевгенјј Primakov, *Osam meseci plus...*, стр. 95.

Масхадов 31. августа у дагестанском граду Хасавјурту у присуству представника ОЕБС-а дали заједничку изјаву „О принципима дефинисања основа односа између Руске Федерације и Чеченске Републике“.

Према овом документу, политички споразум о односима два субјекта требало је постићи до 31. децембра 2001. године. Такође, договорено је да се „до 1. октобра формира заједничка комисија задужена за стварање услова за смиривање ситуације у Чеченији, повлачење федералних трупа, спровођење мера за борбу против тероризма и криминала и економску обнову републике“⁷⁷⁶. Показало се да је од свих зацртаних циљева испуњен само један – повлачење руских трупа до 31. децембра 1996. године.

Из изјава кључних актера збивања на Северном Кавказу, укључујући и Лебеда, закључује се да су представници званичне Москве, и поред чињенице да никада нису де јуре признали независност Чеченије, ову републику извесно време де facto посматрали и према њој се односили као према страном ентитету. Лебед је по окончању преговора и потписивању Хасавјуртског споразума у изјавама за медије истицао да ће односи две стране, Руске Федерације и Чеченије, бити регулисани у складу с међународним правом. При томе се позвао на Декларацију о правима човека из 1948. године и Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године, а не на руско законодавство, чиме се имплицирало да је реч о два међусобно независна субјекта.

Изјаву руског званичника потврдила је и ситуација на територији Чеченије, која је до 1999. године функционисала готово потпуно независно од федералног центра. Андреј Казанцев је статус Чеченске Републике дефинисао као „полунезависан“, уз констатацију да је реч о територији која се, почев од 1991. године, формално налазила у саставу Руске Федерације, али је суштински била „изван контроле њених политичко-административних структура“⁷⁷⁷.

Поједини руски аутори ситуацију у Чеченској Републици после потписивања Хасавјуртског споразума и изласка изван контроле федералног центра пореде са приликама у АП Косово и Метохији после 1999. године, уз истицање да је у оба случаја дошло до стварања „криминалне енклаве“⁷⁷⁸. Већи део руске јавности је

⁷⁷⁶ *Независимая газета*, 3. септембра 1996, № 163.

⁷⁷⁷ Андреј Казанцев, *наведено дело*, стр. 35-36.

⁷⁷⁸ Алексеј Щербаков, *Терроризм – война без правил*, Олма медиа груп, Москва, 2012, стр. 411.

негативно оценио Хасавјуртски споразум. Министар унутрашњих послова Куликов је у Државној думи поводом завршетка Првог чеченског рата изјавио да је федерација „заправо капитулирала пред силом усмереном на ликвидацију руске државе“⁷⁷⁹.

Аслан Масхадов је на изборима одржаним 28. јануара 1997. године изабран за чеченског председника. Осим председничке функције, прогласио се и за главнокомандујућег Оружаних снага, председавајућег Кабинетом министара, председавајућег Високог Савета при председнику, председавајућег Савета безбедности при председнику и председавајућег Државне комисије за социјалну рехабилитацију учесника рата. Чеченија је формирала властите безбедносне структуре, донела најважнија законска акта заснована на шеријатском праву, укључујући и кривични закон.

Национална гарда формирана у доба владавине Дудајева, састављена од 2 хиљаде војника, постала је основа за образовање Оружаних снага Чеченске републике Ичкерије. Да би се ојачала њена структура, припојене су јој Председничка и Шеријатска гарда. Значајан број терориста је инкорпориран у нове институције. Примера ради, од дела снага под командом Басајева формирана је тзв. управа „С“, односно специјална јединица при Министарству државне безбедности Ичкерије. Сам Басајев је 1997. године постао „први заменик председника чеченске владе“⁷⁸⁰, без обзира на неповерење које је владало између њега и Масхадова, али и без обзира на његову до тада више него експлицитну терористичку делатност.

Резултате из Хасавјурта потврдио је и „Споразум о миру и принципима односа између Руске Федерације и Чеченске Републике Ичкерије“, потписан 12. маја 1997. године од стране Јељцина и новог чеченског председника Масхадова. У уводном делу Споразума истакнуто је да се две стране на равноправним основама, настојећи да окончају вишевековно непријатељство, обавезују на трајно уздржавање од примене и претње применом силе у решавању свих спорних питања, као и на грађење међусобних односа у складу са општепризнатим

⁷⁷⁹ *Первая чеченская, вторая чеченская*, стр. 245.

⁷⁸⁰ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 10.

принципима и нормама међународног права. Две стране су се декларативно сложиле да би то требало да буде „споразум о вечном миру“⁷⁸¹.

Једна од најважнијих поражавајућих карактеристика Првог чеченског рата налази се у чињеници да је већину жртава чинило цивилно становништво републике. Процене губитака се међусобно веома разликују, али је извесно да је поред око 5 хиљада убијених и од последица рањавања или болести преминулих припадника руске војске и органа унутрашњих послова, погинуло и више од 40 хиљада цивила, од тога око 5 хиљада деце.⁷⁸² Број рањених и обогаљених становника био је још већи. Компаративне анализе показују да је мирно становништво чинило „5% жртава у Првом светском рату, 50% у Другом светском рату, 84% у сукобима у Кореји, 90% у вијетнамском рату, а преко 95%“⁷⁸³ у рату вођеном од 1994. до 1996. године у Чеченији. Неселективно бомбардовање цивилних циљева од стране федералне ратне авијације само је увећало број цивилних жртава и нагнало масе Чечена на егзодус из њихових домова, махом у суседне области севернокавказског региона.

Коначни резултати Првог чеченског рата показују да је федерални центар доживео пораз од чеченских сепаратистичких снага. Био је то уједно и симбол краха некада моћне војске, следбенице једне од највећих оружаних сила света – Црвене армије, у коју су деценијама улагана енормна материјална средства и на коју су се, почев од њеног формирања, ослањали сви водећи политичари, закључно с Борисом Јељцином. Требало је чекати да прође још три године, као и да се из корена промене промене политичке и економске околности и клима у друштву, па да руска војска у Другом чеченском рату одигра другачију улогу него у периоду од 1994. до 1996. године.

Руска новинарка Ана Политковска, веома критички настројена према Путину и његовом режиму, сматра да је овај политичар непосредно пошто је заменио Јељцина на челу државе помогао војсци да поново заузме важно место у друштву, те да је за њен „препород“ био неопходан још један грађански рат као „извор убрзаних унапређења, многих одликовања и брзог прављења каријера“⁷⁸⁴.

⁷⁸¹ *Российская газета*, 20. мая 1997, № 97.

⁷⁸² Наведено према *Новейшая история России 1914-2009*, стр. 435.

⁷⁸³ Мовсур Ибрагимов, *Об особенностях кризиса в Чеченской Республике в 1990-е годы*, стр. 377.

⁷⁸⁴ Ана Politkovska, *navedeno delo*, стр. 11.

Политковска оцењује да се у основи Другог чеченског рата налази управо овај мотив, при чему занемарује друге, далеко важније узроке, попут сепаратизма, радикалног исламистичког хегемонизма, међунационалних конфликта, економске кризе и сл.

2.3.9.2. Други чеченски рат

Окончање Првог чеченског рата није донело трајни мир на Северном Кавказу, нити консолидацију чеченског друштва, побољшање односа с федералним центром и међународно признање Чеченске Републике Ичкерије. Споразуми две стране постигнути 1996. и 1997. године остали су, колоквијално речено, „мртво слово на папиру“. Присталице Доку Завгајева нису одустајале од намере да преузму контролу над Чеченијом, па су већ од средине септембра 1996. године формирале војне јединице од неколико хиљада бораца, спремајући се за нови грађански рат. Јандарбијев је, насупротив томе, истакао да ће се борити не само за пуни суверенитет Чеченије, него и за стварање услова да његов народ постане доминантна снага на читавом Северном Кавказу. У исто време дагестанске вехабије су најављивале да је процес стварања „независне исламске државе“ започет у Чеченији само најаву интензивог ширења ислама на Кавказу, а пре свега у Дагестану.

Безбедносну ситуацију су дестабилизовале и многобројне најамничке и чеченске банде из планинских предела, независне од било које врсте формалног ауторитета. Ове банде су после завршетка рата остале без извора прихода, па су неселективно пљачкале и застрашивале становништво без обзира на њихову националност. Осим на територији Чеченије, тешка кривична дела су чиниле и у Ингушетији, па је влада ове републике била принуђена да затражи интервенцију чеченске стране.

Масхадов је реаговао изрицањем забране свим наоружаним лицима да прелазе у Ингушетију и тамо предузимају противзаконите мере и радње. Међутим, Масхадов није могао да оствари потпуну контролу над свим наоружаним формацијама, што је условило да Чеченија постане аморфни скуп

више међусобно независних територијалних јединица под влашћу већих или мањих борбених група, чије су везе с „владом“ у многим случајевима биле веома лабаве.

У конфликтима на Северном Кавказу учествовали су многобројни најамници из арапских земаља повезани са Ал Каидом. Према појединим изворима, „током 1997. године забележени су први непосредни контакти Осаме Бин Ладена са чеченским властима, док су његови блиски сарадници такве везе успоставили претходне године“⁷⁸⁵. Заједнички циљ глобалних цихадиста и њихових истомишљеника из кругова чеченских етно-сепаратистичких терориста је била дестабилизација друштвено-политичких и безбедносних прилика и преливање таласа сепаратизма из Чеченије на Дагестан, Карачајево-Черкесију и Кабардино-Балкарију. У ту сврху су широм Чеченије формиране десетине центара за војну обуку нових бораца, регрутованих махом из редова младих муслимана на територији Русије, али и из република Средње Азије. Обуку су вршили инструктори специјализовани за израду и активирање експлозивних направа и вођење партизанског начина ратовања, као и исламски проповедници. Главним центром „Саид ибн Абу Вакас“ руководио је лично арапски најамник Хатаб.

У центру „Абу Цафар“ тежиште обуке је било на коришћењу лаког, а у центру „Јакуб“ на употреби тешког наоружања. Центар „Абу Бакар“ је био намењен обуци диверзаната и терориста, а у „Довгату“ су одабрани појединци обучавани у примени софистицираних метода вођења „психолошког и пропагандно-идеолошког рата“⁷⁸⁶. У „Довгату“ су већину полазника чинили Дагестанци и Карачајевци, али је било и Руса, Украјинаца, Татара, Таџикистанаца и Авганистанаца.

Контакти са Ал Каидом су настављени и у наредном периоду, при чему су изасланици Бин Ладена у децембру 1999. године допутовали у Чеченију како би сепаратистима понудили помоћ у рату против Москве. Постоје индиције да се Бин Ладен лично заложио за формирање најамничког одреда „Ал Даго“ од 5 хиљада бораца, са задатком да учествује у рату у Чеченији, али и да изводи терористичке нападе и диверзије у позадини руске војске и на цивилне циљеве у великим руским градовима. Такође, лист „Северни Кавказ“ наводи да је Бин Ладен на

⁷⁸⁵ Руслан Хасбулатов, *наведено дело*, стр. 492.

⁷⁸⁶ Татьяна Гантимуrowa, Бахтиар Ахмедханов, *наведено дело*, стр. 208.

почетку Другог чеченског рата у Чеченију упутио 400 бораца, као и 34 милиона долара за куповину оружја и војне опреме.⁷⁸⁷

Када је у питању политичка ситуација у Чеченији после окончања Првог чеченског рата, до 1999. године издиференцирале су се две утицајне и међусобно конфронтиране групе претендента на власт и контролу над материјалним ресурсима, пре свега над експлоатацијом и трговином нафтом. Првој групи су припадали тзв. „традиционалисти“, односно идеолошки следбеници Цохара Дудајева, окупљени око Аслана Масхадова и подржавани од стране муфтије Ахмада Кадирова.

Њихов основни циљ је било оснивање Велике Чеченије као државе кемалистичког типа, која би обухватала и Ингушетију, рејон Моздока, ногајске рејона Ставропоља, Хасавјурт и део Дагестана, са излазом на Каспијско море. Масхадовљева група је придавала велики значај религиозном фактору, будући да су исламизацију доживљавали као враћање на традиционалне форме веровања, адаптиране у складу са старим народним обичајима – адатима. Ослањала се на своје војне јединице и добровољачке одреде, које су у извесној мери настојали да дистанцирају и од националног и верског екстремизма.

Другу групу су чиниле присталице вехабизма, предвођене Басајевом и Хатабом, а финансиране из Саудијске Арабије и других арапских држава, као и приходима стеченим криминалним радњама, попут трговине наркотицима, оружјем и отмицама. Такође, ова група је контролисала значајан део нафтне индустрије у републици. Чеченске вехабије су се залагале за наставак оружаних сукоба и извоза насилне експанзије, називане „ослободилачка револуција“, у друге републике Северног Кавказа. Заговарале су цихад и увођење шеријатског права на територији источног Кавказа у циљу стварања калифата кроз вршење политичког насиља широких размера које је Басајев назвао „авангардом национално-ослободилачке борбе“⁷⁸⁸ на целој територији бившег СССР-а. Једно време су се заносили идејом продора и „ширења ислама све до Москве, као и на

⁷⁸⁷ Видети опширније у *Северный Кавказ под тенью ваххабизма: о радикальном исламе на страницах газеты „Северный Кавказ“ 1991-2008 годы*, том 1, стр. 77-78.

⁷⁸⁸ Исто, стр. 23.

Узбекистан, Киргизију, Таџикистан и Синџџан“⁷⁸⁹ – кинески регион насељен Ујгурима.

Сукоб две групе унутар нове чеченске „елите“ је константно био високог интензитета, а ескалирао је још у јулу 1998. године, када је Арби Барајев по налогу Басајева и Хатаба покушао атентат на Масхадова. Председник Чеченске Републике Ичкерије је преживео, али је изгубио стратешку иницијативу и доминантан положај у односу на опоненте.

Басајев је признао да је ситуација била до те мере заоштрена да се Чеченија нашла на ивици новог грађанског рата. Почетком 1999. године дошло је до озбиљних конфронтација у области око Урус-Мартана. Руководилац контраобавештајне службе Ичкерије Леча Хултигов је у пролеће исте године пред посланицима парламента изјавио да су присталице Басајева и Хатаба од Саудијске Арабије добили помоћ у новцу и опреми у износу од 740 милиона долара за дестабилизацију стања на чеченско-дагестанској граници. Оперативци Салмана Радујев су због ове изјаве извршили атентат на Хултигова.

Масхадов је на њихово деловање одговорио увођењем ванредног стања, а потом је затражио од Москве да руске снаге са дагестанске стране затворе граничне прелазе према Чеченији. Вехабије је оптужио за припрему преврата и изазивање грађанског рата. Оправданост његових речи потврдио је сукоб вехабија под контролом Барајева с јединицама Националне гарде у Гудермесу, у коме је на обе стране погинуло више од 80 бораца. Недуго после тога Барајев је поново неуспешно покушао атентат на Масхадова, а Басајев, Радујев и још тројица водећих ичкеријских генерала су дали изјаву о непризнавању легитимитета председника и позвали на његово обарање с власти.

Масхадов је у недостатку унутрашњих ресурса прибегао обнављају преговора с руском страном, те је у октобру 1998. године с премијером Примаковым договорио сарадњу у области супротстављања отмицама и другим врстама криминала. Постигнут је и начелни споразум о отпочињању отворене борбе против чеченских терориста. Међутим, споразум није реализован због

⁷⁸⁹ Ирина Василенко, *Геополитика современного мира*, Юрайт, Москва, 2013, стр. 381.

процене Масхадова да би насилне акције против вехабијстичке опозиције изазвале грађански рат.⁷⁹⁰

Сређином деведесетих година XX века фундаменталистички приступ у тумачењу ислама је у потпуности постао оријентисан на насилне методе вођења политичке борбе и наметања ислама као једине истинске религије, али и начина живота. Били су то заправо покушаји да се суштинске вредности и садржаји ислама тумаче искључиво кроз призму „светог ратовања“ у име реализације политичких „идеала“.⁷⁹¹

У складу са настојањима да се изврши синтеза ислама и национализма, у Грозном је у августу 1997. године настао друштвено-политички покрет назван Конгрес „Исламска нација“ (КИН), који је 1998. године иницирао оснивање Конгреса народа Дагестана и Чеченије, истичући да је уједињење два севернокавказка народа „прва етапа у уједињењу свих муслимана света“ и сламању руског утицаја на Северном Кавказу.

Ширењу вехабијизма на Северном Кавказу допринела је тешка економска ситуација, маргинализација читавих слојева и друштвених група, а пре свега омладине, незапосленост и урушавање традиционалног и стварање новог „система вредности“, у коме су криминалци и злочинци заузимали важна места и уживали сваку врсту привилегија. Иако је био свестан да експанзија вехабијизма представља директну претњу по његов ауторитет, останак на власти, па и живот, Масхадов је у намери да преузме иницијативу у односу на супарнике, у фебруару 1999. године увео шеријатско право. Уместо да овим потезом смањи утицај вехабија и одобровољи становништво одано исламу, Масхадов је заправо допринео стварању погодне атмосфере за припреме Басајева и Хатаба да нападну Дагестан под изговором уједињавања једноверних народа.

Конгрес „Исламска нација“, састављен од вехабијских организација у Дагестану, усвојио је у априлу план о отпочињању војних операција током јесени, усмерених на стварање јединствене исламске „Прикаспијске републике“. Хатаб је у форми ултиматума поручио Москви да ће нови „рат на Кавказу бити спречен

⁷⁹⁰ Видети опширније у Јевгенјј Primakov, *Osam meseci plus...*, str. 104-106.

⁷⁹¹ Владимир Чельшев, *Фундаментализм и фундаменталисты*, Изд-во РГСУ, Москва, 2010, стр. 193.

једино уколико руска војска напусти регион, а затим дође до проглашења исламске државе на територији овог региона⁷⁹².

Стање у на Северном Кавказу је показивало да је на административној граници Чеченије према Дагестану, Ингушетији, Северној Осетији и Ставропољском крају заправо већ текао необјављени грађански рат. Само у првој половини 1999. године овде се догодило више од осамдесет оружаних сукоба између сепаратиста и федералних снага, праћених људским жртвама и материјалним губицима на обе стране.

Да су севернокавказки конфликти готово без изузетка повезани са јужнокавказким, потврђују и збивања у пограничном делу између Грузије и Чеченије у првој половини 1999. године. Наиме, на грузијском делу овог подручја егзистира компактна група од неколико хиљада Чечена-Кистина, од којих један део припада вехабијском покрету. Подстакнуте метежима у Чеченији и Дагестану, вехабије међу Чеченима-Кистинима су намеравале да прогласе самоуправну исламску територију, на којој би живот био организован искључиво по шеријатским законима. Истовремено, радикални лидери чеченског сепаратистичког покрета су ковали планове за присаједињење Чеченији подручја насељеног Чеченима-Кистинима. Према сазнањима грузијских истражних органа, „терористи који су у том периоду покушали да ликвидирају грузијског председника Едуарда Шеварнадзеа су претходно прошли обуку у диверзантској бази у чеченском селу Автури“⁷⁹³.

Врх Руске Федерације је у јулу 1999. године наложио МУП-у да предузме ефикасне мере за смиривање ситуације на Северном Кавказу и разоружање чеченских сепаратиста. Одмах је уследио удар на чеченске циљеве у рејону Кизлара. Притисак руске стране довео је до зближавања Масхадова с Басејевом и Хатабом. Лидери сепаратиста су од „шеријатског суда захтевали да двесто руских функционера буде осуђено на смрт“⁷⁹⁴, а разматрали су се и „превентивни“ терористички напади и диверзије на циљеве широм Руске Федерације.

Према каснијим саопштењима правосудних органа и Регионалног оперативног штаба за управљање антитерористичком операцијом на Северном

⁷⁹² Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 129.

⁷⁹³ Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 323.

⁷⁹⁴ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 135.

Кавказу, могуће је реконструисати општу схему деловања вехабија у региону после 1996. године. Основна структурна јединица исламиста била је група-општина (џамаат), која се од традиционалних муслиманских заједница разликовала по томе што је била организована као својеврсна војна јединица. На челу џамаата се налазио амир, обично лице староседелачког порекла. У џамаату су повремено или стално боравили инструктори и особе за везу, најчешће исламисти из иностранства, као и групе активних бораца. Они су се у џамаату бавили прикупљањем материјалних средстава потребних за вођење борби, обавештајним радом и врбовањем нових регрута. Поред тога, вршили су пропаганду исламистичке идеологије, силом узимали новац од мештана за финансирање својих активности, вршили контраобавештајну и безбедносну заштиту сабораца, организовали и спроводили терористичке нападе и диверзије. Вехабијске структуре су из наведених разлога представљале реалну снагу супротстављену државним и друштвеним интересима Руске Федерације.

У политичко-идеолошкој пропаганди вехабија ислам је тумачен не само као религиозни систем, већ и као универзални регулативни елемент социјалних и политичких односа, способан да кроз револуционарну делатност избави муслимане Северног Кавказа из кризе карактеристичне за постсовјетску епоху. Зато је севернокавказки вехабизам био тесно повезан с националистичким и сепаратистичким покретима, синтетишући национализам и религиозност у радикални исламизам, који је Александар Игнатенко дефинисао као „идеологију и практичну делатност, оријентисану на стварање услова у којима ће социјални, економски, етнички и други проблеми и противречности унутар сваког друштва (државе) у којој живе муслимани, а такође и међу различитим државама, бити решавани искључиво у складу са исламским нормама, прописаних шеријатом (системом норматива изведених из Курана и Суна)⁷⁹⁵. Емило Ђентиле исламизам одређује као једну од манифестација „сакрализације политике“ или „политизације религије“.⁷⁹⁶

Посматран у ширем контексту, вехабизам на Северном Кавказу представља део глобалног исламистичког пројекта, чији је циљ, према Алексеју Малашенку,

⁷⁹⁵ Цитирано према Николай Гродненский, *Кавказская война XXI*, стр. 62-63.

⁷⁹⁶ Emilio Dentele, *Religije politike. Između demokratija i totalitarizama*, Knjižara Krug, Beograd, 2009, str. 275.

рестаурација „првобитних, недеформисаних или на путу историје изгубљених исламских вредности“⁷⁹⁷. Исламисти сматрају да су пронашли формулу за идеално друштвено и државно уређење, засновано на шеријатском праву и социјалној правди, са снажним владаром који у себи сједињује световну и духовну власт. Исламизам је праћен различитим врстама фобија и ограничења при практиковању форми туђег, неисламског начина живота. Присталице исламизма не одбацују у потпуности савремене политичке институте, попут демократије и људских права, али их тумаче на сопствени, флексибилан и двосмислен начин. Осим тога, „исламисти, као нико други, у својој идеологији дају важно место цихаду, при чему њихово екстремно крило као једно од средстава за вођење „светог рата“ оправдава тероризам“⁷⁹⁸.

Полазећи од изражених карактеристика исламизма и приписујући му „универзалну пријемчивост за све слојеве становништва“, Данијел Пајпс га пореди с фашизмом.⁷⁹⁹ Постоје и аутори који проналазе сличности између исламизма и нацизма, користећи као аргумент то што се у оба случаја комплекс ниже вредности манифестује кроз хипертрофију нације (код нациста), односно религије (код исламиста), при чему се верске и расне теорије користе за оправдање стремљења ка „златном веку“ и првобитној чистоћи. Научно одређујући цихадизам као форму десног екстремизма, Драган Симеуновић полази од израза „исламистички радикализам“, „клерикални неофашизам“ и „неонацизам“. Као заједничке карактеристике цихадизма, фашизма и нацизма, овај аутор детектује „неселективно насиље усмерено на изазивање интензивног и свеприсутног страха, антијудаизам, фанатизам, употребу религијског понашања у облику фанатизма, слепу оданост вођи и вођству и слепу веру у њихове идеолошке ставове, као и глобалне циљеве, у првом реду засноване на овладавању

⁷⁹⁷ Алексей Малашенко, *Исламская альтернатива и исламистский проект*, стр. 48.

⁷⁹⁸ „Исламизам је само један од многих термина за политичку активност под плаштом религије“. У научном дискурсу се на овај феномен у већој или мањој мери односе и термини „фундаментализам, неофундаментализам, интегрисам, политички ислам, вехабизам, неовехабизам, традиционализам, неотрадиционализам, нативизам, цихадизам, цихадистички исламизам, ревајвализам - од енглеске речи revival – препород“ (Алексей Малашенко, *Исламская альтернатива и исламистский проект*, стр. 46).

⁷⁹⁹ www.danielpipes.org/81/islamism-is-fascism (приступљено 23.12.2013.)

„својим“ геополитичким простором на коме живе припадници одабране, у овом случају исламске нације⁸⁰⁰.

С друге стране, Маргарет Тачер је 2002. године исламизам назвала „новим болшевизмом“⁸⁰¹, што се подудара с мишљењем америчког исламолога Бернарда Луиса, који у исламу и комунизму види неколико сличности – „ауторитарну традицију, државни патернализам скупа са економијом контролисаном од државе, доктринарни тоталитаризам, осећај колективног дуга и стремљење ка експанзији“⁸⁰².

Недостижност коначног циља исламисти компензују коришћењем насилних акција, махом терористичких напада, у циљу застрашивања и понижавања непријатеља. Малашенко истиче да су „творци глобалног исламистичког пројекта су радикални и беспштедни“⁸⁰³, као и да „сама форма манифестовања њихове идеологије, испуњена увредама и претњама на рачун непријатеља, сведочи да код њих не постоји жеља да се води дијалог“⁸⁰⁴. Најрадикалнији исламистички идеолози одлучно заговарају примену терористичких метода као праксу иманентну самој суштини муслиманске вероисповести. Један од њих, шеих Абдул Кадир ибн Абдул Азиз је преко исламистичких интернет сајтова истомишљеницима на Северном Кавказу поручивао да су „они који тврде да Исламу није близак тероризам, као и они који настоје да раздвоје та два појма, постали неверници... Данас они, који истичу да желе да се боре против тероризма, заправо ратују против Ислама“⁸⁰⁵. Стога Малашенко исламизам описује као „идеологију безусловне конфронтације и оправдавања свих најжешћих дејстава, за које „исламски праведници“ бивају одговорни само пред Богом“⁸⁰⁶. Један од носилаца и симбол бескомпромисног, насилног и експанзивног исламизма на Северном Кавказу као делу територије на којој је вођен глобални цихад била је терористичка организација Шамила Басајева „Ријад ас-Салихин“.

⁸⁰⁰ Видети опширније у Драган Симеуновић, *Цихадизам као десничарски екстремизам и клерикални фашизам*, стр. 141.

⁸⁰¹ Margaret Thatcher: Islamism is the new bolshevism, *The Guardian*, 12. February 2002 (www.theguardian.com/world/2002/feb/12/afghanistan.politics - приступљено 29.11.2013.)

⁸⁰² Наведено према Алексеј Малашенко, *Исламская альтернатива и исламистский проект*, стр. 58.

⁸⁰³ Исто, стр. 72.

⁸⁰⁴ Исто.

⁸⁰⁵ Рахамим Эмануилов, Андрей Яшлавский, *наведено дело*, стр. 50.

⁸⁰⁶ Алексеј Малашенко, *Исламская альтернатива и исламистский проект*, стр. 72.

Руске безбедносне структуре и правосудни органи су се, схватајући сву озбиљност изазова, од краја деведесетих година XX века фокусирали на борбу с вехабијама. Под утицајем различитих објективних и субјективних околности интензитет њиховог репресивног деловања је повремено превазилазио стварну опасност од вехабија и добијао димензије прекомерне, непотребне и контрапродуктивне силе. Поједини, до тада мирољубиви севернокавказки муслимани су у знак револта, изазваног репресијама власти, доносили одлуку да се придруже екстремистима и терористима.

Басајев и Хатаб су 1998. године формирали „Исламску међународну миротворачку бригаду“ од чеченских и дагестанских бораца, као и муџахедина из иностранства. Искористили су метеж у Дагестану и 7. августа 1999. године са око 2,5 хиљаде бораца прешли небрањену границу према Чеченији, решени да започну нови партизански рат, који би светској јавности приказали као „народни устанак“ против руских завојевача. Фетву (благослов) су добили од вехабијских верских лидера, Бин Ладеновог таста амина Абдул Омара из Саудијске Арабије и амина шејха Абдула из Пакистана. Овакав след догађаја показује како се покрет првобитно заснован на етничком сепаратизму, с религијом као пропратним – секундарним аспектом, временом преобразио у покрет верских екстремиста. Док је „џихад објављен у првој половини деведесетих година XX века био употребљен као мотив за мобилисање становништва на борбу за сецесију, после 1996. године дошло је до трансформације покрета у доминантно терористички, исламистички мотивисан џихадизам“⁸⁰⁷. За свега неколико година локални покрет за независност се, према интерпретацијама субјеката насиља, претворио у глобални „свети рат“ против „спољног немуслиманског непријатеља“⁸⁰⁸.

Показало се да екстремисти нису добро проценили решеност и објективне могућности федералних снага да одговоре на нападе. Још су већу грешку направили приликом процене расположења већине дагестанског становништва, које је поразила чињеница да су их њихови суседи, противно свим кавкаским традиционалним вредностима и обичајима, по први пут у историји оружаном напади, при чему су се приликом упада на територију Дагестана иживљавали над недужним становништвом. Посебно их је разгневило то што су Чечене пратили

⁸⁰⁷ Рахамим Эмануилов, Андрей Яшлавский, *наведено дело*, стр. 287.

⁸⁰⁸ Исто, стр. 288.

најамници из иностранства.⁸⁰⁹ Уместо да им се придруже, Дагестанци су одлучили да пруже жесток оружани отпор и запретили смрћу свим сународницима који се буду сврстали на страну Чеченима. Почело је журно формирање добровољачких одреда за заједничку борбу с федералним снагама. Само су дагестанске вехабије спремно дочекале Чечене, те су 10. августа донеле Декларацију о оснивању исламске државе Дагестан и објавиле цихад за „ослобођење од вековне руске окупације“.

Анализе опште ситуације, извештаји средстава јавног информисања и сведочанства учесника у догађајима указују да су руске специјалне службе знале за непријатељске припреме за напад, нарочито ако се у виду има потврђен податак да су имале „инфилтриране агенте у чеченским редовима“⁸¹⁰. Одсуство превентивног деловања се објашњава стварањем одговарајуће атмосфере и тражењем ваљаног повода за превазилажење унутрашњих противречности и кризе власти, која је без већих потреса требало да пређе с Јељцина на млађу генерацију политичара.

Збивања у Дагестану били су повод за оставку Сергеја Степашина на место председника Владе Руске Федерације. Нови премијер је постао Владимир Путин. Поједини аналитичари сматрају да је долазак бившег руководиоца КГБ-а на место председника Владе, као и његова одлука да на многе важне функције доведе особе које су „управљачко искуство стицали у руским обавештајно-безбедносним структурама“⁸¹¹, недвосмислени доказ антитерористичког карактера и опредељености Путиновог режима. Сам Путин је у првим месецима владавине изјавио да је његова „историјска мисија“⁸¹² да реши ситуацију на Северном Кавказу.

⁸⁰⁹ Видети опширније у Джамиля Эфендиева, *Взаимоотношения Чеченцев с народами Дагестана на рубеже XX-XXI веков, Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 553-554.

⁸¹⁰ А. Осмаев, *Чеченская Республика в 1999-2000 годах, Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 515; Леонид Млечин, *Формула власти. От Ельцина к Путину*, Центрполиграф, Москва, 2000, стр. 556.

⁸¹¹ Валентин Коломийцев, *Россия: реформы, трансформация, модернизация. Заметки политолога*, Москва, Книжный дом „ЛИБРОКОМ“, 2011, стр. 83.

⁸¹² Brian D. Taylor, *navedeno delo*, p. 3.

Наталија Нарочницка истиче да је „проблем Чеченије од самог почетка био проблем национално-државне воље“⁸¹³. Другим речима, одсуство решености да се стане на пут политичком насиљу, а не војна немоћ, условило је акумулирање проблема и отежавало њихово превазилажење. Самим тим проналажење унутрашње снаге и одлучности средином 1999. године указивало је да Москва може да рачуна на преокрет ситуације у њену корист.

Уследила је офанзивна активност Кремља – обустављен је железнички и авио-саобраћај с Чеченијом, искључена јој је струја, комуникациони канали, прекинут проток кроз нафтоводе и гасоводе, а бомбардован је и аеродром „Северни“. Већ до 17. августа руске трупе су ставиле под контролу готово све стратешки важне тачке у Дагестану и пресекле одступницу непријатељима ка Чеченији. Басајев и Хатаб су у том периоду са више од 700 бораца продрли дубоко у Дагестан и започели припреме за напад на Новолакски рејон.

После ликвидације непријатељских јединица у Кадарској зони крајем августа, Кремљ се нашао пред избором да ли да акције ограничи искључиво на обезбеђење границе Дагестана према Чеченији, а затим отпочне преговоре с Масхадовом, или да изврши напад на Чеченију и покуша да је поново стави под своју власт.

Разорни терористички напади који су се од 31. августа до 16. септембра 1999. године догодили у Москви, Волгодонску и Бујнакску као највеће манифестације овог вида политичког насиља у дотадашњој историји Руске Федерације, послужили су руским властима као повод да 30. септембра 1999. године уведу војску у Чеченију. Био је то почетак Другог чеченског рата, који је официјелно назван „антитерористичка операција“⁸¹⁴. Прихватљивим се чини и одређење да је у питању био „рат против сепаратиста који се доминантно ослањају на терористичке методе“⁸¹⁵, за разлику од сецесионистичког Првог чеченског рата.

⁸¹³ Наталија Нарочницка, *наведено дело*, стр. 411.

⁸¹⁴ Камалудин Гаджиев, „*Большая игра*“ на Кавказе – *вчера, сегодня, завтра*, Международные отношения, Москва, 2012, стр. 37.

⁸¹⁵ Aglaya Snetkov, The Image of the Terrorist Threat in the Official Russian Press: The Moscow Theatre Crisis (2002) and the Beslan Hostage Crisis (2004), *Europe-Asia Studies*, Vol. 59, No. 8, December 2007, University of Glasgow, p. 1351.

Као и у неким другим случајевима, попут спекулација да су терористички напад 11. септембра 2001. године организовале безбедносне службе САД како би оправдале акције у Ираку и Авганистану, тако су у делу руских медија експлозије у поменутиим градовима приписане ФСБ-у, уз аргументацију да је у јавном мњењу требало створити атмосферу која би поговорила Путиновој победи на председничким изборима. Јевгениј Примаков ове тезе назива „бестидним лажима“ и, позивајући се на искуство руковођења СВР-ом дуже од четири године, децидирано тврди да такво деловање руских специјалних структура „просто није могуће“⁸¹⁶.

Руска страна је водила рат зарад очувања територијалног интегритета државе, те се збивања започета у јесен 1999. године могу сматрати пресудном борбом за сам опстанак Руске Федерације у границама исцртаним распадом СССР-а. То је потврдио и Владимир Путин у изјави француској телевизији 2006. године, констатујући да су рат започеле „међународне банде“ које су с територије Чеченије напале Дагестан, а да је Москва приликом доношења одлуке о отпочињању операција била свесна да се не упушта у борбу против тероризма, већ против тенденције стварања фундаменталистичке државе „од једног мора до другог“ и њеног каснијег ширења на друге области Руске Федерације с компактним муслиманским становништвом.⁸¹⁷

Доказ одлучности Москве да савлада сепаратисте свим средствима, у првом реду применом политичког насиља, налази се и у званичном државном документу, „Изјави Владе Руске Федерације о ситуацији у Чеченској Републици и мерама за њено регулисање“ од 21. октобра 1999. године, у којој је наглашена „тврда и доследна линија“ власти у гушењу тероризма и оружаног екстремизма и чак три пута искоришћен термин „борба“ у контексту обрачуна с „бандитима“⁸¹⁸, како је непријатељ дефинисан у документу.

За разлику од Првог чеченског рата, одлучујућа већина руских грађана и медија, као и сви релевантни цивилни и војни фактори су подржали нову акцију као једино решење за увођење реда и стабилизацију прилика на Северном Кавказу. Када је реч о улози медија, извештаји о ситуацији у региону су

⁸¹⁶ Јевгениј Примаков, *Osam meseci plus...*, стр. 107.

⁸¹⁷ Видети опширније у Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 246-247.

⁸¹⁸ Валерий Журавель, Александр Лебедев, *наведено дело*, стр. 12.

обиловали негативним оценама о Чеченима, у чему је било тенденциозности и претеривања погодног за стварање погромашке атмосфере и ратоборних осећања. У делу медија Чечени су искључиво називани терористима и бандитима, а Чеченија „непријатељском територијом“⁸¹⁹. Истоветну реторику су користили и поједини представници руске политичке елите, на челу с Јељцином, који је у својим мемоарским записима противнике описао терминима „терористичке банде“, „армија убица“ и „армија екстремиста“⁸²⁰.

Као што је почетком деведесетих година XX века економска криза утицала на повећање броја политички мотивисаних насилних аката на Северном Кавказу, тако је финансијски и делимичан економски опоравак Руске Федерације довео до обрнутог развоја ситуације. Побољшање је било резултат вишеструког повећања цене нафте (до десет пута веће него у претходном периоду), због чега се у земљу која се налази у светском врху произвођача и извозника нафте и гаса, слила огромна количина тзв. петродолара, односно девизни приходи забележени у руској историји. Захваљујући овој конјуктури „од 2000. до 2008. године земља је удвостручила БДП“⁸²¹, што је допринело да са 22. места доспе међу 10 најјачих светских економија. То јој је омогућило да економски подржи амбициозне операције на Северном Кавказу, засноване на „паметној моћи“ као комбинацији тврде и меке моћи, али и да започне повратак у врхове светске политике.

Руски функционери су у неформалним контактима збивања на Северном Кавказу називали ратом, али су на званичном нивоу користили одредницу „антитерористичка операција“ како би избегли стварање нежељеног међународно-правног преседана и давање повода чеченским сепаратистима и страном фактору за интернационализацију конфликта. Термин „антитерористичка операција“ је коришћен како би се нагласило да је реч о унутарполитичком питању, а непријатељи означили као нелегитимни субјекти и терористи, а не као борци за слободу и независност.

⁸¹⁹ Мовсур Ибрагимов, И. Хагуев, Освещение чеченской тематики в российских электронных СМИ, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 384.

⁸²⁰ Борис Ельцин, *Президентский марафон – размышления, воспоминания, впечатления*, АСТ, Москва, 2000, стр. 369.

⁸²¹ Ivan T. Verend, *Evropa posle 1980*, Arhipelag – Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 132.

Упркос томе, сви релевантни показатељи су упућивали на закључак да је у питању рат између снага федералног центра, које су биле састављене од војске, полиције и обавештајно-безбедносних служби, укупно преко 90 хиљада људи, и многобројних, добро обучених и опремљених сепаратистичких војних јединица и добровољачких одреда. Да су чеченски сепаратисти означени као највећа опасност по безбедност и територијалну целовитост Руске Федерације показало се и приликом усвајања Концепције националне безбедности 2000. године, у којој је по први пут формално-правно санкционисана „употреба војске унутар државне територије, што је у ранијим званичним документима стратешког карактера било оцењивано као недопустиво“⁸²².

Уставни суд Руске Федерације је донео решење да одлука Масхадова о увођењу ванредног стања у Чеченији није у складу са Уставом, јер такву одлуку може да донесе искључиво председник државе. Одбачене су и иницијативе Масхадова за укључивање представника западних држава и међународних организација, у првом реду САД и УН-а, у процес смиривања ситуације у републици, такође уз образложење да такав позив може да упути само изабрано руководство Руске Федерације. На тај начин је свим политичким чиниоцима у земљи и иностранству још једном стављено до знања да Москва неће пристати на интернационализацију чеченског питања. У том контексту треба напоменути да је ЕУ разматрала могућност да због Другог чеченског рата уведе извесна ограничења у области трговине⁸²³ с Руском Федерацијом, изговарајући се чисто пословним разлозима, а заправо настојећи да изврши притисак на Москву да одступи од примене политичког насиља у региону Северног Кавказа.

Председник Владе Путин је 14. септембра дао изјаву о увођењу „привременог карантина по читавом периметру чеченске административне границе“⁸²⁴, а четири дана касније је Чеченију назвао „терористичком зоном, где је неопходно спроводити хируршке операције, уз сарадњу с чеченском дијаспором, у циљу формирања владе у изгнанству“⁸²⁵. Одлучност да се

⁸²² Камалудин Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, стр. 185.

⁸²³ Дмитрий Жуков, *наведено дело*, стр. 239.

⁸²⁴ А. Осмаев, *наведено дело*, стр. 516.

⁸²⁵ Исто.

непријатељ победи показивана је и изјавама највиших војних старешина да ће у борби бити примењивана сва расположива средства изузев атомског оружја.

До средине септембра уништене су вехабијске енклаве у Кадарској зони. Стотине екстремиста је убијено, рањено и заробљено. Федералне снаге су 1. октобра прешле на територију Чеченије, решене да избегну непосредне сударе с непријатељем и велике губитке у људству, због чега је у операцијама акценат стављен на употребу тешке артиљерије и авијације. Поучене искуством из Првог чеченског рата, руске снаге су овога пута биле спремне за вођење борби које одступају од правила класичног ратовања. Локализовале су подручја борбених дејстава и извршиле ударе по кључним инфраструктурним циљевима, попут зграде телевизије у Грозном, рафинерија нафте и складишта, мостова, аеродрома, телефонских централа и база за обуку чеченских војника. Под заштитом артиљеријске ватре заузимали су стратешки важне висоравни у пограничним областима, како би формирали безбедне зоне, а затим ангажовали авијацију и ракетне јединице за нове нападе на непријатеља. Осим велике штете нанете другој страни, овакав начин ратовања је руске губитке у људству и техници свео на минимум.⁸²⁶

Међутим, овакав вид ратовања довео је, према речима локалног становништва, до више случајева „прекорачења у употреби силе и неселективног насиља“⁸²⁷ према цивилном чеченском становништву. Западни аутори сматрају да су такви поступци руских снага у једном делу имали ефекат контрапродуктивности, односно да су неколицину до тада пасивних Чечена мотивисали да, из мржње према нападачима одговорним за страдање мирног становништва и жеље да се освете, стану на страну сепаратиста и постану активни борци против јединица лојалних Москви.

Да би спречили масовно приклањање становништва сепаратистима, представници федералних власти су паралелно с разорним ударима започели преговоре с локалним старешинама и чеченским командантима. Од првих су захтевали да ускрате подршку руским непријатељима уз претњу да ће насеља

⁸²⁶ Видети опширније у *Первая чеченская, вторая чеченская*, стр. 349.

⁸²⁷ Mark Kramer, *Guerrilla Warfare, Counterinsurgency and Terrorism in the North Caucasus: The Military Dimension of the Russian-Chechen Conflict*, *Europe-Asia Studies*, Vol. 57, No. 2, March 2005, University of Glasgow, p. 332.

бити изложена бомбардовањима, док су другима предлагали да пређу на страну Кремља и започну заједничку борбу против вехабија. У научној литератури и публицистичким текстовима руска тактика на почетку Другог чеченског рата названа је приступом „бича и медањака“⁸²⁸.

Чеченски сепаратисти су, у складу са објективним могућностима, тежиште својих активности ставили на деловање одреда величине од 150 до 300 војника, обучених за вођење партизанског рата, што се манифестовало у примени тактике „напад-одступање-прегруписање-нови напад“⁸²⁹. У прва два месеца рата на руској страни је погинуло 280, а на чеченској између 1,5 и 2 хиљаде бораца. Преостале чеченске снаге су се после тога повукле из Дагестана. Офанзивно и одлучно деловање руских снага било је повезано и с доминантно политичким циљем – настојањем владајућих структура да победу у рату искористи у кампањи за председничке изборе. Активна фаза рата трајала је до 2000. године, након чега је уследило постепено успостављање руске контроле над целокупном територијом Чеченије, док су чеченски борци прешли на партизански начин ратовања.

У опкољеном Грозном Басајев је својим следбеницима издао наређење да пружају отпор све до 27. јануара 2000. године, односно до заседања Парламентарне скупштине Савета Европе (ПССЕ), надајући се да ће после тога западне земље извршити притисак на Москву да обустави операције на фронту. И заиста, у фебруару 2000. године су се појачали шумови на релацији Руска Федарација – ЕУ, што је кулминирало у априлу, када је у ПССЕ-у заказана расправа о „грубом кршењу људских права у Чеченској Републици“. Тадашњи министар спољних послова Игор Иванов је предлагао да руска делегација не отпутује у Стразбур, али се одустало од такве тактике. Чланови ПССЕ-а из више држава су приликом расправе отворено стали на чеченску страну, избегавајући да их назову „бандитима“ или терористима, већ су користили формулације попут „борци за слободу“, „присталице аутономије“, „партизани“ или „герилци“. Одлучено је да се руској делегацији одузме право гласања на пленарним седницама, а низ посланика је лобирао за оснивање посебног међународног

⁸²⁸ Михаил Жирохов, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, стр. 525-526.

⁸²⁹ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 172.

трибунала који би судио руским цивилним и војним лицима умешаним у злочине извршене током Другог чеченског рата.⁸³⁰

Паралелно са овим процесом, у европским научним круговима интензивно су разматрана могућа решења статуса Чеченске Републике. Експерт Норвешког института за људска права, дугогодишњи члан Поткомисије УН-а за унапређење и заштиту људских права и председавајући радне групе за права мањина Асбјорн Еиде предлагао је да Чеченска Република добије широку аутономију у оквиру Руске Федерације, која би обухватала самоуправу у области деловања локалних полицијских снага, економског развоја, здравства, социјалних питања, образовања, културе, употребе језика, заштите животне средине, итд. У циљу несметаног функционисања чеченске аутономије Еиде се заложио за активно учешће међународних организација у надгледању и гарантовању права Чечена⁸³¹, чиме би страни фактор, као и у многим другим предложеним решењима, добио могућност да задире у унутрашња питања Руске Федерације, што је за Москву било неприхватљиво.

Планови Басајева су ипак остали нереализовани, будући да су федералне снаге, не подлежући притисцима из иностранства, наставиле офанзиву и током фебруара овладале великим делом републике. Када је у питању Грозни, било је очигледно да град више не може да се брани пред налетом 20 хиљада руских војника и полицајаца, који су 17. јануара започели општи јуриш. Басајев је одлучио да са својом војском напусти опкољени град, изврши прегруписање у планинским пределима и у пролеће започне партизански рат великих размера. Обавио је припреме за пробој из чеченске престонице, али су руски обавештајци дошли до података о његовим плановима, што је федералним снагама омогућило да спроведу специјалну операцију колоквијално названу „Лов на вукове“ или „Вучија јама“. Основни циљ операције било је измамљивање Басајева и његових војника из града. Пласирањем дезинформација је створена илузија о постојању коридора за безбедни излаз. Првих 200 од 3 хиљаде Чечена спремних за повлачење је пуштено да се пробију без губитака, а онима који су остали у граду

⁸³⁰ Видети опширније у Дмитриј Рогозин, *Јастребови мира. Дневник руског амбасадора*, стр. 263-274.

⁸³¹ Видети опширније у Asbjørn Eide, *Chechnya: In Search of Constructive Accommodation*, *Leiden Journal of International Law*, Volume 14, Issue 02, Cambridge, June 2001, p. 431-443.

су потурене нетачне мапе минских поља око Грозног, због чега је током пробоја погинуло и заробљено више од 1,5 хиљаде Басајевљевих војника, односно половина људства којим је располагао. Сам Басајев је остао без ноге услед експлозије мине. У граду се задржало око 300 чеченских бораца и страних најамника, скривених у подрумима и подземним објектима и организованих у групе од 3 до 5 чланова.

И поред катастрофе у пробоју из Грозног и изјаве премијера Путина од 8. фебруара 2000. године да је у антитерористичкој операцији дошло до преломног момента, Чечени су наставили да пружају отпор у планинским пределима, где се концентрисало око 4 хиљаде бораца. Само у периоду од 1. до 10. марта у више напада убијено је око 150 руских војника. Међутим, Чечени нису били довољно снажни да започну операције ширих размера, па су тежиште настојања да нанесу штету противнику „ставили на извођење диверзионо-терористичких напада“⁸³². Такође, определили су се за вођење тзв. рата минама. Експлозивне направе су постављали на путеве транспорта руске војске. Чеченски специјалисти за минирање су обучавани у Авганистану, Пакистану и једном полигону у западној Украјини.

Овакав вид вођења борби је у руској литератури назван диверзионо-терористичким ратом, за који је карактеристично непостојање јасне линије фронта, јединственог система командовања с чеченске, као и умањење могућности за прецизно утврђивање распореда и бројности непријатеља с руске стране. Деловање чеченских бораца је у одређеним условима добијало контуре партизанског начина ратовања. У одсуству могућности за отворене фронталне борбе са супериорнијим опонентом, одлучивали су се за заузимање стратешки важних висоравни и путних праваца, минирање прометних саобраћајница, организовање заседа и отварање снајперске ватре на непријатељске позиције, при чему су се делили у мале мобилне групе (3-5 чланова), способне да се у кратком року сакрију од руских бомбардера у импровизоване бункере и оближње пећине.

Коришћење минско-експлозивних средстава у склопу диверзионо-терористичке тактике допринело је да се Чеченија, према истраживањима експерата Уједињених нација и невладиног сектора, у периоду од 1994. до 2005.

⁸³² Михаил Жирохов, *Пылающие небеса. Боевая авиация в Чеченской войне*, стр. 119.

године највеће међу деловима света с највише смртних исхода и тешких повреда нанетих у експлозијама. Највећи број инцидената се догодило током 2000. године, при чему је „смртност у инцидентима овог типа достигала је 23%. Једна четвртина жртава била је млађа од 18 година, а 19% страдалих биле су жене. За око 40% жртава одговорне су нагазне мине, 30% је страдало од заосталих убојних средстава, а око 7% од смртоносних замки“⁸³³.

Основни задаци чеченских мобилних борбених група били су синхронизовани удари на више непријатељских позиција истовремено, узимање талаца и пропагандна делатност на придобијању становништва за сепаратистичке циљеве. Због способности да се у кратком року концентришу на договореном положају и после извршења задатка – удара на непријатељске позиције – за још краће време дислоцирају на нове положаје, тактика чеченских бораца је колоквијално названа „ујед буве“ или „бува и пас“⁸³⁴. Осим тога, Хатаб је планирао да у Дагестану изврши отмицу великог броја мирних грађана, како би присилио Москву да прекине офанзиву и приступи мировним преговорима. Будући да федералне снаге нису биле обучене за учешће у тзв. диверзионо-терористичком рату, команда се одлучила за промену тактике у правцу већег ослањања на дејства специјалних јединица, помогнутих од обавештајаца који су прикупљали податке о положају и намерама чеченских бораца од агентурне мреже инфилтриране међу локалним становништвом.

Генадиј Трошев у својим мемоарима наводи да су руски војни аналитичари установили све јаке и слабе стране чеченских снага спремних да наставе борбу после 2000. године. У јаке стране су сврстали ратно искуство стечено од 1994. до 2000. године, национално-религиозни фанатизам и спремност на жртвовање зарад „виших циљева“, беспоговорно потчињавање наређењима виших инстанци, прецизно организоване ротације (замене) људства и зонама борбених дејстава,

⁸³³ Oleg O. Bilukha, Muireann Brennan, Mark Anderson, Zaur Tsitsaev, Eliza Murtazaeva, Ramzan Ibragimov, Seen but Not Heard: Injuries and Deaths from Landmines and Unexploded Ordnance in Chechnya, 1994-2005, *Prehospital Disast Med*, Vol. 22, No. 6, 2007, p. 509.

⁸³⁴ Чеченским борцима су дељени штампани примерци инструкције вођења партизанског рата, у којима се налазио сликовит опис: „Тактика буве у псећем крзну је следећа: Бува уједе и бежи с тог места. Буве пецкају, временом их бива све више и полако се приближавају псећој глави. Оне уједају пса на два, па и на три места истовремено. Пас не стиже (да се одбрани), пас губи снагу, не може да спава и чеше се до крви. Буве пију крв с тог места и полагају јаја. Пас почиње да се чеше, губи длаку и буве постепено преузимају власт над псом“ (Татјана Гантимурова, Бахтиар Ахмедханов, *наведено дело*, стр. 84-85).

помоћ иностраних најамника и инструктора који су раније обучавани на Блиском Истоку и Средњој Азији, добро познавање и прилагођавање конфигурацији територије, благовремене припреме база за дуготрајну одбрану, стварање залиха оружја, опреме и намирница, коришћење локалног становништва за прикупљање обавештајних података, итд. Као слабе стране су означили делимичну деморалисаност одреда поражених у Грозном и равничарским деловима Чеченије, губитак подршке значајног делог становништва, све дубље несугласице војних команданата, смањење интензитета попуњавања трупа и резерви материјала неопходног за вођење борби и потешкоће у организовању медицинске помоћи рањеницима. Узимајући у обзир све валидне параметре и релевантне карактеристике непријатеља, Москва је средином фебруара 2000. године донела одлуку да оконча војну фазу ратовања и настави са специјалним операцијама, усмереним на откривање малих чеченских борбених група и њихово уништавање у случају пружања отпора.⁸³⁵

Илустрације ради, здружене снаге Министарства одбране, Унутрашњих војски МУП-а и одреда за специјалне намене Министарства правде су спровеле операцију у насељу Комсомолско у коме је убијено око 400 и заробљено око 60 присталица Руслана Гелајева, кога су четири године касније у дагестанским планинама случајно пресреле и убиле руске пограничне јединице. Такође, МУП и ФСБ су организовали више успешних операције уништавања терористичких група и њихових база. Према проценама Министарства одбране, у акцијама изведеним у првом кварталу 2000. године дневно је у просеку ликвидирано и заробљавано око 30 непријатеља, па се број чеченских бораца до априла смањио на 2-2,5 хиљаде.⁸³⁶ Да би додатно утицала на наведени тренд, руска Дума је 15. маја, у складу с већ поменутом тактиком „бича и медањака“, паралелно са спровођењем специјалних операција прогласила амнестију учесника у рату, изузев лица умешаних у убиства, отмице и друге облике насиља и тежих кривичних дела. Носиоци политичке власти у Руској Федерацији су пружали безграничну подршку безбедносним структурама у настојањима да униште непријатеља. С друге стране, конференција руских невладиних организација је у

⁸³⁵ Видети опширније у Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 333-334.

⁸³⁶ Видети опширније у Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 323-336.

октобру 2000. године донела резолуцију у којој се наводи да се „поступци руске војске у Чеченији граниче с геноцидом“⁸³⁷.

После разбијања крупних непријатељских формација у јануару 2001. године, Указом председника државе руковођење контртерористичком операцијом, односно ратним дејствима федералних снага, прешло је с војне команде на директора ФСБ-а. Истим Указом предвиђено је формирање специјалног Главног оперативног штаба (ГОШ), задуженог за планирање и усмеравање деловања федералних снага. ГОШ-у је био подређен Регионални оперативни штаб (РОШ), на челу са замеником директора ФСБ-а. У РОШ-у су били ангажовани и представници других безбедносних структура из Јужног федералног округа Руске Федерације. Руковођење борбом против сепаратиста је у септембру 2003. године прешло на МУП.⁸³⁸ Иако је после 2001. године дошло до осетног пада интензитета политичког насиља у региону, дубоки узроци конфликта и нестабилности, религиозног и политичког екстремизма, корупције, криминала, сиромаштва, бруталности сепаратистичких, али и снага лојалних Москви, ни издалека нису били отклоњени.⁸³⁹

Чечени током дужег периода после серије пораза претрпљених закључно са фебруаром 2000. године нису покушавали да прошире сукобе на територије суседних области, већ су се ограничили на вођење партизанског рата. Један део наведених активности су спроводиле јединице лоциране у планинским пределима, а други борци прикривени међу мирним становништвом у чеченским градовима и селима. Од септембра 2002. године почели су с нападима на циљеве у Ингушетији, продирући на њену територију преко Северне Осетије и Грузије. Федералне снаге су непосредно после терористичког напада у позоришту на Дубровки интензивирале активности, базиране на бомбардовање чеченских циљева у области Грозног и Аргуна.

Први већи атак Чечена на циљеве изван Чеченије извршен је 22. јуна 2004. године, такође на територији Ингушетије. Најавио га је Басајев претњом да ће на Северном Кавказу доћи до удара који ће се за Путинов режим показати као

⁸³⁷ А. Осмаев, *наведено дело*, стр. 522.

⁸³⁸ Борис Путилин, *наведено дело*, стр. 203.

⁸³⁹ Видети опширније у John O'Loughlin, Frank D. W. Witmer, *The Localized Geographies of Violence in the North Caucasus of Russia, 1999-2007, Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 101, No. 1, 2001, pp. 184-185.

„неочекивани и веома болни“⁸⁴⁰, док ће „федералним снагама нанети озбиљну штету како на војном, тако и на политичком плану“⁸⁴¹. У синхронизованом удару на зграде органа локалних власти и пунктове безбедносних структура у Назрању, највећем граду ове републике, и неколико других насеља, погинуло је више од 90, а рањено више од 100 људи. Погинуло је и неколико високих републичких функционера, укључујући вршиоца дужности министра унутрашњих послова и његовог заменика, окружног тужиоца и др.⁸⁴² Нападаци су запленили велике количине оружја. Снимали су и филм, у чијим кадровима се уочава Басајев, како би пропагандним деловањем у медијској сфери упутили поруку јавности да су сепаратистичке снаге још увек оперативне и способне да нанесу губитке непријатељу. Москва је одговорила упућивањем једног пука унутрашње војске у Ингушетију, где федералне снаге до тада нису биле распоређиване.

Крајем августа 2004. године борбе су пренете у Кабардино-Балкарију, до тада најмирнији регион Северног Кавказа. У близини Наљчика откривена је група од 10 чеченских бораца. Приликом хапшења убијена су два полицајца и два борца. Много већи сукоб у Наљчику се одиграо 13. октобра 2005. године, где је дванаест добро обучених и лако покретљивих чеченских наоружаних група напало припаднике руског МУП-а, ФСБ-а, антитерористичких и пограничних јединица приликом заједничке смотре. У нападу су учествовали и чланови терористичке организације „Цамаат Јармук“ из Кабардино-Балкарије, формиране 2002. године. У жестоком окршају који је уследио, „погинуло је 87 од укупно 150 чеченских бораца, 35 припадника руских безбедносних структура и 12 цивила“⁸⁴³.

Напади на Ингушетију и Кабардино-Балкарију представљали су манифестацију жеље чеченских сепаратиста да прошире сукобе на читав Северни Кавказ, али је било очигледно да не располажу ресурсима за остварење „тако амбициозних планова“⁸⁴⁴. Далеко спремније него у Првом чеченском рату, федералне снаге су биле у стању да антиципирају непријатељске намере и благовремено спроведу потребне превентивне и репресивне мере. Примера ради,

⁸⁴⁰ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 495.

⁸⁴¹ Исто.

⁸⁴² Исто, стр. 497.

⁸⁴³ Sergey M. Markedonov, *Causes of the Growing Instability in Kabardino Balkaria and Ways of Overcoming it*, *Russian Social Science Review*, Vol. 53, No. 3, May-June 2012, p. 89.

⁸⁴⁴ Domitilla Sagramoso, *Violence and conflict in the Russian North Caucasus*, *International Affairs*, Vol. 83, No. 4, 2007, str. 681.

управо у поменутиим републикама и Карачајево-Черкесији су у јануару 2005. године, у циљу пресецања екстремистичких и терористичких активности, реализовали „превентивну операцију великих размера“⁸⁴⁵, када је ухапшено више од 60 осумњичених лица, чиме је непријатељ спречен да из припремне пређе у фазу реализације свог противзаконитог деловања. Међутим, безбедносна ситуација на Северном Кавказу је и даље била крајње нестабилна, с обзиром да су се терористички напади, диверзије, атентати и насилни протести догађали готово свакодневно.

Басајев и његове присталице су почетком 2006. године настојале да задрже привид постојања војне организације и дисциплине међу сепаратистичким снагама. Поделили су се на међусобно независне групе од три до пет чланова, претенциозно назване „специјалне оперативне групе“⁸⁴⁶, са задатком да уништавају припаднике федералних безбедносних структура и представнике власти. После ликвидације Басајева у ноћи између 9. и 10. јула 2006. године, лидер чеченских сепаратиста је постао самозвани „председник Ичкерије“ Доку Умаров, који је извршио реорганизацију преосталих активних бораца и тежиште њиховог деловања у потпуности пренео на вршење терористичких напада. У чеченским планинама је формирао нову мрежу оперативних база и до средине 2007. године дошао у позицију да озбиљно утиче на погоршање безбедносне ситуације на Северном Кавказу.

У јуну је уследила серија напада у Чеченији и Ингушетији, што је Москву подстакло да отпочне „специјалну комплексну профилактичку операцију“ (СКПО). Коришћењем неутралне и неодређене скраћенице „СКПО“ постигао се одређени психолошки ефекат на смиривање јавности, будући да су се избегавали термини „рат“ и „антитерористичка операција“ како се активностима и реалној снази непријатеља не би придавао већи значај. Међутим, стање у региону је било до те мере озбиљно да чак и три пута увећане полицијске снаге нису могле да неутралишу борце лојалне Умарову. До августа је погоршана ситуација и у Северној Осетији и Кабардино-Балкарији.

У западним медијима се већ тада почело са изношењем претпоставки да ће виновници сукоба на Северном Кавказу угрозити безбедност учесника и

⁸⁴⁵ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 564.

⁸⁴⁶ Исто, стр. 595.

гледалаца Зимских Олимпијских игара 2014. године у Сочију. У прилог овој тези ишла је и чињеница да су у Сочију у летњим месецима 2008. године извршена четири терористичка напада у којима је било људских жртава, као и позив Умарова да се одржавање ЗОИ спречи „свим средствима које Алах допушта“⁸⁴⁷. Стога је на обезбеђење ове спортске манифестације било потрошено више од 3 милијарде долара, а поред припадника безбедносних структура били су ангажовани борбени авиони, ратни бродови и подморнице.

Умаров је 7. октобра 2007. године (само)прогласио формирање Кавкаског емирата, а себи доделио титулу емира кавкаских муџахедина. Цихад против „државе-окупатора“ Руске Федерације је назвао светим дугом свих муслимана на Кавказу. Изјавом да се њихова „браћа у Авганистану, Ираку, Сомалији и Палестини“ боре против заједничких противника – Америке, Енглеске и Израела – декларисао је екстремне исламисте на Северном Кавказу као део глобалне терористичке мреже, контолисане од емисара исламистичких организација из иностранства, укључујући и Ал Каиду. Самог Умарова медији често називају „руским Бин Ладеном“⁸⁴⁸.

Док је у Чеченији Рамзан Кадилов учвршћивао своју власт, доприносио смиривању ситуације како репресивним методама тако и, по угледу на његовог оца Ахмада, придобијањем антирежимских струја на своју страну, стање у Дагестану и Ингушетији се крајем 2007. и почетком 2008. године погоршавало. Социјална база антифедералних снага се ширила на бројне незапослене и сиромашне представнике млађих генерација, али и ученике, студенте и раднике. Ипак би било погрешно приписати све манифестације политичког насиља сепаратистичким тежњама у две републике. Напротив, „није сваки терористички напад, диверзија, отмица или напосто протест против власти у Москви и њених

⁸⁴⁷ Mikail Bušuev, Darko Janjević, Olimpijada u Sočiju: bezbednost po svaku cenu, *Deutsche Welle*, 7. januar 2014. godine (www.dw.ge).

⁸⁴⁸ Marko Miler, Marina Martinović, Umarov, ruski neprijatelj broj jedan, *Deutsche Welle*, 6. januar 2014. godine (www.dw.ge). Имајући у виду претњу коју представља по интересе САД и њених савезника, Стејт департамент је 2010. године ставио Умарова на листу глобалних терориста (Руски Бин Ладен: Свим силама на Сочи, *Блиц*, 30. децембар 2013. године). Међу муслиманима на Северном Кавказу је распострањен антиамерички дух, о чему сведочи податак да је после уласка војне коалиције предвођене САД у Ирак 2003. године, у Дагестану била веома популарна идеја о упућивању добровољаца у рат на ирачкој страни. Међутим, то су били искрени верници, који су демантовали да су исламисти и вехабије. Истовремено, Басајев је изјављивао да рат који води „није усмерен против интереса САД, иако је у то време активно сарађивао са Ал Каидом“ (Алексей Малашенко, *Исламская альтернатива и исламистский проект*, стр. 98).

следбеника у Дагестану и Ингушетији пројављивање сепаратизма⁸⁴⁹. Пошто политичко насиље не користе само присталице сепаратистичких идеја, потребно је у сваком конкретном случају размотрити какве силе и идеје стоје иза насилних чинова на Северном Кавказу.

Тињајући конфликт је настављен и после 16. априла 2009. године у поноћ, када је Антитерористички комитет Руске Федерације на молбу председника Чеченске Републике Рамзана Кадилова прогласио крај антитерористичке операције. Чеченско руководство је настојало да републику представи као зону у коју се враћају мир и стабилност, како би подигло њене економске капацитете и покушало да развије туризам као један од потенцијално највећих извора прихода, али и да ослаби контролу и утицај централних власти, односно ојача своју „аутономију“ у односу на Москву.⁸⁵⁰ Одлучено је да ће од тог момента борба против тероризма бити вођена у складу са законима и методологијом присутном у свакодневном раду безбедносних структура на територији читаве државе. Најављујући формални прекид сукоба, Разман Кадилов је 25. марта изнео да се, „према подацима специјалних служби, у чеченским планинама крије још 480 бораца, док је он сам тврдио да их нема више од 70“⁸⁵¹. Према подацима ФСБ-а, током прва три месеца 2009. године спречено је 35 терористичких напада на територији Руске Федерације, док је на Северном Кавказу убијено 67 и рањено 233 „бандита“.⁸⁵²

Укупан број убијених цивила у Другом чеченском рату износио је између 35 и 55 хиљада, а више од 200 хиљада становника је остало без домова. Почев од 1994. године, „уништено је више од 80% инфраструктурних објеката у Чеченској Републици“⁸⁵³. Према различитим проценама, укупна материјална штета нанета републици у два рата достигла је 300 милијарди америчких долара. Колатерална штета дуготрајних и разорних сукоба била је катастрофална еколошка, санитарно-хигијенска и епидемиолошка ситуација, погубна за здравље становништва. Константно се повећавао број смртних случајева и обољевања. Значајно је смањен

⁸⁴⁹ *История СССР/РФ в контексте современного Россияведения*, Проспект, Москва, 2013, стр. 317.

⁸⁵⁰ Видети опширније у Валентин Рунов, *наведено дело*, стр. 572-574.

⁸⁵¹ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 679.

⁸⁵² Исто, стр. 680.

⁸⁵³ Мовсур Ибрагимов, И. Хатуев, *наведено дело*, стр. 389.

некада највиши природни прираштај у држави. Осам од десет новорођенчади има урођене физичке деформитете, а шест од десет се рађа с тешким хроничним болестима. Од канцера у просеку болује пет до седам пута више људи него у суседним регионима.⁸⁵⁴

Формално окончање руске антитерористичке операције у Чеченији и околним областима, односно Другог чеченског рата 16. априла 2009. године, није довело до престанка политичког насиља директно или индиректно повезаног са Северним Кавказом. Већ 15. маја 2009. године је организован терористички напад на зграду Министарства унутрашњих послова у Грозном, 5. јуна је убијен министар унутрашњих послова Дагестана, 22. јуна је покушан атентат на председника Ингушетије Јунус-Бека Јевкурова⁸⁵⁵, а 26. јуна на председника Чеченије Рамзана Кадирова. Терористички напади и претње нападима трају без прекида до данашњих дана. Примера ради, у Москви је 26. новембра 2013. године ухапшено четрнаест наоружаних чланова организације „Ал Такфир вал-Хицра“, једне од најрадикалнијих међународних исламистичких терористичких група, основане почетком седамдесетих година XX века у Египту, која је, према писањима Франс-преса, повезана са Ал Каидом.⁸⁵⁶

⁸⁵⁴ Мансур Магомадов, *наведено дело*, стр. 498.

⁸⁵⁵ Неуспешан покушај атентата на Јевкурова је организовао исламистички екстремиста Али Тазијев звани „Магас“, један од најближих сарадника Доку Умарова. Руски војни суд је у октобру 2013. године осудио Тазијева на доживотну казну затвора због терористичких напада у којима је погинуло 26, а повређено 344 особе (Русија: Тазијеву доживотна робија, *Танјуг*, 15. октобар 2013. године)

⁸⁵⁶ У Москви ухапшено 14 чланова радикалне исламистичке групе, *Политика*, 27. новембар 2013. године

3. Супротстављање политичком насиљу на Северном Кавказу

3.1. Актери

Постоје два основна приступа у трагању за ефикасним начинима супротстављања политичком насиљу. Први се везује за деловање представника одређених сегмената државног система, пре свега повезаних с безбедносним структурама. Носиоци овог приступа тежиште својих активности стављају на осмишљавање и спровођење превентивних и репресивних, често насилних, операција за сузбијање насиља.

Други приступ је шири, али уједно апстрактнији и теже се примењује у пракси. Потиче из академских кругова, у којима се проблем превазилажења насиља посматра с широког друштвено-политичког хоризонта, нераскидиво повезаног с функционисањем државних институција. Обухвата проучавање сложених друштвених процеса који доводе до испољавања политичког насиља, сходно интенцији да се спознајом узрока проблема дође до ефикасних средстава за њихово решавање.

Политичко насиље је немогуће у потпуности превазићи, већ само ограничити и у извесној мери контролисати. Да би се то учинило, односно да би се „институционализовао мир“⁸⁵⁷, Петар Бојанић примећује да је потребно установити оне врсте насиља које су „у стању да спрече или предупреду будуће насиље, односно будућу штету“⁸⁵⁸. Међутим, Бојанић истиче да „није довољно одмах одговорити на нечију неправду или насиље, или вратити одмах или вратити „на време“ и „у року“ – важно је вратити пре времена. Ово „време пре времена“ обезбеђује институт превентивног права“⁸⁵⁹. Овде је реч о превенцији политичког насиља као најбољем облику супротстављања, која, како пракса показује, ипак има своја објективна и субјективна ограничења и није могућа у сваком конкретном случају.

⁸⁵⁷ Petar Bojanić, *navedeno delo*, str. 94.

⁸⁵⁸ Ibid.

⁸⁵⁹ Ibid.

У савременим условима кључни предуслов за успешно супротстављање политичком насиљу, нарочито прворазредним безбедносним изазовима попут транснационалног тероризма, представља ангажовање капацитета целокупног друштва и државе. Наиме, „узроци и основе насиља и социјалних конфликта су сложени и вишеструки, па и одговор на њих мора бити такав“⁸⁶⁰. Стога свој допринос супротстављању овом политичком феномену, осим безбедносних структура, морају дати и све друге институције, владине и невладине организације, политичке партије, медији, предузећа и сваки појединац, а нарочито представници интелектуалне елите, чија је дужност да на пољу идеја и изналагања креативних и дугорочних решења помогне надлежним институцијама.

Да би такав приступ у превазилажењу политичког насиља могао да заживи, држава је дужна да створи законску основу и делотворну институционалну инфраструктуру за вођење дијалога и сарадњу са свим релевантним сегментима друштва. Такође, од посебног значаја је делотворан међурелигијски, међунационални и међукултурални дијалог заснован на искреном уважавању туђих уверења, ставова, религиозности, традиција и вредносних система.

Када је реч о супротстављању политичком насиљу, а пре свега тероризму као највећој опасности по безбедност државе и грађана, које је доминантно ослоњено на репресивно деловање према објектима насиља, успех актера зависи од више фактора: од усавршавања унутрашњег система супротстављања, нарочито законске регулативе; од ефикасне међународне сарадње од регионалног до глобалног нивоа; од успешне сарадње специјалних служби и правосудних органа различитих држава, којима је у складу с њиховим националним законодавством поверено супротстављање политичком насиљу; од ефикасности коришћења практичних искустава супротстављања; од објективности наших знања о политичком насиљу, његовим особеностима у актуелном тренутку, итд.⁸⁶¹

Јевгениј Примаков наводи да је Москва у практичној сфери настојала да сузбије политичко насиље на Северном Кавказу крећући се на два паралелна

⁸⁶⁰ Jan Egeland, Peace-making and the prevention of violence: The role of governments and non-governmental organizations, *Revue Internationale de la Croix-Rouge/International Review of the Red Cross*, Volume 81, Issue 833, Cambridge, March 1999, str. 74.

⁸⁶¹ Видети опширније у Юрий Горбунов, *наведено дело*, стр. 6-7.

колосека. Први је подразумевао „Кадировски експеримент“⁸⁶², односно ослањање на лојалне севернокавказке лидере, способне да допринесу победу над сепаратистима. Други је „Хлопоњински експеримент“⁸⁶³, који представља комбинацију социјално-економских мера и одлучних војних дејстава против непријатеља.

Држава са својим институцијама, у првом реду безбедносним структурама и специјализованим органима, свакако представља најзначајнијег актера у супротстављању политичком насиљу. Руска Федерација наведене активности темељи на комплексној законској регулативи, а пре свега на Уставу, који „забрањује пропаганду или агитацију усмерену на изазивање социјалне, расне, националне и верске мржње и нетрпељивости, као и оснивање и деловање друштвених организација чији је циљ или чије су активности усмерене на насилну измену основа уставног поретка и нарушавање целовитости државе, подривање њене безбедности, оснивање оружаних формација“⁸⁶⁴. Осим тога, ту је и низ закона којима се правно регулише деловање државе у области борбе против екстремизма, тероризма и организованог криминала као феномена органски повезаног с политичким структурама.

Имајући у виду да тероризам већ дужи период представља прворазредну претњу по безбедност не само Руске Федерације, већ и међународне заједнице у целини, на државном нивоу је највећа пажња посвећена супротстављању овом облику политичког насиља, у смислу превенције (откривање и отклањање узрока који доводе до тероризма, као и услова за извођење напада), борбе против тероризма (спровођење специјалних мера за откривање, пресецање, предупређивање и истраживање напада) и минимизације, односно „ликвидације“ испољавања тероризма.

До доношења актуелног Федералног закона о борби против тероризма 2006. године, основни субјект руковођења антитерористичким активностима била је Влада, да би после тога контролу над тим процесом преузео председник државе, коме је Савет Федерације, између осталог, дао овлашћење да војсци и

⁸⁶² Евгений Примаков, *Мысли вслух*, Российская газета, Москва, 2011, стр. 173.

⁸⁶³ Исто.

⁸⁶⁴ Наведено према Валентин Соболев, Организационные аспекты государственной политики противодействия терроризму, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 8.

специјалним јединицама нареди ангажовање у страним државама у циљу пресецања делатности међународних терористичких група усмерених против Руске Федерације, њених држављана или других лица стално настањених на њеној територији.

Председнику је подређен Национални антитерористички комитет (НАК) – главни орган за координацију деловања извршних власти федерације, њених субјеката и локалних самоуправа, као и антитерористичких комисија у субјектима федерације, као и за одржавање везе са друштвеним организацијама. Осим наведених активности, НАК председнику Руске Федерације предлаже мере за уобличавање државне политике у области борбе против тероризма и усавршавање законодавства у тој сфери.

Федерални оперативни штаб у саставу НАК-а организује и планира ангажовање снага и средстава органа извршне власти и њихових територијалних јединица. У свим субјектима Руске Федерације, изузев у Чеченији, налазе се оперативни штабови којима руководе функционери територијалних органа ФСБ-а. У Чеченији је оперативни штаб под руководством заменика министра унутрашњих послова Руске Федерације добио додатне надлежности у борби против терориста. Наведени штаб је, између осталог, организовао и планирао примену снага и средстава Обједињених група федералних војски за спровођење антитерористичке операције, односно вођење рата против чеченских сепаратиста од 1999. године. Руска Федерација је применом наведених комплексних мера и оснивањем специјализованих институција установила ефикасан и централизован антитерористички систем, заснован на тесној сарадњи органа извршне власти на свим нивоима.⁸⁶⁵

Обавештајне и контраобавештајне службе Руске Федерације су најважнији актер у супротстављању субверзивном деловању страних фактора на Северном Кавказу, који подржавају сепаратистичке тенденције у циљу дестабилизације унутарполитичких прилика и слабљење руских позиција у међународној заједници, а све зарад овладавања природним ресурсима региона, у првом реду енергентима. Будући да се такво субверзивно деловање углавном одвија посредством офанзивног деловања обавештајних служби страних држава,

⁸⁶⁵ Видети опширније у Юрий Горбунов, *наведено дело*, стр. 418-424.

тежиште руског одговора је на свеобухватном контраобавештајном супротстављању субјектима субверзије, односно откривању и неутралисању агената и експонената тих служби, токова новца намењеног финансирању сепаратиста и установљавању који привредни субјекти, хуманитарне и друге организације на Северном Кавказу представљају параван за спровођење овог специфичног вида политичког насиља.

Како би извршиле све предвиђене деликатне и сложене оперативне задатке, укључујући и антитерористичку борбу, ове службе инфилтрирају своје сараднике или припаднике у противничке редове, пласирају им дезинформације и уносе раздор између лидера, а у ситуацијама када су исцрпљена сва друга законом дозвољена средства и када је то неопходно, на пример у борби с најопаснијим терористичким групама, прибегавају ликвидацији, односно физичком уништавању својих мета.

Руске специјалне службе истражују политичко-идеолошку позадину насилних активности и обезбеђују оперативну „прозрачност“ мањих група и друштвених слојева који на различите начине помажу и доприносе ескалацији насиља, итд.⁸⁶⁶ С тим у вези, руски војни контраобавештајни официри су на основу богате праксе, као главне задатке у борби против тероризма означили „откривање лидера и кључних чланова терористичких група, као и превентивно деловање на спречавању напада кроз идентификовање и свеобухватну заштиту потенцијалних објеката напада“⁸⁶⁷.

Указом председника државе број 116 „О мерама за борбу против тероризма“ проширене су надлежности и делокруг рада, односно дефинитивно је утемељена централна позиција Федералне службе безбедности (ФСБ) међу безбедносним структурама задуженим за супротстављање тероризму. ФСБ је задужен за: превенцију, откривање и пресецање терористичке активности; спровођење истражних радњи у складу са кривично-процесним правом; откривање и пресецање покушаја терориста из иностранства да продру на територију Руске Федерације, као и противзаконитог увоза оружја, експлозивних, отровних и

⁸⁶⁶ Видети опширније у В. Петришев, Антитерористическая стратегия, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 91-92.

⁸⁶⁷ *Военная контрразведка от „Смерша“ до контратеррористических операций*, Кучково поле, Москва, 2010, стр. 313.

радиоактивних материја које могу бити употребљене за извршење терористичких напада; учешће у обезбеђивању поморског и авио-саобраћаја.⁸⁶⁸ У склопу ФСБ-а постоји више добро обучених, опремљених и у супротстављању политичком насиљу доказаних специјалних јединица, од којих у борби против тероризма потеклог са Северног Кавказа посебно место заузимају елитне јединице „Алфа“⁸⁶⁹ и „Вимпел“.

У оквиру Главне управе за борбу са организованим криминалом МУП-а Руске Федерације је 2003. године формирана организациона јединица за борбу против тероризма – „Центар Т“. Осим тога, при МУП-у су после напада на Назрань 2004. године по Путиновом наређењу образоване мале специјалне оперативне групе познате под скраћеницом „ВСОГ“, задужене за уништавање екстремиста у Чеченији (пет група) и Ингушетији (једна група). Основни циљ овог поступка било је повећање ефикасности антитерористичке борбе, односно стварање услова да оперативне групе могу благовремено да реагују и започну операције, уместо да чекају долазак специјалних јединица „Алфа“ и „Вимпел“ из удаљених крајева велике државе.

Војна обавештајна служба Главна обавештајна управа (ГРУ) при Генералштабу Војске Руске Федерације располаже јединицама „Исток“ и „Запад“. Према мишљењу појединих експерата, „највише успеха у обавештајно-истражној делатности и уништавању субјеката политичког насиља на Северном Кавказу постигли су управо припадници ГРУ-а“⁸⁷⁰. Све ове јединице представљају субјекте директног реактивног институционализованог државног насиља, усмереног на неутралисање носиоца овог политичког феномена на противничкој страни.

Иако цивилна Спољна обавештајна служба (СВР), искључиво оријентисана на прикупљање обавештајних података у иностранству, није непосредно била укључена у круг државних структура ангажованих на превазилажењу политичког насиља на Северном Кавказу, она је посредно такође дала одређени допринос овим активностима.

⁸⁶⁸ Наведено према Виталиј Найдено, *наведено дело*, стр. 21.

⁸⁶⁹ Видети опширније у Михаил Болтунов, *Золотые звезды „Альфы“*, Кучково поле, Москва, 2009.

⁸⁷⁰ Николай Гродненский, *Кавказская война XXI*, стр. 105.

Наиме, СВР је, према тврдњама Јевгенија Примакова, преко добро информисаних извора обавештајних података у иностранству, као и сарадничких позиција чеченске националности, долазила до сазнања о збивањима у редовима сепаратиста и плановима њихових руководилаца. Осим тога, СВР је групи врхунских аналитичара поверила задатак да врши синтезу информација и предикцију догађаја у региону. Као резултат ангажовања СВР-а, Јељцину су 1995. године предочени закључци да проблеми на Северном Кавказу не могу бити решени искључиво употребом силе, да су губици на војном и политичком плану били далеко већи него што се на почетку Првог чеченског рата очекивало, као и да се појачавало „антируско расположење у муслиманском свету“⁸⁷¹, те да би због стабилизације унутрашњег политичког живота и „избегавања међународне изолације“⁸⁷² било целисходно да се „војна операција поткрепи преговарачким процесом“⁸⁷³.

Важну улогу у сузбијању политичког насиља на Северном Кавказу, нарочито у току Првог чеченског рата, имао је војни фактор. Федерална војска се у два рата суочила са умешним и врхунски опремљеним непријатељским јединицама, које су биле способне да се, у зависности од ситуације на терену, „боре у складу с класичним ратним канонима, али и да примењују партизанско-диверзионе методе“⁸⁷⁴. Армија, базично припремана „за вођење борби против иностраног противника, нашла су се у специфичној позицији да ратују против незаконитих оружаних формација на својој територији“⁸⁷⁵, због чега је током дејстава морала посебну пажњу да посвети строгим ограничењима у погледу удара по положајима непријатеља који су се налазили у окружењу мирног становништва.

Један од разлога војних неуспеха и значајних губитака на страни руских снага у Првом чеченском рату лежи у чињеници да је Министарство одбране на фронт масовно слало неискусне, недовољно обучене и слабо опремљене војнике. Слични случајеви су забележени и у каснијим периодима. Поучени тим искуствима, у Москви су 2004. године одлучили „да у потпуности обуставе

⁸⁷¹ Јевгениј Примakov, *Osam meseci plus...*, стр. 98.

⁸⁷² Ibid.

⁸⁷³ Ibid.

⁸⁷⁴ Геннадий Трошев, *наведено дело*, стр. 285.

⁸⁷⁵ Исто.

ангажовање војника на редовном одслужењу војног рока⁸⁷⁶ у ратним дејствима, већ су се ослонили на прекаљене борце, способне да се супротставе противнику који никако није био за потцењивање.

Федералне снаге су у борбама вођеним од августа 1999. године унеле одређене корекције у тактику примењивану у Првом чеченском рату. Посебна пажња је посвећена обуци малих мобилних група (3 или 4 члана) за супротстављање непријатељу одређеном за вођење партизанског начина ратовања. Из истих разлога разрађене су методе за заштиту јединица, возила и објеката од изненадних напада и диверзија непријатеља. Будући да је део операција спровођен у тешко доступним планинским крајевима, у обуку војске су укључени „висококвалификовани алпинисти“⁸⁷⁷.

Услед сазнања о бројним тешкоћама у парирању непријатељу који много боље познаје конфигурацију територије, одустало се од масовнијих непосредних судара јединица, те се приступило бомбардовању широких размера. У циљу прецизних напада и смањења броја невиних жртава и непотребног уништавања имовине, интензивирано је извиђање из ваздуха и деловање обавештајних служби, нарочито у прикупљању информација од агената на терену о тачном распореду и плановима непријатеља.

Специфични безбедносни изазови захтевају сразмерно оригинална решења, која могу бити трајна – установљена законима и спровођена посредством институција, али и привремена – донета за одређену конкретну кризну ситуацију, после чијег превазилажења бивају пасивизирана. Примера ради, у Дагестану су формиране специјалне комисије за анализу реаговања на тероризам, као и за супротстављање политичком и религиозном екстремизму, док је, на основу процене могућих безбедносних изазова, у Кабардино-Балкарији основана комисија за безбедност саобраћаја, и сл.⁸⁷⁸

Имајући у виду да облици политичког насиља с највећим степеном опасности по друштво, попут транснационалног тероризма, не познају границе и могу да представљају претњу по безбедност већег броја држава, адекватан

⁸⁷⁶ Николай Гродненский, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, стр. 556.

⁸⁷⁷ Исто, стр. 168.

⁸⁷⁸ Владимир Мельников, *Совет безопасности РФ в государственной системе обеспечения национальной безопасности РФ*, Книжный дом „ЛИБРОКОМ“, Москва, 2011, стр. 93.

одговор мора бити пронађен на нивоу међународне заједнице.⁸⁷⁹ Стога Руска Федерација, превасходно кроз деловање међународних организација, институција, асоцијација и савеза, остварује сарадњу с другим државама у области заштите заједничких интереса.

Савет безбедности УН-а је 28. септембра 2001. године, односно непосредно после терористичког напада Ал Каиде на САД, уз учешће представника Руске Федерације, усвојио Резолуцију број 1373 којом се од свих држава-чланица УН-а захтевало да измене или усвоје законе о забрани терористичких активности, укључујући спречавање пружања свих видова подршке и финансирање терориста, као и да у борби са овим обликом политичког насиља остварују оперативну сарадњу са другим државама. Руска Федерација је ову Резолуцију инкорпорирала у свој правни систем Указом председника државе број 6 „О мерама за спровођење резолуције СБ УН-а 1373 од 28. септембра 2001. године“, донетим 10. јануара 2002. године. Наведена Резолуција СБ УН-а је постала основ савремене мултинационалне антитерористичке борбе тако што је државама ставила на располагање адекватне правне и политичке инструменте. Спровођење у дело њених одредаба контролисао је Антитерористички комитет при Савету безбедности УН-а.⁸⁸⁰

Руска Федерација је одлучност да се бори против тероризма показала и приликом партиципирања у бројним међународним форумима и организацијама. На тзв. евроазијском пространству 2001. године је, уз активно учешће руске стране, формирана Шангајска организација за сарадњу, коју осим Руске Федерације чине Кина, Казахстан, Узбекистан, Таџикистан и Киргистан.

Шангајска организација за сарадњу је на самиту 2001. године усвојила Конвенцију о борби против тероризма, сепаратизма и екстремизма. Конвенција је утемељила сарадњу специјалних служби и правосудних органа земаља-потписница у области размене информација, предузимања координираних оперативно-истражних радњи и примене заједничких мера за пресецање канала за

⁸⁷⁹ Видети опширније у В. Peter Rosendorff, Tod Sandler, The Political Economy of Transnational Terrorism, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 49, No. 2, April 2005, p. 171-182.

⁸⁸⁰ Заменик председника наведеног комитета је од оснивања до марта 2004. године био актуелни министар спољних послова Руске Федерације Сергеј Лавров. На челу комитета је извесно време био и бивши руски амбасадор у Србији Александар Конузин (видети опширније у Сергеј Веселовский, *наведено дело*, стр. 88-89).

наоружавање, финансирање и обучавање терориста. Да су приоритети ове организације остали готово неизмењени и после пет година, сведочи податак да су чланице 2006. године усвојиле Декларацију у којој је као кључни правац деловања истакнуто „свеобухватно продубљивање сарадње у борби против тероризма, сепаратизма и екстремизма, као и противзаконите трговине наркотицима“⁸⁸¹.

Слични закључци су 2006. године у Минску донети и на сесији Савета Организације за колективну безбедности и сарадњу (ОДКБ), која представља јединствен војно-политички блок шест република бившег СССР-а – Руске Федерације, Белорусије, Јерменије, Казахстана, Киргистана и Таџикистана, формиран у етапама од 1992. године, у циљу „предупређења и отклањања војне опасности по суверенитет и територијални интегритет чланица“⁸⁸².

Руска Федерација је активно учествовала на самитима „Групе осам“ на којима су разматране и усвајане одлуке о ефикасној борби против транснационалног тероризма. Између осталог, на самиту у француском граду Евиану 2003. године је донета одлука о формирању Групе за заједничке операције у борби против тероризма, са задатком да заинтересованим државама пружи помоћ у специјалној обуци припадника безбедносних структура и усавршавању различитих антитерористичких мера.⁸⁸³ Такође, Руска Федерација се на самиту у Санкт Петербургу 2006. године нашла међу потписницима Декларације самита „Групе осам“ о супротстављању тероризму, у којој се наводи да ова „глобална претња захтева глобални одговор“⁸⁸⁴.

Руска Федерација је ратификовала и више међународних конвенција – о борби против бомбашког тероризма из 1997. године, о борби против финансирања тероризма и 1999. године, о борби против транснационалног организованог криминала из 2000. године, о борби против аката нуклеарног тероризма из 2005. године, итд. Такође, потписала је Протокол о уношењу измена у Европску конвенцију о прецесању тероризма из 2003. године, Споразум о сарадњи држава-

⁸⁸¹ Декларација поводом петогодишњице рада Шангајске организације за сарадњу, Шангај, 15. јун 2006. године (www.sectsc.org/html/00952.html - приступљено 28.04.2013.)

⁸⁸² Новости ОДКБ за 23. јун 2006. године (www.dkb.gov.ru/start/index.htm - приступљено 09.05.2013.)

⁸⁸³ *Building International Political Will and Capacity to Combat Terrorism*. A G8 Action Plan, June 2, 2003, G8 Information Center, University of Toronto, Canada (www.g8.utoronto.ca/summit/2003evian/will_action_en.html- приступљено 28.04.2013.)

⁸⁸⁴ Декларација самита „Групе осам“ о супротстављању тероризму, Санкт Петербург, 16. јул 2006. године (www.g8russia.ru/docs/18.html- приступљено 28.04.2013.)

чланица Заједнице Независних Држава (ЗНД) у борби против тероризма из 1999. године и Протокол о утврђивању Стања у организацији и спровођењу заједничких антитерористичких мера на територији држава-чланица ЗНД, те ратификовала Конвенцију Савета Европе о превенцији тероризма, и сл.⁸⁸⁵

3.2. Методи

Покушаји превазилажења политичког насиља искључиво репресивним методима у савременим околностима углавном се завршавају неуспешно, нарочито ако се ситуација посматра у дугорочној перспективи. То показује и пример Северног Кавказа, где се у прошлости на насиље најчешће одговарало још већим насиљем. Чести су случајеви да насилне акције власти подстичу раст агресивности антисистемских снага. Зато је неопходно да обрачун с њима буде сразмеран друштвеној опасности коју представљају, с тим да је ову логичну теоријску поставку веома тешко, односно готово немогуће спровести у пракси. Још важније од примене силе у потребној мери је проналажење и спровођење ненасилних метода за превазилажење конфликта.

Још је Атињанин Ксенофонт приметио да „насиље код жртава распаљује мржњу, јер им ствара осећај губитка, док уверавање, тиме што изгледа као повлађивање, рађа наклоност“⁸⁸⁶. Џозеф С. Нај Млађи као оптимално решење за превазилажење насиља предлаже употребу „паметне моћи“ схваћене у смислу успешне стратегије комбиновања тврде и меке моћи, односно дипломатије, одбране, развоја, културе и других средстава.⁸⁸⁷ Председник Ингушетије Јунус-Бек Јевкуров је исту појаву пластично описао речима да је борба против тероризма „углавном ствар меке моћи. Најтежа казна треба да буде ограничена само на 1%. Деведесет девет посто треба да буде убеђивање, убеђивање, убеђивање“⁸⁸⁸.

⁸⁸⁵ Видети опширније у Т. Хабриева, В. Кашепов, О. Тиунов, В. Вишняков, Е. Юртаева, Об ефективности правового обеспечения борьбы с международным терроризмом, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 196-214.

⁸⁸⁶ Цитирано према Džon Ralston Sol, *navedeno delo*, str. 324-325.

⁸⁸⁷ Видети опширније у Džozef S. Naj, *navedeno delo*, str. 12-13.

⁸⁸⁸ Цитирано према Džozef S. Naj, *navedeno delo*, str. 59.

Супротстављање политичком насиљу подразумева примену низа комплексних мера из области правосуђа, деловања политичко-дипломатских и безбедносних структура, као и мера у области економије, културе, образовања, информисања, здравствене заштите и сл. Сергеј Сушчи наводи пет метода за супротстављање и превазилажење политичког насиља: ликвидацију, односно физичко уништавање субјеката насиља; идеолошку трансформацију – корениту промену система вредности и идеолошке оријентације субјеката насиља; развој и „корекцију“ друштва – социјално-економску и социокултурну модернизацију региона, смањење утицаја негативних традиција и радикалног ислама, као и стајање на пут духовној, моралној и физичкој деградацији становништва; самокорекцију друштва и власти – смањење степена корупције у друштву и неефикасности органа власти, поштовање законитости у раду институција, нарочито безбедносних структура и правосудних органа, као и превазилажење недостатака у социјално-економском и социокултурном развоју региона; „договор“ између федералних и републичких власти с једне, и сепаратиста и екстремиста с друге стране.⁸⁸⁹ Пракса показује да Москва и њени експоненти на Северном Кавказу стављају акценат на физичко уништавање субјеката политичког насиља и комплекс мера за поспешивање социјално-економског и социокултурног развоја региона.

Амерички научник Нејл Смелзер је још шездесетих година XX века закључио да веће или мање испољавање политичког насиља зависи од ефективности социјалне контроле, која подразумева способност власти да контролишу антисистемске покрете. Социјална контрола се, према овом аутору, може остварити кроз кооптацију, односно привлачење антисистемских снага у структуре власти, као и кроз принуду, тј. гушење или предупређење антисистемског деловања применом политичког насиља.⁸⁹⁰

Ахмад Кадилов је 2003. године, у циљу превазилажења сукоба у Чеченији, као један од метода за борбу против тероризма почео да користи комбинацију решења које је предложио Смелзер. Приступио је привлачењу дела амнестираних чеченских сепаратиста у републичке безбедносне структуре. Били су то искусни ратници и познаваоци тактике, начина снабдевања и маршрута кретања њихових

⁸⁸⁹ Сергей Сушый, *наведено дело*, стр. 337-338.

⁸⁹⁰ Видети опширније у Neil Smelser, *Theory of Collective Behavior*, The Free Press, New York, 1963.

дојучерашњих сабораца. Најпознатији чеченски сепаратиста који је прешао на страну Кадирова био је Мухамед Хамбијев, један од водећих команданата Цохара Дудајева у Првом чеченском рату и касније Масхадовљев министар одбране.⁸⁹¹ Бивши непомирљиви државни непријатељи и сепаратисти су убрзо постали окосница специјалних јединица Севернокавказког војног округа Руске Федерације. Између осталог, батаљон „Исток“, претежно састављен од амнестираних чеченских сепаратиста, учествовао је у победи руске војске над Грузијом у војној интервенцији у корист Јужне Осетије у августу 2008. године.

Како би се одржала лојалност ове категорије лица Кадирову, осим гаранција да неће одговарати за дела почињена у прошлости, даване су им и различите привилегије, али и упућиване претње да ће, уколико окрену леђа новом вођи, изложити сопствене и животе блиских особа суровој одмазди режима. У питању је директан и ефектан утицај, за разлику од идеолошке трансформације, превасходно усмерене на широке масе становништва које још нису неповратно потпале под утицај носилаца сепаратистичких тенденција, што захтева много више времена од метода осмишљеног од стране Ахмада Кадирова.

У савременој научној литератури се као делотворан метод за отклањање претњи безбедности државе и друштва, у које спадају и поједини облици политичког насиља, наводе тзв. „операције прелазног типа (operations on the cusps), односно операције мешовитог типа“⁸⁹². Под овим изразом се подразумева „комплексно деловање државне администрације, усмерено на неутрализацију великог броја безбедносних претњи у сложеним и неизвесним околностима“⁸⁹³. Ради се о међусобно повезаним активностима репресивног апарата, али и политичких, економских и хуманитарних организација, укључујући и релевантне представнике цивилног друштва. На примерима Авганистана, Ирака и Северног Кавказа, показало се да супротстављање политичком насиљу не подразумева само уништавање екстремистичких група, већ и унапређење економије, животног стандарда, функционисања политичких институција, итд.

⁸⁹¹ Бивши председник Чеченске Републике Алу Алханов је изјавио да је „до децембра 2005. године око 7 хиљада бораца за независну Чеченију положило оружје и прикључило се безбедносним структурама лојалним Москви“ (НВФ *Неправительственные Вооруженные Формирования*) – *боевые действия на Кавказе*, стр. 218).

⁸⁹² Андрей Казанцев, *наведено дело*, стр. 13.

⁸⁹³ Исто.

Неопходан предуслов за превазилажење политичког насиља на Северном Кавказу је примена комплексних мера на стварању услова за помирење непријатељских страна, што подразумева покретање и успешно окончање процеса који води до престанка сукоба и стабилизације прилика. Овај процес треба да буде заснован на промени природе односа сукобљених народа и прихватања мира као једног од најзначајнијих заједничких циљева. Другим речима, потребно је спознати и „помирити“ се са прошлошћу и створити визију заједничке будућности.

Истраживања показују да су на помирење спремнији становници Северног Кавказа и суседних региона који нису били у значајној мери изложени политичком насиљу, док се међу особама које су на директан или индиректан начин биле жртве конфликта, развио снажан осећај неповерења, страха и негативних емоција према донедавним непријатељима, због чега се очекује да ће процес праштања и помирење између две стране бити мукотрпан и дуготрајан.⁸⁹⁴

У смањивању броја политички мотивисаних аката насиља битну улогу игра економски опоравак региона. У Руској Федерацији се схватило да доминантно ослањање на репресивне акције, односно реактивно насиље као одговор на насиље непријатеља, није донело коначно решење проблема, нити ће га донети у будућности. Репресивно деловање може привремено да одврати непријатеља, али што дуже траје, то мање утиче на превазилажење проблема. Штавише, у одређеним ситуацијама бива контрапродуктивно, односно може да постане узрок интензивирања насилног деловања друге стране.

Паралелно с репресивним мерама, било је потребно минимизирати дубину социјалних и политичких, а нарочито економских противречности и узрока политичког насиља. Будући да на Северном Кавказу још увек не постоје унутрашње снаге способне да унесу осетне позитивне промене, као и да Руска Федерација не жели, нити може очекивати значајну помоћ из иностранства, јасно је да само федерални центар располаже инструментима за успостављање

⁸⁹⁴ Видети опширније у Kristin M. Bakke, John O'Loughlin, Michael D. Ward, Reconciliation in Conflict-Affected Societies: Multilevel Modeling of Individual and Contextual Factors in the North Caucasus of Russia, *Annals of the Association of American Geographers*, 99 (5), 2009, p. 1012-1021.

одрживог мира и стабилности, као и поновног интегрисања региона у јединствен политички и социјално-економски државни систем.⁸⁹⁵

Када су у питању конкретне области живота које треба унапредити зарад смањења конфликтног потенцијала друштва на Северном Кавказу, издвајају се здравство, образовање, култура и уметност, транспорт људи и робе, изградња стамбених јединица и других објеката неопходних за функционисање заједнице, заштита екологије, рационална и истовремено интензивна експлоатација богатих шумских ресурса – дрвне грађе, обнова порушених и изградња нових индустријских постројења, као и свесрдна помоћ развоју малих приватних предузећа.

Економске анализе показују да ће за опоравак региона кроз процес реиндустријализације бити потребно између 50 и 100 милијарди долара инвестиција из федералног центра. Опозиционе снаге у земљи, у првом реду десничарске организације и групе, али и делови становништва неоптерећени политичко-идеолошким разлозима, повремено негодују због фаворизовања Северног Кавказа у односу на друге, такође неразвијене регионе. Међутим, државно руководство с правом процењује да је то најбољи пут до трајног решења проблема.

Од посебног значаја је и стварање услова за отварање што је могуће већег броја нових радних места⁸⁹⁶, јер би на тај начин многе категорије становништва, а нарочито млади, добили снажан мотив да организују живот на рационалан и друштвено прихватљив начин, уместо да средства за егзистенцију, али и могућности за личну афирмацију и позиционирање у заједници траже у примени насиља и криминалним активностима.

У склопу стварања услова за побољшање друштвено-економског положаја младих као категорије становништва из које се најчешће регрутују субјекти различитих облика политичког насиља, неопходно је предузети мере на смањењу броја зависника од наркотика и алкохола, пропагирању здравог начина живота и

⁸⁹⁵ Видети опширније у Сулайман Решиев, Проблемы и перспективы региональной политики федерального центра, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 535-536.

⁸⁹⁶ Султан Эдисултанов, Раиса Азиева, Безработица и её социально-экономические последствия, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 549.

универзалних вредности породичног живота. Такође, током процеса економског опоравка региона, али и Руске Федерације у целини, потребно је да све релевантне друштвене снаге подрже формирање и јачање средње класе као основне потпоре демократских поредака.

Ове, али друге мере биле су 2001. године дефинисане Концепцијом демографског развоја Руске Федерације до 2015. године. Побољшање материјалне ситуације у држави, пре свега захваљујући позитивној спољноекономској конјуктури – скоку цена нафте и гаса, омогућило је руским властима да 2007. године разраде и донесу ширу и амбициознију Концепцију демографског развоја до 2025. године.⁸⁹⁷ Посматрано из перспективе државне власти, стратешки циљ свих наведених мера је привлачење на њену страну што је могуће већег дела становништва, односно смањења социјалне базе из које долази подршка субјектима недржавног и истовремено антидржавног политички мотивисаног насиља.

Образовање је незаобилазан покретач модернизације и еманципације сваког друштва, па и народа Северног Кавказа⁸⁹⁸, те је неопходно створити довољан број професионалних руководилаца и финансијских стручњака способних да помогну процес обнове република у региону. Да би се реализовао овај задатак, потребно је подићи ниво средњег стручног и високог образовања, који су у претходне две деценије у приличној мери девастирани, будући да је корупција продрла у све њихове поре, доводећи образовни систем у позицију да ствара квазистручњаке с „дипломама сумњивог квалитета“⁸⁹⁹.

Иако је решавање социјално-економских задатака примарни циљ, не треба занемарити ни скуп политичких проблема. Треба имати у виду да се тенденција иселавања Руса из региона наставила и на почетку XXI века, при чему је од 2002. до 2010. године њихов број смањен за готово 60 хиљада, што је за директну последицу имало архаизацију друштва. Предвиђа се да би, у случају Чеченије и Ингушетије, најкасније до 2050. године могло да дође до потпуне дерусификације, док је ситуација у другим деловима Северног Кавказа

⁸⁹⁷ Видети опширније у Андрей Казанцев, *наведено дело*, стр. 130-133.

⁸⁹⁸ Асламбек Паскачев, *Стабилизация в Чечне: политические и социально-экономические аспекты, Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 49.

⁸⁹⁹ Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 239-240.

повољнија.⁹⁰⁰ Зауостављање егзодуса, повратак и ново насељавање руског становништва је „принципијелно питање од чијег разрешења у великој мери зависи стабилизација прилика на Северном Кавказу у дугорочним перспективама“⁹⁰¹. Веће присуство Руса у региону приоритет је и са аспекта стратегије очувања и учвршћивања територијалног интегритета федерације.

И поред значајног побољшања политичке, економске и безбедносне ситуације у региону, постоје песимистичка гледишта да је повратак Руса и другог „неаутохтоног“ становништва неизвештан, а у значајнијем броју можда чак и немогућ за дужи низ година.⁹⁰² Да би дошло до увећања броја Руса потребно је омогућити стамбено збрињавање повратника, отварање радних места и обезбеђивање примања довољних за несметану егзистенцију.

Неопходни предуслов за превазилажење конфликта је остваривање социјалне и правне заштите руског становништва, смањење међунационалних тензија и обустављање систематске „етнизације“ живота у региону, што подразумева поновно стварање услова за долазак Руса на важне позиције у административно-управној хијерархији, као за и несметану употребу језика, образовање и унапређивање националне културе. Први кораци у том правцу начињени су у Инушетији, где је 2004. године покренут програм повратка Руса. У том контексту, у сфери политике треба превазићи устројеност водећих партија на мононационалној основи и њихово отварање за припаднике различитих народа, чиме би се створили услови за њихово веће партиципирање у структурама власти и центрима одлучивања.

Као мултинационална и мултиконфесионална држава, Руска Федерација интензивно трага за начинима како да у потрази за мирним решењима конфликтних ситуација успостави делотворан дијалог с представницима муслиманске вероисповести, друге по распрострањености у земљи. Стога је од изузетног значаја одлука Москве да у својству државе-посматрача учествује у

⁹⁰⁰ Видети опширније у Сергей Суций, *наведено дело*, стр. 37-53.

⁹⁰¹ Мавлит Бажаев, Перспективы развития Чеченской Республики как субъекта Российской Федерации, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 123.

⁹⁰² Михаил Савва, Политизация этничности в условиях незавершенной модернизации (на примере Северного Кавказа), *Регионалистика и этнополитология*, РОССЭПН, Москва, 2008, стр. 209.

раду Организације исламске сарадње (до јула 2011. године Организација Исламска конференција).

Када је реч о далекосежнијим потезима, Рашид Емиров као метод за сузбијање исламског фундаментализма наводи формирање и унапређивање „руског модела ислама“⁹⁰³, заснованог на позитивној традицији суфизма у Руској Федерацији, патриотским осећањима према заједничкој отаџбини и васпитавању млађих генерација у духу грађанске толеранције, солидарности и поштовања различитости. Имајући у виду да „ширењу религиозно-политичког екстремизма, нарочито међу омладином, доприноси самовоља и криминализација правосудних и полицијских органа, системска борба против ових негативних појава представља императив“⁹⁰⁴ у настојањима за превазилажење политичког насиља на Северном Кавказу.

Председник Руске Федерације Путин је на саветовању у Пјатигорску 23. јануара 2010. године изјавио да је један од најважнијих задатака његове администрације увођење реда у државном апарату на свим нивоима и у свим областима, укључујући и Северни Кавказ. Издвојио је борбу против „корупције, некомпетентности, административних баријера, учешће државних службеника у обрачунима кланова и супротстављених криминалних организација, чиме се дискредитује државна власт у целини“⁹⁰⁵.

Такође, важно је смањити простор за бројне злоупотребе актера задужених за супротстављање политичком насиљу, које обично настају у ситуацијама када је кључни приоритет друштва повећање свеукупне безбедности. Извршна власт, а понајвише безбедносне структуре, могу искористити додељену им улогу за ширење својих надлежности и привилегија под изговором деловања у условима „ванредног стања“. Интелектуалци-идеолози такође могу нанети штету заједници, настојећи по сваку цену да учествују у „лову на вештице“ и укажу на стварне или измишљене „непријатеље“ државе и друштва, у жељи да допринесу моралном „препороду нације“⁹⁰⁶.

⁹⁰³ Рашид Эмиров, *наведено дело*, стр. 127.

⁹⁰⁴ Исто.

⁹⁰⁵ Исто, стр. 238.

⁹⁰⁶ Андрей Казанцев, *наведено дело*, стр. 6.

3.3. Садржај и ефекти супротстављања

Победа федералног центра у грађанском рату вођеном на Северном Кавказу, за разлику од уобичајених исхода ратова схваћених у класичном значењу тог појма, није представљала физичко уништење или покоравање непријатеља, већ „стварање услова у којима њихови политички циљеви постају недостижни“⁹⁰⁷. Испуњење овог услова представља основу за постизање позитивних ефеката у свим другим областима друштвеног живота, а пре свега на плану политичке и економске стабилизације.

Супротстављање политичком насиљу на Северном Кавказу, пре свега тероризму, представљало је после 1999. године и доласка Владимира Путина на председничку функцију битан елемент у процесу поновног стицања статуса снажне и ефикасне државе, способне да води активну унутрашњу и спољну политику, стане на пут корупцији представника државног апарата и самовољи власника крупног капитала – „олигарха“, али и да парира утицају САД у међународној арени, адекватно одговори на тзв. обојене револуције на постсовјетском простору и сл.

Победом у Другом чеченском рату отклоњена је реална опасност од распада Руске Федерације, док се контрола централне власти над регионом додатно учврстила после установљавања „вертикале власти“, односно увођења института постављања губернатора у децембру 2004. године. Међутим, питање безбедности државе и друштва, које је после 1999. године добило кључну улогу у развоју целокупног политичког система Руске Федерације, код дела научне јавности и политичких чинилаца ствара бојазан од могућности рађања „новог руског тоталитаризма“.

Наиме, актуелни заменик председника Владе Руске Федерације Дмитриј Рогозин је у периоду опозиционог деловања истакао да је Путинова администрација, искористивши као повод терористички напад у Беслану, 2004. године извршила „антидемократски преврат“⁹⁰⁸ тако што је укинула директне

⁹⁰⁷ НВФ (*Неправительственные Вооруженные Формирования*) – боевые действия на Кавказе, стр. 277.

⁹⁰⁸ Дмитрий Рогозин, *Враг народа*, Алгоритм, Москва, 2012, стр. 23.

изборе губернатора и приступила њиховом наименовању. Према Рогозину, Кремљ се, уместо да „призна грубе грешке у раду безбедносних структура и жестоко казни недаровите и кукавичке министре“⁹⁰⁹, одлучио за ограничавање демократских слобода и учвршћивање „вертикале власти“, а да при томе није објаснио како ће уведене промене допринети борби против тероризма и безбедности грађана.

С друге стране, Срећко Ђукић сматра да Руској Федерацији удаљеност појединих територија од Москве „и даље намеће традиционалну ауторитарну форму политичког уређења“⁹¹⁰, будући да „увек када је снага центра слабила, на периферији државне територије појављивале су се центрифугалне тенденције као претња целовитости државе“⁹¹¹. Ђукић стога закључује да „у руској свести постоји убеђење да је одрживи централизам власти гарант стабилног политичког поретка у земљи“⁹¹². Чак и поједини западни аутори признају да је Путинов режим „учвршћивањем вертикале власти спутао самовољу локалних неофеудалних олигарха и створио услове за изградњу ефикасне и модерне државе“⁹¹³. Од овог приступа се дијаметрално разликују гледишта појединих присталица либералних идеја, који оцењују да централизованост кочи развој и представља препреку нормализацији прилика у земљи. Као једно од решења се предлаже оспособљавање региона за функционисање које би у значајној мери било независно у односу на федерални центар.

Бивши председник Владе Руске Федерације Јевгениј Примаков истиче да је реализација наведених идеја либерала „директан пут ка уништењу руске државе, која није у стању да опстане без јединственог устава и владавине заједничких закона, без утврђивања јединствене политике за целу територију земље, као и без јединственог економског, одбрамбеног, научног, информативног и културног простора, те без јединствене спољне политике“⁹¹⁴. То би, према Примакову, било конфедерално уређење налик „конгломерату кнежевина из феудалног доба“⁹¹⁵ и

⁹⁰⁹ Исто.

⁹¹⁰ Срећко Ђукић, *Крај СССР-а и Русија. Ново руско окружење*, стр. 377.

⁹¹¹ Исто.

⁹¹² Исто.

⁹¹³ Stephen E. Hanson, *Rationality, Structure, and Agency in Post-Soviet Russian Democratization*, Vol. 5, No. 4, December 2007, *Perspectives on Politics*, p. 794.

⁹¹⁴ Јевгениј Примаков, *Осам месеци plus...*, стр. 79.

⁹¹⁵ Исто.

остварење жеља руских унутрашњих и спољних непријатеља. Међу критичарима актуелног уређења Руске Федерације се чак могу чути предлози о планској подели земље на више десетина међусобно независних територија као једином исправном решењу. Имајући у виду да би приликом евентуалне реализације ових идеја основни критеријум за поделу била национална припадност, јасно је да би такви покушаји, као и у претходним случајевима, били осуђени на пропаст и праћени масовним манифестацијама политичког насиља.

У реализацији сложених задатака на стварању услова за нормализацију прилика и развој региона Москва је морала да обезбеди подршку и координацију с републичким властима. После одлучујућих победа у Другом чеченском рату почели су да се показују ефекти њихове сарадње. У већини република међунационалне противречности и конфликти су сведени на ниво с кога више нису могли озбиљније да угрозе целовитост и функционисање државе, нити да доведу до политичког насиља већих размера.

Најважнији резултат синхронизованог деловања било је маргинализовање политичког утицаја исламистичког екстремизма међу широким слојевима становништва, а посебно код омладине. Сарадња између федералног центра и републичких власти била је најделотворнија у Дагестану, где су, захваљујући превасходно координираном и сложном деловању, у више наврата осујећени озбиљнији међунационални конфликти.

Решена да преобрати бившег непријатеља у партнера, Москва је повукла низ далекосежних потеза и према Чеченији, ослањајући се на Ахмеда Кадирова, а потом и на његовог сина Рамзана. Да би отклонио последице претходног и спречио евентуално ново политичко насиље, федерални центар је у регион уложио огромна материјална средства, што је довело до обнове порушене инфраструктуре, делимичног економског опоравка, отварања нових радних места и повећања животног стандарда грађана.⁹¹⁶ У замену за смиривање ситуације и смањења броја политички мотивисаних насилних поступака, Чеченији је дата аутономија високог степена, а њеном руководству могућност да републику

⁹¹⁶ И поред неспорних напора и резултата у подизању нивоа квалитета живота у региону, западни аутори минимизирају значај и обим инвестиција федералног центра, истичући да је много пројеката остало само на нивоу идеје и обећања. (видети опширније у Mark Kramer, *The Perils of Counterinsurgency: Russia's War in Chechnya*, *International Security*, Vol. 29, No. 3, winter 2004/2005, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, pp. 5-63).

развија у правцу стварања, условно речено, „умекшане варијанте исламске републике“⁹¹⁷. Дубље анализе показују да су Кадирови, са изузетком добијања формалне независности, остварили готово све политичке циљеве за које су Дудајев и Масхадов ратовали против федералног центра.⁹¹⁸

Када је реч о економским ефектима, Москва је 2002. године покренула дугорочан програм „Обнова економије и социјалне сфере Чеченске Републике“ у циљу координације федералних и републичких структура власти у реализацији пројеката изградње и реконструкције стамбених зграда, друштвених установа, индустрије, саобраћајница и сеоских газдинстава. Из средстава одређених за овај програм грађанима је исплаћиван новац на име надокнаде штете претрпљене у сукобима.⁹¹⁹ Успешна реализација овог програма, као и других сличних активности које су уследиле, попут програма „Социјално-економски развој Чеченске Републике од 2008. до 2012. године“, несумњиво гарантује стварање услова за нормализацију свакодневног живота, повећања стандарда, константан привредни раст, функционисање републике на свим нивоима власти и областима деловања, што уз друге мере временом треба да доведе до стабилизације и нормализације политичких и безбедносних прилика.

Од изузетног значаја је спречавање свих врста злоупотреба, односно присвајања огромних финансијских средстава која се улажу у обнову и развој региона, као што је био случај током деведесетих година XX века. Тада је, према речима министра унутрашњих послова Руске Федерације Куликова, уместо у обнову, око 20 милијарди долара завршило у рукама криминогених структура⁹²⁰, што је изазвало контраефекат – допринело је порасту незадовољства и конфликтног потенцијала, а не стабилизацији прилика и смањивању тензија.

У деловању органа власти у севернокавказким субјектима федерације, али и целокупног друштва, уочавају се бројне слабости због којих је интензивно учешће

⁹¹⁷ Дмитрий Тренин, *наведено дело*, стр. 166.

⁹¹⁸ Исто.

⁹¹⁹ Александр Гранберг, Современная ситуация и перспективы социально-экономического развития Чеченской Республики, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 14. О могућностима за економски опоравак Северног Кавказа видети опширније у Эмин Магомадов, Возможности активизации инвестиционной деятельности на территории Чеченской Республики и других регионов Южного федерального округа, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 394-399.

⁹²⁰ Петар Поповић, У Чеченији се брани Русија, *Политика*, 12. септембар 1996. године.

Москве у политичким, економским и безбедносним процесима у региону и даље императив. Локална руководства повремено не могу да нађу адекватне одговоре на активности терористичких и криминалних група.⁹²¹ Такође, грађанска друштва и демократске институције се још увек налазе на ниском степену развоја, а становници не поседују могућности за делотворно самоорганизовање, што их онемогућава да самостално превазиђу системску кризу присутну практично у свим републикама Северног Кавказа.

Као резултат ових потешкоћа у стручној јавности се повремено чују гласови који позивају на преиспитивање оправданости постојања федеративног уређења и бенефита од евентуалног преласка на унитарну државу. Већина експерата се слаже да се само очувањем федерације може адекватно одговорити на географске, културне и националне разлике у земљи, али и елиминисати или ограничити потенцијал радикализованог етничког фактора да дестабилизује друштвено-политичке прилике.⁹²² Истовремено, немогућност севернокавказких република, али и других региона, да самостално решавају неке од горућих проблема који се налазе у њиховој надлежности, потврђују тезу да приликом покушаја смањења степена централизованости државе треба бити веома опрезан, како се не би поновила ситуација с почетка деведесетих година XX века, када се Јељцин по инерцији повео за постсовјетским децентрализацијским процесом, што је за кратко време изазвало хаос у држави, који је Путин морао да превазиђе током првог председничког мандата.

⁹²¹ *Обраћање председника Руске Федерације Дмитрија Медведева Федералној скупштини од 12. новембра 2009. године* (www.kremlin.ru - приступљено 09.05.2013.).

⁹²² Видети опширније у Сергей Алехнович, *Регионы России: современный ракурс и перспективы*, РАЕН, Москва, 2007, стр. 5-71.

Закључак

Оптимистичне концепције о превазилажењу насиља у политичким односима и актуелизовање идеја о изналагању делотворних и одрживих ненасилних иструмената за решавање социјалних конфликта свих врста, како унутар појединих држава, тако и на нивоу међународне заједнице, очигледно не добијају адекватну потврду у свакодневном животу, чак ни у економски најразвијенијим земљама и политичким системима у којима је достигнут висок ниво демократског развоја и афирмације грађанског друштва. Примери који доказују ову тезу су многобројни, а свакако један од најупечатљивијих је масовно политички мотивисано убиство које је 2011. године починио Андерс Брејвик у Норвешкој. Такође, недавна прошлост показује да се поједини потенцијални или стварни субјекти политичког насиља, уместо да буду потиснути на друштвену маргину или да њихово деловање у савременим условима постане потпуно беспредметно, појављују у социјалним срединама у којима је то раније било незамисливо, неочекивано и нелогично, као што је случај с присталицама неонацизма у Србији, Руској Федерацији, па чак и у Израелу.

Иако савремене друштвене тенденције указују да су различити узроци довели до смањења броја појединих облика политичког насиља, као што су устанци, истовремено се уочава учесталија појава других облика, пре свега брахијалних терористичких напада, који, за разлику од ранијих случајева, све чешће за жртве циљано бирају категорије немоћних и недужних објеката, као што су деца у школама, жене, старе и болесне особе. Рационални песимисти у које је, судећи према појединим ставовима, спадала и Хана Арент, закључили су да политичко насиље, и поред прокламованих позитивних циљева и примамљивих идеала, обично мења свет на горе.

Данас су бројни, уз то веома моћни и добро организовани појединци, одређене друштвене групе, па и читаве државе са својим институцијама, које сматрају легитимним и себи дају за право да када год то процене као опортуно, угрозе туђе животе, слободу, достојанство, економску самосталност и друге темељне општецивилизацијске вредности, те да партикуларне интересе остварују насилним средствима на штету других, при чему их стварна или потенцијална

злоупотреба интензивног развоја науке и технологије чини све опаснијим субјектима у политичким односима.

Такав је случај и с појединим деловима Северног Кавказа, где објективна научна анализа досадашњих збивања и актуелних релевантних показатеља, укључујући и безмало свакодневне извештаје о новим, политички мотивисаним сукобима мањег или већег интензитета између конфронтираних страна, упућује на закључак да политичко насиље, у готово свим појавним облицима и са широким спектром средстава и метода који се примењују приликом његовог спровођења, представља једну од доминантних карактеристика политичког живота и кључни безбедносни изазов на овом подручју.

У прилог овој тези говоре и изјаве највиших званичника Руске Федерације, који ситуацију на Северном Кавказу описују као најозбиљнији унутарполитички проблем земље, оптерећен тероризмом и екстремизмом „увезеним“ из иностранства, незабележеним степеном корупције и незапослености, ниским нивоом животног стандарда и индустријске производње, критичним степеном зависности севернокавказких република од дотација из федералног буџета, крајње ниском ефективношћу регионалних органа власти, активним противзаконитим деловањем мафијашких структура и етноклановском организацијом друштвених односа.

Историја Северног Кавказа, његов политички и економски развој, међунационални односи, а нарочито релације између староседелачког становништва муслиманске вероисповести и православних Руса, показују да је реч о комплексном и противречном региону, што доводи до закључка да политиколошка истраживања и закључивања о збивањима на том подручју не могу бити шаблонизирана и догматична. Стога се и политичко насиље на Северном Кавказу у свим појавним облицима мора схватити као крајње сложен и вишезначан феномен. У складу с наведеним, и супротстављање политичком насиљу мора да се организује на различитим нивоима и води разноврсним средствима, с тим да универзални методи не постоје, једнако као што не постоји могућност да се предвиде крајњи ефекти супротстављања, будући да се узроци и последице насиља често међусобно преплићу и трансформишу.

Приликом одређивања узрока и основа политичког насиља на Северном Кавказу неретко долази до занемаривања основних научних постулата и некритичког „учитавања“ идеолошких усмерења, ставова, вредносних оријентира, емоција, политичких и економских интереса аутора у оцене конкретне ситуације, што доводи до доношења субјективних и у основи погрешних закључака. Примера ради, поједини научници, аналитичари, политичари и новинари из Руске Федерације и иностранства, гајећи антипатије према руском режиму, а симпатије према сепаратистима из региона, настоје да терористе и починиоце других најтежих кривичних дела представе као „поштене кавкаске разбојнике“, који воде борбу за слободу од „московских колонизатора“, односно борбу за правду против корумпиране администрације.

Уколико се мотиви терориста и екстремиста представе на такав начин, у следећем кораку се може очекивати да и методи коришћени за постизање претежно сепаратистичких циљева буду на тенденциозан, научно неутемељен и по друштво опасан начин оцењени као легитимни, без обзира на то колико су сурови, нечовечни и неморални. С друге стране, руске десничарске и националистичке структуре су у одређеним ситуацијама склоне да поистовете целокупно муслиманско становништво Северног Кавказа с терористима и екстремистима, што нипошто не одговара стварној слици и такође утиче на дестабилизацију, у првом реду политичких и безбедносних прилика у земљи, као и на стварање услова за нове манифестације политичког насиља, али и отежава спровођење објективних научних истраживања.

Ипак, на основу упоредне анализе резултата истраживања великог броја домаћих и страних аутора, може се закључити да су основни узроци политичког насиља на Северном Кавказу од 1994. до 2009. године биле сепаратистичке интенције појединих етничких група, мотивисаних жељом да формирају нове националне државе у региону и преузму контролу над економским ресурсима, у првом реду над богатим налазиштима нафте.

Игноришући историјске примере који уче да ослањање на насилне методе веома ретко доводи до суштинског и дуготрајног решавања националног питања, субјекти политичког насиља на Северном Кавказу су својим деловањем увели регион у вртлог још озбиљнијих проблема од оних с почетка деведесетих година

XX века. Као и у другим случајевима у протеклих неколико деценија, укључујући и републике бивше СФРЈ, насилни покушаји стварања мононационалних држава су се завршили погубно за иницијаторе насиља и њихове суседе.

Северни Кавказ је и данас девастиран регион који на посматраче, и поред огромних материјалних улагања претежно дотираних из федералног центра и интензивног процеса обнове, оставља утисак зоне у којој је недавно завршен рат широких размера. Посебно је поражавајућа статистика повезана с Чеченијом, у којој је 1992. године живело око 1.300.000 становника, да би до краја Другог чеченског рата републику напустило неколико стотина хиљада грађана. При томе је драматично смањен број Руса, којих је према попису становништва из 1989. године било близу 250 хиљада, док их до 2006. године није остало више од 18 хиљада. Сличан процес је захватио и друге делове Северног Кавказа. Међутим, док су се припадници других севернокавказских народа после делимичног смиривања ситуације постепено враћали, Руси су то из оправданих разлога избегавали да чине, па се удео „аутохтоног“ становништва повећао са 66% на 80%, а Руса смањено са 26% на око 15%. Руси при томе тешко могу да парирају „аутохтоном“ становништву у сфери развоја приватног предузетништва, али и приликом добијања радних места у администрацији и безбедносним структурама, што их додатно демотивише да остану у региону, као и њихове сународнике да се евентуално врате или преселе на Северни Кавказ.

За период фактичке независности Чеченске Републике Ичкерије од 1996. до 1999. године карактеристична је незапамћена ескалација политичког насиља, организованог криминала и девастације већ увелико урушених друштвених вредности. Катастрофална ситуација у Чеченији, сурови терористички напади широм региона и државе, као и последице напада Басајева и Хатаба на Дагестан 1999. године, за већину севернокавказских република били су довољни аргументи да се одлуче за останак у саставу Руске Федерације. Наиме, постало је очигледно да би евентуални „одлазак“ Русије са Северног Кавказа поново увео регион у вртлог крвавих међунационалних конфликта и организованог криминала широких размера, с крајње неизвесним исходом.

Уместо сепаратистичких тенденција, потребно је истражити нове форме и путеве преласка од национално-територијалне ка територијално-

административној функционалној федерацији, способној да свим лојалним грађанима омогући законом гарантована индивидуална и колективна права, као и друге услове неопходне за несметан живот, духовни и материјални развој, а субјекте политичког насиља и сепаратистичких тенденција открије, процесуира и казни у складу с важећим законима.

Социјално-економска ситуација на Северном Кавказу почетком XXI века се одликује негативним карактеристикама, попут архаичности, фрагментарне структуре, застареле и девастиране инфраструктуре, нелегалног пословања широких размера и дефицита квалификованих кадрова. Уз високе политичке и безбедносне ризике, регион не представља атрактивно подручје за инвеститоре из земље и иностранства. Потребни су велики напори, ресурси и државничка мудрост да би се Северни Кавказ извео из зачараног круга у коме нестабилна ситуација, прожета политичким насиљем, онемогућава економски развој, а недовољан ниво инвестиција и лош животни стандард за директну последицу имају повећање конфликтног потенцијала у друштву.

Стабилизација прилика на Северном Кавказу и његовостанак у саставу Руске Федерације један је од императива унутрашње политике власти у Москви. Од тога не зависи само будућност региона, већ и основни правци развоја целе државе и свих њених народа. Наиме, Чеченија је индикатор способности руског политичког руководства да заштити уставни поредак и безбедност грађана, као и да ефикасно управља не само Северним Кавказом, већ и читавом државом. Истовремено, политичка, друштвено-економска и безбедносна ситуација на целокупном подручју Руске Федерације диктира и диктираће збивања на Северном Кавказу.

После успешног окончања Другог чеченског рата, Кремљ перманентно улаже напоре да пронађе трајно и одрживо решење проблема повезаних са екстремизмом и тероризмом. Уколико власти у Москви буду успешне у одговорима на најважније изазове XXI века, повећаће се њене шансе да регион чврсто и дуготрајно држи под контролом. Такође, кретања на југу државе зависиће и од геостратешког положаја Руске Федерације у будућности. Евентуална нова изолација у међународној заједници највероватније ће снажно дестабилизувати регион.

Део међунационалних конфликта на Северном Кавказу је тренутно „замрзнут“, а већи број територија представљају потенцијално кризна жаришта и могуће је да ће, као у прошлости, наизглед тривијални или неочекивани разлози бити окидач за нове масовне изливе политичког насиља. Да би се осујетио такав исход, Москва, поред бројних других мера, треба да пронађе начин да код севернокавказских народа, али и већинског руског становништва, развије свест о припадности јединственом државном и друштвеном уређењу, са заједничком и недељивом судбином и будућношћу, како би се и код једних и код других избрисао понекад веома снажан утисак да овај регион заправо представља специфично „унутрашње иностранство“.

Руско руководство и јавно мњење изражавају забринутост због чињенице да је, паралелно са смиривањем ситуације у Чеченији, текао процес радикализације међунационалних и међуконфесионалних конфликта у Дагестану и Ингушетији. Такође, у прошлости један од најмирнијих делова региона – Кабардино-Балкарија, која је у доба највећих сукоба на Северном Кавказу током деведесетих година XX века због релативно стабилне ситуације називана „успаваном лепотицом“, после збивања у Наљчику 2005. године је постала место у коме унутрашње противречности могу бити извор озбиљних политичких конфликта с несагледивим негативним последицама. Нарочито забрињава податак да је број политички мотивисаних насилних аката у Кабардино-Балкарији после 2005. године константно растао, да би у тој неславној статистици 2010. године надмашио Чеченију.

Дешавања попут убиства неколико руских становника 2006. године у карелијском граду Кондапоги од стране Чечена избеглих из Чеченије или убиство једног и тешко рањавање другог руског навијача 2010. године од стране Дагестанаца у Москви, које је изазвало масовне протесте и nerede у престоници, у којима је повређено неколико десетина демонстраната и политичара, враћају процес помирења и стварања услова за мирну коегзистенцију у назад, иако представљају изоловане случајеве политичког насиља изван Северног Кавказа.

Резултат ових и сличних случајева је пораст ксенофобије у руском друштву, превасходно фокусиране управо на народе Северног Кавказа, што показују и резултати истраживања према којима се број присталица тезе „Русија Русима“ од

1999. до 2009. године повећала са 43 на 54%. Такође, забележени су примери реактивног политичког насиља усмереног против припадника севернокавказских народа, што доприноси стварању спирале насиља и отежава његово превазилажење. Томе у прилог говори изјава руског председника Путина из 2012. године да је директна опасност од избијања нових грађанских ратова на Северном Кавказу отклоњена, али да потенцијална опасност и даље постоји.

У савременим околностима је готово немогуће дати дугорочну процену развоја свеукупне ситуације у нестабилном региону као што је Северни Кавказ. Када је реч о наредној деценији, најреалнијом се чини процена да неће постојати услови да центрифугалне снаге достигну размере с почетка деведесетих година XX века и изазову грађански рат који би могао да угрози сам опстанак Руске Федерације.

С друге стране, сви параметри показују да ће Северни Кавказ остати најнестабилнији регион у држави, из кога ће потицати већина субјеката појединих облика политичког насиља, попут тероризма, политичких убистава и атентата, и др. Наиме, тешко рањавање председника Ингушетије у атентату, убиство министра унутрашњих послова Дагестана 2009. године, као и бројни други примери политичког насиља, индикатор су да се епицентар овог феномена из Чеченије преместио у Ингушетију и Дагестан. Међутим, у актуелном периоду нису поштеђене ни Кабардино-Балкарија, Карачајево-Черкесија и Адигеја. Пошто у догледној будућности не постоји реална опасност од војне агресије спољног фактора, Руска Федерације ће своју националну безбедност преваходно морати да штити од нетрадиционалних опасности потеклих и генерисаних са Северног Кавказа.

То што је свака системска политичка и економска криза у Руској Федерацији доводила до буђења чеченског сепаратизма, али и међунационалних конфликта у другим деловима Северног Кавказа, указује да ће се ова тенденција наставити и у будућности. Путинова администрација је у току нешто више од једне деценије успела да изведе регион из ратног стања, у извесној мери локализује и смањи обим ширења пожара политичког насиља, али још увек није у могућности да потпуно стабилизује ситуацију и дугорочно реши многобројне и разноврсне проблеме који подстичу екстремизам и насилно деловање. Доказ тога су бројни

акти политичког насиља, претежно тероризма, који се и у актуелном периоду повремено дешавају на Северном Кавказу или се из овог региона преливају на друге области Руске Федерације.

Један од основних предуслова за трајан мир и стабилизацију прилика на Северном Кавказу је задржавање монопола државе и њених институција над средствима принуде и применом силе. Како се међу становништвом не би ширио утисак да се та сила примењује селективно и у степену који је несразмерно већи од стварне опасности, потребно је да безбедносне службе и правосудни органи доследно и без изузетка поштују Устав и законе. Такође, потребно је обезбедити транспарентност у раду у мери која би била довољна да јавност буде упозната с разлозима за сваки конкретан пример примене насиља од стране државе, а да при томе због неконтролисаног „цурења“ информација не буду угрожене активности надлежних институција на оперативном нивоу.

Незадовољство појединих друштвених група политичким и економским приликама у региону је неминовна, а у одређеној мери и корисна појава, будући да опозициона струјања могу да послуже као коректив и конструктивна критика власти. Међутим, неопходно је створити услове за развој политичке културе до нивоа на коме ће незадовољни делови друштва деловање у оквиру постојећег система и институција препознати као једини исправан пут за постизање њихових циљева. Другим речима, потребно је тежиште деловања преместити са вођења оружане борбе на ненасилне политичке активности.

Литература

Књиге:

1. Абдулкаримов Гаджи, *Теоретические проблемы актуальной этнополитики в России. Этносоциология модернизации современной России*, Весь мир, Москва, 2010.
2. Аврамов Смиља, Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2003.
3. Алехнович Сергей, *Регионы России: современный ракурс и перспективы*, РАЕН, Москва, 2007.
4. Ali Sekkaf Hasan, *Vehabizam/selafizam. Ideološka pozadina i historijski korijeni*, Srebrno pero, Sarajevo, 2005.
5. Алиев Исмаил, *Этнические репрессии*, Радиософт, Москва, 2009.
6. Ангуло Андрес Ландабасо, Коновалов Алексей, *Терроризм и этнополитические конфликты – терроризм сегодня*, т. 2, ОГНИ, Москва, 2004.
7. Андријанов Виктор, Мираламов Хусејнбала, *Хејдар Алијев. Живот знаменитих људи*, International Business Service, Београд, 2010.
8. *Антитеррор в городе*, Современная школа, Минск, 2010.
9. Arent Hana, *O nasilju*, Alexandria press, Nova srpska politička misao, Beograd, 2002.
10. *Балкария – страна гор и ущелий*, т. 1 и 2, Издательство М. и В. Котляровых, Нальчик, 2009.
11. Белозёров Виталий, *Этническая карта Северного Кавказа*. О.Г.И., Москва, 2005.
12. Berend Ivan T., *Evropa posle 1980*, Arhipelag – Službeni glasnik, Beograd, 2012.
13. Берковиц Леонард, *Агрессия: причины, последствия и контроль*, Санкт-Петербург, Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007.
14. Vžežinski Zbignjev, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2001.

15. Bojanić Petar, *Nasilje, figure suverenosti*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, I.P. „Filip Višnjić“, Beograd, 2007.
16. Болтунов Михаил, *Золотые звезды „Альфы“*, Кучково поле, Москва, 2009.
17. Vajt Džonatan R., *Terorizam*, Alexandria Press, Beograd, 2004.
18. Василенко Ирина, *Геополитика современного мира*, Юрайт, Москва, 2013.
19. Вахания Владимир, *Террор и заговоры в России (XIV-XXI вв.)*, Юстицинформ, Москва, 2007.
20. Века Александар, *История России*, АСТ, Москва; Харвест, Минск, 2005.
21. Веселовский Сергей, *Многостороннее сотрудничество в борьбе с транснациональным терроризмом*, Издательская группа „Navona“, Москва, 2009.
22. *Военная контрразведка от „Смерша“ до контратеррористических операций*, Кучково поле, Москва, 2010.
23. Vučinić Mihajlo, *Ograničeni ratovi*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1987.
24. Гаджиев Камалудин, *Геополитика Кавказа*, Международные отношения, Москва, 2003.
25. Гаджиев Камалудин, *Кавказский узел в геополитических приоритетах России*, Логос, Москва, 2010.
26. Гаджиев Камалудин, *„Большая игра“ на Кавказе – вчера, сегодня, завтра*, Международные отношения, Москва, 2012.
27. Galtung Johan, *The Specific Contribution of Peace Research to the Study of Violence*, University of Oslo, Oslo, 1975.
28. Гамов Александр, *Непарадные портреты*, Вагриус, Москва, 2010.
29. Гантимурова Татьяна, Ахмедханов Бахтиар, *Недорогие Россияне – почём пушечное мясо*, ЭКСМО, Москва, 2009.
30. Горбунов Константин, *Терроризм: история и современность. Социально-психологическое исследование*, Форум, Москва, 2012.
31. Горбунов Юрий, *Терроризм и правовое регулирование противодействия ему*, Молодая гвардия, Москва, 2008.
32. Гордин Яков, *Зачем России нужен был Кавказ – иллюзии и реальность*, Журнал „Звезда“, Санкт-Петербург, 2008.

33. Гродненский Николай, *Первая чеченская – история вооруженного конфликта*, Современная школа, Минск, 2008.
34. Гродненский Николай, *Кавказская война XXI*, Современная школа, Минск, 2009.
35. Гродненский Николай, *Вторая чеченская – история вооруженного конфликта*, Русская панорама, Москва, 2010.
36. Гуриев Сергей, Качинс Эндру, Ослунд Андерс, *Россия после кризиса*, Альпина бизнес бук, Москва, 2011.
37. Данилевский Николай, *Россия и Европа*, Санкт-Петербург, 1895.
38. Денисов Владимир, *Социология насилия (критика современных буржуазных концепций)*, Политиздат, Москва, 1975.
39. Deutscher Isaac, *Staljin – politička biografija*, Globus, Zagreb, 1977.
40. Дзугцев Хасан, *Беслан после 1-3 сентября 2004 года – социологический анализ*, РОССПЭН, Москва, 2008.
41. Добреньков Владимир, Агапов Платон, *Война и безопасность России в XXI веке*, Академический проект, Москва, 2011.
42. Дробижева Леокадия, *Этничность в социально-политическом пространстве Российской Федерации. Опыт 20 лет*, Новый хронограф, Москва, 2013.
43. Дугин Александар, *Геополитика постмодерне*, Преводиличка радионица Росић, Никола Пашић, Београд, 2009.
44. Дьяков Сергей, *Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства*, Юридически центр Пресс, Санкт-Петербург, 2012.
45. Đentile Emilio, *Religije politike. Između demokratija i totalitarizama*, Knjižara Krug, Beograd, 2009.
46. Ђорић Марија, *Идеолошки мотивисан екстремизам као генератор политичког насиља*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2013.
47. Ђукић Срећко, *Крај СССР-а и Русија. Ново руско окружење*, Службени гласник, 2011.

48. Ђукић Срећко, *Повратак Савеза. Две деценије после*, Службени гласник, Београд, 2012.
49. Elleinstein Jean, *Historija staljinskog fenomena*, Školska knjiga, Zagreb, str. 1980.
50. Ellis John, *Gerila kroz stoljeća*, Alfa, Zagreb, 1979.
51. Ельцин Борис, *Президентский марафон – размышления, воспоминания, впечатления*, АСТ, Москва, 2000.
52. Evangelista Matthew, *The Chechen Wars: Will Russia Go the Way of the Soviet Union?*, Brookings Institution Press, Washington, 2002.
53. Жирохов Михаил, *Пылающие небеса, Боевая авиация в Чеченской войне*, Эксмо – Яуза, Москва, 2011.
54. Жирохов Михаил, *Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР*, „БХВ-Петербург“, Санкт-Петербург, 2012.
55. Жуков Дмитрий, *Войны на руинах СССР*, ЭКСМО – ЯУЗА, Москва, 2010.
56. Журавель Валерий, Лебедев Александр, *Грозный. Особый район – опыт документальной реконструкции. Хроника действий воинских частей и подразделений федеральных войск в ходе контртеррористической операции по освобождению столицы Чеченской Республики от незаконных вооруженных формирований, декабрь 1999-февраль 2000 года*, Русская панорама, Москва, 2012.
57. Зенькович Николай, 1994. *Россия. В шаге от распада*, Олма медиа групп, Москва, 2011.
58. Зиновјев Александар, *Велика прекретница*, Наш дом/L'age D'homme, Београд, 1999.
59. Ибрагимов Рустам, *Русская рулетка? Национальный вопрос и судьба России*, Империи XXI век, Русская панорама, Москва, 2009.
60. Игнатов Владимир, Всеволод Бутов, *Южная Россия и её регионы*, Издательский центр „МарТ“, Москва – Ростов-на-Дону, 2007.
61. *История СССР/РФ в контексте современного Россияведения*, Проспект, Москва, 2013.
62. Jakšić Pavle, *Savremeni rat*, II, Savremena administracija, Beograd, 1969.

63. Кабузан Владимир, *Население Северного Кавказа в XIX-XX веках. Этностатистическое исследование*, Издательство „Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ“, Санкт-Петербург, 1996.
64. *Кавказ: адаты горских народов*, Издательство М. и В. Котляровых, Нальчик, 2010.
65. *Кавказ: европейские дневники XIII-XVIII веков*, Издательство М. и В. Котляровых, Нальчик, 2010.
66. *Кавказ: культы, легенды, предания*, Издательство М. и В. Котляровых, Нальчик, 2010.
67. Казанцев Андрей, *Расширение проблематики безопасности в политике России: секьюритизация, биополитика и новые административные практики*, Проспект, Москва, 2010.
68. Кенеди Пол, *Припрема за двадесет први век*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.
69. Kisindžer Henri, *Diplomatija*, Т. 2, VERZALpress, Beograd, 1999.
70. Кодин Михаил, *Российский политический процесс – социально-философские аспекты*, Наука, Москва, 2008.
71. Коломийцев Валентин, *Россия: реформы, трансформация, модернизация. Заметки политолога*, Книжный дом „ЛИБРОКОМ“, Москва, 2011.
72. Kopli Gregori R., *Umetnost pobede*, Službeni glasnik, Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti, Beograd, 2008.
73. Корнеева Елена, *Царство Путина. Неосталинизм по просьбам народа*, Питер, Санкт-Петербург, 2011.
74. Короткевич Виталий, *История современной России 1991-2003*, Изд-во С.-Петербургского государственного университета, Санкт-Петербург, 2005.
75. Кошель Пётр, *История наказаний в России. История российского терроризма*, Голос, Москва, 1995.
76. Кугай Александр, *Природа политического насилия и его роль в современном мире*, Автореф. дис. канд. филос. наук, Москва, 1993.
77. Кузина Светлана, *Политическое насилие: природа, манифестирование и динамика в глобализирующемся мире*, Ростов-на-Дону, 2010.

78. Лакер Волтер, *Историја Европе 1945-1992*, Слио, Београд, 1999.
79. Ланцов Сергей, *Террор и террористы. Словарь*, Издательский дом С.-Петербургского государственного университета, Санкт-Петербург, 2004.
80. Липатов Иван, *Сущность и основные формы политического насилия в современных условиях (философско-социологический анализ)*, Москва, 1999.
81. Лителл Джонатан, *Чечня. Год третий*, Ад маргинем пресс, Москва, 2012.
82. Mäkinen Sirke, *Russia's Integrity: Russian Parties of Power and the Yabloko Association of Russo-Chechen Relations 1999-2001*, *Europe-Asia Studies*, Vol. 56, No. 8, december 2004, pp. 1157-1189.
83. Малашенко Алексей, *Исламские ориентиры Северного Кавказа*, Гендальф, Москва, 2001.
84. Малашенко Алексей, *Исламская альтернатива и исламистский проект*, ВЕС МИР издательство, Москва, 2006.
85. Малашенко Алексей, *Рамзан Кадыров: российский политик кавказской национальности*, РОССПЭН, Москва, 2009.
86. Марјановић Јован Р., *Теорија политике. Основи*, Академска мисао, Београд, 1999.
87. Медведев Рој, *Путин – повратак Русије*, Новости, Београд, 2007.
88. Мединский Владимир, *Война. Мифы СССР 1939-1945*, Олма медиа групп, Москва, 2011.
89. Мельников Владимир, *Совет безопасности РФ в государственной системе обеспечения национальной безопасности РФ*, Книжный дом „ЛИБРОКОМ“, Москва, 2011.
90. Mlašinović Radomir M., *Teror slobode. Lice i naličje diplomatije*, Jugoart, Zagreb, 1985.
91. Милошевић Ђорђе, *Русија. Поглед у будућност*, Прометеј, Нови Сад, 2012.
92. Млечин Леонид, *Формула власти. От Ельцина к Путину*, Центрполиграф, Москва, 2000.
93. Naj Džozef S., *Vudućnost moći*, Arhipelag, Beograd, 2012.
94. Нарочницка Наталија, *Русија и Руси у светској историји*, СКЗ, Београд, 2008.

95. НВФ (*Неправительственные Вооруженные Формирования*) – боевые действия на Кавказе, Современная школа, Минск, 2010.
96. *Новейшая история России 1914-2009*, Юрайт, Москва, 2010.
97. Норт Дуглас, Уоллис Джон, Вайнгаст Барри, *Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества*, Издательство Института Гайдара, Москва, 2011.
98. Овчинников Вячеслав, *Внутренние вооруженные конфликты на территории постсоветской России: предупреждение, урегулирование, Закон и право*, Москва, 2006.
99. Орлов Георгије, *Сећање на оснивање совјетског Дагестана*, Браничево, Пожаревац, БИГЗ, Београд, 1972.
100. Осипов Геннадий, *Летопись реформирования России*, Вече, Москва, 2007.
101. Парезановић Марко, *Политички преврат. Савремени приступ*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013.
102. *Первая чеченская, вторая чеченская*, Букмастер, Минск, 2012.
103. Petković Milan V., *Koncepcija globalne diverzije*, Kalekom, Beograd, 1998.
104. Пихоя Рудольф, *Москва. Кремль. Власть. Две истории одной страны, Россия на изломе тысячелетий 1985-2005*, том 2, АСТ, Москва, 2007.
105. Платонов Юрий, *Этническая экспансия*, Речь, Санкт-Петербург, 2011.
106. Politkovska Ana, *Putinova Rusija*, Peščanik, Beograd, 2008.
107. Primakov Jevgenij, *Godine u visokoj politici*, IGAM, Beograd, 2002.
108. Primakov Jevgenij, *Osam meseci plus...*, IGAM, Beograd, 2003.
109. Примаков Евгений, *Мысли вслух*, Российская газета, Москва, 2011.
110. Путилин Борис, *Террористический интернационал*, Издательство „Кучково поле“, Жуковский – Москва, 2005.
111. Пыхалов Игорь, *За что Сталин выселял народы?*, Яуза-пресс, Москва, 2008.
112. Радзинский Эдвард, *Сталин – жизнь и смерть*, Вагриус, Москва, 2003.
113. Рогозин Дмитрий, *Враг народа*, Алгоритм, Москва, 2012.

114. Рогозин Дмитриј, *Јастребови мира. Дневник руског амбасадора*, ИГАМ, Београд, 2010.
115. *Россия и Чечня – 200-летняя война*, Сатисъ, Санкт-Петербург, 2000.
116. Ruggiero Vincenzo, *Understanding political violence. A Criminological Analysis*, Open University Press, Berkshire, 2006.
117. Рунов Валентин, *Чистилице Афгана и Чечни*, ЭКСМО, Москва, 2012.
118. Садулаев Герман, *Прыжок волка – очерки политической истории Чечни от Хазарского каганата до наших дней*, Альпина нон-фикшн, Москва, 2012.
119. *Северный Кавказ под тенью ваххабизма: о радикальном исламе на страницах газеты „Северный Кавказ“ 1991-2008 годы*, том 1, Издательство М. и В. Котляровых, Нальчик, 2009.
120. Simeunović Dragan, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989.
121. Симеуновић Драган, *Нови светски поредак и национална држава*, Ферко и Симтрејд, Београд, 1993.
122. Simeunović Dragan, *Terorizam. Opšti deo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009.
123. Симеуновић Драган, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
124. Smelser Neil, *Theory of Collective Behavior*, The Free Press, New York, 1963.
125. Sol Džon Ralston, *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, Arhipelag, Beograd, 2011.
126. Subotić Milan, *Put Rusije: evroazijsko stanovište*, Plato, Beograd, 2004.
127. Суций Сергей, *Северный Кавказ – реалии, проблемы, перспективы первой трети XXI века*, URSS, Москва, 2012.
128. Танасковић Дарко, *Неоосманизам. Доктрина и спољнополитичка пракса*, Службени гласник, Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010.
129. Тренин Дмитрий, *Post-imperium*, РОССЭПН, Москва, 2012.
130. Трошев Геннадий, *Чеченский излом – дневники и воспоминания*, Время, Москва, 2008.
131. Fares Valid, *Džihad u budućnosti. Terorističke strategije protiv Amerike*, Narodna knjiga – Alfa, Beograd, 2008.

132. Fire Fransoa, *Prošlost jedne iluzije – komunizam u dvadesetom veku*, Paidea, Beograd, 1996.
133. Fromm Erich, *The Heart of man, Its genius for good and evil*, Harper&Row, New York, 1964.
134. Fukujama Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 2002.
135. Хантингтон Семјуел П., *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998.
136. Хасбулатов Руслан, *Бессилие власти – путинская Россия*, Яуза-пресс, Москва, 2012.
137. Hejvud Endru, *Politika*, Klio, Beograd, 2004.
138. Hobsbaum Erik, *Globalizacija, demokratija i terorizam*, Arhipelag, Beograd, 2008.
139. Хоскинг Джеффри, *История Советского Союза*, Русич, Смоленск, 2001.
140. Чельщев Владимир, *Фундаментализм и фундаменталисты*, Изд-во РГСУ, Москва, 2010.
141. Чомски Ноам, *Шта то у ствари хоће Америка*, Чигоја штампа, Београд, 1999.
142. Щербаков Алексей, *Терроризм – война без правил*, Олма медиа групп, Москва, 2012.
143. Эмануилов Рахамим, Яшлавский Андрей, *Террор во имя веры – религия и политическое насилие*, Мосты культуры, Москва, Гешарим, Иерусалим, 2011.
144. Эмиров Рашид, *Приоритеты национальной безопасности Российской Федерации на Северном Кавказе*, Логос, Москва, 2011.

Чланци у научним часописима и зборницима:

1. Авторханов Абу, Социально-экономическое положение Чеченской Республики, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 30-35.

2. Акаев Вахид, Ислам в Чечне: традиции и современность, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 88-102.
3. Алексеев Вениамин, XX век: вызовы времени и ответы России, *Судьба России: вектор перемен, Академический проект*, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 35-41.
4. Allah's Mountains: Politics and War in the Russian North Caucasus by Sebastian Smith, *Mountain Research and Development*, Vol. 19, No. 4, Poverty, Rural Livelihoods, and Land Husbandry in Hillside Environments, Part 2, November 1999, pp. 375-376.
5. Алхазуров Магомед, Исторические и социально-политические предпосылки становления государственности чеченского этноса, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 156-162.
6. Арсанукаева Малика, Динамика и проблемы рождаемости в Чеченской Республике, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 223-232.
7. Ахмадов Шарпудди, Взаимоотношения Чеченцев с народами Кавказа и Россией в прошлом, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 55-68.
8. Ахмадов Шарпудди, Гапуров Шахрудин, Спорные вопросы истории Чечни XVIII-XIX веков (о некоторых работах М.М. Блиева), *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 411-435.
9. Ахмадов Явус, Чеченский вопрос в современной литературе и средствах массовой информации, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 116-121.

10. Багаев Муса, Из культурно-исторического прошлого Чеченцев, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 144-151.
11. Бажаев Имран, Чеченцы в современной литературе и в средствах массовой информации, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 546-549.
12. Бажаев Мавлит, Перспективы развития Чеченской Республики как субъекта Российской Федерации, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 121-125.
13. Bakke Kristin M., John O'Loughlin, Michael D. Ward, Reconciliation in Conflict-Affected Societies: Multilevel Modeling of Individual and Contextual Factors in the North Caucasus of Russia, *Annals of the Association of American Geographers*, 99 (5), 2009, pp. 1012-1021.
14. Barrett Thomas M., Lines of Uncertainty: The Frontiers of the North Caucasus, *Slavic Review*, Vol. 54, No. 3, Autumn 1995, pp. 578-601.
15. Бельков Олег, Международный терроризм - слова и смыслы, *Власть*, Москва, 2002, бр. 2.
16. Бережной С., Основные тенденции ультрарадикального исламизма (ваххабизма) на территории Северного Кавказа, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 523-531.
17. Bilukha Oleg O., Brennan Muireann, Anderson Mark, Tsitsaev Zaur, Murtazaeva Eliza, Ibragimov Ramzan, Seen but Not Heard: Injuries and Deaths from Landmines and Unexploded Ordnance in Chechnya, 1994-2005, *Prehospital Disast Med*, Vol. 22, No. 6, 2007, pp. 507-512.
18. Блюм Алан, Особенности изучения России 90-их гг. XX в. в западной историографии, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 54-60.
19. Бромлей Юлиан, „Этнический парадокс“ современности в историческом контексте, *Новая и новейшая история*, 1989, № 5, стр. 62-70.

20. Бугаев Абдула, Национально-государственное строительство в Чечне: история и современность, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 23-30.
21. Булдаков Владимир, Сравнительная психодинамика кризисов XX в. в России, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 127-137.
22. Burds Jeffrey, The Soviet War against „Fifth Columnists“: the Case of Chechnya 1942-1944, *Journal of Contemporary History*, Vol. 42, No. 2, April 2007, pp. 267-314.
23. Гаджиев М., Демографическая ситуация в Чеченской Республике (сравнительный анализ), *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 125-137.
24. Гакаев Хамзат, Чечено-Ингушетия в годы Великой отечественной войны, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 329-342.
25. Гапуров Шахрудин, Актуальные проблемы истории Чечни в XVI-XIX веках, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 40-49.
26. Гапуров Шахрудин, Закриев Борис, Назначение А.П. Ермолова наместником Кавказа – новый этап в восточной политике России, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 276-282.
27. Геллнер Эрнест, Национализм возвращается, *Новая и новейшая история*, 1989, № 5, стр. 55-62.
28. Гранберг Александр, Современная ситуация и перспективы социально-экономического развития Чеченской Республики, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 14-23.

29. Дагбаев Эрдэм, Политические стратегии актеров в процессе укрупнения регионов, *Регионалистика и этнополитология*, РОССЭПН, Москва, 2008, стр. 45-70.
30. Дзидзоев Валерий, Чеченский кризис: уроки и перспективы преодоления, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 137-144.
31. Дибиров Абдул-Насир, Дагестан: кажимость и действительность, *Регионалистика и этнополитология*, РОССЭПН, Москва, 2008, стр. 148-165.
32. Egeland Jan, Peace-making and the prevention of violence: The role of governments and non-governmental organizations, *Revue Internationale de la Croix-Rouge/International Review of the Red Cross*, Volume 81, Issue 833, March 1999, pp. 73-83.
33. Eide Asbjørn, Chechnya: In Search of Constructive Accommodation, *Leiden Journal of International Law*, Volume 14, Issue 02, June 2001, pp. 431-443.
34. Зайцев В., Городецкий Андрей, Илюхина Раиса, Финансирование терроризма и противодействие этому процессу, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 113-156.
35. Захираева Зулла, Развитие Грозненского нефтеносного района в 1916-1921 годах, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 288-293.
36. Ибрагимов Мовсур, Об особенностях кризиса в Чеченской Республике в 1990-е годы, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 367-383.
37. Ибрагимов Мовсур, Чеченцы Дагестана: этнодемографическая история и современность, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 186-195.
38. Ибрагимов Мовсур, Хатуев И., Освещение чеченской тематики в российских электронных СМИ, *Чеченская Республика и Чеченцы.*

- История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции, Наука, Москва, 2006, стр. 389-394.
39. Изилиева Людмила, „Чеченский терроризм“: причины появления, направления минимизации, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 489-494.
40. Ильясов Леча, Чеченский тейп, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 176-186.
41. Jersild Austin, The Chechen Wars in Historical Perspective: New Work on Contemporary Russian-Chechen Relations, *Slavic Review*, Vol. 63, No. 2, Summer 2004, pp. 367-377.
42. Kershaw Ian, War and Political Violence in Twentieth-Century Europe, *Contemporary European History*, Vol. 14, Issue 1, February 2005, pp. 107-123.
43. Кильсеев Евгений, Русские и Чеченцы в годы гражданской войны 1917-1920, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 293-295.
44. King Charles, Imagining Circassia: David Urquhart and the Making of North Caucasus Nationalism, *Russian Review*, Vol. 66, No. 2, April 2007, pp. 238-255.
45. Кириллов Анатолий, Выборные кампании в России и политическое развитие областей и республик Урала в 1990-е гг., *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 68-85.
46. Клещина Александра, Современная Россия в поиске культурной идентичности, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007. стр. 209-219.
47. Королев Алексей, Россия на рубеже XX-XXI вв.: к вопросу о „возрождении“ ислама, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 227-233.

48. Kramer Mark, Guerrilla Warfare, Counterinsurgency and Terrorism in the North Caucasus: The Military Dimension of the Russian-Chechen Conflict, *Europe-Asia Studies*, Vol. 57, No. 2, March 2005, pp. 209-290.
49. Kramer Mark, The Perils of Counterinsurgency: Russia's War in Chechnya, *International Security*, Vol. 29, No. 3, winter 2004/2005, pp. 5-63.
50. Крстић Зоран, Национална држава у „загрљају“ глобализацијског Левијатана, *Теме*, год. XXXIII, бр. 3, 2009, стр. 993-1009.
51. Kruglanski Arie W., Fishman Shira, Terrorism between „Syndrome“ and „Tool“, *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 15, No.1, February 2006, pp. 45-48.
52. Лебедев Виктор, Этнический „ингредиент“ в исторической динамике постсоветской России, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 172-181.
53. Lyall Jason, Does Indiscriminate Violence Incite Insurgent Attacks? Evidence from Chechnya, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 53, No. 3, June 2009, pp. 331-362.
54. Люкманов Артур, Новая политика Турции на Ближнем Востоке, *Международная жизнь*, бр. 11, 2010, стр. 94-106.
55. Магомадов Мансур, Российско-чеченские войны: причины, последствия, пути преodelения, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 497-500.
56. Магомадов Эмин, Решиев Сулайман, Чеченская Республика в постсоветский период и ее влияние на развитие юга России, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 500-506.
57. Магомадов Эмин, Возможности активизации инвестиционной деятельности на территории Чеченской Республики и других регионов Южного федерального округа, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 394-400.

58. Малышева Ольга, Российский парламентаризм в XX столетии: сравнительно-исторический анализ, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 109-121.
59. Манкиев Абубакар, Кризис в Чеченской Республике конца XX века как социально-политический феномен, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 400-411.
60. Markedonov Sergey M., Causes of the Growing Instability in Kabardino Balkaria and Ways of Overcoming it, *Russian Social Science Review*, Vol. 53, No. 3, May-June 2012, pp. 88-97.
61. Morrisette Jason J., Rationality and risk-taking in Russia's first Chechen War: toward a theory of cognitive realism, *European Political Science Review*, Vol. 2, Issue 2, July 2010, pp. 187-210.
62. McDowell Robert H., Russian Revolution and Civil War in the Caucasus, *Russian Review*, Vol. 27, No. 4, October 1968, pp. 452-460.
63. Найдено Виталий, О мерах по совершенствованию координации деятельности органов власти в сфере противодействия терроризму, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 17-27.
64. Нунуев Саид-Хамзат, Об особенностях ислама в Чечне, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 531-535.
65. Озеров Олег, Россия и Саудовская Аравия: 20 лет новых отношений, *Международная жизнь*, бр. 11, 2010, стр. 25-38.
66. O'Loughlin John, Witmer Frank D. W., The Localized Geographies of Violence in the North Caucasus of Russia, 1999-2007, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 101, No. 1, 2001, pp. 178-201.
67. Осмаев А., Чеченская Республика в 1999-2000 годах, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 515-523.
68. Паскачев Асламбек, Стабилизация в Чечне: политические и социально-экономические аспекты, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и*

- современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 49-55.
69. Перенджиев Александр, Борьба с террором и терроризмом - не одно и то же, *Власть*, Москва, 2006, бр. 10.
70. Петрищев В., Антитеррористическая стратегия, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 85-113.
71. Пихоя Рудольф, Была ли революция в стране в конце XX в.?, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 41-54.
72. Problems of Criminality: Questions of Study of Criminality in North Caucasus, *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology*, Vol. 18, No. 3, 1927, pp. 446-447.
73. Решиев Сулайман, Проблемы и перспективы региональной политики федерального центра, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 535-541.
74. Reynolds Michael, Myths and Mysticism: A Longitudinal Perspective on Islam and Conflict in the North Caucasus, *Middle Easter Studies*, Vol. 41, No. 1, January 2005, pp. 31-54.
75. Rosendorff B. Peter, Sandler Tod, The Political Economy of Transnational Terrorism, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 49, No. 2, April 2005, pp. 171-182.
76. Савва Е., Политизация этничности в условиях незавершенной модернизации (на примере Северного Кавказа), *Регионалистика и этнополитология*, РОССЭПН, Москва, 2008, стр. 200-210.
77. Sagramoso Domitilla, Violence and conflict in the Russian North Caucasus, *International Affairs*, Vol. 83, No. 4, 2007, pp. 681-705.
78. Saradzhyan Simon, Russia: Grasping the Reality of Nuclear Terror, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 607, Confronting the Specter of Nuclear Terrorism, September 2006, pp. 64-77.
79. Симеуновић Драган, Прилог одређењу научног појма завере, *Све сфере завере*, Студентски културни центар, Београд, 1994.

80. Симеуновић Драган, Проблем дефинисања савременог тероризма, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3-4, 2005.
81. Симеуновић Драган, Џихадизам као десничарски екстремизам и клерикални фашизам, *Фашизам у савремености*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Савез антифашиста Србије, Београд, 2009.
82. Синицын Игорь, О повышении эффективности мероприятий по перекрытию каналов финансирования терроризма, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 156-166.
83. Скакунов Эдуард, Природа политического насилия, *СОЦИС*, № 12, 2001, стр. 22-30.
84. Snetkov Aglaya, The Image of the Terrorist Threat in the Official Russian Press: The Moscow Theatre Crisis (2002) and the Beslan Hostage Crisis (2004), *Europe-Asia Studies*, Vol. 59, No. 8, December 2007, pp. 1349-1365.
85. Соболев Валентин, Организационные аспекты государственной политики противодействия терроризму, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 4-17.
86. Соколов Андрей, Проблемы советского историко-культурного наследия в современном менталитете российских граждан, *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 137-151.
87. Shlapentokh Dmitry, „Kondopoga“ – Ethnic/Social Tension in Putin's Russia, *European Review*, Vol. 18, Issue 2, May 2010, pp. 177-206.
88. Taylor Brian D., Putin's „Historic Mission“. State-Building and the Power Ministries in the North Caucasus, *Problems of Post-Communism*, Vol. 54, No. 6, November/December 2007, pp. 3-16.
89. Тишков Валерий, Урегулирование этнических конфликтов в постсоветских государствах, *Международный проект*, Бюллетень No. 4, Москва, 1995.
90. Turk Austin T., Sociology of Terrorism, *Annual Review of Sociology*, Vol. 30, 2004, pp. 271-286.

91. Туркаев Хасан, Туркаева Роза, Вопросы войны и мира в творчестве современных писателей, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 102-116.
92. Туровский Ростислав, Механизм представительства региональных интересов на федеральном уровне в России: проблемы и пути их решения, *Регионалистика и этнополитология*, РОССЭПН, Москва, 2008, стр. 15-45.
93. Улуныян Артем, Коммунистическая идеология в конце 1980-х (несколько замечаний по теме), *Судьба России: вектор перемен*, Академический проект, Екатеринбург – Москва, 2007, стр. 434-444.
94. Федоров Юрий, Противодействие международному терроризму, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 27-85.
95. Хабриева Т., Кашепов В., Тиунов О., Вишняков В., Юртаева Е., Об эффективности правового обеспечения борьбы с международным терроризмом, *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*, Наука, Москва, 2006, стр. 196-215.
96. Hämmerli August, Regula Gattiker and Reto Weyermann, Conflict and Cooperation in an Actors' Network of Chechnya Based on Event Data, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 50, No. 2, April 2006, pp. 159-175.
97. Hanson Stephen E., Rationality, Structure, and Agency in Post-Soviet Russian Democratization, *Perspectives on Politics*, Vol. 5, No. 4, December 2007, pp. 793-802.
98. Хасбулатов Асланбек, Исследования по истории Чечне до 1917 года, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 68-88.
99. Crenshaw Martha, The Psychology of Terrorism: An Agenda for the 21st Century, *Political Psychology*, Vol. 21, No. 2, June 2002, pp. 405-420.
100. Цуцулаева Сапият, Политико-правовая реабилитация чеченского народа, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 345-352.

101. Шахбанова Мадина, Проблема реабилитации Чеченцев-Аккинцев в постсоветский период, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 541-546.
102. Werth Nicolas, The „Chechen Problem“: Handling an Awkward Legacy, 1918-1958, *Contemporary European History*, Vol. 15, Issue 3, August 2006, pp. 347-366.
103. Эдисултанов Султан, Азиев Раиса, Безработица и ее социально-экономические последствия, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 549-553.
104. Эфендиева Джамия, Взаимоотношения Чеченцев с народами Дагестана на рубеже XX-XXI веков, *Чеченская Республика и Чеченцы. История и современность, Материалы Всероссийской научной конференции*, Наука, Москва, 2006, стр. 553-556.

Новински извори:

1. Vušuev Mikail, Janjević Darko, Olimpijada u Sočiju: bezbednost po svaku cenu, *Deutsche Welle*, 7. januar 2014. godine.
2. Джабаров Рамазан, Экстремисты против традиционалистов, *Независимая газета*, 20. октябрь 1999.
3. Лалић Борислав, Америка мерка благо руског Сибира, *Вечерње новости*, 6. септембар 2008. године.
4. Miler Marko, Martinović Marina, Umarov, ruski neprijatelj broj jedan, *Deutsche Welle*, 6. januar 2014. godine.
5. *Независимая газета*, 3. септембра 1996, № 163.
6. Поповић Петар, У Чеченији се брани Русија, *Политика*, 12. септембар 1996. године.
7. Путин: стране земље покушавају да дестабилизују Кавказ, *Политика*, 9. септембар 2013. године.
8. *Российская газета*, 20. мая 1997, № 97.

9. Русија: Тазијеву доживотна робија, *Танјуг*, 15. октобар 2013. године.
10. Руски Бин Ладен: Свим силама на Сочи, *Блиц*, 30. децембар 2013. године.
11. Smajić Mehmed, Putin teroristima prethodi „potpunim uništenjem“, *Deutsche Welle*, 1. januar 2014. godine.
12. Ћирјаковић Зоран, Хладни рат против олимпијских игара, *Политика*, 9. фебруар 2014. године.
13. У Москви ухапшено 14 чланова радикалне исламистичке групе, *Политика*, 27. новембар 2013. године.

Законска акта, укази, одлуке и стратешки документи:

1. Закон РСФСР от 26 апреля 1991 г. № 1107-I „О реабилитации репрессированных народов“, *Ведомости СНД и ВС РСФСР*, 1991, № 18.
2. Закон РСФСР от 3 июля 1991 г. № 1531-I „О приватизации государственных и муниципальных предприятий в Российской Федерации“, *Ведомости СНД и ВС РСФСР*, 1991, № 27.
3. Указ Президента РСФСР от 19 августа 1991 г. № 59 „О действиях ГКЧП“, *Ведомости СНД и ВС РСФСР*, 1991, № 34.
4. Постановление V Съезда народных депутатов РСФСР от 2 ноября 1991 г. „О признании незаконными выборов, проведенных 27 октября 1991 года в Чечено-Ингушской Республике“, *Ведомости РСФСР*, 1991, № 45.
5. Указ Президента РСФСР от 7 ноября 1991 г. № 178 „О введении чрезвычайного положения в Чечено-Ингушской Республике“, *Ведомости СНД и ВС РСФСР*, 1991, № 46.
6. Закон РСФСР от 25 декабря 1991 г. № 2094-I „Об изменении наименования государства Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика“, *Ведомости СНД и ВС РСФСР*, 1992, № 2.
7. Постановление Съезда народных депутатов Российской Федерации от 10 декабря 1992 г. № 4072-I „О мерах по урегулированию вооруженного конфликта на территориях Северо-Осетинской ССР и Ингушской Республики“, *Ведомости СНД и ВС РФ*, 1992, № 5.

8. Указ Президента Российской Федерации от 7 октября 1993 г. № 1612 „О Конституционном Суде Российской Федерации, *СА ИП РФ*, 1993, 41.
9. Постановление Правительства Российской Федерации от 9 декабря 1994 г. № 1360 „Об обеспечении государственной безопасности и территориальной целостности Российской Федерации, законности, прав и свобод граждан, разоружения незаконных вооруженных формирований на территории Чеченской Республики и прилегающих к ней регионов Северного Кавказа“, *СЗ РФ*, 1994, № 33.
10. Указ Президента Российской Федерации от 9 декабря 1994 г. № 2166 „О мерах по пресечению деятельности незаконных вооруженных формирований на территории Чеченской Республики и в зоне Осетино-Ингушского конфликта“, *СЗ РФ*, 1994, № 33.
11. Федеральный закон „О противодействии терроризму“ от 6 марта 2006 года, Рид Групп, Москва, 2011.
12. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года, *Российская газета*, 19. мая 2009.

Интернет извори:

1. Building International Political Will and Capacity to Combat Terrorism. A G8 Action Plan, June 2, 2003, G8 Information Center, University of Toronto, Canada (www.g8.utoronto.ca/summit/2003evian/will_action_en.html - приступљено 28.04.2013.)
2. Декларација поводом петогодишњице рада Шангајске организације за сарадњу, Шангај, 15. јун 2006. године (www.sectsco.org/html/00952.html - приступљено 28.04.2013.)
3. Декларација самита „Групе осам“ о супротстављању тероризму, Санкт Петербург, 16. јул 2006. године (www.g8russia.ru/docs/18.html - приступљено 28.04.2013.)
4. Margaret Thatcher: Islamism is the new bolshevism, *The Guardian*, 12. February 2002 (www.theguardian.com/world/2002/feb/12/afghanistan.politics - приступљено 29.11.2013.)

5. Новости ОДКБ за 23. јун 2006. године (www.dkb.gov.ru/start/index.htm - приступљено 09.05.2013.)
6. Обраћање председника Руске Федерације Дмитрија Медведева Федералној скупштини од 12. новембра 2009. године (www.kremlin.ru - приступљено 09.05.2013.)
7. President Bush Delivers State of the Union Address, United States Capitol, Washington D.C. January 23rd 2007, The White House (www.whitehouse.gov/news/releases/2007/01/20070123-2.html# - приступљено 30.11.2009.)
8. Riga Summit Declaration Issued by the Heads of States and Government participating in a meeting of the North Atlantic Council in Riga on 29. november 2006, Press Release (2006) (www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm - приступљено 28.04.2013.)
9. www.danielpipes.org/81/islamism-is-fascism (приступљено 23.12.2013.)
10. www.oic-oci.org (приступљено 19.01.2013.)
11. www.un.org/en/documents/charter/chapter7.shtml (приступљено 09.05.2013.)

Биографија

Реља Жељски је рођен 1982. године у Врбасу. Дипломирао је 2005. године на Одсеку за историју Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду с просечном оценом 10,00. На истој образовној установи је 2010. године одбранио магистарску тезу на тему „Србија и Русија у револуцији 1848-1849. године“ и стекао звање магистра историјских наука.

До сада је објавио следеће радове:

- Приказ књиге Душка М. Ковачевића, Србија и Русија 1878-1889, *Споменица Историјског архива Срем*, Сремска Митровица, бр. 3, 2004, стр. 261-266;
- Рецензија књиге Петроварадин јуче, данас, сутра, у часопису *Стање ствари*, бр. 9, Нови Сад, 2005, стр. 464-465;
- Културно-просветна делатност патријарха Георгија Бранковића (1890-1907), *Луча*, год. XIV, јануар 2005, Српски културни центар „Свети Сава“, Суботица, стр. 60-64;
- Приказ књиге Бранка Бешлина, Европски утицаји на српски либерализам XIX века, *Настава и историја*, год. 4, бр. 5, Нови Сад, 2006, стр. 144-149;
- Приказ књиге Судьбы XX века, Джон Кеннеди, *Култура полиса*, год. 3, бр. 4/5, Нови Сад, 2006, стр. 775-778;
- Приказ књиге Френклина Л. Форда, Европа у доба револуција 1780-1830, *Зборник Матице српске за историју*, бр. 73, Нови Сад, 2006, стр. 242-245;
- Историографија о односима Русије и Српског националног покрета у револуцији 1848-1849. године, *Истраживања*, бр. 18, Нови Сад, 2007, стр. 189-204;
- Русија и Српски национални покрет у револуцији 1848-1849., *Српски народни покрет 1848-1849.*, Завичајно друштво „Стара Бешка“, Бешка, 2008, стр. 43-86;

- Рецензија књиге Љильане Н. Ковачевић и Владимира М. Каљевића, *Два века Гимназије у Врбасу*, Гимназија „Жарко Зрењанин“, Врбас, 2009, стр. 437-439;
- Две биографије знаменитих Срба, објављене у *Српском биографском речнику*, Матица српска, Нови Сад, 2010;
- Српско-руски односи од фебруара до септембра 1848, *Шумадијски анали*, бр. 7, Крагујевац, 2012, стр. 137-151.
- Вестник великой войны – загадка или дилемма имени Гаврило Принципа, *Русский авангард и война*, Филологический факультет, Белград, 2014, стр. 5-12.

Награде и признања:

- Четири Изузетне награде Универзитета у Новом Саду (2002-2005. године);
- Најбољи студент Универзитета у Новом Саду 2005. године;
- Најбољи студент Филозофског факултета у Новом Саду 2005. године;
- Награда Извршног већа АП Војводине 2006. године;
- Октобарска награда (највише друштвено признање) општине Врбас 2006. године.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани: Реља Б. Жељски

број уписа: 928

Изјављујем

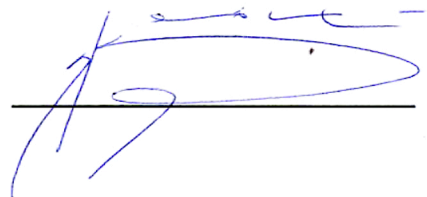
да је докторска дисертација под насловом

Политичко насиље на Северном Кавказу од 1994. до 2009. године

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 28.11.2017.

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора: Реља Б. Жељски

Број уписа: 928

Студијски програм _____

Наслов рада: Политичко насиље на Северном Кавказу од 1994. до 2009. године

Ментор: проф. др Драган Симеуновић

Потписани: Реља Б. Жељски

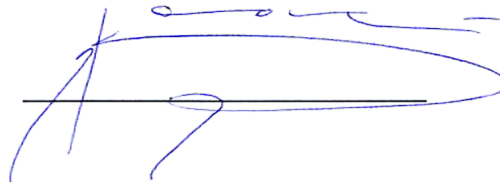
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 28.11.2014.

Потпис докторанда

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Политичко насиље на Северном Кавказу од 1994. до 2009. године

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 28. 11. 2014.

Потпис докторанда

